

ČLANKI, RAZPRAVE

BOGOMIR KOVAČ: Izhodiščne vrednote in izzivi strategije gospodarskega razvoja Slovenije	3
GÜNTER OGRIS, MICHAEL LAY, NIKO TOŠ: Novi nacionalizem na Vzhodu in Zahodu, Slovenija in Avstrija – prvi rezultati	20
SLAVEN LETICA: Mediji, oblast in politika	32
RADOVAN VUKADINOVIČ: Nova svetovna ureditev	44

IZ RAZISKAV

IGOR KAUČIČ, MIRO CERAR: Imuniteta poslancev	52
MILAN GASPARI: Laičnost države	69
SRNA MANDIČ: Nastajanje novih inštitucij – primer najemnega stanovanja	80
MITJA ŽAGAR: Nationality, Protection of Ethnic Minorities and Transition to Democracy: The Case of Slovenia – I	88

KULTURA V POLITIKI IN POLITIKA V KULTURI

MARJAN BREZOVŠEK: Fragmenti o strpnosti	96
JANEZ KOLENC: Politična kultura in avtentičnost	105

SPOMINSKI ZAPIS

Šli smo se sociologijo in se pri tem tudi smejali (Spominski zapis s P. Klinarjem)	119
------------------------------------------------------------------------------------	-----

POGLEDI, KOMENTARJI

JOSIP ŽUPANOV: Ali na Hrvaškem obstaja »protidelavski sindrom«?	124
JANEZ PEČAR: Nadzorovanje kot najpomembnejša dejavnost	130
FRANC HRIBERNIK: Prometne nezgode in prometna varnost	137

ŠTUDENTI PROUČUJEJO

MAJA GARB: Koncepti vojaške profesije	147
---------------------------------------	-----

ZNANSTVENA IN STROKOVNA SREČANJA

FRANC TRČEK: Problemi jezikovne in kulturne zaščite znotraj evropskih integracijskih procesov	157
MIRČEV JASMINA: Evropski simpozij prostovoljnih združenj 1994, Budimpešta in Brašov	160
VESNA VUK GODINA: 4. Konferenca Panafriške antropološke zveze	162

PRIKAZI, RECENZIJE

Slovenski izziv II (Marjan Brezovšek)	165
IGNACIJ VOJE: Nemirni Balkan (Mitja Velikonja)	167
THEO VAN DEN DOEL: Central Europe: The new Allies? (Zoran Krunič)	168



Z DRUŽBOSLOVNE KNJIŽNE POLICE

ARTHUR KAUFMANN: Uvod v filozofijo prava (Albin Igličar)	172
PRIKAZ KNJIG	174
AVTORSKI SINOPSIS	182
KAZALO LETNIKA	190
NOVE KNJIGE FAKULTETE ZA DRUŽBENE VEDE	196

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja
Letnik XXXII, št. 1-2, str. 3 - 196
Ljubljana, januar-februar 1995

BOGOMIR KOVAČ*

Izhodiščne vrednote in izzivi strategije gospodarskega razvoja Slovenije

Prehod Slovenije iz postsocialistične v tržno družbo (tržno gospodarstvo, pravna država, civilna družba) zahteva domišljanje strategije gospodarskega razvoja in na koncu tudi celotne države. Pri tem sta pomembna dva poudarka.

Če je za t. i. postsocialistično tranzicijo pomembno uskladiti makroekonomsko stabilizacijo, restrukturiranje in lastninjenje podjetij ter finančnega sektorja, potem je hkrati potrebna tudi strategija gospodarskega »vzleta«, ki pomenil želeni gospodarski razvoj in dvig kakovosti življenja prebivalcev Slovenije. Če smo v preteklih treh letih uspešno zastavili stabilizacijsko politiko, potem postaja za Slovenijo najpomembnejše vprašanje, kako uveljaviti razvojno strategijo vključevanja v mednarodni tehnološki, ekonomski, politični in kulturni prostor ter hkrati povezati v sklenjen krog slovensko stabilizacijsko in razvojno politiko.

Izhodišče nove razvoje politike pa je stičišče spoznanj o dejavnih učinkovitega in ekološko uravnoveženega gospodarskega razvoja, konkurenčnih prednostih naše države, podjetniških razvojnih strategijah, oblikovanju politične koalicije za doseganje legitimnosti nove razvojne strategije in razvijanju vrednot (kulture), o našem odnosu do družbenih sprememb in usodnih sporočil naše prihodnosti. Če so devetdeseta leta uveljavila kakšno ideologijo (v razmerah vsesplošnega sklicevanja na konec ideologij), potem je to gotovo idejni svet družbenih sprememb. Zdi se, da se potrjuje stara hegelijska teza, da šele sposobnost idejne refleksije o družbeni prihodnosti dejansko vzpostavlja sodobno državo. Slovenija se torej konstituira kot sodobna država v političnoekonomskem smislu šele tedaj, ko je sposobna »misliti svojo prihodnost«, ko je sposobna zastaviti in uresničiti strategijo svojega prihodnjega, zelenega razvoja.

V devetdesetih letih dolgoročno napovedovanje in usmerjanje gospodarskega razvoja ponovno doživljata svoj preporod, ki je le delno primerljiv s sedemdesetimi leti in daleč presega majhno zanimanje za globalna razvoja vprašanja v osemdesetih letih. Dejansko bi lahko preučevanje prihodnosti in zanimanje za globalne družbene spremembe, ki spremljajo gospodarski razvoj nacionalnih držav, v zadnjih tridesetih letih razdelili na štiri obdobja ali celo valove teoretske konceptualizacije dolgoročnega gospodarskega razvoja.

a) Prvo obdobje (petdeseta in šestdeseta leta) zaznamuje metodološki premik k ekonomski dinamiki neoklasične ekonomike, ki ga zaznamujeta predvsem J. Tinbergen (Tinbergen, 1942) in R. M. Sollow (Sollow, 1956) in kasneje Tinbergen ter Klein, ko sta povezovala ekonometrično analizo z dolgoročnimi napovedmi ekonomske politike. Toda zamenjava ciljnih in instrumentalnih spremenljivk v eko-

* Dr. Bogomir Kovač, redni profesor na Ekonomski fakulteti Ljubljana.

nomskih modelih, kadar se spreminjajo cilji raziskovanja (analiza obstoječih razmer, problemi planiranja), ni mogla preseči temeljne dileme, ki jo je načela že slovita polemika Keynes-Tinbergen o omejitvah kvantitativne analize kompleksnih in multidisciplinarnih političnoekonomskih procesov, še posebej pri opredeljevanju njihovih razvojnih smeri v predvidljivi prihodnosti (Keynes, 1939; Tinbergen, 1940).

b) Drugo obdobje v sedemdesetih letih pomeni premik osrednje (»mainstream«) neoklasične metodologije h kvalitativni institucionalni ekonomiki, ki je na temelju Schumpetrove in Veblenove intelektualne tradicije sposobna analizirati predvsem evolutivne spremembe gospodarskih sprememb in gospodarskega razvoja, njegove multidisciplinarne ekološke, socialne, politične, kulturne in etične spodbude in omejitve. Paradigmatičen teoretski zasuk v bistvu pripada Georgescu-Roegnu in njegovi vpeljavi entropijskih zakonov v temeljne postavke razvojne ekonomike (Georgescu-Roegen, 1971), ki je izhodiščna metodološka in vsebinska kritika neoklasičnega pojmovanja gospodarskega razvoja in reverzibilnosti proizvodnih dejavnikov.

V ospredju sta dve vsebinski temi: omejitve gospodarske rasti (omejenost naravnih virov, onesnaženje okolja, prenaseljenost in prehitra rast prebivastva) in nova mednarodna gospodarska ureditev (naraščajoči razvojni prepad med svetovnim »severom« in »jugom«) (Meadows et al., 1972; Mesarović, Pestel, 1974; Tinbergen et al., 1976; INTERFUTURES, 1979; Leontief, 1976; Kahn et al., 1976 in podobno). Ne glede na različne pristope je njihova skupna značilnost usmeritev h globalni in dolgoročni razvojni perspektivi sveta in posameznih držav, modeli so običajno matematizirani, v obliki ekspertnih sistemov in na koncu obdelani s sodobno metodologijo v računalniški obliki (Dopfer 1976).

c) Osemdeseta leta pomenijo zaton zanimanja za globalne študije prihodnosti, saj razen redkih poizkusov na svetovni ravni (Brandtovo in Brundtlandovo poročilo, (The Brandt Commission, 1980, 1983; Brundtland Commission, 1987) ni pravega zanimanja za preučevanje in usmerjanje prihodnosti. Za mnoge so bili razvojni modeli sedemdesetih let preokorni in so napovedi zaostale za pričakovanji pri napovedovanju prihodnosti, za druge so se spremenili problemi (gospodarska kriza) in osrednje spremembe, tretji, kot na primer OECD in številne vlade, pa so preprosto razpustili raziskovalne skupine in opustili projekte preučevanja prihodnosti. Razlogi za to so lahko številni.

Osemdeseta leta so obdobje svetovne recesije, pragmatičnih kratkoročnih stabilizacijskih politik in naraščajočega skepticizma o možnih spremembah gospodarske prihodnosti, v ospredju sta »konservativna revolucija« (Thatcher, Reagan) in vsesplošna vera v ekonomski liberalizem trga (»nevidno roko«). Toda namesto makroekonomske analize strateški in dolgoročni pristop preprosto postaja področje strateškega menedžmenta podjetij (korporacij), v ospredju zanimanja sta menedžment podjetniških sprememb (management change) in menedžment podjetniškega zasuka (turnaround management) (na primer Slatter, 1984, Bibeaull, 1982). Predvsem pa poslovna logika (»podjetniško upravljanje« in »nova konkurenca«) postopoma prodira navzgor do makroekonomskih modelov gospodarskega razvoja in dolgoročne ekonomske politike (Cooper 1986; Best 1990).

d) V devetdesetih letih se pričinja nov val dolgoročnega modeliranja gospodarskega razvoja. Vzvode zanj lahko vidimo v globalnih družbenih spremembah, oživljanju gospodarstev večine razvitih in polrazvitih držav, postsocialističnem razvoju in vedno večjem vplivu podjetniške logike pri usmerjanju gospodarskega razvoja držav in svetovne trgovine. V tem obdobju so še posebno pomembni

študije o prihodnosti Evropske skupnosti (Jacquemin, Wright, eds, 1993; Monod, Gyllenhammer, Dekker, eds, 1991;) ali pa bistveno dopolnjeni spoprijemi z nekaterimi tradicionalnimi problemi razvoja (Meadows et al., 1991) oziroma svetovnih gospodarskih sprememb (CEP II, 1991; Scanning the Futures, 1992). Stari svetovni problemi razvoja (razviti–nerazviti) so povsem v ozadju, ekološke in demografske probleme obravnavajo bolj optimistično kot v sedemdesetih letih, ker prisegajo na novo gospodarsko rast brez ekoloških obremenitev, v ospredju pa so predvsem ideologija velikih podjetij in njihove razvojne strategije.

Dolgoročne napovedi želijo biti vrednostno nevtralne, konvergenčno načelo analize optimistično zmanjšuje stara razvojna nasprotja (razviti–nerazviti), tako da običajno vse analize želijo odgovoriti na temeljno vprašanje: kdo bo vodilna država ali regija svetovnega gospodarstva in kaj morajo storiti država, podjetja in posamezniki, da bi to lahko postali. V klasifikaciji ZN je globalni razvoj rezultat delovanja treh vrst institucij: 1. države in meddržavnih organizacij, 2. podjetij in posebnih transnacionalnih podjetniških mrež, 3. družbenih gibanj ter strokovnih združenj. Nova razvojna ideologija je povsem podjetniška. Središčni problem postaja, kako lahko vlade vplivajo na poslovno okolje in strateški menedžment podjetij, zato na prelomu desetletja govorimo o primerjalnih prednostih držav (Porter 1990; Ohmae 1990; Reich 1991), novih oblikah podjetniške konkurence na transnacionalni ravni (Best 1990), dejavni vlogi države pri vodenju industrijske politike (Tolliday 1991) in podobno. Izhodiščna teza je, da svetovno gospodarstvo in posamezne države delujejo kot veliko podjetje, zato so menedžerski strateški prijemi prevladujoča metodologija sodobnih razvojnih sprememb na makroekonomski ravni.

Sklepi so preprosti in jih lahko razvrstimo v tri skupine, pri čemer lahko hkrati upoštevamo tudi njihov globalni vpliv na slovensko strategijo gospodarskega razvoja:

a) Zanimanje za globalne razvojne procese je v devetdesetih letih postal prevladujoči (mega) trend sodobnega sveta, ideologija sprememb pa posega na globalno (svetovno), državno in podjetniško raven.

b) Pri analizi gospodarskega razvoja v devetdesetih letih prevladujejo ekonomske, ekološke, tehnološke, socialne, politične, kulturne in etične razsežnosti, zato je teoretsko in praktično »obvladovanje« gospodarskega razvoja držav večdimenzionalen in večdisciplinaren projekt.

c) Gospodarski razvoj na makro ravni postaja vse bolj podjetniško naravnani, poslovna logika strateškega menedžmenta prevladuje na makro ravni in celo globalno (svetovno) gospodarstvo želijo vodilne države voditi s povsem menedžerskimi prijemi.

Temeljno sporočilo devetdesetih let, ki je pomembno za slovensko gospodarsko strategijo, je torej, da mora Slovenija kot samostojna in v svetovno gospodarstvo vpeta država slediti temeljnim svetovnim trendom. Ker je hkrati prostorsko, demografsko in ekonomsko majhna država, je njena edina razvojna možnost sposobnost sledenja in hitrega prilagajanja tem spremembam. To je še toliko pomembnejše, če hkrati upoštevamo temeljni referenčni okvir slovenske razvojne perspektive, da na eni strani obdrži čim večjo stopnjo gospodarske, politične in kulturne avtonomije, ki jo je dosegla kot novonastala evropska država, in da hkrati postane sestavni del globalnih razvojnih procesov sodobnega sveta.

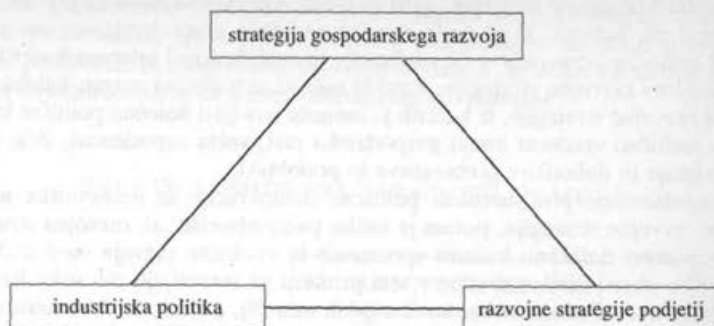
Metodološke predpostavke

Kaj je pravzaprav razvojna strategija in kakšno je njeno razmerje do drugih kategorij kot na primer študije prihodnosti, napovedovanje prihodnosti, scenariji razvoja, dolgoročno načrtovanje in podobno. Razlike pogosto niso velike, zato jih je treba posebej poudariti. Razvojna strategija ni zgolj analiza prihodnjih trendov, temveč ima hkrati pozitivistično in normativno naravo. Cilj razvojne strategije ni predvidevanje ali ocenjevanje prihodnosti, temveč preoblikovanje sedanjih možnosti glede na zastavljene cilje v prihodnosti. Futorologija pomeni zgolj deskriptivno analizo prihodnosti, medtem ko razvojna strategija vključuje, če ostanemo strogo ekonomsko deterministični, elemente globalne ekonomske politike. Razvojna strategija ima torej vgrajene cilje razvoja in jasen akcijski potencial, kako in s kakšnimi nosilci uresničiti razvojne spremembe. Razvojna strategija države zato obsega tri temeljne razsežnosti:

- a) analizo obstoječih razvojnih možnosti,
- b) opredeljevanje normativnih ciljev v prihodnosti,
- c) postavljanje nosilcev in način doseganja razvojnih sprememb.

Vendar pa razvojne strategije ne moremo enačiti z dolgoročnimi oblikami ekonomske politike ali kar z dolgoročnim načrtovanjem. Pri razvojni strategiji prevladujejo deskriptivna in kvalitativna analiza prihodnosti, izhodiščna naravnost na razvojne spremembe in negotovost, ki jo spremljajo. Dolgoročna in kratkoročna ekonomska politika sta mnogo bolj ciljno opredeljeni, jasno instrumentalizirani in minimizirajo tveganja možnih sprememb. Poleg tega razvojne strategije upoštevajo več neekonomskih dejavnikov in zahtevajo mnogo širše usklajevanje političnoekonomskih ukrepov, ki običajno presega ozko institucionalizacijo ekonomske politike (Dopfer 1976). Morda bomo najboljše razumeli njuno razlikovanje, če opozorimo na tesno povezanost strategije gospodarskega razvoja z menedžerskimi kategorijami poslovne vizije, strateškega menedžmenta, strateškega podjetniškega načrtovanja. Dejansko so ravno podjetja razvila največ poslovnih tehnik za spoprijem s turbolentnim poslovnim okoljem, kako doseči notranjo kulturo za spoprijem s spremembami (legitimnost razvojnih strategij), kakšna naj bo institucionalna reorganizacija podjetja (poslovni reinženiring), katere so temeljne strateške točke sprememb (stroški, trženje, finance), kakšni so nadzorni mehanizmi sprememb in podobno.

Sodobno pojmovanje gospodarskega razvoja je mnogo manj makroekonomsko usmerjeno, kot pa ga skuša opredeliti tradicionalna ekonomska teorija. Premik pa lahko preprosto pripišemo večji vlogi mikroekonomskih predpostavk v sodobni makroekonomiji, strateški vlogi podjetij in podjetniških mrež v sodobnih gospodarstvih in vedno bolj univerzalni uporabi podjetniške ideologije in menedžerskih tehnik pri usmerjanju narodnega gospodarstva. Takšna sprememba je še toliko vidnejša, kadar imamo opraviti z majhnim gospodarstvom, kjer je zaradi manjšega števila ekonomskih subjektov in bolj sploščene hierarhije upravljavskih ravni razvojna strategija bistveno bolj sredinsko kot pa makroekonomsko naravnana. V takšnem primeru je uravnoteženost med podjetniško in državno razvojno usmeritvijo mnogo pomembnejša, kaže pa se na eni strani v povezanosti razvojnih strategij podjetij, industrijske politike države in globalne razvojne usmeritve kot njune nadgradnje.



Dodatni elementi razvojne strategije

Ugotovili smo, da sodobna strategija gospodarskega razvoja ne more biti niti zgolj makroekonomska usmeritev države niti zgolj ozko ekonomističen proces razvoja:

- a) ker je podjetniška paradigma postavila nova izhodišča sodobne makroekonomije in ekonomske politike,
- b) ker na metodološki ravni vsebuje tudi normativne postavke zelenih ciljev in akcijsko naravnost ekonomskih subjektov,
- c) ker vsebinsko temelji vsaj na treh globalnih temeljih družbenega razvoja – ekonomskem, političnem in kulturnem sistemu.

Čeprav so običajno pri gospodarskem razvoju pomembni predvsem zunanji in notranji ekonomski dejavniki (zunanji: svetovno gospodarstvo, makroekonomski položaj države, institucionalni sistem...; notranji: človeški dejavnik, tehnološki razvoj, vlaganja...), na katerih je bila grajena tudi slovenska dispozicija tega dokumenta, pa je pri strategiji gospodarskega razvoja treba poudariti tudi njegovo politično in kulturno vrednostno razsežnost.

Politične predpostavke gospodarskorazvojne strategije so odvisne od treh temeljnih dejavnikov:

- a) subjektov kot nosilcev strategije in njihovih političnoekonomskih interesov,
- b) politične legitimnosti gospodarskorazvojne strategije, ki pokaže, kako želene so spremembe v družbi in kdo jih pri tem podpira,
- c) političnih posledic, ki jih povzročata uresničevanje strateških postavk gospodarskega razvoja v prihodnosti.

Med politične subjekte štejemo najprej stranke in državno oblast, ki temelji na njihovi parlamentarni demokraciji. Stranke si po zadnjih politoloških raziskavah vse manj prizadevajo za politično legitimnost med volivci, namesto zastopanja interesov volilnega telesa pa tržno in marketinško obdelujejo volivce glede na strankarske interese. Njihovi političnoekonomski programi so pogosto podobni, namesto strankarske konkurence prevladujeta fevdalizacija političnega prostora in kartelizacija politične moči (dogovarjanje o interesnih sferah, strankarsko pokri-

vanje posameznih gospodarskih področij). S tega vidika sta pomembna dva sklepa. Politične stranke (posebno v obdobju političnega cikla) načelno ne nasprotujejo gospodarskorazvojni strategiji, zato je njena legitimnost odvisna predvsem od političnega marketinga, ki ga bodo stranke namenile gospodarskemu razvoju, in pravilne politične porazdelitve (fevdalizacije in kartelizacije) interesnih sfer izvedbenih nosilcev razvojne strategije. Zato je odločilna politična ocena, kakšni bodo rezultati razvojne strategije, iz katerih je mogoče izpeljati določen politični kapital (visoko politično vrednost imajo gospodarska rast, večja zaposlenost, dvig kakovosti življenja in dohodkov prebivalstva in podobno).

Če upoštevamo protislovnosti politične demokracije in podjetniške naravo sodobne razvojne strategije, potem je toliko pomembnejše, ali razvojna strategija lahko vzpostavi določeno kulturo sprememb in vrednote razvoja med civilno in podjetniško sfero. Civilno družbo v tem primeru ne sestavljajo niti državljani niti potrošniki, temveč množica komunikacijskih omrežij, prek katerih se neformalno povezujejo avtonomni posamezniki, socialna gibanja in različne prostovoljne organizacije (samo v Bruslju je po nekaterih ocenah Ameriške trgovske zbornice okoli 3500 poslovnih interesnih skupin z več kot 10.000 zaposlenimi). Prek komunikacijske mreže se vzpostavlja globalni proces obveščanja in kulturne identifikacije in prav tu je temeljno področje uveljavljanja javne morale gospodarskorazvojni strategije. Njeni temeljni postavki sta zaupanje ljudi v gospodarski sistem in socialna integracija na temelju skupnih vrednot, ki jih skuša generirati gospodarskorazvojni strategija.

Če bodo gospodarskorazvojni strategija in njeni nosilci generirali preveč standardizirane cilje in uveljavili preveč centralizirane sisteme gospodarskih ukrepov pri njenem uresničevanju, lahko z veliko verjetnostjo napovemo identifikacijsko krizo razvojne alternative. Identifikacijska kriza je v bistvu globalen razcep med želeno javno moralo razvojne strategije in zasebno moralo ljudi kot predstavnikov civilne družbe in podjetniške sfere. To pa pomeni vsaj dvoje:

a) da strategija gospodarskega razvoja ne sme nasprotovati temeljnim osebnim in podjetniškim vrednotam njenih nosilcev (zasebna lastnina, konkurenca, maksimizacija dobička in celotne družbene blaginje, inovativnost in podjetništvo, svoboda in avtonomija posameznika, enakost in zaupanje, razum in red, poslovni optimizem in dejaven odnos do prihodnosti in podobno);

b) da je uspeh razvoje strategije odvisen od vzpostavljanja posebne morale družbenih sprememb in zagotavljanja, da sta prav razvojna strategija in prihodnost države odločilen nov vir identifikacije posameznika in družbe, zasebnega in javnega interesa, zasebne in javne morale.

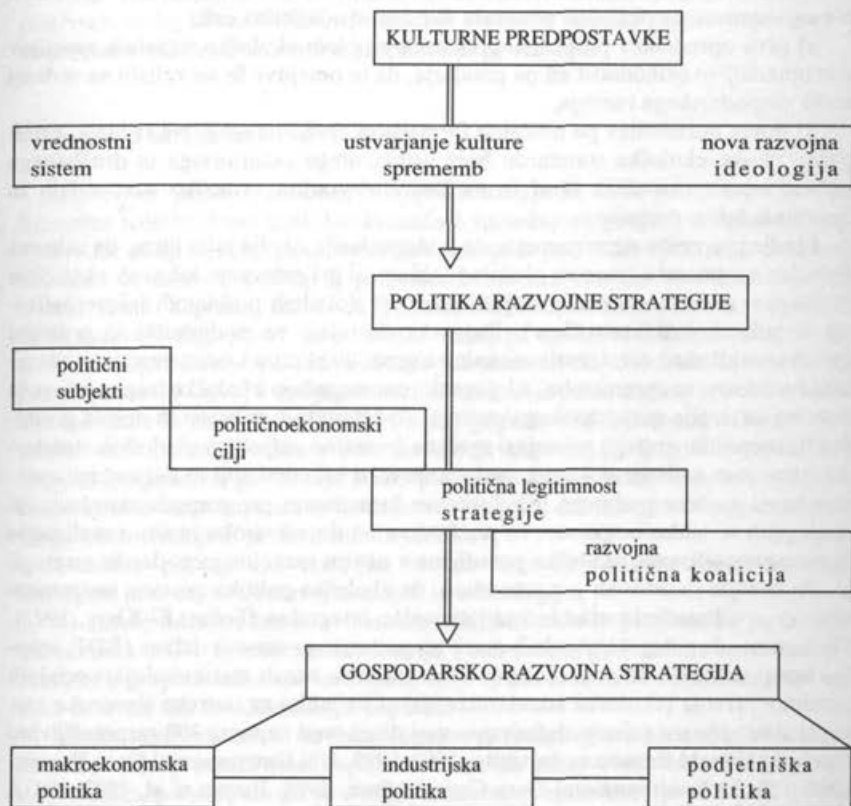
Zakaj je pri gospodarskorazvojni strategiji pomembno upoštevati politične in kulturne (moralne) predpostavke in posledice? Odgovor je preprost. Z ekonomskega vidika s tem zmanjšujemo transakcijske stroške projekta, ki so toliko večji, kolikor več je subjektov in kolikor bolj njihova nasprotujoča stališča zapletajo medsebojno menjavo informacij (Williamson 1979). S političnega vidika potrebujemo določeno politično legitimnost, da bodo program sprejele in podprle politične stranke ali pa vsaj razvojna koalicija vodilnih strank. Z moralnega vidika pa so pomembni zaupanje ljudi do razvojnih sprememb, kulturna identifikacija podjetniških in povsem civilnih interesov ljudi s temeljnimi cilji in ukrepi razvojne strategije. Končni uspeh razvojne strategije je potemtakem odvisen:

a) od dobro zastavljenih političnoekonomskih ciljev in njihove učinkovite ekonomske instrumentalizacije (potreben pogoj),

b) potrebne politične podpore gospodarskega razvoja in premika k razvojni kulturi ljudi (zadosten pogoj).

Oboje pa lahko dosežemo, če gospodarski strategiji dodamo potrebne politične mehanizme njene uveljavitve in domisljivo načine komunikacijskih mrež, s katerimi bomo njene vrednote postavili v okvire razvojne morale družbe in vsakega posameznika. Če torej upoštevamo tudi dodatne politične in kulturno moralne predpostavke gospodarskorazvojne strategije, bi lahko njeno notranjo in zunanjo strukturo opredelili s temi sistemskimi povezavami:

Slika 2: TRI RAVNI DELOVANJA RAZVOJNE STRATEGIJE



Potrebne in možne spremembe gospodarskega razvoja

Prvo in najpomembnejše spoznanje sodobnih strateških analiz gospodarskega razvoja je globalna omejenost njegovih virov, kar pomeni spremembo globalnih ciljev, drugačne subjekte razvoja in spremenjene instrumente uravnavanja razvoja, spremembo vrednot posameznikov in strateških usmeritev podjetij in podobno. Temeljni cilj je uravnotežen gospodarski razvoj, ki poleg gospodarske rasti upošteva ekološke omejitve razvoja in njegove socialne posledice (Goldsmith, 1993). To

ni nobena posebnost slovenske razvojne strategije niti ni posebna kvaliteta, saj so to preprosto razvojni standardi, ki jih priznava sodobna razvojna etika gospodarskega razvoja in tudi sicer omejena spoznanja ekonomske znanosti (od poročila Svetovne komisije za okolje in razvoj pri ZN, *Our Common Future*, 1976, je izšlo več kot 300 bibliografskih enot na to temo, samo Mariens, 1992, jih omenja 255). Po svetovni konferenci o okolju in razvoju 1992 v Rio de Janeiru so številne vlade in mednarodna združenja držav sprejeli ekološke omejitve kot najpomembnejšo razvojno determinanto in Worldwatch Institut upravičeno imenuje devetdeseta leta kot desetletje varstva okolja v razvojnih strategijah držav (Brown 1993).

Dejansko je mnogo ekonomskih, socialnih, političnih in povsem psiholoških razlogov, ki nasprotujejo novi razvojni ideologiji omejitve razvoja. Ta specifičen razvoj »nerazvoja« običajno omogoča dve temeljni alibični drži:

a) prva opredelitev preprosto prestavlja problem ekološko socialnih omejitev v neopredeljivo prihodnost ali pa poudarja, da te omejitve še ne veljajo na sedanji ravni gospodarskega razvoja,

b) druga opredelitev pa običajno formalizira ekološke omejitve razvoja, predpisuje visoke ekološke standarde brez učinkovitega monitoringa in družbenega računovodstva ekoloških škod in na koncu degradira ekološko zakonodajo in opusti ekološko ravnanje.

Ljudje preprosto ne verjamejo, da je degradacija okolja tako hitra, da zahteva globalne spremembe, zato so običajno inkluzivni pri reševanju lokalnih ekoloških problemov in ekskluzivistični (izključevalni) pri globalnih problemih (eksternalizaciji lastnih ekoloških stroškov). Dejansko obstajajo na podjetniški in politični (predvsem lokalni) ravni institucionalna togost, birokratska omejenost in pomanjkanje motivov za spremembe, ki pogosto onemogočajo ekološko zasnovanost in izvedbo strategije gospodarskega razvoja. Podobno tudi snovalci in nosilci gospodarskorazvojnih strategij pristajajo zgolj na formalno vključitev ekoloških standardov, kar nam najbolje dokazuje razhajanje med želenimi cilji in dejanskimi spremembami na tem področju. Ekološkemu formalizmu pri gospodarskorazvojnih strategijah se lahko izognemo, če predvidevamo dovolj široko institucionalizacijo in instrumentalizacijo ekološke paradigme v okviru razvojnogospodarske strategije. Po zadnjih raziskavah je pomembno, da ekološka politika postane instrumentalno vse bolj medsektorska in institucionalno integralna (Tolba, El-Khoy, 1992). To pomeni, da poleg standardnih meril gospodarskega razvoja države (BDP, stopnja brezposelnosti, inflacije . . .) potrebujemo vrsto novih meril ekološkosocialnih omejitev razvoja (ekološka standardizacija), kjer lahko za potrebe slovenske razvojne strategije natančneje definiramo vsaj deset med najmanj 100 razpoložljivimi kazalniki (World Resources Institute, 1992–1993, UN Environmental Data Report, 1991; OECD Environmental Data Compendium, 1993, Brown et al, 1992–1993). Podobno tudi razvojna ekonomska politika dobiva nove vsebinske dopolnitve, kot so ekološko računovodstvo, davčna reforma, vladne ekološke subvencije, komercializacija ekološko neproblematičnih tehnologij, certifikacija ekološko prijaznih izdelkov in podobno. Pri tem sta še posebej pomembna vpliv industrijske politike na ekološke usmeritve podjetij (Schmidheiny et al., 1992) in pa globalno spreminjanje vrednot in prepričan ljudi prek informacijskega menedžmenta in izobraževanja.

Sklenemo lahko, da sodobna gospodarska strategija razvoja potrebuje nove kvalitativne opredelitve in najpomembnejša med njimi je prav ekološkosocialna omejitev razvoja. Toda kako najti ravnotežje med ekološkim formalizmom, dejansko ogroženostjo in omejenostjo razvoja in podjetniškimi možnostmi, ki so osrednja

spodbuda gospodarske rasti. Pravega odgovora ni, je le proces iskanja ekosocialne optimalizacije gospodarskega razvoja v prihodnosti, ki vpliva na tri temeljna področja razvojne strategije, ki bi jih morali upoštevati tudi v Sloveniji:

a) na mikroekonomski ravni vsak razvojni projekt potrebuje ekonomsko in ekološko analizo prednosti (koristi) in slabosti (škoda oziroma stroški), tako da lahko donosni projekti financirajo sanacijo neposredne in tudi drugih možnih ekoloških škod;

b) ekologija postaja sestavni del ekološkega menedžmenta podjetij in njihovih menedžerskih tehnik (Davis, 1991), ki ga je treba spodbujati z ekonomsko politiko in ekološko standardizacijo,

c) na makroekonomski ravni šele široka mreža mehkih sistemskih ukrepov in predvsem nekaj obvladljivih instrumentov ekološke politike zagotavljajo sprejetje ekosocialne razvojne usmeritve gospodarskega razvoja.

Podjetniška narava razvojne strategije

Temeljno vprašanje sodobne razvojne strategije je, kako doseči razvojne konkurenčne izdelke držav prek konkurenčnih sposobnosti podjetij in njihovih proizvodov ter podjetniških sposobnosti ljudi na vseh področjih njihovega delovanja. Klasičen ekonomski pristop h gospodarskemu razvoju vidi temeljne dejavnike v delovni sili, kapitalu, naložbah (prihrankih), tehnološkem razvoju, razpoložljivosti naravnih dejavnikov, gospodarski razvoj pa meri z običajnimi merili, kot so BDP, stopnja inflacije, plačilna bilanca, proračun, stroški delovne sile in podobno. Na gospodarski razvoj v drugi polovici XX. stoletja pa so najbolj vplivali tehnološke inovacije in know-how (50%), tretjina pripada višji kakovosti delovne sile in petina dodatnemu povečanju delovne sile in kapitala. Z drugimi besedami, tri četrtine gospodarskega razvoja lahko pripišemo kakovostnim dejavnikom (povečanju učinkovitosti kapitala in delovne sile) in zgolj četrtina pripada golemu povečanju obeh temeljnih proizvodnih dejavnikov.

Sodoben pristop vidi temeljne vzvode državne konkurenčnosti na osmih temeljnih področjih: a) razvoj znanosti in tehnologije,

b) razvoj infrastrukture, c) menedžerska svoboda in podjetniška pobuda, d) ekonomska moč, f) internacionalizacija poslovanja, g) finančna sposobnost in moč, h) h gospodarski rasti usmerjena dolgoročna ekonomska politika, i) sposobnost delovne sile kot človeškega kapitala.

Merila konkurenčnosti na strani inputov so manjša poraba materialov in delovne sile, večja produktivnost, uporaba ekološko manj obremenjene tehnologije, nižji stroški, pri otuputu pa jo običajno merimo s sposobnostjo prilagajanja trgu, hitrostjo organizacijskih in menedžerskih sprememb, organizacijsko fleksibilnostjo, kakovostjo izdelkov in tržno diverzifikacijo, večjo stopnjo dodanih storitev in boljšim zadovoljevanjem potreb porabnikov in podobno.

Sodobno pojmovanje konkurenčne sposobnosti držav je predmet številnih analiz in praktičnih merenj, vendar bomo upoštevali predvsem tri, ki najznačilneje nakazujejo našo dilemo podjetniško usmerjenga gospodarskega razvoja. To so Porterjev »diamant«, Farmer-Richmanova »matrika« konkurenčnosti in Poročilo Svetovnega ekonomskega foruma v okviru IMD.

Vsem trem je skupno vprašanje, kako vlada vpliva na poslovno okolje podjetij in njihov strateški menedžment, da bi na trgu dosegli čim boljše poslovne rezultate in tako na podjetniški ravni prispevali h gospodarskemu razvoju celotne države.

Konkurenčnost države ni odvisna od obilja proizvodnih dejavnikov, temveč od njihove inovativnosti in podjetniške povezanosti (Porterjev »diamand«, Farmer-Richmanova »matrika«, »krog kakovosti« WEF). Porterjev »diamand« na primer razlikuje med temeljnimi in razvojnimi proizvodnimi dejavniki, podjetniška strategija je odvisna predvsem od ravni domače in tuje konkurence, povpraševanje in potrošniška naravnost izdelkov sta ključna za poslovne inovacije, medsebojna odvisnost in podpora različnih poslovnih partnerjev (panog) tvorita sinergične poslovne učinke in prav medsebojna povezanost vseh štirih determinant je temeljni vzvod konkurenčnih prednosti celotnega gospodarskega sistema. Toda pri tem analitiki pogosto spregledajo dva druga posredna dejavnika, ki ju predstavljajo poslovne priložnosti države (nenadni in nepredvidljivi dejavniki razvoja), ter vlogo države oziroma vladne razvojne politike (Stopford in Strange sta vladno gospodarsko politiko celo vključila kot peto determinanto »diamanta«, Stopford, Strange, 1991). Vladna razvojna strategija neposredno ne določa konkurenčnih prednosti, toda posredno vpliva prek vseh štirih determinant na poslovno okolje podjetij. Podobno tudi Farmer-Richmanova matrika nacionalne konkurenčnosti na eni strani primerja ekonomske, politične, sociokulturne in izobrazbene determinante s povsem poslovnimi spremenljivkami, kot so načrtovanje, organizacija, menedžment, trženje, proizvodnja in tehnološki razvoj. Poročilo konkurenčnosti WEF pa tako poleg mednarodnih ekonomskih podatkovnih baz (OECD, ZN, Svetovna banka . . .) uporablja merilo anketiranja vodilnih poslovnežev (CEO) in uporablja 330 različnih meril za merjenje »kroga kakovosti«: kakovost inputov, kakovost poslovnega okolja, kakovost transformacijskih sposobnosti in kakovost ekonomskih temeljev razvoja.

Če pustimo ob strani sporno opredeljevanje konkurenčnosti (na primer med Bestom in Porterjem glede vloge industrijske politike), zanemarjanje različnih nacionalnih kulturnih sistemov (posebno v Evropi, Laurent, 1985), problematčno razpravo, ali je konkurenčnost sploh lahko dejavnik gospodarskega razvoja države in ne podjetij (Thurrow 1990) in podobno, je za našo analizo razvojne strategije pomembno dvoje spoznanj:

a) Sodobna in dinamična razvojna strategija držav temelji na konkurenčni (tržni) in podjetniški logiki (Drucker preprosto govori o želeni »podjetniški družbi«), zato je tradicionalni ekonomistični pristop h gospodarskemu razvoju treba bistveno dopolniti s podjetniškotržnimi vsebinami:

- s tržno analizo vodilnih podjetij in konkurenčnih izdelkov,
- s sposobnostjo menedžerskega sledenja merilom odličnosti podjetij,
- s sposobnostjo podjetniškega reinženiranja,
- s sposobnostjo definiranja novih izdelkov in novih trgov,
- s sposobnostjo generiranja strategije dodane vrednosti (predvsem triade oblikovanje-proizvodnja-mednarodno trženje),
- s sposobnostjo menedžiranja celotne kakovosti izdelkov in podobno;

b) Razvojna strategija potrebuje integralno vlogo vladne industrijske politike kot razvojne politike, ki povezuje makroekonomsko okolje s podjetniškimi razvojnimi strategijami, kar pomeni:

- da je usmerjena k razvijanju konkurenčnih prednosti podjetij in njihovih izdelkov (politika konkurence),
- da temelji predvsem na pretoku informacij, pospeševanju strateškega upravljanja in izobraževanja menedžmenta, ustvarjanju poslovnih mrež za izboljšanje poslovanja,
- da uporablja širok in posreden koncept pomoči podjetjem (subvencioniranje

obrestnih mer, sofinanciranje tveganih naložb, sofinanciranje novega zaposlovanja, podpora ekološko neoporečne proizvodnje in izdelkov . . .) in podobno.

Tekoča ekonomska politika, industrijska in razvojna politika sestavljajo komplementarni krog. Vsakršna razvojna dilema med ekonomskim liberalizmom (ekonomska politika in ekonomski sistem določata zgolj nevtralen sistemski okvir za delovanje ekonomskih subjektov) industrijske politike kot oblike gospodarskega intervencionizma žal ne razume niti posebnosti sodobnega gospodarskega razvoja niti sodobnih oblik industrijske politike.

Razširjena shema razvojne strategije države bi tako upoštevala sistemske elemente in njihove medsebojne povezave (slika 3 na str. 14):

II. Zakaj slovensko gospodarstvo potrebuje novo razvojno strategijo

V postsocialističnem obdobju obstaja že uveljavljeno trisopenjsko preseganje »transformacijske krize« socialističnega sistema, ki temelji na stabilizaciji gospodarstva, tržni institucionalizaciji (sanacija, restrukturiranje in lastninjenje podjetij in bank) ter vzpostavljanju nove razvojne strategije. Logično zaporedje je hkrati tudi zgodovinsko, saj je stabilizacija (posebno dezinflacija) pogoj za normalno tržno institucionalizacijo, oboje pa je predpostavka za gospodarski »vzlet« (Rostow), ki ga opredeljuje nova gospodarskorazvojna strategija. Stabilizacijska politika je predvsem nujni, ne pa tudi zadostni pogoj za gospodarski razvoj, ki bi omogočil dejavno gospodarsko prilagajanje, gospodarsko rast, izboljšanje poslovne učinkovitosti in mednarodne konkurenčnosti. S teoretskega vidika je stabilizacija (dezinflacijski proces) preprosto racionalizacija tržnih informacij, ki jih tržni subjekti potrebujejo pri racionalni kalkulaciji svojih poslovnih odločitev in zmanjšanju svojih transakcijskih stroškov (Alchian et Demsetz, 1972). Če torej želijo ekonomski subjekti učinkovito usmerjati svoje poslovanje (gospodarski razvoj), potrebujejo kakovostne informacije, svobodno tržno izbiro ter primerno zasebno lastninsko in podjetniško institucionalizacijo svojih pravic in odgovornosti.

V zadnjih štiridesetih letih nobeni državi ni uspel razvojni preboj brez strateškega usmerjanja gospodarstva (Jaklič 1994). Hkrati pa je vsaka država morala poiskati tisto razvojno kombinacijo tržnega institucionalnega sistema, dolgoročne ekonomske politike, podjetniškega razvoja in tržnih primerjalnih prednosti, ki je zagotovila potrebno politično razvojno koalicijo in vrednostni sistem, ki bi ekonomske subjekte spontano vodil v družbene spremembe.

Slovenija kajpada ne more neposredno posnemati nobenega razvojnega modela gospodarsko uspešnih držav. Razlogi so številni in dovolj jasno razpoznavni:

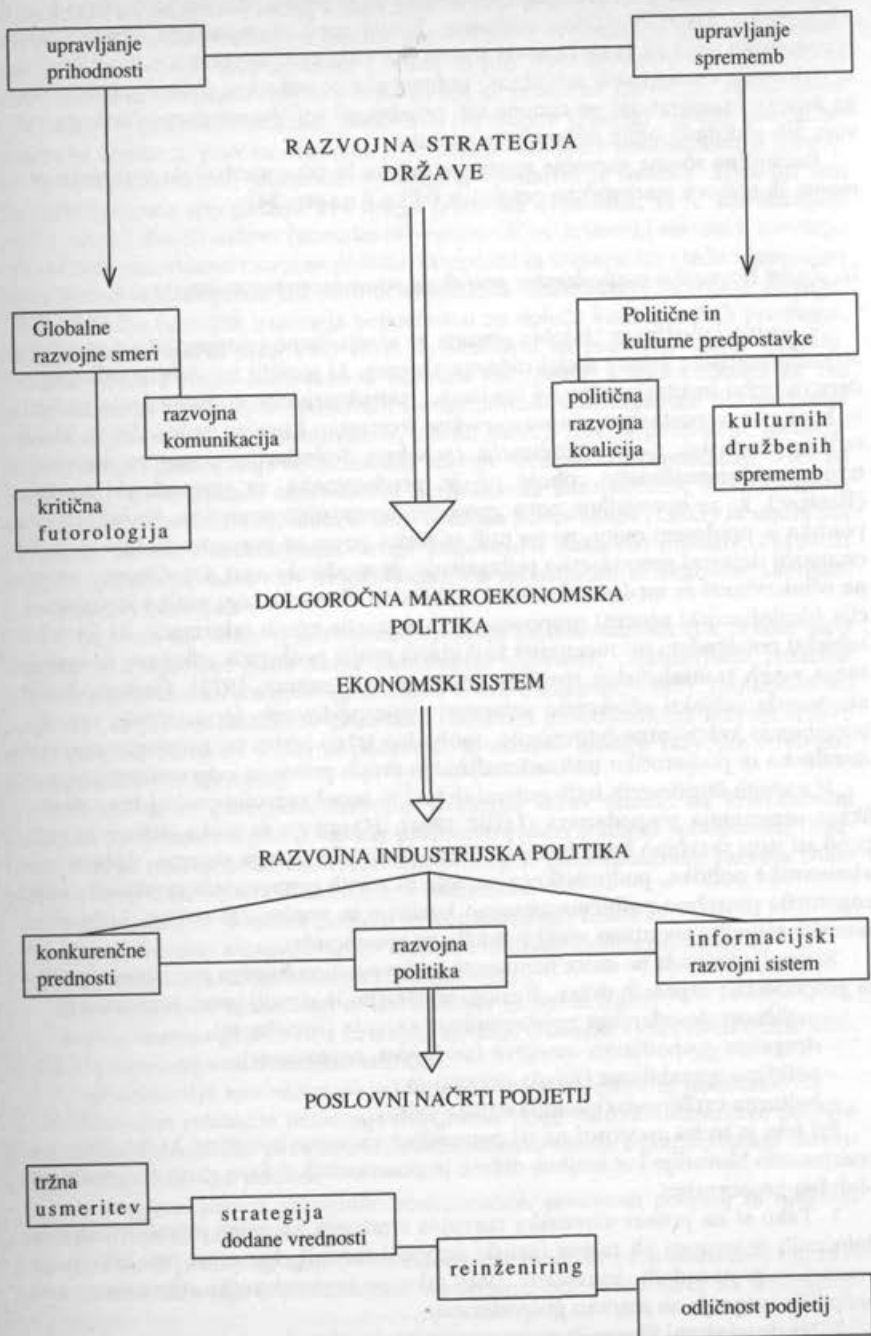
- različnost dosedanjega zgodovinskega razvoja (socializem),
- drugačne gospodarske omejitve (majhnost, nerazvitost),
- politična nestabilnost (mlada država) in
- kulturna različnosti (identifikacijska kriza).

Pri tem je treba opozoriti na tri pomembne razvojne omejitve, ki temeljijo na posebnostih Slovenije kot majhne države in posebnostih države v institucionalnem obdobju preobrazbe:

1. Tako si na primer slovenska razvojna strategija ne more privoščiti ciljanja določenih dejavnosti ali panog (azijski razvojni model), ker nima niti kritičnega potenciala proizvodnih dejavnikov, prav tako pa je enostranska tržna usmeritev preveliko tveganje za majhno gospodarstvo.

2. Na drugi strani Slovenija navznoter ne more pristati na popolni tržni liberali-

Slika 3: STRUKTURA IN UPRAVLJANJE RAZVOJNE STRATEGIJE DRŽAVE



zem (svobodno konkurenco), ker je večina gospodarskih subjektov pred temeljno lastninsko, organizacijsko in tržno preobrazbo in bi popolna tržna avtonomija podjetij z narodnogospodarskega vidika vodila v preveliko »trasformacijsko depresijo« (nemški in japonski razvojni model nista poznala tako globalnih institucionalnih premikov).

3. Slovensko gospodarstvo prav tako navzven ni sposobno sprejeti zakonitosti neomejenega »prostega trga« (nemški model), ker je premajhno in v obdobju preobrazbe preobčutljivo, da bi lahko opustilo pomembno zaščitno politiko. Nekatere manjše evropske države so pri tem imele tri rešitve: naslonitev na sosednje močnejše gospodarstvo (Nemčija–Avstrija, Anglija–Irska), medsebojno povezovanje (Beneluks, EFTA . . .) ali pa priključitev velikim združevalnim procesom (ES). Slovenija ima v tem primeru drugačne politične in nacionalno vrednostne omejitve (mlada država, omejene politične možnosti za dvostranske in večstranske povezave, močne nacionalistične vrednote).

Slovenska razvojna strategija potemtakem ne more vnaprej definirati prednostnih panog in dejavnosti, ker so te usmeritve izrazito tržne. Specializacija in selektivnost sta namreč odvisni od mednarodne konkurenčne sposobnosti podjetij in možnosti, da slovenski izdelki dosežejo primerljivo dodano vrednost na enoto izdelka. Šele na temelju primerjalnih prednosti podjetij in izdelkov lahko prične delovati strateško zasnovana industrijska politika, ki spodbuja ekonomske subjekte k podjetniški inovativnosti in mednarodni tržni konkurenčnosti. Sinergično prepletanje podjetniških strategij in strateško zasnovane industrijske politike šele omogoča postavljanje globalne strategije razvoja, ki vključuje, kot smo videli, tudi nekatere mehke podsisteme, kot na primer vrednostni sistem in iskanje potrebne legitimnosti v okviru razvojne politične koalicije.

Celotna zgodba razvojnih predpostavk je razmeroma preprosta. Z institucionalnega vidika želimo doseči prehod iz socialističnega v normalno tržno gospodarstvo, vzpostaviti njegove temeljne socialno tržne in ekološke institucije in normative, ohraniti slovensko nacionalno identiteto in varovati človekove pravice in svoboščine. Slovenija je majhna srednjeevropska država, zato se lahko razvija kot politično in vrednostno odprta družba, ki je globalno vključena v evropske in svetovne gospodarske procese. Pri tem je najpomembnejša strateška usmeritev slovenskega gospodarstva uspešno prilagajanje gospodarskim procesom in postopnost (gradualizem) pri uveljavljanju gospodarskih in širših družbenih sprememb. Osrednji cilj slovenskega gospodarstva je zmanjšanje zaostanka za evropskim gospodarstvom na ravni 9000–10000 USD BDP p.c. (cene 1994), ki ga lahko dosežemo do leta 2000. Razvojno razhajanje pa bomo lahko nadomestili, če bomo uporabili kvalitativne razvojne dejavnike, med katerimi sta med najpomembnejšimi prav podjetniška družbena usmeritev in sodobno zasnovana strateška razvojna politika.

Slovenska razvojna strategija mora rešiti nekatere metodološke in vsebinske dileme, med katerimi omenimo samo najpomembnejše:

a) Z metodološkega vidika je največja nevarnost razvojne strategije njena planimetrična naravnost in makroekonomski tradicionalizem. V obeh primerih bomo dobili političnoekonomski dokument brez prave uporabne vrednosti z vidika vodenja učinkovite razvojne politike in njene legitimnosti v podjetniški in civilni sferi družbe. Razvojna strategija zato ne more biti postavljena eksogeno in še manj strogo makroekonomsko in ekonomistično. Zato smo tudi poudarili pomembnost strategije kot sinergičnega razvojenga procesa na treh ravneh ekonomskega sistema, njeno zavezanost podjetniškim strategijam in konkurenčnim prednostim države ter odvisnost od političnih in sociokulturnih vrednot.

b) Slovenija mora v svojo strategijo vključiti političnoekonomske posebnosti majhne države z omejenimi proizvodnimi dejavniki in majhnim domačim trgov, ki zahteva drugačno organizacijo državnega upravljanja in dolgoročne ekonomske politike kot pri večji državi. Majhno gospodarstvo je namreč proizvodno, podjetniško in tržno mnogo občutljivejše kot veliko gospodarstvo, njegova slabost je relativno visoka struktura domačih proizvodnih stroškov in večja odvisnost od zunanjih ekonomskih procesov, prednost pa predvsem večja tržna in podjetniška gibčnost ter lažje menedžiranje na makroekonomski ravni.

c) Ker mora majhno in izvozno odvisno gospodarstvo predvsem slediti zunanjim razvojnim procesom, je edina prava razvojna alternativa postopno reformiranje in gradualistična razvojna preobrazba. Vsakršno zavzemanje za hitre transformacijske spremembe (stabilizacija, lastninjenje, reorganizacija) ne ustreza niti doseženi razvojni ravni slovenskega gospodarstva niti njegovi velikostni strukturi. Namesto hitrih sprememb potrebujemo večjo intenzivnost in širino razvojnih transformacij, kar je običajno ravno nasprotno od prevladujoče razvojne strategije, ki jih zagovarjata predvsem Mednarodni denarni sklad in Svetovna banka.

d) Nekateri ekonomisti nasprotujejo potrebnosti razvojne strategije, ker naj bi bila vloga države posredna (gradnja ekonomskega institucionalnega sistema, zagotavljanje pravnega reda) in ekonomsko politično nevtralna (zagotavljanje enakopravnih tržnih razmer). Čeprav je ekonomski intervencionizem škodljiv, kadar politično ekonomsko postane globalni »socialni inženiring«, ki nadomešča spontani tržni red (Hayek), pa je sodobno zastavljena razvojna strategija sestavni del tržnih institucij in uravnotežena podpora obeh odločilnih sestavnih delov tržnega gospodarstva (podjetništvo, konkurenca).

Slovenija potemtakem potrebuje svojo razvojno strategijo zaradi petih temeljnih razlogov:

- a) dosežene stopnje gospodarskega in družbenega razvoja,
- b) logične nadgradnje dosedanje stabilizacije in restrukturiranja gospodarstva,
- c) globalnih premikov v svetovnem gospodarstvu in prilagajanja številnim spremembam v sodobnem gospodarstvu,
- d) hitrejšega in učinkovitejšega zmanjševanja razvojne zaostalosti za članicami ES,
- e) doseganja primerjalnih konkurenčnih prednosti, ki zagotavljajo zeleno gospodarsko rast in višjo kakovost življenja prebivalstva.

Pri tem pa bo slovenska razvojna strategija odvisna predvsem od tehle globalnih razvojnih dejavnikov:

- a) relativne velikosti majhnega gospodarstva;
- b) geopolitičnega položaja;
- c) svetovnih razvojnih smeri;
- d) povezovalnih procesov v Evropi;
- e) lastnosti socialnotržnega gospodarstva;
- f) učinkovite izrabe proizvodnih dejavnikov;
- g) usklajenih ukrepov države pri doseganju razvojnih ciljev;
- h) dejavnega podjetniškega prilagajanja;
- i) oblikovanja konkurenčnih prednosti države;
- j) politične legitimnosti strategije gospodarskega razvoja;
- k) kulturne (vrednostne) identifikacije z razvojnimi procesi.

Temeljna značilnost devetdesetih let je centripetalnost ekonomskih procesov (njihova globalizacija) in centrifugalnost političnih in kulturnih procesov (nacionalizacija, partikularizacija). Pri tem je temeljno vprašanje, kako je organiziran sodoben ekonomski svet na mednarodni, državni in lokalni ravni in kakšno razvojno strategijo potrebujejo država, regija ali podjetje, da lahko preidejo od sedanjih razmer k želenim ciljem razvoja. Ekonomska stran enačbe je samo navidezno preprosta in jo tradicionalni ekonomisti zapolnjujejo s tremi temeljnimi spremenljivkami: gospodarsko rastjo, ekonomsko učinkovitostjo in socialno enakostjo v prerazdelitvi dohodkov. Sodobni ekonomski razvojniki bi temu dodali podjetniško naravnost gospodarstva, mednarodne konkurenčne prednosti in maksimizacijo dodane vrednosti na zaposlenega.

Razlike v BDP p.c., ki običajno prikazujejo različno razvitost držav, nenavadno korelirajo s povsem podjetniškimi podatki o razlikah bruto dodane vrednosti na zaposlenega v podjetjih. Primerjalna analiza slovenskih in evropskih podjetij (IER 1992) zlahka pokaže, da je temeljni problem slovenskih podjetij neustrezno prilagajanje procesom liberalizacije trgov (večje in bolj odprte konkurence) in globalizaciji proizvodnje (podjetniške mreže, standardizacija izdelkov in mednarodna specializacija). To preprosto pomeni, da je konkurenčna sposobnost slovenskega gospodarstva ogrožena, ker tuja mednarodna konkurenca ponuja vse več izdelkov po nizkih cenah po še sprejemljivi kakovosti. Začarani krog stroškov in cenovne konkurence ne more rešiti razvojnih problemov podjetij in narodne ekonomije, saj ni mogoče povečevati tržnih deležev hkrati z nižjimi stroški in cenami. Rešitev je zato v razvijanju novih izdelkov in prehodu v višje kakovostne razrede slovenske ponudbe, ki na trgu hkrati pripada tudi višjim cenovnim razredom. Višja cena je namreč pogoj za doseganje večje dodane vrednosti, zato pa morajo podjetja sprejeti temeljni podjetniški izziv globalnega strateškega zasuka, ki temelji na zmanjšanju stroškov in višji kakovosti izdelkov, organizacijskem reinženiringu, strateškem mednarodnem marketingu in doseganju nove kulture podjetniških sprememb.

Slovenska podjetja imajo torej eno samo razvojno alternativo: razviti nove izdelke ali pa doseči z obstoječimi proizvodnimi programi takšno kakovost, ki na trgu dosežejo višjo ceno in s tem tudi višjo dodano vrednost. Dolgoročni razvoj slovenskih podjetij je odvisen od njihove sposobnosti, kako preživeti v konkurenci z boljšimi ali vsaj enakovrednimi konkurenti. Pri tem je še posebej pomembno, ali bo slovenskim podjetjem uspelo v prihodnosti vzpostaviti posebno organizacijsko kulturo sprememb in podjetniškega razvoja. Slovensko lastninjenje pomeni namreč zgolj formalno spremembo in prerazdelitev lastninskih pravic, delno spremembo upravljanja, toda z razvojnega vidika je najpomembnejše, ali jim bo uspelo ustvariti višjo raven podjetniške pobude in odgovornosti v podjetju.

Ni posebno naključje, da je pri srednjeevropskih procesih lastninjenja edino nemški Treuhand zahteval od vsakega olastninjenega podjetja, da pripravi tudi globalni poslovni načrt, s katerim podjetje postavi svojo novo poslovno strategijo (notranji pogoji: ohranitev zaposlenosti, pospeševanje vlaganj, povečanje učinkovitosti in rasti podjetja). In ravno v tem je bistven element podjetniško zasnovane transformacijske razvojne strategije. Njeno izhodišče je zahteva, da podjetja po opravljenem lastninjenju pripravijo poslovne načrte za svojo podjetniško restrukturiranje in globalno poslovno preobrazbo. To je četrta faza privatizacijskega monitoringa, ki nadaljuje dve temeljni lastnosti dosedanjega slovenskega lastninjenja: podjetniško avtonomijo pri odločanju in posredno predpisovanje instituci-

onalnega in menedžerskega ukrepanja. Hkrati pa so podjetniške strategije vključene v strateški proces industrijske politike in so potemtakem sestavni del usklajene narodnogospodarske razvojne strategije.

Temeljna vrednota slovenske razvojne strategije je potemtakem podjetniška filozofija razvoja. Na podjetniški ravni se razkriva kot nova organizacijska kultura podjetja, v kateri so podjetniške spremembe in tržna usmeritev največje vrednote sodobnega reinženiranja slovenskih podjetij.

Na srednji ravni prevladuje industrijska politika in znotraj nje temeljne vrednote, kot na primer povečanje konkurenčnih sposobnosti podjetij in njihovih strateških zavezništov, uporaba okolju prijazne tehnologije, povečanje dodane vrednosti na zaposlenega, zmanjšanje stopnje brezposelnosti in učinkovitejša uporaba podjetniških in poslovnih sposobnosti ljudi.

Na globalni ravni razvojne strategije pa so temeljne vrednote razvojne strategije pogojene z liberalno ideologijo trga in socialnih odnosov. Institucionalno strukturo tržnega sistema politično ekonomsko preprosto imenujemo kapitalizem, toda pri tem le redko definiramo, kakšen kapitalizem je cilj naše razvoje strategije. Kapitalizmi se namreč razlikujejo med seboj predvsem po poslovni morali, razmerju med podjetniško avtonomijo in državnim intervencionizmom ter zagotavljanju socialne enakopravnosti in enakosti.

Slovenski kapitalizem z lastninskega vidika temelji na široki razpršenosti lastninskih pravic, v podjetjih prevladuje participativna demokracija (med načeloma je precejšnja zakonska nekonsistentnost), vlada pa priznava široko mrežo socialne zaščite ljudi. Ker hkrati procesi preobrazbe zahtevajo večjo vlogo intervencionistične ekonomske politike, lahko trdimo, da v Sloveniji razvijamo socialnotržni kapitalistični sistem, ki temelji na laicistični liberalni morali trga in osebnih svoboščinah ljudi.

LITERATURA:

- TINBERGEN, J. 1942, Zur Theorie der langfristigen Wirtschaftsentwicklung, *Weltwirtschaftliches Archiv*, 55 (May)
- SOLLOW, R. 1956, A contribution to the theory of economic growth, *Quarterly Journal of Economics*, 70 (February)
- KEYNES, J.M. 1939, Professor Tinbergen's method, *Economic Journal*, 49 (September)
- TINBERGEN, J. (1940), On method of statistical research, A replay, *Economic Journal*, 50 (March)
- GEORGESCU ROEGEN, N. 1976, Energy and economics myth: Institutional and analytical essays, New York: Pergamon
- MEADOWS et al., 1972, The limits to growth, New York: Universe Books
- MESAROVIC, M. et al., 1974, Mankind at the turning point, New York: Readers Digest Press
- TINBERGEN, J. et al., 1976, Reshaping the international order, Amsterdam: Elsevier
- INTERFUTURES, 1979, Facing the future. Mastering the probable and managing the unpredictable, Paris: OECD
- LEONTIEF, W., The future of the world economy: A study on the impact of prospective economic issues and policies on the international development strategy, New York: UN
- KAHN, H. et al., The next 200 years: A scenario for America and the world, New York: William Morrow
- DOPFER, K. 1976, Economics in the future. Toward a new paradigm, London: Macmillan
- BRANDT, Commission 1987, North-south: Cooperation for the world recovery, London: Pan Books
- BRUNDTLAND, Commission 1987, Our common future, Oxford: Oxford University Press
- SLATTER, S. 1984, Corporate recovery, Middlesex: Penguin
- BIBEAULT, D. B. 1982, Corporate turnaround, New York: McGraw Hill
- COOPER, R. N. 1986, Economic Policy in an interdependent world, Cambridge Massachusetts: MIT Press
- BEST, M. H., The new competition, Cambridge: Polity Press
- JACQUEMIN et al., 1993, The European challenges post 1992, Shaping factors, shaping actors, Aldershot: Edward Elgar
- MONOD et al., 1991, Reshaping Europe. A report from the European round table of industrialists, Brussels: ERT
- MEADOWS, D. H. et al 1991, Randers, beyond the limits, confronting global collapse: Envisioning a sustainable future, London: Eartscan

- CEP, II 1992, World economy, 1990-2000: The growth imperative, Paris: Economica
- SCANNING the future, A long term scenario study of the world economy 1990-2015, central Planning Bureau, The Hague: SDU Publishers
- PORTER, M. E. 1990, The competitive advantage of nations, London: Macmillan
- OHMAE, K. 1990, The borderless world, London: Collins
- REICH, R. B. 1991, The work of nations, New York: A.A. Knopf
- TOLLIDAY, S. 1991, Government and business, Brookfield: Edward Elgar
- WILLIAMSON, O. E. 1979, Transaction cost economics: The governance of contractual relations, *Journal of Law and Economics*, 22
- GOLDSMITH, E. 1993, The way: An ecological world-view, Boston: Shambhala Publications
- MARIENS, M. 1992, Environmental problems and sustainable futures, *Futures* 25 (October)
- BROWN, L. R. 1993, Worldwatch Institut: Vital signs 1993, New York: W.W. Norton
- TOLBA, M. K. et al 1992, The world environment 1072-1992: two decades of challenge, London, New York: Chapman & Hall
- UN, Development programme 1991, human development report 1993, New York, Oxford: Oxford University Press
- OECD, 1993, Environmental data compendium 1993, Paris: OECD
- SCHMIDHEINY, S. 1992, Changing course: A global business perspective on development and environmental, Cambridge MA, MIT Press
- DAVIS, J. 1991, Greening business. managing for sustainable future, London: Blackwell
- STOPFORD, J., Strange S. 1991, Rival states, rival firms, Cambridge: Cambridge University Press
- LAURENT, Andre, 1985, The cultural diversity of Western conception of management, v Pat Joynt, Malcom Warner eds., Managing in diferent cultures, University of Laget Press
- THUROW, L. C. 1990, Book review: Competing nations: survival of the fittest, *Sloan Management Review*, Fall 1990
- ALCHIAN, A., Demsetz H. 1972, Production, information cost, and economic organization, *American Economic Review*, 62
- JAKLIČ, M. 1994, Strateško usmerjanje gospodarstva, Ljubljana, Znastveno in publicistično središče
- IER, 1992, Projekt prenova podjetij, MGD, Ljubljana: IER

Novi nacionalizem na Vzhodu in Zahodu, Slovenija in Avstrija

Prvi rezultati

Slovenija se je leta 1991 ločila od jugoslovanske federacije, Avstrija se je pravkar (1994) z referendumom odločila, da se vključi v Evropsko unijo. Slovenija je izgubila svoje tradicionalne trge, na katerih je igrala vlogo »prvega jezdeca«, in se gospodarsko odpira predvsem proti Nemčiji, Avstriji in Italiji; v teh državah vstopa v konkurenco z enim od najmodernejših gospodarskih prostorov; zato je v procesu zelo hitre modernizacije. Čeprav se je v Avstriji proces modernizacije v zadnjih letih pospešil, potekata vključevanje in modernizacija počasi in kontinuirano že vse od začetka druge republike.

Slovenija se je desetletja razvijala kot socialistična država. Politični sistem se je 1990 spremenil v pluralistično in heterogeno večstrankarsko demokracijo. V Avstriji že od konca druge svetovne vojne prevladujeta dve veliki stranki in proces heterogenizacije politike poteka le polagoma. V sedanjem času poteka razvoj od prejšnjega dvoinpolpartijskega sistema k petpartijskemu sistemu.

Pri analizi podatkov iz naše raziskave¹ pa moramo upoštevati tudi to, da imata Avstrija in Slovenija na podlagi skupne zgodovine mnogo skupne kulture, saj sta bili obe dolgo časa dela habsburške monarhije. Severna področja Slovenije imajo enaka imena kot južne avstrijske dežele (Štajerska, Koroška). Na Štajerskem in na Koroškem sta slovenski manjšini; v Sloveniji je nemščina drugi najpomembnejši tuji jezik.

V tem poročilu bomo na kratko prikazali razlike in podobnosti, ki jih razkriva primerjava rezultatov avstrijske in slovenske raziskave, pri čemer bomo primerjali različne razsežnosti identitete, narodnega ponosa in vrsto socialno-psiholoških konceptov.

Primerjava med identiteto avstrijskega in slovenskega prebivalstva

Vsaka socialna organizacija, pa naj bo država, cerkev, stranka ali združenje, potrebuje neko najmanjšo mero skupnih vrednot in občutje pripadnosti med člani. To občutje pripadnosti k določeni socialni organizaciji in zaznavanje soglasja in razlik sta pri članih sestavni del samorazumevanja in slike o sebi.

* Dr. Michael Lay, samostojni raziskovalec, IFES, Dunaj, Günther Ogris, diplomirani sociolog, samostojni raziskovalec, IFES, Dunaj.

Dr. Niko Toš, redni profesor, FDV, Ljubljana.

¹ Projekt Novi nacionalizmi na Vzhodu in Zahodu, Slovenija in Avstrija financira zvezno Ministrstvo za znanost in raziskovanje Republike Avstrije. Raziskovalci: dr. Michael Lay (vodja projekta), Günther Ogris, oba IFES, Dunaj in dr. Niko Toš, FDV Ljubljana. Z enotnim standardiziranim vprašalnikom (april 1994) je bilo v Avstriji zajetih 1998 in v Sloveniji 1022 prebivalcev, izbranih s pomočjo stratificiranega vzorca. Slovenski del raziskave je potekal v okviru projekta Slovensko javno mnenje (SJM94/2).

Identiteta človeka je sestavljena iz več plasti. Kadar se ljudje predstavljajo, povedo, – pač glede na vrsto socialne situacije, – kakšen je njihov poklic, v kateri državi so doma, svojo pripadnost družini ali stranki ali pa, na primer, svoj poklicni položaj ipd.

Na nekem mednarodnem srečanju bi se nekdo lahko, na primer, predstavil takole: »Prihajam z Dunaja in težišče mojega raziskovanja je trg delovne sile.« Ta isti človek pa bi se morda na neki zasebni zabavi takole predstavil nekemu nepoznanemu gostu: »Sem bratranec gostiteljice, družboslovec.« V prvem primeru pove, iz katere države je, v drugem pa svojo pripadnost družini, v obeh primerih pa tudi svoj poklic, prvič bolj, drugič manj določno.

V obeh primerih gre za socialni proces, v katerem sta omogočeni hitra uvrstitev, ugotovitev skupnega in razlik ter možnih točk za navezavo stika.

V tem poglavju bomo raziskali in primerjali identiteto v zvezi s članstvom v nacionalnih državah (Avstrija, Slovenija). Pri tem smo vključili različne kazalnike. Raziskovali smo, s katero od regionalnih enot se čutita povezani obe prebivalstvi, na kaj so ljudje ponosni v zvezi s svojo državo, na kaj so manj ponosni, kaj je zanje temelj pripadnosti in katerim drugim narodom se čutijo najbolj podobni ali različni.

Regionalna povezanost

Tako v Avstriji kot tudi v Sloveniji ljudje najbolj občutijo, da so člani države; šele na drugem mestu se identificirajo z manjšimi regionalnimi enotami in šele na tretjem mestu z nadregionalnimi strukturami. Pri tem je v Sloveniji identifikacija s še prav mlado državo nekaj močnejša kot v Avstriji. V Sloveniji in Avstriji občuti devet ljudi od desetih močno ali zelo močno povezavo s svojo državo. Tudi pripadnost občinam Avstrijci in Slovenci izražajo enako pogosto. Regionalna oz. deželna pripadnost pa je med Slovenci znatno manj izražena, kar je posledica visoke stopnje deželne avtonomije v Avstriji, medtem ko se v Sloveniji po osamosvojitvi uveljavljajo centralistične zasnove.

TABELA 1:

Regionalna identiteta

Primerjava med Avstrijo in Slovenijo

Vprašanje: Kako močno čutite, da ste...?

Ocenite s števkami od ena do pet tako kot v šoli (5=zelo močno, 1=čisto nič). (Zelo močno: 5+4 v%.)

	Avstrija	Slovenija
– Prebivalec občine (Gemeinde), kraja (Ort)	71	69
– Prebivalec dežele, regije	83	69
– Avstrijec / Slovenec	90	91
– Nемец / Jugoslovan	28	5
– Evropejec	58	48

Avstrijci so torej močnejše (kot Slovenci) usmerjeni k svojim zveznim deželam. Zvezna dežela je primarna regionalna enota za skoraj dvakrat večje število Avstrijcev, kot je to pri Slovencih. Slovenija je sicer razdeljena na 9 kulturnozgodovini-

skih regij, vendar te niso institucionalizirane na političnodemokratski podlagi, zato zanje ni prave primerjave v avstrijski notranji členitvi.

Povezava z občino oz. sosesko je v obeh državah približno enako močna: sedem anketirancev od desetih se čuti močno ali zelo močno (skupaj odgovora 1 in 2) povezanih s svojo občino. V obeh državah se jih nekaj več kot vsak peti (22 oz. 23%) čuti povezane »predvsem« kot prebivalci svoje občine.

TABELA 2:

Razvrstitev identitet

Primerjava med Avstrijo in Slovenijo

Vprašanje: In kaj čutite, da ste predvsem?

(en odgovor)

	Avstrija	Slovenija
- Prebivalec občine, kraja	22	23
- Prebivalec dežele, regije	24	13
- Avstrijec / Slovenec	46	59
- Nемец / Jugoslovan	1	1
- Evropejec	7	4

Identifikacija z Evropo je v Avstriji nekoliko močnejša kot v Sloveniji. V Avstriji se šteje predvsem za Evropejca vsak štirinajsti, v Sloveniji pa vsak petindvajseti prebivalec.

Samo en odstotek vseh Avstrijcev čuti, da so predvsem Nemci, pa čeprav približno vsak četrti močno ali zelo močno čuti, da je Nемец. V Sloveniji obstaja v zvezi s tem močan prelom prejšnje povezave z Jugoslavijo. Le pet odstotkov prebivalcev Slovenije (Neslovencev) se čuti močno ali zelo močno povezanih z nekdanjo Jugoslavijo; prav tako pa le en odstotek anketirancev odgovarja, da so »predvsem Jugoslavlani«. Izločitev iz Jugoslavije je v občutjih prebivalstva Slovenije (skoraj) popolna.

Primerjava narodnega ponosa

Avstrijci so predvsem ponosni na svojo kulturo in na socialno varstvo. Približno polovica jih je ponosna na gospodarske uspehe, na avstrijsko zgodovino, na uspehe Avstrije v športu ter na demokratične institucije.

TABELA 3:

Narodni ponos

Primerjava med Avstrijo in Slovenijo

Vprašanje: Prebral vam bom različne vidike in področja, na katere bi bili kot Slovenci (državljeni Slovenije) lahko ponosni. Za vsako posamezno področje mi s pomočjo dane lestvice povejte, koliko ste vi osebno ponosni nanj. Ocene so kot v šoli: 1 pomeni »prav nič«, 5 pa »zelo sem ponosen«. (Zelo ponosen: 5+4 v%.)

	Avstrija	Slovenija
- Kultura	68	57
- Socialna varnost	66	25
- Zgodovina	54	59

	Avstrija	Slovenija
- Gospodarski uspehi	55	18
- Demokratične institucije	52	17
- Soodločanje	30	21
- Strpnost	23	21
- Uspehi v športu	50	90
- Državlanske pobude	25	-
- Osamosvojitve Slovenije	-	84

Dosti manj ponosa občutijo Avstrijci v zvezi s strpnostjo v družbi, z možnostjo soodločanja ter v zvezi z državljanskimi pobudami.

Slovenci občutijo ponos predvsem v zvezi z uspehi v športu in s samostojnostjo Slovenije. Močnejše občutje ponosa izražajo tudi v zvezi s svojo zgodovino ter kulturo.

Slovenci so občutno manj ponosni od Avstrijcev na svoje gospodarske uspehe, socialno varnost ter demokratične institucije. Na teh točkah se izražajo razlike v občutjih prebivalstva Avstrije kot države razvite blaginje ter Slovenije, ki je v gospodarskem in političnem položaju prehoda (tranzicije).

V obeh državah je nizka stopnja ponosa glede možnosti soodločanja in v Sloveniji pa tudi glede strpnosti v slovenski družbi.

Če povzamemo, bi morda lahko rekli, da je Avstrija v zavesti svojih prebivalcev predvsem »socialno varen kulturn narod«, Slovenija pa je v lastnih očeh predvsem »samostojen športni narod«.

Podobnost z drugimi narodi

Narodnostna identiteta, slika o lastnem narodu, v povezavi s pripadnostjo narodu verjetno nastaja v interakciji s sliko, ki si jo človek ustvari o drugih narodih in kulturah. S pomočjo primerjave z drugimi kulturami pripisuje človek lastni skupini določene lastnosti, druge pa morda izključuje kot »tuje lastnosti«.

V zvezi s tem je zanimivo opazovati, ali lahko pri ljudeh iz drugih držav pričakujemo veliko podobnost z lastnim prebivalstvom oziroma pri katerih državah lahko računamo na velike razlike. Na ta način lahko uvrstimo ljudi v širši kulturni prostor.

TABELA 4:

Podobnost z drugimi narodi

Primerjava med Avstrijo in Slovenijo

Vprašanje: Veliko se govori o tem, kako se narodi med seboj razlikujejo ali kako so si podobni. Prebral vam bom imena nekaterih narodov. Prosim vas, da mi pri vsakem narodu poveste, ali je podoben Slovencem (Avstrijcem). Pomagajte si s tole lestvico: 5 pomeni »zelo podoben Slovencem (Avstrijcem), 1 pa pomeni »čisto nič podoben«. (Zelo podoben: 5+4 v %)

	Avstrija	Slovenija
- Nemci	64	33
- Čehi	14	22
- Slovaki	10	21
- Slovenci/Avstrijci	12	50

	Avstrija	Slovenija
- Hrvati	8	15
- Srbi	2	2
- Bosanci	3	3
- Madžari	28	8
- Italijani	16	15
- Švicarji	53	31
- Američani	10	16
- Rusi	3	3
- Turki	2	1

V tem razdelku bomo primerjali samorazumevanje avstrijskega in slovenskega prebivalstva.

Avstrijsko prebivalstvo meni, da je najbolj podobno Nemcem in Švicarjem. To ustreza uvrstitvi prebivalstva v skupni jezikovni prostor.

Skoraj tretjina avstrijskega prebivalstva vidi veliko podobnost tudi z Madžari in domneva, da so Avstrijcem bolj podobni kot Italijani.

Le relativno malo Avstrijcev meni, da je njihova lastna kultura podobna kulturi sosednjih slovanskih narodov. Le približno vsak sedmi do vsak deseti Avstrijec vidi veliko ali zelo veliko podobnost pri Čehih, Slovaki in Slovencih.

Slovensko prebivalstvo se najbolj primerja z avstrijskim; približno vsak drugi slovenski anketiranec ugotavlja podobnost med obema. Ena tretjina ugotavlja tudi podobnost z Nemci in Švicarji.

Del Slovencev, ki se primerja s Čehi in Slovaki, je le malo večji od ustreznega dela v Avstriji. Le vsak sedmi Slovenec vidi veliko podobnost s svojimi neposrednimi sosedi Hrvati. Ta delež je približno še enkrat večji kot v Avstriji. Podobnost s Čehi in Slovaki izraža vsak peti Slovenec.

Distanca do Srbov in Bosancev je v Sloveniji in v Avstriji enako velika, čeprav so Slovenci še pred kratkim živeli v skupni državi s tema dvema narodoma. Le dva do štiri odstotke vprašanih vidi podobnost s tema narodoma.² Tudi distanca do Rusov in Turkov je v obeh državah enako velika.

Slovensko prebivalstvo je torej bistveno močnejše usmerjeno h gospodarsko močnejšemu sosedu na severu kot pa k narodom, ki so mu po jeziku sorodni, ali pa k nekdanjim bratskim narodom v nekdanji jugoslovanski federaciji.

Slovensko prebivalstvo ima torej čisto »zahodno« samorazumevanje, ki je zelo podobno kot pri avstrijskem prebivalstvu, do Američanov pa čuti celo večjo sorodnost kot avstrijsko prebivalstvo.

Temeljna ugotovitev je, da je med Avstrijci in Slovenci pri izražaju občutka sorodnosti močno neravnotežje. Medtem ko je za Slovence Avstrija osrednja orientacija in Slovenci vidijo največjo podobnost z Avstrijci, obratno sploh ne velja. Za Avstrijce so Slovenci enostavno eden od sosednjih slovanskih narodov, pri katerem komajda zaznavajo kakšno podobnost.

Predpostavke priseljevanja

Vsaka skupnost ima formalna in neformalna merila za članstvo in možnost, da nekoga sprejme kot člana. Predstave o teh merilih se lahko v različnih državah zelo razlikujejo.

² V slovenskem delu raziskave »podobnost s Srbi« oz. z »Bosanci« izražajo Srbi in Bosanci.

TABELA 5:

Predpostavke priseljevanja

Primerjava med Avstrijo in Slovenijo

Vprašanje: Ali bi po vašem mnenju znanje slovenščine . . . moralo biti pogoj za pridobitev slovenskega državljanstva ali ne?

(»Da« v %.)

	Avstrija	Slovenija
- Jezik	73	91
- Da si rojen v državi	21	42
- Poznavanje kulture	41	72
- Krščanska vera	20	27
- Da živiš daljši čas v državi	82	86
- Slovenskega/avstrijskega rodu	23	52

Avstrijsko prebivalstvo pripisuje vrednost predvsem okoliščinama: da je nekdo živel daljši čas v Avstriji in da zna govoriti po nemško. Štirje od desetih anketirancev postavljajo kot pogoj za pridobitev državljanstva tudi poznavanje avstrijske kulture. Država rojstva, verska pripadnost ter etnični izvor imajo podrejeno vlogo in jih je imenovala le približno ena petina anketirancev.

Slovensko prebivalstvo je v tem pogledu očitno bolj zahtevno in mnogo bolj restriktivno. Vsekakor moramo upoštevati, da sta v Sloveniji problematika državljanstva in vprašanje, komu ga priznati, bistveno bolj aktualna, ker je bila država ustanovljena šele pred kratkim. Velika večina Slovencev je izbrala kot merilo za pridobitev državljanstva znanje slovenščine, daljše bivanje v Sloveniji in poznavanje slovenske kulture.

V Sloveniji še vedno – kljub zakonski urejenosti področja – poteka politično razgreta razprava o spremembi pogojev za pridobitev državljanstva in o preprečevanju dvojnega državljanstva. Težnja k etničnemu zapiranju je v Sloveniji v primerjavi z Avstrijo močnejše izražena: kar enkrat več je stališč, da je državljanstvo mogoče pridobiti le ob pogoju slovenskega izvora oz. glede na rojstvo v Sloveniji.

Socialno-psihološki kazalniki

Postavili smo vrsto socialno-psiholoških kazalnikov, za katere domnevamo, da so povezani z nacionalizmom in etnocentrizmom. Na tem mestu dajemo prvi pregled razdelitve teh socialno-psiholoških razsežnosti.

Samozavestnost

Vzporedno izpeljana raziskava je pokazala jasne razlike pri posameznih socialno-psiholoških razsežnostih. Avstrijecem gre nekoliko bolje v njihovi državi blaginje kot Slovencev v njihovi državi prehoda (tranzicije).

Avstrijsko prebivalstvo je na splošno srečnejše in zadovoljnejše z življenjem kot slovensko. Tudi splošno (dobro) počutje je v Avstriji nekoliko boljše kot v Sloveniji. Pokazalo se je, da so Avstrijci bistveno zadovoljnejši sami s seboj, medtem ko v Sloveniji veliko ljudi čuti potrebo, da bi se osebno spremenili.

TABELA 6:

Soglašanje z vprašanji v zvezi s samozavedanjem
 Vrahanje: Prebral vam bom nekaj izjav in trditev. S pomočjo dane lestvice mi povejte, koliko soglašate ali ne soglašate z vsako od njih. Ocena 1 pomeni popolno nesoglasje, ocena 7 pa popolno soglasje. (Soglašam: 7+6+5 v %.)

	Avstrija	Slovenija
- Veliko stvari pri sebi bi rad spremenil.	17	45
- Včasih si želim, da bi bil drugačen kot sem.	17	38

Samodoločitev

Avstrijci doživljajo sami sebe bolj »samodoločujoče« kot Slovenci. Pri vseh treh kazalnikih se pri avstrijskem prebivalstvu jasno kaže višja stopnja samodoločitve kot pri slovenskem. Vsiljuje se nam razlaga, da je pri Slovenkah in Slovencih občutje, da so prepuščeni usodi, močnejše zaradi prelomnih sprememb v slovenski družbi.

TABELA 7:

Soglasje z vprašanji samoodločitve
 Primerjava med Avstrijo in Slovenijo
 Vprašanje: Prebral vam bom nekaj izjav in trditev. S pomočjo dane lestvice mi povejte, koliko soglašate ali ne soglašate z vsako od njih. Ocena 1 pomeni popolno nesoglasje, ocena 7 pa popolno soglasje. (Soglašam: 7+6+5 v %.)

	Avstrija	Slovenija
- Moje življenje in moj vsakdan v mnogočem določajo drugi ljudje.	26	33
- Zame ni dobro, če načrtujem daleč vnaprej, saj pogosto poseže vmes usoda.	39	48
- Običajno znam svoje interese tako dobro zagovarjati, da pri tem dosežem tisto, kar želim.	64	49

Anomija

Jasno sta se pokazali tudi bistveno večja neorientiranost in zbežanost slovenskega prebivalstva. Delež tistih, ki vidijo vse v neredu in svojega okolja nič več ne razumejo, je v Sloveniji dvakrat višji kot v Avstriji. Nič čudno, saj se običajne strukture v Sloveniji zelo hitro spreminjajo. Pomembne spremembe v položaju ljudi in družin nastajajo predvsem zaradi spremenjene narave lastnine, zmanjšane socialne varnosti, povečane brezposelnosti ipd.

TABELA 8:

Soglašanje z vprašanji o anomiji

Primerjava med Avstrijo in Slovenijo

Vprašanje: Prebral vam bom nekaj izjav in trditev. S pomočjo dane lestvice mi povejte, koliko soglašate ali ne soglašate z vsako od njih. Ocena 1 pomeni popolno nesoglasje, ocena 7 pa popolno soglasje. (Soglašam: 7+6+5 v %.)

	Avstrija	Slovenija
- Danes je vse tako neurejeno, da ne vem več, kje pravzaprav sem.	17	36
- Stvari so dandanes postale tako težke, da nič več ne vem, kaj se dogaja.	17	37
- Danes se vse tako hitro spreminja, da pogosto ne vem, na kaj bi se oprl.	23	40

Avtoritarizem

V Avstriji je raven avtoritarizma višja kot v Sloveniji. Slovensko prebivalstvo kaže nekoliko višjo mero avtoritarizma le v zvezi z vzgojo otrok. Pri vprašanih, ki se nanašajo na družbo in politiko, je obseg avtoritarizma v Avstriji višji kot v Sloveniji.

TABELA 9:

Soglasje z vprašanji o avtoritarizmu

Primerjava med Avstrijo in Slovenijo

Vprašanje: Prebral vam bom nekaj izjav in trditev. S pomočjo dane lestvice mi povejte, koliko soglašate ali ne soglašate z vsako od njih. Ocena 1 pomeni popolno nesoglasje, ocena 7 pa popolno soglasje. (Soglašam: 7+6+5 v %.)

	Avstrija	Slovenija
- Ena najpomembnejših človekovih lastnosti je disciplinirano podrejanje avtoriteti.	39	27
- Morali bi biti hvaležni, da imamo take vodilne može, ki nam lahko natančno povedo, kaj naj počnemo.	22	15
- Na splošno bo otroku v kasnejšem življenju le koristilo, če bo prisiljen prilagoditi se mišljenju svojih staršev.	22	31
- Skupnost, ki dopušča prevelike razlike v stališčih svojih članov, ne more trajno obstajati.	35	35

Težave pri modernizaciji poklicnega življenja

Pričakovane težave v poklicnem življenju, ki so povezane z modernizacijo, so v Avstriji in v Sloveniji na zelo podobni ravni. Avstrijci pričakujejo nekoliko manjše težave pri uvajanju novih tehnologij; glede modernejših, bolj kooperativnih in za učenje intenzivnejših oblik dela pa se bolj kot Slovenci boje, da bodo z njimi imeli težave.

V tem poglavju bomo prikazali odnos med različnimi socialno-psihološkimi razsežnostmi in zadovoljstvom z življenjem.

Prve analize, ki smo jih opravili, pokažejo (kljub številnim razlikam med Avstrijo in Slovenijo v gospodarskem in političnem razvoju) presenetljivo podobne korelacije, npr. če izračunamo povezave med zadovoljstvom z življenjem in različnimi socialno-psihološkimi razsežnostmi.

Ta sestavek vključuje le bivariatne odnose in je opisen. Nismo še analizirali, kakšne vrste so te povezave in kako nastajajo. Rezultati so po eni strani spodbuda, po drugi strani pa so podlaga za teoretično razpravo o odnosih med razsežnostmi, kot so avtoritarnost, anomija, samodoločitev, samozaupanje, težave pri modernizaciji ter zadovoljstvo z življenjem in življenjska sreča.

Kljub razlikam v aktualnem družbenem položaju so se v obeh državah pokazali zelo podobni odnosi med raziskovanimi socialno-psihološkimi koncepti in kazalniki zadovoljstva z življenjem.

Samodoločitev in zadovoljstvo z življenjem

Korelacijski koeficienti med srečo in zadovoljstvom na eni strani ter tremi kazalniki samodoločitve so za Avstrijo in Slovenijo skoraj enaki.³ To pomeni, da velja pregovor Vsak je svoje sreče kovač za obe kulturi v (precej nizki) meri. Dobro počutje pa kaže nakoliko večje razlike med korelacijami; vendar pa vse kažejo v enako in pričakovano smer.

TABELA 10:

Korelacije med samodoločitvijo (locus of control) ter zadovoljstvom z življenjem.

	sreča		zadovoljstvo		dobro počutje	
	A	S	A	S	A	S
1. Moje življenje in moj vsakdan v mnogočem določajo drugi ljudje.	-0,11	-0,12	-0,14	-0,14	-0,08	-0,14
2. Zame ni dobro, če načrtujem daleč vnaprej, saj pogosto poseže vmes usoda.	-0,11	-0,13	-0,09	-0,12	-0,15	-0,1
3. Običajno znam svoje interese tako dobro zagovarjati, da pri tem dosežem tisto, kar želim.	0,16	0,15	0,2	0,18	0,15	0,21

Korelacijski koeficienti ustrezajo Pearsonovemu r in so bili izračunani s pomočjo SPSS/PC.

³ Odklon je manjši od dveh desetlin.

Anomija in zadovoljstvo z življenjem

Tudi korelacije med anomijo ter zadovoljstvom z življenjem kažejo v obeh državah isto smer in podobne vrednosti pri vseh kazalnikih.

TABELA 11:

Korelacije med anomijo in zadovoljstvom z življenjem

	sreča		zadovoljstvo		dobro počutje	
	A	S	A	S	A	S
1. Danes je vse tako neurejeno, da ne vem več, kje pravzaprav sem.	-0,18	-0,51	-0,18	-0,19	-0,21	-0,15
2. Stvari so dandanes postale tako težke, da nič več ne vem, kaj se dogaja.	-0,17	-0,18	-0,17	-0,19	-0,18	-0,18
3. Danes se vse tako hitro spreminja, da pogosto ne vem, na kaj bi se oprl.	-0,16	-0,22	-0,15	-0,22	-0,23	-0,2

Korelacijski koeficienti ustrezajo Pearsonovemu r in so bili izračunani s pomočjo SPSS/PC.

Samozaupanje in zadovoljstvo z življenjem

Korelacije med samozaupanjem (samozadovoljstvom) in zadovoljstvom z življenjem so povprečno najvišje od vseh korelacij pri tej raziskavi. Kdor ni zadovoljen s seboj, je s precej veliko verjetnostjo tudi manj srečen, manj zadovoljen in se v manjši meri dobro počuti.

TABELA 12:

Korelacije med samozaupanjem in zadovoljstvom z življenjem

	sreča		zadovoljstvo		dobro počutje	
	A	S	A	S	A	S
1. Veliko stvari pri sebi bi rad spremenil.	-0,23	-0,2	-0,26	-0,2	-0,19	-0,13
2. Včasih si želim, da bi bil drugačen, kot sem.	-0,26	-0,25	-0,28	-0,22	-0,2	-0,22

Korelacijski koeficienti ustrezajo Pearsonovemu r in so bili izračunani s pomočjo SPSS/PC.

Avtoritarizem in zadovoljstvo z življenjem

Med avtoritarnimi predstavami in zadovoljstvom z življenjem ne bi smelo biti neposredne povezave. V Avstriji se je pokazala šibka povezava med kazalnikom avtoritarizma in dobrim počutjem. Ta korelacija pa bi lahko imela skupen vzrok. Oba znaka sta v Avstriji v pozitivni korelaciji s starostjo.

TABELA 13:

Korelacije med avtoritarizmom in zadovoljstvom z življenjem

	sreča		zadovoljstvo		dobro počutje	
	A	S	A	S	A	S
1. Ena najpomembnejših človekovih lastnosti je disciplinirano podrejanje avtoriteti.	*	*	*	*	-0,06	*
2. Morali bi biti hvaležni, da imamo take vodilne može, ki nam lahko natančno povedo, kaj naj počnemo.	*	*	*	*	-0,08	*
3. Na splošno bo otroku v kasnejšem življenju le koristilo, če bo prisiljen prilagoditi se mišljenju svojih staršev.	*	*	*	*	-0,06	*
4. Skupnost, ki dopušča prevelike razlike v stališčih svojih članov, ne more trajno obstajati.	*	-0,1	*	*	*	*

Korelacijski koeficienti ustrezajo Pearsonovemu r in so bili izračunani s pomočjo SPSS/PC.

Težave z novimi tehnologijami

Težave, ki nastajajo pri uvajanju sodobnih tehnologij, najbolj vplivajo na dobro počutje, manj pa na občutje sreče in na zadovoljstvo.

Delo z računalniki je v Sloveniji v večji korelaciji z nezadovoljstvom kot v Avstriji; treba pa bi bilo še raziskati, zaradi česa nastaja ta razlika.

TABELA 14:

Korelacije med težavami z novimi tehnologijami ter zadovoljstvom z življenjem

	sreča		zadovoljstvo		dobro počutje	
	A	S	A	S	A	S
1. Delati s sodobnim strojem, ga urediti, nastaviti, voditi.	-0,13	*	-0,08	*	-0,2	-0,16
2. Delati na računalniku.	-0,14	-0,2	-0,08	-0,17	-0,21	-0,19
3. Programirati računalnike in stroje.	-0,1	-0,09	*	*	-0,16	-0,12

Korelacijski koeficienti ustrezajo Pearsonovemu r in so bili izračunani s pomočjo SPSS/PC.

Težave s sodobnimi in učno intenzivnimi oblikami dela

Modernizacija gospodarstva prinaša nove oblike dela; vsako moderniziranje zahteva od človeka večjo porabo časa za učenje. Tudi to bi lahko vplivalo na nezadovoljstvo. Vse korelacije kažejo v isto smer in so približno enake. Kdor je izpostavljen novim metodam dela, se hkrati počuti manj zadovoljnega in manj srečnega.

TABELA 15:

Korelacije med težavami s sodobnimi in učno intenzivnimi oblikami dela ter zadovoljstvom z življenjem

	sreča		zadovoljstvo		dobro počutje	
	A	S	A	S	A	S
1. Druge ljudi spodbujati, motivirati.	-0,16	-0,14	-0,13	-0,16	-0,2	-0,2
2. Nekaj narediti, delati v sodelovanju s skupino.	-0,15	-0,17	-0,12	-0,18	-0,21	-0,18
3. Voditi, usklajevati skupino ali ji dajati navodila.	-0,14	-0,13	-0,13	-0,15	-0,19	-0,14
4. Nečesa se učiti, izobraževati se.	-0,14	-0,18	-0,11	-0,16	-0,23	-0,22
5. Uporabljati tuji jezik.	-0,11	-0,19	-0,08	-0,13	-0,19	-0,18
6. Nekaj načrtovati, izdelati načrt.	-0,12	-0,15	-0,1	-0,16	-0,2	-0,23

Korelacijski koeficienti ustrezajo Pearsonovemu r in so bili izračunani s pomočjo SPSS/PC.*Prevedel: Sergio Švara*

Mediji, oblast in politika

Neodvisno preiskovalno novinarstvo na Hrvaškem 1990–1994

Ali so hrvaški novinarji zares verodostojni (moralno in etično odgovorni) preiskovalci in priče naše stvarnosti ali samo cinični voajerji in dobičkarji pokomunističnih slabosti in vojnih tragedij?

Javne ocene ali presoje položaja in vrednosti hrvaškega pokomunističnega novinarstva kot tudi presoje dosežene stopnje svobode tiska in drugih »sredstev sporočanja« se bistveno razlikujejo.

Medtem ko predstavniki oblasti govorijo o popolni svobodi tiska in njegovi nizki profesionalni kakovosti, pa mnogi svobodomiselnih novinarji in tuji opazovalci, ki preiskujejo človekove in/ali novinarske pravice, govorijo o povsem obrnjenem položaju: respektabilni kakovosti t. i. neodvisnih medijev in njihovi nezadostni svobodi.

Omenjene ocene seveda najpogosteje ostajajo pri t. i. vrednostnih presojah (»valne judgement«) in ne morejo biti predmet kasnejšega empiričnega preverjanja, zgodovinskih in mednarodnih primerjav.

Kot stalni *sodelavec* enega od najvplivnejših časopisov z največjo naklado na Hrvaškem (Globusa), kot občasni *analitik* zapletenih odnosov med mediji, oblastjo in politikom, toda tudi kot neposredna *priča* vrste poskusov oblasti, da časnike in novinarje podredi svoji (neprosvetljeni) politični volji, si tudi sam jemljem svobodo, da razgrnem svoje videnje in oceno stanja v hrvaškem novinarstvu danes, konec 1994.

Svoje ocene in videnje stanja v hrvaškem novinarstvu danes, konec 1994, bom podal v obliki vrste apodiktčnih trditev, ki jih bom poskušal kasneje pojasniti in dokazati:

1. sistematični poskusi oblasti, da z uporabo najrazličnejših metod, sredstev in postopkov (o katerih bom govoril kasneje) zadrži ali pridobi popoln nadzor nad »industrijo vesti in zavesti« in tako prepreči nastanek in razvoj neodvisnega novinarstva, ki so trajali od 1990. do 1994., so se na koncu na srečo pokazali kot skrajno neuspešni;

2. »vojna« vrste novinarjev, uredniških in novinarskih ekip za ustvarjanje temeljev sodobnega meščanskega (zasebnega, neodvisnega, profesionalno avtonomnega) novinarstva na Hrvaškem je v glavnem dobljena, ker so založniške in finančne možnosti poslovno in politično neodvisnih medijev (Globus, Feral Tribune, Glorija, Arena, Mila, Novi list, Pečat, Vijenac itd.) že danes znatno večje od možnosti strankarsko in politično nadzorovanih medijev ali medijev, ki so finančno odvisni od elite oblasti (Danas, Večernji list, Vjesnik, Glasnik HDZ-ja, Slobodna Dalmacija itd.);

3. Stanje v elektronskih medijih še ni zadovoljivo, ker še naprej prevladujejo mehanizmi (eno)strankarskega nadzora nacionalne televizije in radia, vendar se tudi tu oblikujejo temeljne zakonske in institucionalne predpostavke za razvoj neodvisnih, zasebnih in komercialnih radijskih in televizijskih mrež, obstajajo pa že tudi stvarni zametki neodvisnih elektronskih medijev (OTV, TV Marjan, lokalne radijske postaje ipd.).

* Dr. Slaven Letica, redni prof., Medicinska fakulteta, Zagreb.

4. Stanje novinarskega poklica na Hrvaškem in družbeni procesi, ki jih doživlja ta poklic, so zgodovinski precedensi, ki upravičujejo hipotezo o posebni vrsti ali paradigmi pokomunističnega ali tranzicijskega novinarstva;

5. Družbena moč t. i. neodvisnih medijev na Hrvaškem je danes bistveno omejena s posebnostmi splošne in elitne (politične) kulture, v kateri ti mediji delujejo, tako da je stvarna moč medijev še zelo daleč od znane metafore o novinarstvu kot »sedmi sili«.

Navedenih pet ključnih (hipo)tez o položaju hrvaškega novinarstva in njegovih možnostih v prihodnosti bom poskušal na kratko pojasniti.

Vojna oblast za medije in proti medijem

Danes je težko expost špekulirati o stvarnih motivih, ki so vodili novo politično elito pri njenih različnih poskusih, da bi »obvladala medije«.

Ne da bi si prizadeval za kakršno koli posploševanje, se bom zaradi tega zadržal pri opisu osebne izkušnje.

Ko sem poleti 1990. leta začel delati kot osebni svetovalec predsednika republike (tedaj predsednika Predsedstva SRH), si nismo želeli nikakršne vojne ali obračuna z mediji, temveč smo si prizadevali za svojevrstni »novi zgodovinski sporazum ali kompromis«. Naš namen je bil doseči z uredništvu politično najvplivnejših časopisov in elektronskih medijev na Hrvaškem – HRTV, Vjesnik, Večernjak, Slobodna Dalmacija, Danas, pa celo Slobodni tjednik – pragmatičen sporazum po formuli: *polna poklicna avtonomija s pogojem sprejemanja minimalnega političnega soglasja po obrazcu: Hrvaška želi biti samostojna država, južnoslovanška konfederacija je politični minimum, na katerega želimo pristati, naš skupni cilj je razvoj večstrankarskega in demokratičnega sistema, naslonjenega na zasebno lastnino.*

Predstavniki nekaterih glasil (npr. Danasa in HRTV-ja) na žalost niso želeli pristati na ta in takšen gentlemanski sporazum ali kompromis in so vztrajali pri t. i. demokratični jugoslovanski možnosti in federalizmu.

V obdobju, ki je sledilo (v katerem na srečo nisem osebno sodeloval), je oblast namesto iskanja kompromisa in sporazuma z nekaterimi mediji le-tem objavila vojno in jih poskušala pridobiti ali pokoriti. Na srečo je z vojskovanjem in uničevanjem enih (Danas, Novi danas, Slobodna Dalmacija) pustila velik prostor za neopazen in neustavljiv razvoj drugih, predvsem Globusa.

Pionirsko vlogo v poskusu političnega in pravosodnega »discipliniranja« novinarjev in časopisov je imel Vladimir Šeks, ki je že 21. maja 1992 kot javni tožilec republike vložil znane obtožnice zoper Jeleno Lovrić, Denisa Kuljiša, Tanjo Torbarino ter nekatere novinarje Danasa in Slobodne Dalmacije (šlo je pravzaprav za avtorje Feral Tribune Viktorja Ivančiča Predraga Lucića in Borisa Dežulovića) zaradi domnevne razžalitve časti – predsednika republike. Prav zaradi njegove nerazumne odločitve je problem državnega nadzora medijev in okrnjenih medijskih svoboščin na Hrvaškem postal mednarodno politično vprašanje, potem ko je Helsinki Watch 22. maja 1992 poslal pismo dr. Franju Tuđmanu ter protestiral proti tem in podobnim pravosodnim preganjanjem novinarjev in časopisov.

Po doživetju prvega velika poraza – simboličnega, pravosodnega in političnega – v boju z novinarji jim Vladimir Šeks očitno ni ničesar pozabil niti oprostil. Seveda pa tudi novinarji niso njemu ničesar oprostili ali pozabili.

V ta okvir je treba postaviti tudi njegov zadnji obupni in uničevalni poskus, da

mnoge neodvisne časopise in novinarje obtoži za širjenje laži in nemorale. V intervjuju, ki je bil objavljen v Slobodni Dalmaciji 10. januarja 1994, je podpredsednik VRH-ja in nekdanji javni tožilec obtožil tri žive in en mrtev časopis – Globus, Feral Tribune in reški Novi list ter »pokojni« Slobodni tjednik – za nekaj, kar je imenoval: »onesnaženje medijskega prostora«.

Vsakemu od omenjenih časopisov je kot smrtno greho pripisal različne grehe in zlo.

V najkrajšem povzetku je bilo z uporabo njegovih besed za založniško žive časopise to videti takole:

Uredništva in novinarji Globusa in Federal Tribune so obtoženi, da:

»... poskušajo pri bralcih vzbuditi občutek roganja oblasti na vseh področjih politike, kot jo izvaja sedanja oblast na Hrvaškem«.

Še nevarnejši so po sodbi Vladimirja Šeksa nameni reškega Novega lista, ki pravzaprav želi: »izzvati pri bralcih sovraštvo, prezir in ogorčenost do nosilcev oblasti«.

Tako so se torej prvokrat v pokomunistični Hrvaški v »vojni« oblasti proti novinarjem namesto klasičnih političnih etiket, ki so jih predstavniki vladajoče politične elite lepili novinarjem in novinarstvu – »jugonostalgiki«, »ostanki starega sistema«, »oficirski otroci«, »komunjari«, »prodane duše« ipd. – pojavile negativne in demonske ekološke, higienske in moralne ali moralistične etikete.

Smoter te navidezno lingvistične spremembe je v tem: ker vse mednarodne ustanove, ki skrbijo za človekove pravice in svoboščine, vztrajajo pri spoštovanju svobode izražanja in javnega komuniciranja in s tem tudi pri političnem pluralizmu v usmeritvi in vsebini medijev, je treba javno obrekovanje novinarjev utemeljiti na drugačnem elementu. Elementu domnevne državne in strankarske skrbi za zaščito dostojanstva vsakega človeka ter javne morale in »krščanske tradicije«.

Nezadovoljstvo oblasti z novinarji in novinarstvom ni naša posebnost in ni od včeraj.

Mogoče se da vsa dvoumnost odnosov med oblastjo in mediji najbolj ponazoriti s stališči ameriškega kulturnega predsednika (avtorja slavne Deklaracije o neodvisnosti) Thomasa Jeffersona o novinarstvu. Namreč, v času, ko je leta 1800 vodil predvolilno kampanjo in ko so ga nasprotniki (tedanji predsednik John Adams in njegova The Federalist Party) demonizirali ter strašili ljudstvo, da bo, če bo osvojil oblast, uvedel revolucionarni jakobinski teror in da bo otroke poučeval, da se rogajo Bogu, je o časopisih in novinarjih pripovedoval prave bajke.

Najslavnejša od teh »bajk« je ena najpogosteje citiranih misli v človeški zgodovini o novinarskem cehu in se glasi: »Če bi mi bilo prepuščeno, da odločim, ali naj imamo vlado brez časopisov ali časopise brez vlade, ne bi okleval niti za trenutek, da bi dal prednost drugi možnosti«.

Številni zgodovinarji novinarstva, ki apologetsko in občudovalsko navajajo to misel, pa redno pozabljajo pripomniti, da je bila izgovorjena, preden je Thomas Jefferson postal predsednik ZDA in da je bila izrečena z namenom, da si pridobi simpatije in naklonjenost novinarjev.

Ko je bil izvoljen za predsednika ZDA, je Thomas Jefferson o časopisih in novinarjih razmišljal povsem drugače. Ko je v Beli hiši preživel že polnih šest let, je slavni »apologet« svobode javnega izražanja izrekel tole misel o t.i. sedmi sili: »Ničemur, kar se pojavi v časopisih, ni mogoče verjeti! Sama resnica, ko se postavi v to umazano novinarsko kolo, postane sumljiva.«

Tudi po dveh stoletjih se ni nič bistveno spremenilo v odnosu oblasti, »administracije« ali »vrhovništva« ter novinarjev in novinarstva. Profesor političnih ved

z univerze v Sirakuzi Thomas E. Patterson je svojo analizo vesti in stališč, ki jih vodilni ameriški dnevniki objavljajo o Beli hiši, končal s tole ugotovitvijo: »*novinarstvo skoraj vedno poudarja slabe in podcenjuje dobre vesti*«, ko poroča o Beli hiši.

Položaj na Hrvaškem se nekoliko razlikuje od ameriškega po tem, ker pri nas Predsedniški dvori (v primerjavi z Belo hišo) zelo pogosto neposredno nadzorujejo t. i. *državne medije*, posebej HRTV, Večernji list, Glas Slavonije, Slobodno Dalmacijo, Vjesnik, Danas in celo vrsto lokalnih tiskanih in elektronskih medijev.

Politični nadzor teh medijev je zelo pogosto povsem neposreden in zožen na dajanje neposrednih ustnih ali telefonskih navodil in napotkov urednikom o tem, kaj, kdo, kako, kdaj in kje sme, lahko in mora napisati, povedati in/ali zamolčati. Razen tega neposrednega nadzora predstavniki oblasti zavestno delijo novinarje in uredništva na dve različno obravnavani skupini: skupino primernih in skupino neprimernih. Predstavnike prve skupine vabijo na kosila v Predsedniške dvore, na brionske zabave in pogostitve, najbolj priljubljeni pa dobivajo celo stanovanja v lasti mesta Zagreba »na uporabo« (znani primer Carla Gustava S...).

Razen tega neposrednega političnega nadzora obstajajo tudi mnogi posredni načini: proračunski, »strankarska disciplina«, imenovanje upravnih odborov in programskih svetov, imenovanje direktorjev in uredniških ekip itd.

V vmesnem obdobju sta stranka na oblasti in njeno vodstvo dokaj učinkovito *osvajala in/ali uničevala* številne množične medije. Če tehnologijo tega »posla« pogledamo nazaj in kritično, potem deluje skoraj zastrašujoče, ker so uredništva in naklade časopisov *padale* kot zrelo klasje.

V nepolnih treh letih od 1990. do 1994. leta je tehnologija osvajanja in/ali uničevanja množičnih medijev obsegala tele metode:

1. *Kadrovske zamenjave in čistke* ter uvajanje instituta novinar na čakanju; te metode so bile izrazito uporabljane pri osvajanju HRTV ter strankarskem prisvajanju in uničevanju hiše Vjesnik, ki danes zares deluje kot nebotičnik strahu in groze, iz katerega niso samo pobegnili ali bili izgnani novinarji in uradniki, ampak so bile uničene tudi bogate uredniške dokumentacije ter pokradena oprema.

2. *Administrativno in finančno izsiljevanje* neodvisnih časopisov zaradi lastniškega monopola nad procesi *tiskanja in distribucije časopisov*; kot je bil nekoč ta monopol izkoriščen za uničenje zasebnega lastnika Novega Danasa, tako se danes uporablja za »oprostitev« dolga novemu lastniku najnovjšega Danasa, ki je blizu HDZ-ju in ki tiskarni dolguje *milijon DM* (ob obstoječi prodani nakladi deset tisoč mu za odplačilo dolga ne bi zadostoval niti štiriletni celotni prihodek).

3. *Kadrovski udar*; s to »pravno« metodo je bil osvojen npr. Glas Slavonije.

4. *Proizvodni in prodajni bojkot in/ali diskriminacija*; s to metodo je bil finančno uničen Novi Danas.

5. *Zakonski in administrativni triki* v procesu lastninjenja; tako so bili lastniško izigrani zaposleni v Slobodni Dalmaciji ter izpeljano njeno »drugo lastninjenje«.

6. *Prepoved reklamiranja neodvisnih medijev*: odnos HRTV do Slobodnog tjednika in Globusa.

7. *Informacijske blokade in ovire*: strankarsko nadzorovani mediji imajo lažji pristop k informacijam od neodvisnih medijev.

8. *Pavperizacija in »odkup« novinarjev*: padec naklade in brezposelnost novinarjev kot tudi »prekvalifikacija« novinarjev v državne uradnike (Zoran Bošnjak, Vladimir Matek, Hido Bišćević in mnogi drugi) zmanjšujejo kadrovske možnosti novinarstva.

9. *Zakonska prepoved ustanavljanja* alternativnih elektronskih medijev, ki se

je končala s sprejetjem novih zakonov, vendar se bo šele pokazalo, kako bo deloval sistem razdelitve in pridobivanja koncesij za televizijske in radijske frekvence.

10. *Enostrankarska prevlada v upravnih odborih množičnih medijev*; primer radia 101.

11. *Zastraševanje in izsiljevanje novinarjev*: mobilizacija Viktorja Ivančiča ter grožnje novinarjem z maščevanjem in mobilizacijo, »če se ne pomirijo«; posebno vlogo imajo množični sodni procesi proti novinarjem in izdajateljem zaradi domnevne razžalitve časti.

12. *Demonizacija vloge novinarjev in novinarstva v prejšnjem političnem sistemu*. V hrvaški javnosti stalno poudarjajo tezo, kako so bili novinarji med komunizmom in SFRJ ideološki slepi potniki in partijski služabniki, katerih vloga je bila zožena na skrajno pristransko in militantno *propagiranje* političnih dogem o samoupravnem socializmu, jugoslovanstvu, združenem delu ter bratstvu in enotnosti. Vsaka analiza vsebine pa bi medtem pokazala, da so bili vsi opozicijski in disident-ski duhovi »izpuščeni iz steklenice« prav v časopisih vrste VUS, Start in Danas.

Našteli smo samo nekatere metode »ukrotitve« hrvaških medijev.

Kako so se kosali s temi različnimi oblikami represije in/ali političnega nadzora medijske industrije lastniki časopisnih podjetij, uredniki in novinarji?

Zdi se mi, da danes, po štirih letih pokomunizma, lahko razlikujemo dva različna pristopa *kosanja z represijo*: *prvega* lahko imenujemo politično-profesionalni, *drugega* pa podjetniško-profesionalni.

Prvi pristop (politično-profesionalni) so uporabljali lastniki, uredniki in novinarji Slobodne Dalmacije, Novega Danasa in Feral Tribune, ki so v trenutku, ko so se srečali z različnimi oblikami politične represije, storili vse, da za »svojo stvar« pridobijo *domačo in mednarodno javnost*. Računali so torej, da si novinarji in časopisi kot t. i. tvorci javnega mnenja morajo in tudi najlaže izborijo svoje pravice in interese v javnosti.

Metode pridobivanja simpatij in podpore javnosti so bile različne in so vključevale: *odprta pisma predstavnikom oblasti* (paradigmatičen je bil v tem pogledu Apel hrvaški javnosti in oblasti, ki ga je objavil v Slobodni Dalmaciji Slavko Goldstein 1. 2. 93 in v katerem se je obrnil na državnega poglavarja z besedami: »V sedanjih okoliščinah se zdi, da samo še Vi lahko presekate sedanji proces dušenja svobodnega novinarstva na Hrvaškem in posebno manipulacijo s Slobodno Dalmacijo), *pisma podpore in protestov iz tujine* (značilno za to je že omenjeno pismo Helsinki Watcha predsedniku republike, v katerem je protest proti sodnemu preganjanju novinarjev), *kolumnistični protesti novinarjev in intelektualcev* proti omejevanju medijskih svoboščin, *ustanavljanje skupin za pritisk* (ob svojem času je bila ustanovljena t. i. civilna pobuda za svobodo javne besede, z namenom da se bori za novinarske pravice), *proklamacije in drugi dokumenti mednarodnih ustanov* (resolucije proti omejevanju svobode javnega izražanja so sprejemali Svet Evrope, Evropski parlament in druge ustanove), *izrazi poklicne solidarnosti v tujih medijih* (posebno publiciteto je dobilo ob svojem času mobiliziranje Viktorja Ivančiča) itd. Končno, sporno in protislovno potezo je potegnilo ob svojem času uredništvo Slobodne Dalmacije, ko je v znak protesta proti politični represiji razglasilo stavko ter tako izgubilo publiciteto kot zadnjo obliko zaščite pred uničenjem.

Lahko rečemo, da je bil ta pristop »kosanje z represijo« neučinkovit zaradi očitnega razloga, ker je računal z dejavniki, ki niso bili naklonjeni neodvisnemu novinarstvu: z dobro voljo oblasti in veliko močjo javnosti.

Drugi pristop (podjetniško-profesionalni) so uporabljali založniki, uredniki in

novinarji Globusa, izhajal pa je s stališča, da javnost nima moči, oblast pa volje, da bi podpirala razvoj zasebnega in neodvisnega novinarstva. Za takšno novinarstvo se je treba boriti z vsemi ali skoraj vsemi sredstvi: uredniškimi kompromisi, senzacionalizmom, toda tudi profesionalno kakovostjo in podjetniško spretnostjo. To je torej strategija svojevrstne stalne hladne vojne med oblastjo in novinarstvom. Novinarji in lastniki novinarjev torej ne računajo na nikakršno prosvetljeno politično voljo, temveč se borijo za vpliv in avtonomijo s pomočjo naklade in lastnih finančnih možnosti.

O tem govori naslednje poglavje.

Ustvarjanje medijskega imperija Pavića, Juraka, Kuljiša

Omejenost političnega in birokratskega razuma in njegova obsedenost z Danasom, Vjesnikom (podjetjem ali »nebotičnikom«), HR TV-jem in Slobodno Dalmacijo sta pripeljali do enega dobrega in enega slabega rezultata.

Slab rezultat je še predobro znan: skupina medijskih škodljivcev na čelu z Milovanom Šiblom je praktično privedla do razdejanja Vjesnikovega »nebotičnika«: uničevanje ali ropanje lastnine in ogromne novinarske dokumentacije; zaradi podobnih razlogov na Hrvaškem še vedno obstajata dva velika monopola, ki otežujeta razvoj neodvisnega novinarstva – tiskarski in distributerski.

Vzporedno z uničevanjem tehnološkega in profesionalnega temelja sodobnega novinarstva so se predstavniki oblasti, med katerimi so prednjačili Vladimir Šeks, Anton Vrdoljak in Milovan Šibl, trudili, da razžalijo dostojanstvo in škodujejo dobremu imenu hrvaških novinarjev. V svojem posebnem poročilu, tiskanem v obliki knjige, je Mednarodno društvo novinarjev objavilo tole izjavo *Milovana Šibla* (v tistem času direktorja HINE): »Na Hrvaškem ni pravih novinarjev. Mnogi od teh novinarjev (v tedniku Novi Danas) so mešanega izvora – eden od staršev je Hrvat, drugi pa Srb. Kako naj takšni ljudje ponudijo objektivno sliko o Hrvaški? Sovražijo Hrvaško. Sovražijo predsednika Tuđmana in vse tisto, kar stoji za njim. Edino mesto, kjer lahko peberete resnico o predsedniku Tuđmanu, so Hinina sporočila« (Reporters and Medias in ex-Yugoslavia, str. 24).

Dober rezultat pa je, da so nekateri tiskani mediji in podjetja kljub vsem mehanizmom državnega nadzora in pritiska *preživeli in ohranili lastno samostojnost*. Seveda so morali ceno svoje samostojnosti plačati z določenimi profesionalnimi ali drugačnimi popuščanji ali kompromisi.

Glede na tri »onesnaževalce medijskega prostora«, ki jih omenja Vladimir Šeks, bi lahko ceno samostojnosti najkrajše izrazili takole.

Feral Tribune je moral emigrirati iz Slobodne Dalmacije in pristati na sofinanciranje Sorosove fundacije, kar za noben neodvisen (!) časopis ni dobro; »moral« je plačati tudi ceno za hiperpolitizacijo svoje uredniške usmeritve, v kateri se humor začne in konča na ravni »najvišje politike – v uradu predsednika, vladi in saboru.

Svojo neodvisnost Novi list plačuje z zastarelo tiskarsko tehnologijo in relativno slabim grafičnim videzom in relativno skromno naklado.

Končno, *Globusova »cena« neodvisnosti* je njegova čudna konceptualna in vsebinska opredelitev: ob resnem političnem novinarstvu, raziskovanju in esejistički je časopis izpolnjen tudi s t. i. senzacionalizmom, ker je *edino s takšno zamisljivo mogoče zagotoviti veliko naklado (150.000 – 200.000 izvodov), ki mu zagotavlja finančno, s tem pa tudi politično in profesionalno samostojnost.*

Ker je Globusov medijski in politični pomen – med vsemi tremi časopisi, ki so

se znašli v središču Šeksovega retoričnega besa – največji, se bomo pri njem na kratko analitično zadržali. Globus je med drugim tudi glavni cilj vseh političnih napadov, toda tudi vse številnejših poskusov pravosodnega preganjanja.

Kot medijski *proizvod* Globus ni samo novinarski projekt, temveč tudi podjetniški poseg. Namreč, ob množičnem pomanjkanju denarja in ogromni inflaciji, ki je včasih mesečno dosegala tudi 50%, je bilo zelo težko ekonomsko preživeti brez državne podpore. *Lastnika – podjetnika in menedžerja* Globusa *Ninoslav Pavić* in *Zdravko Jurak* sta v tem nekako uspela. S povezovanjem talenta novinarja (Pavić) in trgovca (Jurak) jima je uspelo Globus profitno ohraniti v vojnem času, ki je zakonito vodil v stečaj skoraj vse medijske projekte.

Tega jima vsekakor ne bi bilo mogoče doseči brez *visoke in stabilne naklade*, ki sta jo zagotavljali uredniška zamisel in vsebina Globusa. Ustvarjalec te zamisli je *Denis Kuljiš*, urednik, ki je vzorec uspeha gradil na nekdanjega Starta.

Kakor je nekoč nakladne možnosti gradil na razgaljenih »naslovnica«, kakovost pa na preiskovalni, revijalni in kolumnistični vsebini, tako tudi danes naklado gradi na *škandalih in »rumenih«* opremah besedila. Njegova uredniškega formula zahteva stalno gibanje na meji dopuščene v pravosodnem, moralnem, profesionalnem in političnem smislu.

Vsi poskusi oblasti, da bi finančno, politično in propagandno oslabili ali uničili Globus, so v začetku 1994. dokončno padli v vodo. Stabilna nacionalna valuta je namreč onemogočila nakano oblasti, da uniči Globus z zlorabo tiskarskega in distribucijskega monopola.

Finančno okrepljeni Globus je ustanovil Glorijo, potem pa ustvaril še najmočnejši novinarski holding v državi, Europa press, ki je postal večinski lastnik petih izdaj podjetja Arena.

Podobno je tudi z drugim *neodvisnim tiskom in drugimi mediji* – Feral Tribune, Novi list, Pečat, Erasmus, Arkzin, OTV, TV Marjan ipd. – ki se razlikujejo po vrednostni in politični usmeritvi, profesionalnih zamislih ter nakladnih možnostih in vplivu na oblikovanje javnega mnenja, ki pa imajo skupni imenovalc v delni ali popolni *neodvisnosti in profesionalni avtonomiji*.

HRTV: »Katedrala duha« kot zadnji branik boljševisitične novinarske zavesti

V primerjavi z opisanim stanjem v tiskanem novinarstvu, ki deluje obetajoče, pa stanje v elektronskih medijih, posebej na televiziji, še naprej vzbuja veliko skrb.

T. i. hrvaška državna televizija je dejansko pristranski propagandni stroj stranke na oblasti in poslušni profesionalni pogon njenega generalnega direktorja Antona Vrdoljaka.

V vsej tej situaciji nas niti najmanj ne more potolažiti dejstvo, da je sam Anton Vrdoljak po vseh raziskovanjih javnega mnenja najbolj osovražena oseba v državi.

Analiza stanja na HRTV in posebej analize vloge televizijskega medija v ustvarjanju ozračja za »nujnost« vojne Hrvatov in Muslimanov v Bosni in Hercegovini so posebnost teme, ki zahtevajo sestavljeni multidisciplinarni napor, za katerega tokrat ne obstajajo predpostavke.

Kakor sem to že zdavnaj napisal (v knjigi *Obečana zemlja*), komunizem ali samoupravni socializem nista bila samo posebna oblika ideoloških in političnih sistemov, temveč tudi izrecne oblike kolektivne zavesti ali t.i. *posvetne religije*.

Padec komunizma, razpad Jugoslavije ter nastanek hrvaške države, demokratične ureditve in kapitalističnega modela gospodarjenja so vzporedno ustvarili vrednostni prazen prostor in krizo identitete pri velikem številu ljudi, posebej pri velikem številu intelektualcev, ki so ves svoj intelektualni opus zgradili na tezi o bratstvu in enotnosti ter socializmu kot svetovnem procesu.

Kriza identitete, toda tudi preprosti občutek krivde – zaradi golega dejstva, da so bili skoraj vsi glavni uredniki, številni uredniki in novinarji člani Komunistične partije in prenašalci vladajoče ideologije – je privedel tudi do množične krize v *vladajoči (novinarski) profesionalni kulturi*.

Uničevanje Vjesnikove hiše in velik padec naklade skoraj vseh časopisov na Hrvaškem sta povzročila množični profesionalni eksodus in brezposelnost ter splošni občutek strahu in brezperspektivnosti v novinarskem poklicu.

Del izgubljene profesionalne in politične samozavesti in identitete so si novinarji povrnili med domovinsko vojno, ko so številni novinarji postali vojni poročevalci, nekateri najboljši pa so tudi izgubili življenje pri izpolnjevanju profesionalnih nalog.

Vendar pa stalni poskusi oblasti, da številne posameznike in celotna uredništva javno poimenuje kot domnevne »ostanke starega sistema«, »komunjare« in »jugonostalgike«, včasih obrodijo sadove.

Raziskovanje javnega mnenja, ki ga je izvedla Snježana Beroš 4. in 5. decembra 1994 na vzorcu 600 anketirancev iz vseh hrvaških županij (telefonska anketa), je pokazalo, da je položaj novinarskega poklica v hrvaški javnosti relativno nezadovoljiv (gl. tabelo).

Javno mnenje državljanov Hrvaške o družbenem ugledu in položaju osnovnih poklicev

Poklic	Najbolj pošten	Najbolj cenjen	Najmočnejši	Najbolj korumpiran	Nagnjen k prevari	Najrevnejši
Književniki	10,4	6,2	1,0	0,9	1,9	10,4
Zdravniki	14,2	19,4	5,8	9,5	2,5	9,4
Novinarji	3,0	4,2	5,3	4,8	17,4	6,2
Odvetniki	2,7	3,7	7,1	8,7	7,6	0,6
Podjetniki	2,4	4,5	12,6	13,0	11,0	0,3
Politiki	1,4	3,4	35,4	36,4	36,1	0,0
Sodniki	7,1	5,1	8,2	7,6	3,9	1,7
Duhovniki	20,1	14,3	9,6	2,5	5,3	6,3
Trgovci	1,8	1,1	3,4	7,8	10,3	0,9
Učitelji/profesorji	14,4	11,8	0,7	1,7	1,0	31,0
Častniki	4,8	7,3	5,8	5,5	2,5	5,3
Znanstveniki	11,8	13,2	1,7	0,6	0,5	15,7

Odločilen vpliv na oblikovanje javnega mnenja na Hrvaškem imajo še vedno *vsesrbska agresija in vojne* (na Hrvaškem in v Bosni in Hercegovini), ki celotno pozornost javnosti usmerjajo k problemom preživetja: posameznika, naroda in države.

Hrvaška javnost in javno mnenje imata zato še danes prehodno, tranzicijsko, pa tudi anomično naravo, v kateri se prelamljajo vse dileme sodobnega sveta, toda tudi mnoge posebnosti našega prostora: vojna, okupacija, pomanjkanje, težave novega »prehodnega obdobja« – korupcija, privilegiji, zlorabe položaja, spreminjanje socialne strukture itd.

Takšno javnost kratko malo obsedajo demoni sodobne apokalipse, toda tudi naivna in nedolžna preporodna in revolucionarna vznesenost.

Z analizo rezultatov velikega terenskega raziskovanja javnega mnenja tednika *Globus* (raziskovanje je bilo izvedeno 14. in 15. novembra 1994 na vzorcu 2000 odraslih prebivalcev Hrvaške; direktorica in glavni organizator raziskovanja: Snježana Beroš) lahko preidemo do naslednjega sklepa o stanju javnega mnenja konec 1994. leta:

Občutek nemoči, nemira in strahu močno prežema hrvaško javnost. Temeljni izvori teh čustev so: siromaštvo in brezposelnost (22,1%), možnost obnove vojne (21,9%) in možnost izgube svobode in obnove diktature (21,3%). Javnost se znatno manj boji: nasilja in terorizma (10,1%), vojne mobilizacije (7,1%), vrnitve inflacije (6,2%), možnosti obnove Jugoslavije (5,8%) in uvedbe sankcij proti naši državi (5,0%).

Ocena stopnje političnega zadovoljstva in izvora nezadovoljstva hrvaških državljanov zares vzbuja skrb. Namreč, samo 0,7% vprašanih meni, da so državljani »zelo zadovoljni«, 9,9% pa da so v glavnem zadovoljni, medtem ko jih 33,6% meni, da niso »niti zadovoljni niti nezadovoljni«, celo 45,3% pa jih meni, da so državljani »zelo nezadovoljni«.

Ko gre za vprašanje razlogov ali izvorov nezadovoljstva državljanov, so se vprašani odločili za takšen vrstni red: težke življenjske razmere, siromaštvo in brezposelnost 30,7%, vojne razmere 16,5%, *zlorabe oblasti, privilegiji in korupcija v državni upravi* 16,4%, nepravilnost in kriminal pri pretvorbi in denacionalizacija 10,9%, problem zasedbe delov RH 10,0% itd.

Za vsakega sociologa splošne in politične kulture – toda tudi za vsako prosvetljeno in odgovorno oblast – ti rezultati delujejo zastrašujoče, ker kažejo, da so temeljni izvori nezadovoljstva državljanov *povezani z obnašanjem in stilom vladanja novega »političnega razreda«*. Ogromna večina državljanov torej meni, da sama živi v siromaštvu in pomanjkanju, medtem ko se je oblast pogreznila v nemoralo, ropanja, privilegije, zlorabe in kriminal.

Bahavost in razuzdanost oblasti, ki zase rezervira vse pojme, ki naj bi pričali o njeni modrosti in danosti od boga – »čelnništvo«, »vrhovništvo«, »visoki državni uslužbenci«, »dvori«, »oltarji«, »katedrale duha« ipd. – medtem ko intelektualce, opozicijske politike in običajne »podanike« označuje s pojmi, ki sugerirajo, da gre za cvetove zla – »modrijane«, »farizeje«, »diletante«, »peščico prodanih duš«, »komunjare« ipd., bi lahko zelo kmalu tudi novi politični razred pripeljala do meja množičnega prezira in osovraženosti, na kakršni se je znašla zadnja komunistična »garnitura« ob razpadu Jugoslavije in ropadu komunizma.

Ko se mit o novinarstvu kot nekakšni metaforični »sedmi sili« postavi v ta posebni kulturni okvir, se zlahka pretvori v iluzijo.

Hrvaška visoka in nizka *politika in kapitalistična praksa* se morata namreč vsakemu naključnemu ali strastnemu bralcu t. i. neodvisnih časopisov v naši državi dozdevati kot *velika tovarna in/ali šola škandalov in kriminala*. Zato ni nikakršen čudež, da so stališča javnosti do vrlin in pomanjkljivosti politikov (gl. tabelo) tako neugodna, da obstaja občutek, da je velika večina prebivalcev Hrvaške pričana, kako je politika svojevrsten epicenter najslabših človeških strasti in napak.

Prav tako je mogoče z golim listanjem naključno izbranih časopisov odkriti, da če časopisi ne lažejo in ne obrekujejo – za kar jih poskušajo obtožiti – potem je hrvaška oblast podlegla epidemijam bahavosti, nepotizma, korupcije in kriminala ogromnih razsežnosti.

Že dolgo splošne metafore zlorabe oblasti niso več kulturna komunistična »jag-netina«, brezplačne kastne počitnice ali ustreljeni medvedi ali jeleni, ker novi oblastniki »pretvarjajo« in grabijo znatno večje »trofeje«: poslovne prostore, stanovanja, vile, restavracije, hotele, podjetja in banke.

Ministri, državni uradniki, pa tudi sam državni poglavar uporabljajo in zlorabljajo priložnosti in položaj, da bi sebi in svoji družini priskrbeli bogastvo.

Vendar pa se vse te mogočne in strateške zgodbe o nepotizmu, ropanju, kriminalu, zlorabi položajev, neznanju, neumnosti, bahavosti in splošni moralni krizi manjšega dela t. i. visokih (in nižjih) uslužbencev vsakodnevno srečujejo in utaplajo v svojevrstni *gluhosti ali avtističnosti hrvaške javnosti*.

Strah pred javno sramoto, ki preganja politične elite na Zahodu, na poseben način pa je preganjal tudi komunistično elito – ki ga je ta preprečevala z obtožbami za t. i. verbalni delikt, preganjanjem piscev in intelektualcev zaradi »kontrarevolucionarne literature« in začasnimi prepovedmi prodaje/razširjanja tujega tiska – je preprosto izginil.

Kako pojasniti to fascinirano lahkotnost, s katero nove elite prenašajo novinarske zgodbe o lastnih privatnih in javnih grehah? In kako pojasniti nemoč javnosti, da sankcionira plimo zla, ki preplavlja našo javno sceno?

S pomočjo treh dejavnikov: spremembo množične kulture, strukturo politične elite (v povezavi z demonizacijo novinarstva) in poklicne napake.

Množična kultura. V tradicionalni kulturi ljudje spoštujejo časopise. Ti imajo predvsem praktično vrednost. Vanje je mogoče zaviti ribe, zlasti plave. Z njimi se lahko podkuri, lahko so nadomestek za toaletni papir, pa celo za cigaretni papir.

V sodobni družini in družbi so časopisi presežek: nimajo praktične vrednosti in problem je, kako se spoprijeti s starimi časopisi. V podzavesti modernega človeka so časopisi nekaj skrajno trivialnega, odvečnega, odlagajo se kot odpad ali »smeti«.

Struktura politične elite. Ljudje, ki danes vladajo na Hrvaškem ali Hrvaški, se bistveno razlikujejo od komunističnih vladarjev in oblastnikov. Tem je nekdaj z represijo in političnim nadzorom uspevalo v javnosti obdržati svoj »dober glas« vse do propada komunizma. V tem istem času so bili ljudje, ki danes vladajo, programirano demonizirani v javnosti kot »kontrarevolucionarji«, »nacionalisti«, »ustaši«, »teroristi«, »psihopati«, kot najslabši človeški izmeček. Tako so se preprosto navadili in otopeli v javnosti. Zato tudi z vnemarnim ignoriranjem in cinizmom sprejemajo današnje časopisne »demonizacije«. Ravnajo se po logiki: psi lajajo, karavana gre dalje.

Profesionalne pomanjkljivosti novinarstva imajo vsaj dve razsežnosti: nacionalno in splošno.

Na splošni, svetovni in civilizacijski ravni se novinarstvo povsod srečuje s krizo

zaupanja, verodostojnosti, resničnosti, nepristranskosti, toda tudi lažno nevtralnostjo.

Temeljna profesionalna vrednota sodobnega novinarstva, trdi William Glaberson, je *cinizem*, ki ga spremlja dvom o vseh institucijah moderne družbe in države. Namesto tradicionalnega in profesionalnega *skepticizma* sodobni novinar izbira cinizem kot temeljno vodilo pri svojem raziskovanju, zbiranju in izbiri sporočil (informacij) ter ponudbi zgodb svoji javnosti.

V obsežnem eseju *The new press criticism: new as enemy of hope* (Nova kritika tiska: sporočila kot sovražniki upanja), objavljenem v *The New York Timesu* 9. oktobra 1994, avtor v prid temeljni tezi – kako novinarji pobijajo upanje, zasledujoč samo negativna, apokaliptična in katastrofična sporočila, navaja mnenje Kathleen Hall Jamieson, dekanice School for Communication pri Univerzi Pensilvanija: »Novinarji pravzaprav ustvarjajo čtivo, ki jih bo privedlo do lastnega uničenja. Če se do sveta obnašate cinično in predpostavljate, da je vsakdo Machiavelli ter motiviran samo s svojimi egoističnimi interesi, potem tudi svoje bralce in gledalce poskušate odvrniti od novinarstva kot oblike komuniciranja in da se do novinarstva obnašajo cinično.« V tem modelu »ciničnega novinarstva« so vse osebe, ki se pojavljajo v poročilih in novinarskih zgodbah, vnaprej sumljive; vsi so kot politiki, poslovni ljudje in druge javne osebe manipulirani in korumpirani ali na nek drug način sumljivi (nesposobni, neumni, nemoralni ipd.).

Nekatere posebnosti preiskovalnega novinarstva v pokomunizmu

Načini ali metode preiskovanja ali »raziskovanja« sporočil, zgodb in stališč, ki tvorijo osnovne novinarske vsebine, se do neke mere razlikujejo v t.i. državah svobodnega sveta in v pokomunističnih državah.

Kajti, medtem ko odkrivanje ali »proizvodnja« velikih novinarskih zgodb, analiz in reportaž – kot so npr. škandali *Watergate* ali *Whitewater* – od novinarjev zahteva dolgotrajno individualno ali skupinsko delo, pa odkrivanje podobnih zgodb in škandalov na Hrvaškem zahteva samo dober uredniški in novinarski instinkt ter spretnost pri zbiranju pomembnih informacij in dejstev.

Metaforično in stvarno, kot kaže Globusova zgodba o tisočih klasificiranih vojaških dokumentih, ki so bili enostavno najdeni v posodi za smeti, *novinarske vesti in zgodbe počivajo dobesedno na cesti*.

Obdobje pokomunizma je na nek način eldorado za preiskovalno novinarstvo, ker so poročila in zgodbe o neumnosti in zlorabah oblasti tako številne in tako lahko dostopne, da je z njimi mogoče preplaviti časopise.

Prav tako pokomunistična javnost šele danes odkriva mnoga področja novinarstva, ki so bila na Zahodu »in« pred petdeset ali sto leti: zasebnost javnih oseb, spremembe socialne strukture, korupcija in škandali, mamila, spolnost itd.

Končno, obdobje pokomunističnega novinarstva je oživilo eno tradicionalno novinarsko obliko – intervju. Veliko število dogodkov in hitre spremembe položaja prisiljujejo novinarje, da sporočila dobivajo neposredno od njihovih »lastnikov«, ne glede na to ali gre za Radovana Karadžića, ki napoveduje nova etnična čiščenja, ali za različne načrte skupin za stike.

Številni novinarji na žalost politično sprejemajo in pozdravljajo padec komunizma, vendar pa ga *profesionalno ne upoštevajo*.

Pokomunistični bralec/kupec časopisov je namreč znatno zahtevnejši od tistega braleca, kot smo ga poznali pred desetimi, dvajsetimi ali tridesetimi leti. Tisti bralec

je bil skromen v svojih pričakovanjih, toda bil je usposobljen za branje med vrsticami in za ustvarjalno razumevanje simboličnega in metaforičnega govora. Vsako tudi najblažje kritično sporočilo je sprejemal z užitkom in s hvaležnostjo. Današnji bralec išče klasične novinarske *vesti in zgodbe*, sestavljene iz odgovorov na vprašanja kaj, kdo, kdaj, kje in zakaj se dogajajo stvari v svetu, ki ga obkroža. Sodobni novinar mora obnoviti *nagon za prepoznavanje in odkrivanje novinarskih vesti in zgodb*.

Nova svetovna ureditev

Ko so v Washingtonu pripravljali veliki vojaški poseg Puščavski vihar, je predsednik Bush zbral svoje svetovalce, da bi ob proučevanju možnosti in pošiljanju sporočil Iraku poiskali načine delovanja. V želji, da pošljejo zadnje resno opozorilo Iraku, da se umakne iz Kuvajta, je bilo sestavljeno besedilo ostre note. Predsednik Bush je ob tej priložnosti rekel svetovalcu za državno varnost generalu Scowcrowtu, naj vnese tudi del o tem, da je z akcijo Iraka izzvana celotna nova svetovna ureditev. Ta ideja je bila razčlenjena v noti, potem pa je že na prvi tiskovni konferenci nova svetovna ureditev postala sintagma,¹ ki naj bi označevala novo obdobje mednarodnih odnosov, v katerem so nastale ogromne spremembe na vseh straneh sveta.

Spremembe konec devetdesetih let so odprle pot novi svetovni ureditvi in imele so svojo ideološko, politično in gospodarsko razsežnost.

V veliki tekmi, ki sta jo igrala dva svetovna sistema pod vodstvom ZDA in Sovjetske zveze, je prišlo do določene zasičenosti, v kateri se je pokazalo, da ideologija nikomur več ne daje možnosti za zmago in da ta hkrati tudi izgublja svoj pomen v okviru socialističnega in t. i. kapitalističnega sistema.

Reaganovo vztrajanje pri krepitvi ameriške vojaške moči, zbiranju vseh sil v boju proti »carstvu zla« in trditve, da je detant končan, so imeli negativen odmev v Zahodni Evropi, kjer so se najmočnejši ameriški zavezniki začeli bati tega velikega ameriškega ideološkega preobrata in možnih posledic. Ameriško vztrajanje pri krepitvi obrambe v NATU in želja, da se jedrsko orožje namesti v Zahodni Evropi, sta še bolj oddaljila evropsko javno mnenje, toda tudi politične kroge, od Amerike, ki je ponudila izredno nepriljubljeno razvojno smer. V Evropi, kjer so Helsinki odprli pot drugačnemu razmišljanju o meddržavnih odnosih in kjer so se začele odpirati meje med Vzhodom in Zahodom, pozivi k vračanju v neke davno pozabljene čase hladne vojne niso mogli dobiti podpore. Ideološka opravičila takšne politike so bila nezadostna in v bistvu preveč enostavna, da bi bila lahko sprejeta v spremenjenih mednarodnih okoliščinah.

K temu je vsekakor prispevala tudi nova sovjetska politika, ki je začela jasno kazati, da razume narejene napake in da v poskusu velike obnove socializma vidi edini izhod. Vendar pa je velika revolucija Gorbačova že na samem začetku pokazala, da je socializem kot ideološki sistem vrednosti izgubil svoj pomen tako v sovjetski družbi kot posebej pri sovjetskih zaveznikih. Sedemdeset let delovanja socializma se je v Sovjetski zvezi pokazalo kot zgrešeno obdobje, v katerem ideološke vrednosti niso nikoli postale stvarna oblika življenja, pač pa so bile sprejete samo kot določena konvencija, ki je posamezniku odpirala pot v boljše življenje ali pa je omogočala mirno eksistenco.

Glavna značilnost, ki je ločevala Vzhod od Zahoda: ideologija je začela izginjati in hitro je postalo jasno, kako slaba in nepopularna je bila v stvarnosti. V Vzhodni Evropi, kjer so članice Varšavskega sporazuma prav v Konferenci o evropski

* Doc. Radovan Vukadinović, redni prof. na Fakulteti za politične vede, Zagreb.

¹ Pozorni analitiki mednarodnih odnosov so izračunali, da je bil pojem »nova svetovna ureditev« uporabljen celo 43-krat v različnih uradnih priložnostih med delovanjem Busheve administracije. To pa kljub temu ni privedlo do natančne določitve pojma in njegovega pomena, tako da je to še naprej politična skovanka, ki se uporablja pretežno za oznako najnovejše faze mednarodnih odnosov brez želje po razčlenjevanju tega pojma.

varnosti in sodelovanju videle priložnost, da razvijejo vezi z Zahodom, sprejmejo zahodno tehnologijo, kulturne vrednosti, znanstveno sodelovanje in vsaj majhen delček zahodnega standarda, ideologija marksizma-leninizma ni imela več nika-kršne vrednosti. Vse države Vzhodne Evrope so se približevale svojemu trenutku preloma s socializmom, tista prva izjava sovjetskih vodij, da ne bodo imeli nič proti, če Madžarska izstopi iz Varšavskega sporazuma, pa je pokazala zeleno luč vsem tistim v Vzhodni Evropi, ki so zahtevali svobodne volitve in sprejemanje zahodnega sistema političnega in gospodarskega razvoja.

Izzivi, ki so bili razvidni v novi tekmi v oboroževanju, postavljanju ameriških raket in velikem tekmovanju v vojni zvezd,² so bili na Vzhodu sprejeti predvsem kot prehodne nevarnosti, vendar ne tolikšne, da bi lahko ustavile smer razvoja k osvobajanju od socialističnih oziroma sovjetskih okovov.

Ideologija, ki ni bila več gibalna sila notranjega razvoja, je izgubila svoje mesto tudi v zunanji politiki. Reaganovi pozivi k odpravi sovjetske prisotnosti v Karibih, ki je razglašeno za »sovjetsko morje«, akcija marincev v Libanonu, pritisk na Nikaragvo in osvajanje miniaturne Grenade, niso mogli postati središče, okrog katerega bi se gradila ideologizirana zunanja politika. Ameriška javnost je zahtevala pragmatične rešitve, ki ne bodo drage in bodo omogočile miren razvoj Amerike. Ob vsem tem je bila vietnamska travma stalni memento za vse nove vojne akcije, ki so se vedno presojale v tem okviru.

Oslabljena sovjetska zunanja politika je dobila svoj vietnamski sindrom v Afganistanu, kjer se je pokazalo, da supersila ni sposobna izbojevati zmage, tako da je na prvi pogled majhna akcija vpletla ZSSR v ogromne mednarodne probleme, oslabilo odnose v Varšavskem sporazumu, in kar je najpomembnejše, znatno je pokvarila odnose z Ameriko. Hkrati je bilo to jasno sporočilo eni in drugi supersili, da njihovo vpletanje v konflikte v državah v razvoju lahko pripelje do nadaljnjih kriz in da v tem nevarnem spopadanju na daljnih in v glavnem siromašnih predelih sveta prežijo nevarnosti nadaljnje oslavitve supersil.

Politika je bila oslABLJENA na obeh straneh, privlačnost ideoloških ciljev je izginila, tako da so se zunanjepolitične napake pokazale v pravi luči.³ V primerjavi z obdobjem hladne vojne, ko je ideologija vodila politiko, toda tudi opravičevala vsako zunanjepolitično potezo, je bila v novih razmerah zunanja politika prepuščena sama svojim napakam, ki so po drugi strani dodatno izčrpavale eno in drugo supersilo.

Za svoj lastni program obnove ameriške vojaške sile in s tem tudi celotne ameriške moči je predsednik Reagan potrošil v svojih dveh predsedniških mandatih 2.200 milijard dolarjev za orožje, s čimer je porušil celoten niz ameriških gospodarskofinančnih parametrov. Državni dolg se je zelo povečal, Amerika je postala odvisna od tujih posojilodajalcev, izgubila je svoje prvo mesto v svetovni industrijski proizvodnji, vse to pa je imelo celo vrsto negativnih posledic v notranjem razvoju Amerike. Velika tekma v vesolju – vojna zvezd – ki naj bi spodbudila nove tehnologije, se je prav tako izkazala za svojevrstno slepilo, ki razen zastraševanja sovjetskega vodstva ni dal nikakršnih gospodarskih koristi.

Za Sovjetsko zvezo je bilo vojno tekmovanje v visoki tehnologiji še nevarnejše. Ne samo da je sovjetsko gospodarstvo z zadnjimi atomi moči poskušalo spremljati veliki ameriški vojni izziv, temveč se je tudi življenjski standard prebivalstva začel naglo zmanjševati. V času, ko je Gorbačov sprožil svoj veliki program perestrojke,

² R. Vukadinović, Nuklearne strategije super sila, Zagreb 1985, str. 255-267.

³ Z. Brzezinski, Out of Control, New York 1993, str. 40-45.

ki bi moral imeti določeno gospodarsko razsežnost, vidno vsakemu državljanu, je življenje postajalo vse težje, tako da je tudi celotna ideja velike perestrojke hitro doživela zlom. S tem je bil dan tudi odgovor na vprašanje, ali je možna obnova socializma v veliki novi podobi ali pa je celoten sistem obsojen na propad. Apatija sovjetskega prebivalstva, nezadovoljstvo, totalna demoralizacija vseh struktur in splošna anarhija, ki so zajeli ogromno deželo, je pokazala tudi konec velikega imperija. Poskusi, da bi sklenili sporazum o jedrskem orožju z Ameriko, vstop v nov ameriško-sovjetski detant in lansiranje Gorbačova kot svetovnega voditelja, so se za ZSSR pokazali vendarle kot prepozne poteze, ki niso mogle ustaviti niti erozije same ZSSR niti socialističnih režimov v državah zaveznicah.

Prav v tem spletu konca ideološkega, političnega in gospodarskega tekmovanja dveh sistemov⁴ je tudi temelj nove svetovne ureditve in poskusa sodelovanja ogromne večine držav.

Temeljno vprašanje, ki se postavi takoj pri poskusu opredelitve nove svetovne ureditve, je povezano z oznako *strukture, vodilne sile ali institucije ter pristojnosti*, ki jih imajo te pri oblikovanju pravil vedenja in hkrati zagotavljanja ravnanja po teh navodilih.

V obliki teoretičnega modela bi lahko analizirali možnosti štirih vrst sistemov nove svetovne varnosti, in to predvsem na podlagi strukture glavnih akterjev:

1. model nove ureditve, v katerem imajo vodilno vlogo Združeni narodi;
2. model pentagonalnega delovanja petih velikih središč svetovne politike in gospodarstva: ZDA, EU, Japonska, Kitajska in Rusija;
3. model policentrizma, v katerem vendarle obstaja vodilna politična in vojaška sila – ZDA;
4. model nove svetovne ureditve, utemeljene na soodvisnosti držav, ki bi okrepile ZN, in radikalne spremembe pristojnosti organizacije.

Vodilna vloga ZN

– Vzporedno z oslabitvijo ideologije kot gibalne sile so tako ZDA kot Sovjetska zveza pokazale interes za krepitev svetovne organizacije. Amerika je plačala svoj zaostali prispevek ZN, takoj je to storila tudi Sovjetska zveza in na tej podlagi je dejavnost ZN dobila močno spodbudo. Veliki sovjetski načrt spreminjanja vloge mednarodne organizacije iz leta 1988 si je prizadeval za spremembe, ki bi v novih razmerah preoblikovale ZN v glavno središče političnih dejavnosti v sodobnem svetu. Po tem predlogu bi bilo treba okrepiti Varnostni svet, uveljaviti novo vlogo pri ustvarjanju sil za vzdrževanje miru, okrepiti vlogo sodišča pravice in začeti s pomočjo ZN skupno akcijo zaščite človekovega okolja, preprečevanja bolezni, reševanja vprašanja prehrane in podobno.

Kasnejše skupno delovanje v ZN ob obsodbi Iraka in sprožitvi Puščavskega viharja, akcije v Somaliji, Kambodži, sankcij proti Srbiji in splošna dejavnost ZN pri reševanju krize v nekdanji Jugoslaviji so nakazali možnosti novega delovanja ZN, ki s skupno akcijo, posebej velikih sil, lahko uspešno rešujejo nekatera odprta vprašanja miru in varnosti.

⁴ Vendar tega konca velikega tekmovanja ne bi smeli razumeti poenostavljeno, kot to dela Fukuyama s trditvijo, da se boljši sistem, kot je zahodna demokracija, ni nikjer pojavil in da se verjetno tudi ne bo. Ta trditev lahko še manj vodi k mnenju, da naj bi novo stanje odnosov samo po sebi pomenilo, da v sodobnih odnosih ne bo več konfliktov. F. Fukuyama, *The End of History, The National Interest* No. 10 (1989 Summer), str. 3.

Vodilno vlogo bi morali imeti ZN v razmerah, ko je socializem kot državni sistem izginil s scene (razen Kitajske, Vietnama, Koreje in Kube), ko zahodnoevropske države poskušajo pospešeno povezati svoj korak v smeri 21. stoletja, ko se Nemčija pojavlja kot novo središče v okviru EU, celotna Vzhodna in Srednja Evropa pa je zaposlena s svojo preteklostjo, nacionalizmom, sedanjimi in možnimi etničnimi konflikti. Tu so seveda tudi veliki problemi držav v razvoju, ki so po razpadu blokovskih sistemov izgubile pomen, prepuščene so sami sebi in svojim ogromnim težavam gospodarske, politične in etnične narave.

V takšnih razmerah bi morali biti ZN središče svetovne kooperativne akcije, tu bi se morala reševati glavna vprašanja miru in varnosti, razvoja ter globalnih izzivov.⁵ Hkrati bi bilo treba aktivirati vse organe ZN in specializirane organizacije, da delujejo v skladu z Ustanovno listino ter da vse države članice spoznajo, da ZN postajajo učinkovita mednarodna organizacija splošne narave.

V tem okviru bi lahko za predznak imeli tudi akcijo, povezano s sodiščem, ki naj bi sodilo za vojne zločine, storjene na tleh nekdanje Jugoslavije, ker bi bil to lahko izraz prav teh teženj, da se ob krepitvi političnega in vojnega ustvarjajo tudi razmere za sodno delovanje. To bi bil lahko začetek ustvarjanja novega sistema, v katerem bi bila točno določena struktura: vse države članice, organi in pristojnosti kot tudi sankcije, ki jih lahko sprožijo v določenem trenutku.

Takšen model sistema nove svetovne ureditve na čelu z ZN bi imel vsekakor velike razvojne možnosti in nadaljnje širitve ob hkratnem aktiviranju vseh subjektov članic sistema. Njegova glavna značilnost bi bila v tem, da bi bil njegov sistem zasnovan na obstoječih temeljih in bi šele z njihovim spreminjanjem lahko prešel v neko višjo fazo sodelovanja vseh akterjev.

Pentagonalni model

– Model pentagonalnega delovanja je v sedemdesetih letih zagovarjal Henry Kissinger, ki je tedaj najavil nastanek petih svetovnih središč moči: ZDA, Zahodne Evrope, Kitajske, Japonske in ZSSR.⁶ V tem vmesnem obdobju pa so se stvari spremenile, ker je Evropa, vsaj v zahodnem delu, dobila svoje jasne gospodarsko-finančne, deloma politične, razmišlja pa tudi o vojaških atributih. Japonska je postala velika svetovna gospodarska sila; Kitajska doživlja velike reforme, ki še vedno ohranjajo socialistični sistem, toda ob vzporednem obstoju kapitalističnih elementov, trga in tudi načina življenja.

In na koncu v Pentagonu sta tudi preostali dve supersili. ZDA po Reaganovem in Bushevem obdobju iščejo same sebe in v Clintonovem velikem geslu o potrebi po spremembah vidijo možnost, da se pomirijo krizni tokovi, ustavi recesija in začne z velikim programom sprememb, ki bi izboljšale položaj zdaj že pomembnega dela siromašnih Američanov. Rusija je vsekakor najšibkejša točka v tem Pentagonu.⁷ Njena edina moč je jedrsko orožje, medtem ko je že konvencionalna vojaška sila vprašljiva, če jo obravnavamo z vidika demoralizacije, izogibanja

⁵ Del teh nalog bi lahko postavili v okvir najavljene reforme sistema ZN. Gl. Y. Beigbeder, *Reforming the Economic, Social and Humanitarian Sectors of the United Nations: A Stalled Process, Peace and Sciences*, Vol. XXV, March 1994, str. 6-16.

⁶ O načinih in možnostih oblikovanja takšnega modela gl. H. Kissinger, *Diplomacy*, New York, 1994.

⁷ Del avtorjev, ki analizirajo sodobno stanje v mednarodnih odnosih, je bolj naklonjen postavljanju težišča na delitev, ki obstaja med t.i. cono miru in cono nemira. V tem okviru obravnavajo tudi stvarno novo svetovno ureditev. M. Singer and A. Wildawsky, *The Real World Order: Zones of Peace-Zones of Future Turmoil*, New Jersey 1993.

služenju vojaškega roka in anarhije. Veliki razpad imperija – Sovjetske zveze je končan, toda zdi se, da bo sledila še druga etapa, razpad velike države: Rusije. Spopadanje ruske izvršne in zakonodajne oblasti ni samo boj nasprotnikov in zagovornikov reform, ampak je to tudi del spopada širših razsežnosti, v katerem bo morala osrednja oblast voditi še velike bitke z drugimi deli Rusije.

V takšnih razmerah se tudi Pentagon moči, če ga razumemo kot glavno središče nove svetovne ureditve, naslanja na pet izpostavljenih akterjev na vrhu in na njihov vpliv, ki ga imajo v svetovni organizaciji. Pri sedanjem razvoju mednarodnih odnosov je razumljivo, da je nemogoče Pentagonalo razumeti kot pet glavnih akterjev, ki delujejo samostojno. Ti opravljajo svoje naloge v sklopu ZN, torej svetovne ureditve, pri čemer imajo posebno mesto, bodisi da gre za tehnološka, gospodarska ali pa vojno-politična moč in vpliv.

To bi morala biti neke vrste posebnost velikih sil, ki bi na podlagi svojih posebnih položajev, izhajajočih iz posebne vloge, lahko delovale skupno in usklajeno, pri čemer bi na ta način posebno vplivale na Združene narode in ureditev, ki jo ti ustvarjajo.

Pet velikih središč bi lahko delovalo skupno v okviru ZN, če bi prišlo do nastanka njihovega koherentnega pristopa ZN, predvsem pa do usklajevanja njihovih interesov in ciljev na globalni ravni. Tedaj bi lahko bila njihova akcija toliko pomembna, da bi bil tudi celotni novi sistem mednarodnih odnosov toliko odvisen od tega novega Pentagonalnega korporativizma.

Tega ne bi bilo mogoče izzvati niti spremeniti na gospodarskem, niti na vojaškem, niti tehnološkem, pa niti na diplomatskem področju. Prav diplomacija petih velikih središč, organizirana kot zavestna in voljna dejavnost, ki jo sprejemajo vse strani, bi bila lahko način za organizirano mednarodno delovanje in sredstva za uveljavljanje in razvijanje novega sistema mednarodnih odnosov. Tako bi takšno delovanje vzdržalo preskus časa in če bi se pet središč v tolikšni meri povezalo v svojih zaznavah in anticipaciji sveta, ki nastaja, bi lahko govorili o Pentagonu kot posebnem modelu nove svetovne ureditve.

Model novega policentrizma

– Izhajajoč iz dejstev, da je nekdanja supersila Sovjetska zveza izginila in da je samo v omejenem obsegu ostala Rusija kot supersila z omejenim dometom (jedrsko orožje), lahko trdimo, da je v vojaškopoličnem smislu na čelu hierarhije mednarodnih odnosov samo prva supersila: ZDA. Kot velika industrijska, finančna, vojaška in politična sila ZDA razpolagajo s širokim obsegom globalne akcije in kljub vsem težavam, s katerimi se srečuje ameriško gospodarstvo, so vendarle samo ZDA ostale z značilnostmi prave supersile.

Če opazujemo akcije, ki so bile sprožene kot del skupnega delovanja sedanjega sistema mednarodnih odnosov (akcije Puščavski vihar, Somalije, diplomatske dejavnosti, povezane z nekdanjo Jugoslavijo), vidimo, da je bila pravzaprav Amerika tista sila, ki je ali neposredno vodila vojaško akcijo ali pa je spremljala reševanje kriz, s tem da je v zadnjem trenutku določala smer dogodkov. Iz tega izhaja tudi trditev, da je edino Amerika tista sila, ki v zadnji fazi lahko hitro in odločno sproži akcijo.

Svet po hladni vojni: etnični in narodnostni konflikti, najprej na Balkanu, potem pa tudi v Evraziji, so stvarnost, ki bo vse bolj zahtevala akcijo mednarodne skupnosti. Ruske trditve, da so balkanski dogodki neznatni v primerjavi

s tistim, kar se bo zgodilo, če se vname prostor nekdanje ZSSR, že imajo svojo potrditev na Kavkazu. Očitno je, da bi bilo tudi za tako velikega akterja, kot so ZDA, težko vstopiti v vse te spopade, posebej tiste na ozemlju nekdanje ZSSR, kjer so tudi jedrske elektrarne in ogromne zaloge jedrskega orožja.

Po mnenju enega dela ameriških analitikov je kljub vsem najavam kolektivne mednarodne volje Amerika glavna in edina večstranska država, ki s svojo močjo in vplivom deluje kot glavno središče. V tem trenutku je vprašanje, v katero smer se bodo razvijali odnosi v strukturirane svetovne ureditve in komu bo namenjena vloga glavnega oblikovalca političnih dejavnosti. Ali bodo to ZN, skupna akcija petih najmočnejših polov ali pa bo na podlagi spoznanja realne vloge Amerike vendarle sprejeta možnost, da bodo ZDA tista osrednja sila, ki bo vodila akcijo. Vendar je tudi tu treba ločiti dve vprašanji: politično-diplomatsko in vojaško. Amerika je poskušala delovati s svojo diplomacijo pri pomirjanju in iskanju političnih rešitev, prav tako pa je pokazala tudi pripravljenost uporabiti vojaške sile, ko se za to sprejme odločitev. Vendar pa je že vprašljiv prav ta proces odločanja, tj. središča, ki bo sprejelo odločitev. Ali bo to na ravni ZN, torej v središču, ki bi moral delovati kot glavni organ svetovne ureditve, ali pa bo takšna odločitev sprejeta pri skupnem usklajevanju stališč petih glavnih svetovnih polov?

Če bi Amerika združila v svojih rokah tako politično odločanje kot vojaško delovanje, bi lahko govorili o prevzemu izključne čelne vloge v novi svetovni ureditvi, kar bi lahko imenovali tudi globalno svetovno vodstvo.

Vendar pa bi se Amerika, ki je že utrujena od soočanja v hladni vojni in ima svoje lastne notranje težave, težko spustila v takšnih razmerah, obremenjenih s krizami, tako lahko v položaj, ki bi vendarle imel veliko število neznank. A nevarnost, da se takšno aktiviranje usmerjenega večstranskega delovanja spremeni v vlogo globalnega policista, je že sama po sebi zadostna, da ta model v sedanjem razmerju mednarodnih odnosov odstrani kot stvarno sliko.⁸

Verjetnejše je, da bo prav s svojo vojaško silo Amerika močno sredstvo v večstranskih akcijah ali pa v tistih, ki jih bodo sprožili ZN in o katerih bodo odločale svetovne organizacije.⁹

Nova svetovna ureditev in novi ZN

– Sodobni svet se razvija na temeljih izginotja ideologije, sprejemanja idej liberalizma, demokracije in svobodnega trga. Velike spremembe na Vzhodu so dokončale delitev na dva vojno-politična in ideološka sistema in organizirana bloka in ob sprejemanju temeljev skupnosti in oblikovanju vse večjega števila novih držav nastaja tudi možni temelj nove svetovne ureditve.

Kot oblikovanje vsakega dosedanjega sistema mednarodnih odnosov tudi temu niso in ne bodo prizanesene velike težave in izzivi, pa tudi retrogradna gibanja.

Nemogoče si je zamisliti, da bodo npr. vse ideologije izginile, da ne bo prišlo

⁸ C. Gershman, *The United Nations and the New World Order*, Journal of Democracy, Vol. 4, No. 3, July 1993, str. 14-15.

⁹ V tej luči je treba obravnavati tudi ideje o potrebi po oblikovanju majhne, visoko profesionalne in odlično organizirane vojaške sile, ki bi jo sestavljali prostovoljci iz različnih držav članic ZN. Bili bi pod poveljstvom Varnostnega sveta, s čimer bi bila v veliki meri odstranjena možnost za nastanek nekakšne nadnacionalnosti, ki se je včasih bojijo tudi države članice ZN, še posebej pa nekateri politiki vodilnih držav. B. Urquart, *For a UN Volunteer Military Force*, New York Review of Books, 10 June 1993, 1993, str. 3-4.

do kakšne nove oblike ideološke konfrontacije (islam) ali pa da bodo vse države v celoti sprejele načela nove ureditve. Hkrati bodo težave, ki jih bodo imeli posamezni veliki akterji na vrhu svetovne politike, vplivale na sistem mednarodnih odnosov. Evropsko povezovanje ne teče in tudi ne bo tako, kot je bilo zamišljeno npr. v Maastrichtu. Svetovna recesija, dogodki v Vzhodni Evropi in balkanski spori bodo zavirali integracijski tok ob nastajanju novih notranjih spopadov na gospodarskem ali pa na političnem področju. Rusija šele vstopa v svojo drugo fazo razpadanja, ki prav tako lahko traja; Amerika ima notranje težave, lahko pa pride tudi do okrepljenega ameriško-japonskega soočanja; Kitajska je kljub sprejemanju modela svobodnega trga še vedno daleč od demokracije, obstaja pa tudi možnost za nastanek kakšnih novih zamisli, ki bi jo oddaljile od miroljubnega razvoja. Kitajske kritike med drugim na t.i. enostransko arbitrarnost delovanja ali pa na prevelike pristojnosti ZN bi lahko razložili prav v tem okviru.

Vendar, če so to tiste negativne značilnosti, ki lahko oddaljijo možnost nastanka novega sistema mednarodnih odnosov, ne smemo pozabiti niti na tista stičišča, ki svet nujno vodijo v smeri nove svetovne ureditve. Izginotje ideologije kot gibalne sile politike in kot glavna črta delitve, nastajanja novih držav in vse večja soodvisnost držav dajejo prav vsem tistim, ki trdijo, da bi novi model lahko nastal, in to ne v tako daljni prihodnosti.

Osnovna predpostavka takšnega modela mednarodnih odnosov bi bila želja in potreba držav, da medsebojno dejavno sodelujejo: od reševanja političnih vprašanj, gospodarskega razvoja in skupnega pristopa h globalnim vprašanjem. Prav to bi moralo povezati vse države ne glede na njihovo moč, velikost in regionalno pripadnost sistemom in podsistemom. Mreža večstranskih povezav bi razvila konstruktivne odnose med državami in stalno bi krepila njihovo potrebo po skupnem delovanju.

V teh okvirih bi na podlagi globalne soodvisnosti in sodelovanja lahko nastalo postopoma veliko gibanje v smeri nastajanja nove svetovne ureditve, ki bi bila utemeljena na splošno sprejetih načelih in potrebi po vključevanju vseh delov sveta v enotno celoto. Tu bi OZN lahko dobila novo vlogo v svoji splošnosti, načelih in mogoče novih nalogah, ki bi jo popolnoma spremenile v sredstvo nove svetovne ureditve. ZN ne bi postali nekakšna svetovna vlada, toda njihove pristojnosti bi se seveda ne podlagi skupne pripravljenosti držav za sodelovanje lahko povečale. Lahko bi postali središče preprečevanja in reševanja mednarodnih konfliktov,¹⁰ kot tudi središče oblikovanja mednarodnega sodelovanja. Ta model svetovne ureditve bi bil izrazito splošen po akterjih, močnejši po pooblastilih svetovne organizacije in demokratičen po načelih delovanja. Soodvisnost in sodelovanje bi bili tisti kategoriji, ki bi vplivali na to, da se pristojnosti ZN in države prostovoljno vključijo v novi sistem, ki bi se lahko imenoval nova svetovna ureditev.

Takšen model svetovne ureditve bi pomenil, da države razumejo, da je ohranitev miru in varnosti v njihovem interesu in da ne morejo biti močnejši nikakršni delni interesi, niti najboljši od ohranitve svetovnega miru. Iz tega bi morala iziti tudi jasna pripravljenost, da tako tudi ravnajo, ob kršitvi miru pa biti pripravljeni neposredno prispevati k uresničitvi načel svetovne ureditve.¹¹

¹⁰ Na podlagi takšnih razmišljanj del avtorjev uporablja pojem »od konfrontacije do obrambne varnosti«, s katero označujejo potrebo po nastanku novih nadziranih odnosov na vojaškem področju, ki bi pripeljali do novih političnih odnosov. Y. Akashi, *An Agenda For Hope: The UN in a New Era*, Tokyo 1993, str. 186–193

¹¹ Ne samo v okviru proslave 50. obletnice ZN, ampak tudi novega resnega vrednotenja mesta in vloge ZN, s tem pa tudi v sistemu nove svetovne ureditve, je Butros – Butros Gali napovedal nove naloge ZN, posebno na področju različnih vrst dejavnosti ZN. *An Agenda For Peace*, UN document A/47/277 (S/24111) 17 June 1992.

V svetu, ki je dokončal veliko ideološko delitev med socializmom in kapitalizmom, bi bilo treba paziti, da kakšna nova ideologija ne bi dobila širših razsežnosti in da se ponovno ne bi vrnila nekakšna oblika mednarodne konfrontacije. Če bi prišlo do ideološke delitve med velikimi silami, bi to imelo zelo hitro odmev v celotni mednarodni skupnosti, ker bi se na tej podlagi razvila nova zbiranja in polariziranja, s čimer bi bila ogrožena tudi nova svetovna ureditev že v samem začetku svojega nastajanja.

Soodvisnost kot objektivna kategorija svetovnega razvoja in hkrati kot temeljni pogoj nacionalne in mednarodne uspešnosti mora biti pojmovana kot temelj, na katerem se bo razvijalo tudi subjektivno spoznanje potrebe in pripravljenosti za mednarodno sodelovanje. To praktično pomeni, da za nobeno državo ne bi bilo več možnosti za izstop iz svetovne ureditve, osamitev in zapiranje, ne glede ali bi bile to velike ali majhne države.

Obravnavana v takšnih koordinatah možnega nastajanja bi nova svetovna ureditev lahko bila trajna in vredna oblika delovanja držav, v katerem bi tudi nova diplomacija imela svoje stalno mesto v razvijanju in propagiranju idej miru in sodelovanja.

IGOR KAUČIČ, MIRO CERAR*

Imuniteta poslancev**

Zgodovinski razvoj instituta poslanske imunitete

Anglija. Ideja poslanske imunitete izvira iz zgodovine angleškega parlamentarizma, kjer se je razvila kot rezultat političnega boja med parlamentom in monarhom. Ta boj je dejansko potekal več stoletij, v katerih se je s posamičnimi primeri uveljavilo načelo, da je treba poslancem zagotoviti svobodo govora in preostale svoboščine in pravice, ki naj jim omogočijo svobodno izražanje oziroma zastopanje političnih stališč. V 14. stoletju, pa tudi kasneje, niso bili redki primeri, da je kralj ukazal zapreti člana parlamenta, čigar nastop oziroma govor mu ni ustrezal.

Za začetek uradnega priznanja svobode govora članom splošnega predstavniškega doma angleškega parlamenta, tj. Doma komun (House of Commons), se navaja primer predstavnika Haxeya. Ko je vladal Richard II., je leta 1397 Haxey v Domu komun predložil zakonski predlog, s katerim naj bi zmanjšali neobičajno visoke stroške za vzdrževanje kraljevskega dvora. Kralj je nato od parlamenta takoj zahteval, da se navedeni predstavnik kaznuje. Sledila je obsodba, s katero je bil Haxey kot izdajalec obsojen na zaporno kazen. Toda že istega leta je Henrik IV., ki je nasledil Richarda II., Haxeya spustil na svobodo. To je storil potem, ko je od njega prejel prošnjo za razveljavitev obsodbe, ki naj bi »nasprotovala pravu in običajem, ki že od prej obstoje v parlamentu«. Hkrati je tudi Dom komun na kralja naslovil peticijo, v kateri je podobno utemeljil svojo zahtevo, da se Haxey osvobodi (s tem se je pokazal interes parlamenta, da zavaruje svojega člana). Kralj se je pritrdilno odzval tudi na peticijo Doma komun.

Še značilnejši je bil primer parlamentarnega predstavnika Stroda iz leta 1512, v času vladavine Henrika VIII. Stroda je sodišče obsodilo na zaporno kazen in na plačilo globe, ker je predlagal sprejem zakona o rudnikih cinka v Cornwallu. Da bi Stroda osvobodil, je parlament (skupaj in v soglasju s kraljem) sprejel zakon, s katerim je razveljavil navedeno sodbo in določil, da se razglasijo za neveljavne in nične »vse obtožbe, obsodbe, globe in kazni, ki so izrečene proti Strodu, ali ki bi bile izrečene v zvezi s kakšnim zakonom ali z mnenjem, ki je bilo izraženo v okviru delovanja, ki je v pristojnosti parlamenta, kar velja tako za sedanji kot tudi za prihodnji parlament«.

Na splošno je mogoče ugotoviti, da so od konca 14. stoletja dalje angleški kralji

* Dr. Igor Kaučič, docent na Pravni fakulteti v Ljubljani. Mag. Miro Cerar, asistent na Pravni fakulteti v Ljubljani.

** Ta sestavek je bil v nekoliko daljši različici predstavljen kot gradivo za razpravo na posvetu o poslanski imuniteti, ki so se ga udeležili nekateri poslanci državnega zbora in predstavniki strokovne javnosti. Namen sestavka ni v izčrpani predstavitvi problematike poslanske imunitete, pač pa v seznanitvi z nekaterimi temeljnimi razvojnimi, primerjalnopravnimi in aktualnimi vidiki tega ustavnega instituta, ki lahko v sedanjih razmerah pripomorejo k njegovemu boljšemu razumevanju in ponudijo oporne točke pri iskanju ustreznjših pravnih rešitev na ustavni, zakonski in podzakonski ravni.

Mag. Miro Cerar je avtor 1., 2., 5. in 6. dela, dr. Igor Kaučič pa 3., 4. in 7. dela.

članom parlamenta vedno bolj dejansko priznavali imuniteto, čeprav je boj za njeno popolno uveljavitev trajal še vse do konca 17. stoletja. Z Listino pravic (Bill of Rights), ki jo je leta 1689 sprejel angleški parlament, je bila na ustavnopravni ravni poslancem izrecno priznana tudi svoboda govora oziroma imuniteta, kajti listina je med drugim določala, »da se svoboda govora in razpravljanja ali parlamentarnega postopka ne sme napadati ali spodbijati v nobenem sodišču ali kakem drugem kraju zunaj samega parlamenta«. V tem pogledu je parlament slavil zmago nad monarhom. V Angliji je bila tako članom parlamenta prizana t. i. poklicna imuniteta (imuniteta neogovernosti), medtem ko v tej državi še nikoli ni bila realizirana tudi t. i. nepoklicna imuniteta (imuniteta nedotakljivosti).

Francija. Nepoklicna imuniteta se je v Evropi sprva uveljavila v Franciji, po revoluciji 1789, ko je francoska Nacionalna skupščina institucionalizirala obe vrsti imunitete, tj. poklicno in nepoklicno.

Do leta 1789 sistem absolutne monarhije ni dopuščal možnosti za uveljavitev poslanske imunitete. Prelomni trenutek, ki je odločilno vplival na položaj poslancev oziroma je sprožil tudi zahtevo po poslanski imuniteti, je pomenil sklic skupščine 5. maja 1789 (sklical jo je kralj Ludvik XVI.). Takratno pravilo je bilo, da stanovi zasedajo in odločajo ločeno, kar je predstavnikom tretjega stanu, ki so bili najštevilnejši (584), onemogočalo, da uveljavijo pri odločanju svojo številčno premoč nad predstavniki plemstva (270) in duhovništva (291). V naslednjih petih tednih zasedanja je nato potekal boj predstavnikov tretjega stanu, ki so zahtevali, da stanovi od takrat dalje zasedajo skupno, pri čemer so se ti predstavniki po neuspešnih razpravah dne 17. junija 1789 na podlagi svoje ugotovitve, da predstavljajo 96% celotnega prebivalstva, razglasili za Narodno skupščino. V naslednjih dneh se je situacija še nadalje zaostrovala, kar je privedlo do tega, da je vojska obkrožila skupščino in s tem poslance, ki je niso hoteli zapustiti ter so terjali, da se ugotovi njihovim zahtevam. V takšnem napetem ozračju se je pojavila tudi ideja o poslanski imuniteti. Na predlog Mirabeauja in po krajši razpravi je skupščina sprejela tole resolucijo: »Narodna skupščina izjavlja, da je oseba vsakega poslanca nedotakljiva – zaupanja nevredni, izdajalci naroda in krivi za težek zločin so vse osebe, skupnost, sodišče ali odbori, ki bi si med ali po koncu sedanjega zasedanja drznili preganjati, voditi preiskavo ali dati zapreti poslanca zaradi kakršnega koli njegovega predloga, nasveta, mišljenja ali govora v skupščini treh stanov. Narodna skupščina sprejema odločitev, da bo v takšnih primerih uvedla potrebne ukrepe, da bi našla, preganjala in kaznovala vse tiste, ki so pobudniki, preiskovalci ali izvršitelji.« Ta resolucija, ki je bila sprejeta s 493 glasovi proti 39 glasovom, je v Franciji uvedla poklicno imuniteto (imuniteto neodgovornosti) poslancev. Od takrat dalje in vse do danes je ostala ta imuniteta sestavni del francoskega ustavnega prava. V redkih obdobjih, ko poklicna imuniteta ni bila izrecno opredeljena v ustavi, je bila določena v zakonu.

Leto zatem, ko je Narodna skupščina razglasila neodgovornost poslancev, je bila v Franciji uvedena tudi nepoklicna imuniteta (imuniteta nedotakljivosti). Spomladi leta 1790 je sodišče v mestu Toulouse dalo zapreti poslanca Lautreca zaradi suma, da je sodeloval v protirevolucionarnem gibanju. Poslanec se je skliceval na imuniteto in zahteval, da ga izpustijo iz zapor. Sodišče se je nato, čeprav tega po predpisih ni bilo dolžno storiti, obrnilo na Narodno skupščino in jo v zvezi s tem zaprosilo za mnenje. 25. junija je skupščinski odbor, ki je obravnaval zadevo, skupščino seznanil s svojim stališčem, da se Lautrec ne more sklicevati na imuniteto, kajti resolucija z dne 23. junija 1789 varuje poslanca izključno le pri opravljanju njegove poslanske funkcije (pri dajanju predlogov, mnenj in izjav v predstavniskem

telesu). Na zasedanju skupščine pa se je Robespierre postavil v bran Lautreca in se zavzel za uveljavitev imunitete nedotakljivosti, čemur je sledila razprava v skupščini in končno, naslednjega dne (26. junija 1790) tudi sprejem deklaracije, s katero je bila v Franciji priznana nepoklicna imuniteta (imuniteta nedotakljivosti). Z njo je postal poslanec zavarovan tudi v svoji dejavnosti zunaj skupščine. Določeno je bilo, da je proti poslancu mogoče zbirati dokaze in voditi preiskavo, vendar pa ga sodišče ne more obtožiti ali obsoditi brez predhodne odobritve Narodne skupščine. Aretacija poslanca je bila mogoča le potem, ko je skupščina na podlagi vpogleda v obvestila in dokazna sredstva odločila, ali je obtožba utemeljena. Aretacija brez dovoljenja skupščine je bila izjemoma dopustna, ko je bil poslanec zaloten pri kaznivem dejanju – v takšnem primeru so zanj zakoni oziroma predpisi veljali enako kot za preostale državljane.

Pri nadaljnjem razvoju se je (ustavno) pravna ureditev nepoklicne imunitete v Franciji precej spreminjala, pri čemer se je obseg te imunitete še posebno v nemirnih porevolucionarnih letih precej skrčil oziroma omejeval. Leta 1795 je ustava izčrpno opredelila nepoklicno imuniteto poslancev, prav tako pa so vse naslednje francoske ustave in akti ustavne narave vsebovali določbe o tej imuniteti.

Nemčija je uveljavila institut poslanske imunitete šele v 19. stoletju, predvsem pod vplivom idej iz francoske ureditve. Šlo je dejansko za popolni sprejem obeh omenjenih vrst imunitete (poklicno in nepoklicno), pri čemer pa so Nemci formulacijo tega instituta normativno povzeli iz belgijske ustave iz leta 1831. Belgiji je namreč uspelo kljub uvedbi poslanske imunitete zadržati stabilno ustavno monarhijo z relativno širokimi pristojnostmi monarha, kar je bila za takratno Nemčijo sprejemljiva rešitev. Ob uvedbi poslanske imunitete namreč v Nemčiji niso hkrati uveljavili tudi s tem institutom povezanih idej, ki so se pred tem že uveljavile v Franciji (npr. načelo ljudske suverenosti, načelo delitve oblasti) in so se skozi stoletja razvile v Angliji (npr. ideja o svobodi državljanov, ideja o parlamentu kot varuhu te svobode in kot nosilcu najvišje oblasti v državi, nasproti kateremu ima monarh predvsem predstavniško vlogo). V tem času je v nemški pravni znanosti prevladovalo mišljenje, da je imuniteta potrebna iz povsem praktičnih razlogov, tj., da bi zaščitila poslance pri opravljanju njihove funkcije, še posebej pred morebitnimi samovoljnimi posegi izvršilne oblasti. Omeniti pa je tudi treba, da je znatno število pravnih teoretikov izrecno nasprotovalo institutu poslanske imunitete. K temu je treba dodati, da je bilo v Nemčiji uveljavljanje poslanske imunitete postopno in da v prvem obdobju ni bila popolnoma priznana niti poklicna imuniteta.

Združene države Amerike. Na kratko je treba omeniti še ureditev v ZDA, kjer so se pri ustavnem urejanju imunitete pretežno zgledovali po tradiciji in običajnem pravu v angleški ureditvi, pri čemer pa so imuniteto izrecno normirali na zvezni ustavni ravni. Poslancem je bila že z Aktom konfederacije z dne 9. julija 1778 v celoti zagotovljena poklicna imuniteta (imuniteta neodgovornosti), medtem ko je nepoklicna imuniteta poslancem še danes zagotovljena le v formalno zelo omejenem obsegu oziroma praktično tako, da o njej skoraj ni mogoče govoriti. Načelno je sicer nepoklicna imuniteta priznana, kajti članov kongresa ni dovoljeno pripreti med zasedanjem kongresa, vendar pa to ne velja v primerih, ko člani kongresa storijo kaznivo dejanje ali dejanje zoper javni mir ali če zagrešijo izdajo. V takšnih primerih je mogoče člana kongresa pripreti brez predhodne odobritve kongresa. K temu je treba dodati, da je interpretacija dejanj zoper javni mir (breach of peace) zelo ekstenzivna in zajema po ameriški sodni praksi praktično vse kršitve zakona in prekrške, za katere je oseba lahko kazensko preganjana. Zaradi tega se tako v teori-

ji kot v praksi ugotavlja, da člani kongresa odgovarjajo za vsa kazniva dejanja tako kot vsi drugi državljani, kar močno relativizira oziroma, kot rečeno, postavlja pod vprašaj sam obstoj nepoklicne imunitete (imunitete nedotakljivosti) članov ameriškega kongresa.

Pojem, vrste in namen poslanske imunitete

Z imuniteto (lat. *immunitas* – prost, nedotakljiv, izvzetost od določenih splošnih obveznosti oziroma dolžnosti) se na splošno označuje neodgovornost subjektov za njihova dejanja. Pojem imunitete izvira iz opredelitve položaja monarha (kot suverena), ki je absolutno, tj. politično in pravno neodgovoren za svoja dejanja, zaradi česar prevzemajo zanj odgovornost ministri (absolutni monarh je odgovoren le pred bogom oziroma ga zavezuje le t. i. naravno pravo).

Poslansko imuniteto je mogoče na splošno opredeliti kot pravno nedotakljivost oziroma odgovornost članov predstavniškega telesa za kazniva dejanja. Poudariti je treba, da imuniteta poslancev ne pomeni politične neodgovornosti, kar je logična posledica narave funkcije poslancev v parlamentarnem sistemu. Poslansko imuniteto je mogoče razčleniti na več dihotomnih vidikov, pri čemer pa je treba poudariti, da se ti v ustavnih oziroma pravnih ureditah tega instituta praviloma delno prekrivajo.

Najpomembnejše vidike poslanske imunitete je mogoče razvrstiti v tele vrste:

1. a) materialna imuniteta (imuniteta neodgovornosti, tudi indemnitet) izključuje kazensko odgovornost poslanca;

b) formalna (procesna) imuniteta (imuniteta nedotakljivosti) izključuje možnost uvedbe ali nadaljevanja že začetega kazenskega postopka zoper poslanca;

2. a) poklicna imuniteta pomeni, da poslanec ni kazensko odgovoren (v tem segmentu je to tudi materialna imuniteta) za dejanja, ki jih stori pri opravljanju svoje poslanske funkcije;

b) nepoklicna imuniteta pomeni, da je poslancu priznana imuniteta glede kaznivih dejanj, ki jih ni storil pri opravljanju svoje poslanske funkcije (praviloma je to tudi formalna imuniteta oziroma imuniteta nedotakljivosti);

3. a) absolutna imuniteta varuje poslanca tudi po izteku njegovega poslanskega mandata ter tudi če se poslanec nanjo ne sklicuje;

b) relativna imuniteta varuje poslanca le med trajanjem njegovega poslanskega mandata ter le če se poslanec nanjo sklicuje oziroma če mu jo vzpostavi (prizna) parlament;

Glede namena (cilja, smotra) poslanske imunitete je mogoče tako na podlagi zgodovinsko primerjalnih vidikov kot tudi iz sodobne parlamentarne prakse ugotoviti, da je poslanska imuniteta ustanovljena v javnem interesu ter da je neposredno namenjena zagotovitvi nemotenega delovanja parlamenta in (v tem okviru) njegovih članov. Imuniteta poslancev ni ustanovljena zaradi neposrednega interesa poslancev kot posameznikov (razen seveda če je njihov interes v tem pogledu istoveten z javnim interesom), zaradi česar se na eni strani v teoriji zatrjuje, da takšna imuniteta ni pravica poslanca (lahko bi rekli, da gre za »pravico« parlamenta do nemotenega dela, pri čemer se ta pravica v njegovem imenu konkretno realizira preko poslanca), na drugi strani pa se ugotavlja, da se poslanci praviloma sami ne morejo dokončno odreči imuniteti, saj je takšna dokončna odločitev lahko le v pristojnosti parlamenta.

Tako pojasnjen namen oziroma cilj instituta poslanske imunitete se potrjuje tudi

z dejstvom, da se imuniteta praviloma nanaša le na kazniva dejanja, kjer se lahko v postopku in po razsodbi obdolženemu poslancu odvzame prostost (pripor, zapor) ter se lahko na takšen način posredno ovira delo parlamenta. Imuniteta se zato praviloma ne razteza na druga protipravna ravnanja, kot so npr. prekrški, disciplinski prestopki, civilni delikti, kršitve (civilnopравnih) pravic itd., kajti ti postopki bistveno ne ovirajo poslančevega udejstvovanja v parlamentu (predvsem tu ni ogrožena njegova prostost).

Poslanska imuniteta v nekaterih tujih ureditvah

V naši ustavnopravni teoriji se poslanska imuniteta najpogosteje deli na poklicno in nepoklicno imuniteto, ker je ureditev obeh oblik imunitete v ustavi dokaj jasno razmejena. S primerjalnopravnega vidika pa je ustreznejše razlikovanje med materialno imuniteto (neodgovornostjo poslanca) in procesno imuniteto (nedotakljivostjo poslanca), ker natančneje, zlasti vsebinsko ustrezneje, opredeljuje eno in drugo obliko imunitete.

a) Materialna imuniteta

Materialna oziroma poklicna imuniteta je brez izjeme urejena v vseh državah, ki so predmet primerjalnega pregleda (zahodnoevropske države in ZDA). Med seboj se ustave sicer razlikujejo po različnih formulacijah, vendar je bistvo te imunitete praktično povsod enako; ta zajema kazensko, ponekod pa tudi druge oblike (npr. v Avstriji tudi civilnopравno in upravno) neodgovornosti poslanca za izraženo mnenje ali glas v predstavniskem telesu, katerega član je. Pač pa obstajajo nekatere razlike v interpretaciji in pri uporabi določb o materialni imuniteti v praksi. Ponekod (npr. v ZDA) izraz »mnenje« vključuje praktično vse, kar poslanec počne pri opravljanju svoje funkcije, drugje pa ta izraz razlagajo bistveno ožje. Te oblike izključitve odgovornosti pa nujno ne pomenijo absolutne neodgovornosti. Nekatere ustave določajo, da lahko parlament uveljavlja odgovornost poslanca zaradi ustnih ali pisnih izjav, ki jih je dal kot poslanec (npr. v Avstriji). V tem primeru poslanec odgovarja parlamentu, ne pa tudi drugemu organu.

b) Procesna imuniteta

Procesna oziroma nepoklicna imuniteta poslanca se v večini držav nanaša na prepoved pripora poslanca in uvedbe kazenskega postopka brez odobritve parlamenta oziroma doma, katerega član je. Praviloma parlamenti odločajo o priznanju oziroma nepriznanju imunitete le za lažja kazniva dejanja, za hujša kazniva dejanja pa se navadno le obvestijo o uvedbi kazenskega postopka z možnostjo v določenih ureditvah, da zahtevajo prekinitve tega postopka oziroma odpravo pripora. Nekatere ustave pa tega dovoljenja oziroma predhodne odobritve ne predvidevajo, če je bil poslanec zaloten pri kaznivem dejanju (flagrantni delikt) ali če je storil hujše kaznivo dejanje.

V večini držav, ki uveljavljajo procesno imuniteto poslancev, se ustavne ureditve med seboj razlikujejo glede vloge parlamenta pri tem, odvisne pa so predvsem od narave ali teže kaznivega dejanja. Za obravnavo procesne imunitete v teh ureditvah prevladuje dvoje:

1. procesna imuniteta v nobenem primeru ne zajema vseh kaznivih dejanj, temveč le nekatera;

2. predstaviško telo praviloma lahko o takšni imuniteti odloča le, če grozi poslancu odvzem svobode ali kazenski postopek med zasedanjem parlamenta in le izjemoma ves čas opravljanja poslanske funkcije;

1. Med državami, ki so predmet primerjalnega pregleda, pozna procesno imuniteto večina ureditev. Izjemi sta npr. Nizozemska in Združeno kraljestvo. Na Nizozemskem uživajo poslanci le materialno (poklicno) imuniteto (poslanec ni odgovoren za mnenje, ki ga je izrazil na zasedanju parlamenta ali njegovih odborov ali v pisnem občevanju), pri tem pa je zanimivo, da velja ta imuniteta tudi za ministre, državne sekretarje in druge osebe, ki so udeležene v razpravah v parlamentu. V Združenem kraljestvu imajo poslanci imuniteto samo za civilne delikte (vendar to danes ni več aktualno), ne pa tudi za kazenske delikte; v zvezi s slednjimi velja le običaj, da mora policija obvestiti vodjo doma predstaviškega telesa o pridržanju člana doma oziroma sodišče o obsodbi člana doma na zaporno kazen.

Ne glede na to da države, ki uveljavljajo procesno imuniteto, praviloma zahtevajo predhodno soglasje parlamenta za odvzem svobode in za kazenski pregon poslanca, so v večini teh držav določena kazniva dejanja izvzeta. Med kazniva dejanja, za katera dovoljenje parlamenta ni potrebno, uvrščajo nekatera hujša kazniva dejanja (kar je redkeje) ali kazniva dejanja, pri storitvi katerih je poslanec zaloten – t. i. flagrantne delikte (kar je pogostejše). V prvo skupino najpogosteje sodijo dejanja izdaje, zločina in kršitve miru (npr. v ZDA in na Irskem) ali dejanja, ki se kaznujejo s strožjim zaporom (npr. na Portugalskem z zaporom več kot 3 leta). V drugo skupino sodijo ureditve, kjer predhodno soglasje parlamenta ni potrebno za vsa flagrantna dejanja (npr. v Avstriji, Belgiji, na Danskem, v Španiji, Franciji, Italiji, na Portugalskem, v Luksemburgu in v ZRN, s tem da po ustavi ZRN velja to tudi, če je poslanec prijet naslednjega dne) oziroma izjemoma samo za tista flagrantna dejanja, za katera je predpisana strožja kazen ali obvezen pripor (npr. na Finskem dejanje, za katero je predpisana kazen zopora nad 6 mesecev; na Hrvaškem, če je bil poslanec zaloten pri kaznivem dejanju, za katero je predpisana kazen zopora nad 5 let; v Italiji za dejanje, za katero je predpisan obvezen pripor). V Franciji pa imuniteta ne vključuje flagrantnih deliktov, že odobrenega kazenskega pregona in pravnomočnih obsodb. Tudi na Finskem je poslanec lahko prijet brez predhodnega dovoljenja parlamenta ob flagrantnem deliktu in če sodišče odredi njegovo prijetje.

Le izjemoma nekatere izmed teh ustav dopuščajo možnost, da parlament kasneje zahteva začasno prekinitev kazenskega postopka ali pripora zoper poslanca, ki je bil zaloten pri kaznivem dejanju. V Avstriji npr., kjer je mogoče poslanca, ki je zaloten pri kaznivem dejanju, priprti brez soglasja parlamenta, lahko parlament ali njegovo pristojno telo zahteva prekinitev pripora ali celo opustitev pregona. Tudi v Švici je lahko poslanec priprt zaradi flagrantnega delikta in celo begosumnosti, s tem da je v teh primerih dovoljenje parlamenta izjemoma potrebno, če priprti poslanec ni dal pisnega soglasja k priporu.

V zvezi s tem vprašanjem je zanimiva rešitev, ki jo pozna avstrijska ustava po njeni spremembi leta 1979. Soglasje državnega zbora je potrebno le za pripor poslanca (razen če je bil zaloten pri kaznivem dejanju) in za hišno preiskavo. Sicer se sme poslanec brez soglasja državnega zbora kazensko preganjati le takrat, kadar to dejanje očitno ni v nikakršni povezavi s politično dejavnostjo tega poslanca. Vendar pa mora organ pregona dobiti sklep državnega zbora o obstoju takšne povezave, če to zahteva prizadeti poslanec ali 1/3 članov pristojne komisije. Ob

takšni zahtevi je treba takoj opustiti ali prekiniti vsak uraden pregon. V vseh teh primerih se šteje, da je dal državni zbor soglasje, če ni v 8 tednih sklepal o takšnem zaprosilu pristojnega organa za pregon.

Le redke so ustave, ki hujših kaznivih dejanj ali flagrantnih deliktov izrecno ne izvzemajo iz imunitete. Ena takih je npr. Grčija.

2. Za druga kazniva dejanja poslanca je v večini držav potrebno soglasje parlamenta oziroma njegovega doma, katerega član je poslanec. V zvezi s tem se ustave razlikujejo po obsegu dejanj, za katere je mogoče imuniteto priznati, po času, v katerem se imuniteta priznava.

Parlamenti posameznih držav najpogosteje odločajo o vzpostavitvi imunitete za:

– odvzem svobode in kazenski pregon (npr. v Luksemburgu, Grčiji, Belgiji, na Danskem, v Španiji, Franciji, Italiji, Švici, na Portugalskem, na Hrvaškem in v Avstriji, vendar v slednji za kazenski pregon le za določena kazniva dejanja);

– hišno preiskavo (npr. v Avstriji);

– osebno in hišno preiskavo (npr. v Italiji);

– odstop od tajnosti pisem in drugih občil ter za nadzorovanje (v Švici);

– druge posege v osebne svoboščine (npr. v ZRN in v Grčiji);

– prisilne ukrepe (fizične omejitve) zoper poslanca (v Luksemburgu).

V teh ureditvah je lahko poslancu priznana imuniteta, vendar ne nujno za ves čas poslanskega mandata, temveč le med zasedanjem parlamenta oziroma ko poslanec prisostvuje njegovemu zasedanju. Taka ureditev je uveljavljena npr. v Luksemburgu, Grčiji in Belgiji. V teh državah poslanca ni mogoče pripreti oziroma kazensko preganjati brez dovoljenja parlamenta v času, ko ta zaseda. Zunaj njega pa dovoljenje ni potrebno, podobno kot za flagrantne delikte. Grška ustava določa, da poslanec med zasedanjem parlamenta (brez privolitve parlamenta) ne more biti preganjan ali aretiran niti prizadet v svojih osebnih svoboščinah. Podobno predpisuje tudi ustava Luksemburga; brez dovoljenja doma parlamenta ni mogoče poslanca procesuirati ali zapreti, ko zaseda dom. Zunaj zasedanja parlamenta ustava odreja parlamentu, podobno kot za flagrantne delikte, pravico, da bi o imuniteti sploh odločal. Ustava Belgije daje pravico parlamentu, da lahko zahteva izpustitev poslanca iz zapora oziroma ustavitve kazenskega pregona med trajanjem zasedanja parlamenta ali za celotno mandatno dobo. S tega vidika najbolj omejuje ureditev v ZDA, kjer poslanca (razen v primeru izdaje, zločina in kršenja miru) ni mogoče pripreti le med zasedanjem parlamenta in ob prihodu nanj ter odhodu z njega. Zunaj zasedanja parlamenta za pripor ni potrebno nikakršno soglasje parlamenta. Tako soglasje ni potrebno tudi v vseh primerih kazenskega pregona zoper poslanca, torej ne glede na to ali parlament zaseda ali ne. Podobno velja tudi na Irskem, le da vključuje irska ustava, razen pripora, tudi vsak drug poseg sodišča ali drugega oblastnega organa zoper poslanca.

Nekatere ustave pa bolj ali manj omogočajo procesno imuniteto (pod pogojem, da parlament s tem soglašaja) tudi zunaj zasedanja parlamenta. V tem primeru uživa poslanec imuniteto ves čas opravljanja poslanske funkcije. Tako ureditev poznajo npr. v ZRN, Avstriji, na Danskem, v Italiji, v Španiji in na Hrvaškem. Po ustavi Danske npr. poslanec ne more biti brez privolitve parlamenta kazensko preganjan ali zaprt, razen za flagrantna kazniva dejanja. Tudi v ZRN in v Avstriji imuniteta ni vezana na zasedanje parlamenta. Španska ustava izrecno predpisuje, da imajo poslanci imuniteto ves čas mandata in so lahko preganjani samo zaradi flagrantnih deliktov, procesuirani pa so lahko samo po poprejšnjem dovoljenju doma parlamenta. (Zanimivost španske ureditve je, da je za sojenje poslanca ali

senatorja pristojen kazenski svet vrhovnega sodišča.) Tudi hrvaška ustava določa, da brez odobritve doma Sabora poslanec ne more biti priprt, razen če je bil zaloten pri kaznivem dejanju, za katero je predpisana kazen nad 5 let zavora), niti se zoper njega ne sme začeti kazenski postopek.

V Franciji razlikujejo med imuniteto med zasedanjem parlamenta in zunaj njega. V prvem primeru poslanec ne more biti brez soglasja parlamenta preganjan ali zaprt zaradi kaznivega dejanja ali prekrška (razen flagrantnega delikta), v drugem primeru – zasedanja parlamenta – pa član parlamenta ne more biti priprt brez soglasja predsedstva doma parlamenta, katerega član je, razen če je zaloten pri kaznivem dejanju, če je pregon odobren ali če je pravnomočno obsojen. Zapor ali pregon se prekine oziroma ustavi, če to zahteva dom, katerega član je poslanec.

Ureditev poslanske imunitete v ustavi Republike Slovenije

Institut poslanske imunitete se v novi ustavi Republike Slovenije iz leta 1991 bistveno ne razlikuje od ureditve v prejšnji ustavi, čeprav je položaj poslancev drugačen, kot pa je bil položaj (zlasti zamenljivih) delegatov. Ugotovimo pa lahko, da je bila ustavna ureditev imunitete v prejšnji ustavi natančneje in bolj nedvoumno urejena, česar za novo ustavo RS ne moremo povsem trditi. To zlasti velja za določbo o poslančevi možnosti, da se ne sklicuje na imuniteto.

Nova ustava RS v 83. členu predpisuje obe obliki poslanske imunitete, materialno in procesno.

a) Materialna imuniteta poslancev

Materialna oziroma poklicna imuniteta poslancev je določena v 1. odstavku 83. člena ustave: »Poslanec državnega zbora ni kazensko odgovoren za mnenje ali glas, ki ga je izrekel na sejah državnega zbora ali njegovih delovnih teles.«

Materialnopravno imuniteto sestavljata dve bistveni sestavini, ki morata biti podani kumulativno.

1. Procesna imuniteta poslancev ne vključuje vseh kaznivih dejanj, temveč le tista, ki jih lahko stori poslanec z izražanjem svojega mnenja ali glasu. To so dejanja, kot npr. govori, izjave, predlogi, poročila, glasovanje ipd. Ker gre za neodgovornost za dejanja, ki izhajajo iz izraženega mnenja oziroma izjave, pridejo v poštev samo kazniva dejanja, ki se lahko storijo z besedo oziroma z izjavo in izražanjem svojega mnenja. Zatorej je treba vedno, kadar se zastavi vprašanje, ali je neko dejanje zaobseženo s to obliko poslanske imunitete, predhodno presoditi, ali gre za dejanje, ki je tesno vezano za opravljanje funkcije poslanca ali ne. Poslanec torej lahko v svojem govoru v državnem zboru stori kaznivo dejanje, vendar za to ne more biti kazensko odgovoren. Če bi poslanec storil kakšno drugo kaznivo dejanje (ne s svojim mnenjem ali glasom, ampak na drug način, npr. s telesno poškodbo ali ubojem drugega poslanca, odkritim pozivanjem h kaznivim dejanjem), ga ta oblika imunitete ne bi ščitila pred kazensko odgovornostjo. To je tudi razumljivo, kajti ta in podobna dejanja niso povezana z njegovim delom oziroma funkcijo v parlamentu. V tem primeru zanj ne bi veljale določbe o materialni, temveč določbe o procesni – nepoklicni imuniteti.

2. Poslanec je te imunitete deležen samo, če stori eno izmed prej opisanih dejanj na seji državnega zbora ali njegovih delovnih teles. Če poslanec taistega

dejanja ne bi storil na omenjeni seji, bi zanj kazensko odgovarjal kot vsak drug državljani (npr. če bi storil tako dejanje zunaj sej, četudi v prostorih parlamenta, v poslanski pisarni, na političnem zborovanju, v tisku ipd.). Če bi poslanec s svojim ravnanjem kršil red in disciplino na seji, pa bi lahko bil disciplinsko odgovoren v skladu z določbami poslovnika (npr. z odstranitvijo s seje).

Ustavna ureditev materialne oziroma poklicne imunitete pri nas se bistveno ne razlikuje od ureditve v drugih ustavah. V primerjavi z nekaterimi ureditvami pa je obseg te imunitete nekoliko ožje določen, ker izključuje le kazensko odgovornost, ne pa tudi drugih oblik odgovornosti poslanca za mnenje ali parlamentu.

b) Procesna imuniteta poslancev

Procesna oziroma nepoklicna imuniteta poslancev je opredeljena v 2. in 3. odstavku 83. člena ustave Republike Slovenije: »(1) Poslanec ne sme biti priprt niti se zoper njega, če se sklicuje na imuniteto, ne sme začeti kazenski postopek brez dovoljenja državnega zbora, razen če je bil zaloten pri kaznivem dejanju, za katero je predpisana kazen zapora nad pet let. (2) Državni zbor lahko prizna imuniteto tudi poslancu, ki se nanjo ni skliceval ali je bil zaloten pri kaznivem dejanju iz prejšnjega odstavka.«

Tako opredeljena imuniteta razlikuje med tremi različnimi situacijami in s tem različnimi stopnjami nedotakljivosti poslanca.

1. Če se poslanec ne sklicuje na imuniteto, je lahko priprt in se sme zoper njega začeti kazenski postopek. Pristojni državni organ v zvezi s tem ne potrebuje nikakršnega poprejšnjega dovoljenja državnega zbora, kajti če se poslanec ne sklicuje na imuniteto, mu je tudi ni mogoče odvzeti. Pristojni državni organ je dolžan le obvestiti državni zbor o priporu poslanca ali o začetku kazenskega postopka zoper njega. Državni zbor pa lahko na predlog svoje mandatno-imunitetne komisije poslancu vzpostavi imuniteto, četudi se poslanec nanjo ni skliceval. Na podlagi te ustavne določbe pa je mogoča tudi drugačna razlaga, po kateri dovoljenje državnega zbora ni potrebno za začetek kazenskega postopka, za pripor pa. Po tem stališču je torej za pripor poslanca nujno potrebno dovoljenje državnega zbora. Kljub različni možni razlagi te določbe, ki je posledica nekoliko nejasne ustavne dikcije, daje poslovniška ureditev tega vprašanja večjo oporo prvemu stališču. Poslovnik državnega zbora namreč v 3. odst. 35. člena določa: »Pristojni državni organ mora poslati obvestilo o priporu ali o začetku kazenskega postopka predsedniku državnega zbora tudi tedaj, ko se poslanec ni skliceval na imuniteto.« Poslovnik torej ne razlikuje med priporom in kazenskim postopkom zoper poslanca, ki se na imuniteto ni skliceval: v obeh primerih je treba državni zbor o tem le obvestiti. V nasprotnem bi moral za pripor takega poslanca poslovnik zahtevati dovoljenje državnega zbora, za kazenski postopek pa bi zadoščalo le obvestilo.

2. V nasprotnem primeru, če se torej poslanec sklicuje na imuniteto, ne sme biti priprt niti se zoper njega ne sme začeti kazenski postopek brez dovoljenja državnega zbora. Pristojni državni organ mora zato, preden poslanca, ki se sklicuje na imuniteto, pripre ali začne proti njemu kazenski postopek, za to dobiti dovoljenje državnega zbora. Tako dovoljenje ni potrebno le, če je bil poslanec zaloten pri kaznivem dejanju, za katero je predpisana kazen zapora nad pet let. Državni zbor lahko na predlog svoje mandatno-imunitetne komisije poslancu, ki se sklicuje na imuniteto, le-to vzpostavi in ne da dovoljenja za pripor ali za začetek

kazenskega postopka ali pa takšno dovoljenje da, kar pomeni, da poslancu odvzame imuniteto.

3. Če je bil poslanec zaloten pri kaznivem dejanju, za katero je predpisana kazen zapora nad pet let, je lahko priprt in se zoper njega lahko začne kazenski postopek, četudi bi se skliceval na imuniteto. Pristojni državni organ ne potrebuje poprejšnjega dovoljenja državnega zbora, ker se v tem primeru šteje, da je dejanje deloma že dokazano ali vsaj da je možnost neutemeljenega preganjanja poslanca manj verjetna. O priporu in začetku kazenskega postopka zoper poslanca mora pristojni organ nemudoma obvestiti državni zbor. Vendar sme državni zbor tudi v tem primeru, podobno kot v obeh prej opisanih, takemu poslancu vzpostaviti imuniteto.

Z ustavnopravnega primerjalnega vidika lahko za ureditev procesne oziroma nepoklicne imunitete v naši ustavi ugotovimo:

1. V nobeni izmed ustav, ki so bile predmet primerjalnega pregleda, ni predvideno, da bi se poslanec tako kot pri nas lahko »odrekel« imuniteti oziroma da se nanjo ne bi skliceval. To je tudi razumljivo, ker imuniteta ni subjektivna pravica posameznega poslanca niti njegov privilegij, temveč je v interesu njegove funkcije in v interesu predstavniškega telesa, zlasti pred možnimi arbitrarnimi postopki izvršnih organov, pa tudi posameznikov, in neutemeljenega preganjanja poslanca. Čeprav pomeni poslanska (zlasti materialna) imuniteta odstop od ustavnega načela enakosti pred zakonom, za prevladujočo pravno teorijo in doktrino ne pomeni pravice oziroma privilegija, ki bi bil priznan *ad personam*, ker se šteje, da je imuniteta priznana v splošnem interesu. Imuniteta ni vzpostavljena zaradi interesov posameznega poslanca, temveč v javnem interesu, zato jo nekateri avtorji opredeljujejo kot institut javnega prava. Zaradi tega se poslanci tudi ne morejo odreči svoji poslanski imuniteti.

V naši ureditvi to nedvomno velja za materialno imuniteto, relativizirana pa je s tega vidika procesna imuniteta. Ustava je poslancu priznala imuniteto, vendar ima ta možnost, da poslancu kasneje prizna imuniteto, na katero se ni skliceval (končna odločitev je v njegovih rokah), vendar že obstoj te možnosti kaže na elemente subjektivne pravice. Procesna imuniteta vsebuje v naši pravni ureditvi elemente javnopravnega instituta (ki prevladujejo) in tudi elemente subjektivne pravice poslanca. Seveda bi bili slednji bistveno bolj izraženi, če uprava ne bi dopuščala državnemu zboru, da poslancu kasneje vzpostavi imuniteto, na katero se ni skliceval.

Tudi z vidika organov kazenskega pregona je pri nas v primerjavi z večino drugih ureditev dana možnost, da uvedejo kazenski postopek zoper poslanca brez dovoljenja predstviškega telesa, če se poslanec ne sklicuje na imuniteto. Državni zbor sicer lahko kasneje prizna takšnemu poslancu imuniteto (čeprav ob tem ne gre zanemariti opozorila, da je to v nasprotju z voljo poslanca), vendar je za to potreben poseben postopek v državnem zboru. Glede na nekatere praktične težave, ki so se pokazale v zvezi z imuniteto pri nas, se zastavlja vprašanje smiselnosti določbe o možnosti poslanca, da se na imuniteto ne sklicuje. Ta pravica lahko pristojne državne organe resno ovira pri vodenju kazenskega postopka; poslanec se lahko npr. v predkazenskem postopku »odreče« imuniteti, kasneje pa se premisli in se nanjo sklicuje. Pristojni državni organ mora v tem primeru postopek ustaviti in zahtevati dovoljenje državnega zbora. Z vidika vodenja kazenskega postopka bi bilo ustrežnejše, če ustava te možnosti (sklicevanja na imuniteto) ne bi dopuščala in bi pristojni državni organ na začetku postopka zahteval dovoljenje in s tem ugotovil, ali bo lahko vodil postopek ali pa ga bo državni zbor suspendiral.

Takšna praksa v svetu prevladuje in je seveda logična, kajti v teh sistemih poslancu ne priznajo pravice do suspenza svoje imunitete, kot je to pri nas. V primerjalno-pravni teoriji prav zato ugotavljajo, da se poslanec ne more odreči imuniteti, ker ta deluje neodvisno od njegove volje. Zato o imuniteti lahko odloča samo parlament, katerega član je poslanec, ne pa poslanec sam. Bolj konsistentno in skladno s pravno naravo imunitete je, da poslanec ne razpolaga s pravico suspenza svoje imunitete, ampak da je ta pravica priznana le parlamentu.

2. V primerjavi z večino držav, kjer poslanci v nobenem primeru nimajo imunitete za flagrantne delikte, velja po naši ustavi to le za flagrantna kazniva dejanja, za katera je predpisana kazen zapora nad pet let. Posebnost naše ureditve imunitete je tudi v tem, da lahko državni zbor kasneje prizna imuniteto tudi takemu poslancu.

3. Na dokajšnjo ekstenzivnost naše ureditve procesne imunitete kaže tudi ustavna določba, po kateri je (z izjemo flagrantnega dejanja in nesklincevanja na imuniteto) potrebno dovoljenje državnega zbora ne le za pripor, temveč tudi za začetek kazenskega postopka. To sicer uveljavljajo tudi nekatere druge ustave, vendar imuniteta v teh ureditvah praviloma ne velja tako kot pri nas za celotno mandatno obdobje (oziroma za dejanje, ki ga poslanec stori v tem času), temveč le ko zaseda parlament. Še več, poslovnik državnega zbora je v 42. členu omogočil kasnejše priznanje imunitete tudi poslancu, ki je bil priprt ali je bil zoper njega začet kazenski postopek še pred potrditvijo njegovega mandata. Po drugi strani pa ustava ne priznava poslancem v primerjavi z nekaterimi drugimi državami imunitete pri preiskovalnih dejanjih, ki se lahko izvedejo v predkazenskem postopku (npr. osebno in hišno preiskavo) in zunaj njega (npr. odstop od tajnosti pisem in drugih občil).

Zakonska in poslovniška ureditev imunitete poslancev v Sloveniji

a) Ureditev imunitete poslancev v zakonu o poslancih

Na zakonski ravni urejajo oziroma se nanašajo na poslansko imuniteto določbe zakona o poslancih, zakona o kazenskem postopku (ta zakon nalaga pravosodnim organom, da morajo, kadar sprožijo kazenski pregon zoper poslanca, za to dobiti poprejšnje dovoljenje parlamenta) in zakona o izvrševanju kazenskih sankcij (ki delno ureja situacijo poslančevega sklicevanja na imuniteto ob že sprejeti (obsodilni) pravnomočni sodbi). Posredno zadevajo problematiko poslanske imunitete tudi določbe kazenskega zakona, ki urejajo tek in pretrganje zastaranja kazenskega pregona.

Zakon o poslancih ureja poslansko imuniteto v drugi točki IV. poglavja, kjer v 21. členu dobesedno povzema določbo 1. odstavka 83. člena ustave (poklicna oziroma materialna imuniteta), v 22. členu pa dobesedno povzema določbo 2. in 3. odstavka 83. člena ustave (nepoklicna oziroma formalna imuniteta), ki pa jo dopolnjuje z določbo, po kateri mora o zahtevi pristojnega državnega organa za dovoljenje za pripor oziroma če se poslanec sklicuje na imuniteto, za začetek kazenskega postopka (razen če ni bil zaloten pri kaznivem dejanju, za katero je predpisana kazen zapora nad pet let) državni zbor odločiti »na predlog mandatno-imunitetne komisije najkasneje v 30 dneh od dneva vložitve zahteve«. Iz te določbe 22. člena je v povezavi z ureditvijo poslanske imunitete v poslovniku državnega zbora (o tem v nadaljevanju) razvidno, da mora o priznanju ali odvzemu imunitete

vedno odločiti državni zbor, kar pomeni, da ima glede imunitete »zadnjo besedo« vedno parlament in ne poslanec ali kateri koli drug državni organ. Tridesetdnevni rok za sprejem takšne odločitve je relativno kratek in zagotavlja, da se zadeve z imuniteto v državnem zboru rešujejo sproti.

Imuniteto obravnava tudi 9. člen zakona o poslancih. V zvezi s tem je treba najprej opozoriti, da je v skladu z načelom nedolžnosti, ki je eno od temeljnih načel kazenskega prava in ga vsebuje tudi naš kazenski zakon, poslanec (oziroma vsakdo) nedolžen vse do takrat, ko je njegova kazenska odgovornost ugotovljena s pravnomočno sodno odločbo, zato se nepoklicna imuniteta navezuje le na poslanca, ki je (utemeljeno) osumljen oziroma obtožen storitve kaznivega dejanja. V trenutku, ko je za kaznivo dejanje pravnomočno obsojen, zanj po ustavi imuniteta ne velja več, kajti ustava ne predvideva imunitetnega varstva zoper izvršitev kazenske sankcije. V takšnem primeru torej državni zbor poslancu po ustavi ne bi mogel več vzpostaviti imunitete. Vendar pa 9. člen zakona o poslancih tu vzpostavlja izjemo. Ta člen med drugim najprej določa, da poslancu preneha mandat, če je s pravnomočno sodbo obsojen na nepogojno kazen zapora, daljšo od šest mesecev (kar je logično, saj v tem primeru poslanec ne more več učinkovito opravljati svoje funkcije). Toda v zadnjem odstavku ta člen hkrati določa, da lahko v takšnem primeru državni zbor sklene tudi, da poslanec »lahko opravlja poslansko funkcijo« in mu tako ne preneha poslanski mandat. Ta zakonska določba tako dopolnjuje ustavo, saj kot rečeno, 83. člen ustave ne predvideva možnosti za vzpostavitev poslanske imunitete po že izrečeni pravnomočni sodbi oziroma med izvrševanjem (zaporne) kazni. Dikcija zadnjega odstavka 9. člena zakona o poslancih se glasi: »če državni zbor sklene, da lahko (poslanec) opravlja poslansko funkcijo.« Te dikcije ni mogoče razlagati tako, da bi državni zbor lahko ugotovil, da je poslanec zmožen, kljub temu da prestaja zaporno kazen, opravljati svojo funkcijo. Določbo je zato mogoče razumeti le tako, da državni zbor s sklepom odloči, da se izvršitev oziroma izvrševanje zaporne kazni odloži do prenehanja poslančevega mandata in se s tem poslancu omogoči nadaljnje nemoteno opravljanje poslanske funkcije. Ker pa za takšno zakonsko ureditev ni ustavne podlage, se seveda v zvezi z navedenimi določbami 9. člena zakona o poslancih zastavlja vprašanje njihove (ne)ustavnosti.

b) Ureditev poslanske imunitete v poslovniku državnega zbora

Na podzakonski ravni ureja poslansko imuniteto v tretjem podpoglavju III. poglavja (členi 33 do 42) poslovnik državnega zbora. Iz vsebine določb podpoglavja poslanskega državnega zbora o poslanski imuniteti je mogoče razbrati tele temeljne vidike te ureditve:

1) Poslanec uživa imuniteto od potrditve do prenehanja mandata (33. člen poslovnika). Poslovnik pa dopušča tudi možnost, da državni zbor prizna imuniteto poslancu, ki je bil priprt ali je bil zoper njega začel kazenski postopek še pred potrditvijo njegovega mandata (42. člen v povezavi z 2. odstavkom 37. člena). Gre torej za nekakšno izjemo od pravila, da poslanec uživa imuniteto le v času svojega mandata (imuniteta se sicer lahko po 42. členu prizna le za čas trajanja mandata, vendar pa tudi z učinkom za čas pred nastopom mandata), kar je dejansko dopolnitev ustavne ureditve, saj ustava v 83. členu ne razteza nepoklicne oziroma formalne imunitete na čas pred nastopom poslančevega mandata. V tem pogledu je vprašljiva ustavnost določbe 42. člena poslovnika državnega zbora, saj ne gre

dopustiti, da bi navedeni poslovnik vsebinsko razširjal ustavno determinirani obseg poslanske imunitete.

2) O situaciji, ki zadeva priznanje ali nepriznanje poslanske imunitete (pripor, začetek kazenskega postopka), mora biti vedno obveščen državni zbor (ne glede na to ali se poslanec sklicuje na imuniteto ali ne), ki vedno tudi dokončno odloči o imuniteti, tj., ali jo poslancu prizna ali ne (34., 35., in 36. člen poslovnika).

3) V postopku odločanja o imuniteti poslanca je izrazito poudarjena vloga mandatno-imunitetne komisije državnega zbora. V skladu s 36. členom poslovnika ta komisija preuči zgoraj omenjeno zahtevo ali obvestilo in o tem poroča državnemu zboru na njegovi prvi naslednji seji. Komisija predlaga državnemu zboru vzpostavitev (točneje: priznanje) ali odvzem (točneje: nepriznanje) imunitete.

4) Državni zbor brez razprave in brez obrazložitve poslanskih glasov odloča o vzpostavitvi (točneje: priznanju) ali odvzemu (točneje: nepriznanju) imunitete (2. odstavek 38. člena). Ta določba je vprašljiva oziroma sporna tako z vidika konteksta poslovnika kot tudi z vidika položaja in vloge državnega zbora kot takšnega. V luči poslovnika je navedena določba sporna, če upoštevamo, da 1. odstavek 38. člena poslovnika določa, da pri obravnavanju zahteve za odvzem imunitete ali obvestila o priporu ter o začetku kazenskega postopka državni zbor ne vrednoti dokazov in ne presoja, ali je podan dejanski stan poslancu očitane kaznivega dejanja in ali je poslanec kazensko odgovoren. Če državni zbor v skladu z drugim odstavkom tega člena o imuniteti sploh ne sme razpravljati, poslancem pa tudi ni dovoljena obrazložitev njihovega glasu, potem seveda ni mogoče govoriti o tem, da državni zbor kakor koli obravnava konkretno vprašanje imunitete, pač pa o le-tej zgolj odloči z glasovanjem. Z vidika položaja in vloge državnega zbora kot predstaviškega telesa pa je nasploh vprašljivo, ali je primerno, da se zbor (parlament) kot takšen vnaprej odreče možnosti razprave o katerem koli vprašanju, ki ga obravnava, torej tudi o konkretnem vprašanju poslanske imunitete. Ob takšni razpravi bi seveda lahko državni zbor zaradi občutljivosti konkretne zadeve izključil javnost, ki bi ji nato posredovana le končna odločitev.

5) Kot rečeno, državni zbor (glede na pravkar navedene določbe velja to dejansko le za njegovo mandatno-imunitetno komisijo) pri odločanju o imuniteti ne vrednoti dokazov in ne presoja, ali je podan dejanski stan poslancu očitane kaznivega dejanja in ali je poslanec kazensko odgovoren.

6) Kadar je treba o vzpostavitvi (priznanju) ali o odvzemu (nepriznanju) imunitete odločati med dvema sejama državnega zbora in glede na okoliščine primera ni mogoče počakati do prve prihodnje seje, odloči o vzpostavitvi imunitete ali o njenem odvzemu mandatno-imunitetna komisija. Le-ta v vsakem primeru tudi takoj odloča o vzpostavitvi imunitete poslancu, ki je v priporu. Državni zbor odločitev na svoji prvi prihodnji seji potrdi ali razveljavi (39. člen poslovnika). Tudi ta določba kaže na pomembno vlogo mandatno-imunitetne komisije. Seveda ostaja končna odločitev v pristojnosti državnega zbora kot takšnega.

7) Ob obravnavanju obvestila o priporu ali o začetku kazenskega postopka zoper poslanca, ki se ni skliceval na imuniteto ali je bil zaloten pri kaznivem dejanju, za katero je predpisana kazen zapora nad pet let, sme državni zbor takemu poslancu vzpostaviti (priznati) imuniteto (2. odstavek 37. člena poslovnika), pri čemer pa je na podlagi takšne določbe v navedenem primeru mogoče priznati imuniteto iz kakršnih koli razlogov, kajti poslovnik tu ne postavlja nobene omejitve. Ni sicer realno pričakovati, da bi šla praksa državnega zbora na splošno v takšno smer, da bi se nepoklicna oziroma formalna imuniteta priznaval brez že večkrat omenjene funkcionalne omejitve (tj. načela, da je priznanje imunitete

utemeljeno le, če zagotavlja nemoteno delo parlamenta), seveda pa takšne možnosti v posameznih primerih ni mogoče izključiti.

V predlogu za izdajo poslovnika je bilo v 2. odstavku 37. člena določeno, da sme v navedenem primeru državni zbor vzpostaviti imuniteto poslancu le, »če je to potrebno za opravljanje njegove poslanske funkcije«. S tem dodatkom je bil jasno izražen namen predlagatelja, da zavaruje poslanca le v funkciji parlamenta oziroma da v takšnem primeru prizna imuniteto poslancu le, če to zagotavlja nemoteno delo parlamenta. Izostanek te določbe v veljavnem poslovniku državnega zbora je zato pomanjkljivost, ki bi jo bilo v prihodnje treba odpraviti z ustrezno spremembo poslovnika, v vmesnem obdobju pa bi bilo treba v državnem zboru oziroma v njegovi mandatno-imunitetni komisiji ohraniti takšno prakso, ki bi dosledno upoštevala temeljni namen (smoter, cilj) instituta poslanske imunitete.

8) O svoji odločitvi glede imunitete mora državni zbor (oziroma v omenjenih izjemnih primerih mandatno-imunitetna komisija) obvestiti pristojni državni organ, ki mora upoštevati odločitev državnega zbora (40. in 41. člen poslovnika).

Na kratko je treba predstaviti še statistični pregled obravnavanih primerov poslanske imunitete v mandatno-imunitetni komisiji državnega zbora. Iz pregleda z dne 16. 6. 1994 (to evidenco vodi strokovna služba navedene komisije) je razvidno:

a) mandatno-imunitetna komisija je do navedenega datuma obravnavala 21 primerov poslanske imunitete, državni zbor pa je odločal o 18 primerih, pri čemer je v 11 primerih odločil, da imuniteto prizna, v 7 primerih pa je ni priznal;

b) o imuniteti se je do zdaj odločalo v zvezi s 6 poslanci državnega zbora, pri čemer je šlo pri nekaterih od njih za več primerov, ko je bilo treba odločiti o imuniteti. Mandatno-imunitetna komisija je o tem odločila na tele načine:

– v 6 primerih se (dva) poslanca nista sklicevala na imuniteto in komisija jim imunitete ni priznala;

– v 6 primerih se (trije) poslanci niso sklicevali na imuniteto, komisija pa jim je imuniteto priznala;

– v 5 primerih sta se (dva) poslanca sklicevala na imuniteto in komisija jima je imuniteto priznala;

– v 1 primeru se je poslanec skliceval na imuniteto, komisija pa mu je ni priznala.

Nekaj misli o ureditvi poslanske imunitete v Sloveniji

a) Ureditev tako poklicne (materialne) kot nepoklicne (formalne, procesne) poslanske imunitete je v slovenski ustavnopravni ureditvi utemeljena. Na eni strani tako zgodovinskorazvojni kot tudi današnji primerjalnopravni vidiki dokazujejo, da poslanska imuniteta nikakor ni zastarel ali nekoristen institut, ki ne bi več služil svojemu namenu. Pri tem je seveda treba kritično obravnavati posamezne vidike imunitete in težiti k temu, da se v okviru pravne ureditve imunitete iščejo takšne rešitve, ki so čim bolj prilagajene sodobnemu pravnemu in političnemu razvoju.

Na drugi strani je poslanska imuniteta v Sloveniji nedvomno potrebna vsaj zaradi dveh slovenskih posebnosti. Prvič, v sedanjem času, ko politične razmere v Sloveniji še niso učvrščene, je treba poslancem omogočiti zaščito v obliki imunitete pred morebitnimi pretiranimi posegi izvršilne oblasti in pred drugimi subjekti. Ne gre zanemariti možnosti, da pride tudi do položaja, ko postane posamezen

poslanec zaradi svojih političnih stališč ali pa celo zaradi povsem drugih vzrokov tarča določenega kroga državljanov, ki lahko z zasebnimi tožbami sprožajo kazenski pregon zoper njega in ga lahko s tem tudi bistveno ovirajo pri opravljanju njegove poslanske funkcije. Drugič, državni zbor je po številu poslancev (90) majhen parlament, zaradi česar se lahko že odsotnost manjšega števila poslancev, v določenih primerih pa celo enega samega poslanca, negativno izrazi na njegovo delovanje. To je še posebej aktualno v primeru, ko je posamezen poslanec predsednik ali podpredsednik državnega zbora, predsednik ali podpredsednik delovnega telesa, član enega ali več delovnih teles, predlagatelj enega ali več zakonov ali drugih pomembnejših pravnih ali političnih aktov itd. V takšnih primerih je (ustavna) možnost sklicevanja na imuniteto oziroma njenega priznanja praktično nujna.

b) Poslanska imuniteta je določena zaradi javnega interesa. V okviru le-tega praviloma prevladuje interes parlamenta, da nemoteno deluje, oziroma poslanca, da lahko v parlamentu nemoteno opravlja svojo funkcijo. Seveda pa lahko pride do primera, ko se težišče javnega interesa pomakne iz parlamenta. Tako lahko npr. pride do primera, ko je poslanec osumljen oziroma obdolžen zelo hudega kaznivega dejanja, zaradi katerega so državljanji oziroma javnost izrazito vznemirjeni. V takšnem (konkretnem) primeru sklicevanje na imuniteto oziroma njeno priznanje s strani državnega zbora ni utemeljeno, četudi je npr. poslanec močno angažiran pri delu v državnem zboru. V teoretičnem smislu se je treba zavedati, da je parlament predstavnik ljudstva, zaradi česar je njegova funkcija v končni instanci vedno pogojena in odvisna od volje ljudstva oziroma volivcev. V konkretnem primeru presojanja poslanske imunitete mora zato državni zbor vedno presoditi, ali je javni interes na strani zagotovitve nemotenega opravljanja funkcije določenega poslanca ali pa javni interes terjaja, da se poslancu imuniteta ne prizna. Gre za presojo, ki pomeni tehtanje interesov in vrednot, zato je ni mogoče vnaprej podrobneje opredeliti s pravnimi pravili. Treba pa je dopustiti možnost, da se v državnem zboru oziroma v njegovi mandatno-imunitetni komisiji ustrezno preučijo vsi pomembni vidiki konkretnega primera, zaradi česar se institutu poslanske imunitete vsekakor ne gre odrekati na abstraktni normativni (ustavni) ravni.

c) Čeprav o imuniteti dokončno odloča državni zbor, je za odločitev o njenem priznanju ali nepriznanju na eni strani pomembno stališče poslanca, čigar primer se obravnava, na drugi strani pa tudi stališče politične stranke ali skupine, ki ji ta poslanec pripada. Tako mora, kadar se poslanec sklicuje na imuniteto, kot tudi kadar se nanjo ne sklicuje, državni zbor oziroma mandatno-imunitetna komisija temeljito preučiti razloge za takšno njegovo odločitev. Če se poslanec sklicuje na imuniteto, se je treba zavedati, da s tem poslanec pred javnostjo oziroma volivci prevzema odgovornost in se izpostavlja različnim domnevam in morebiti celo obsodbam, zato ne gre vnaprej pristati na poenostavljeno stališče, da se želi pač s tem zgolj izogniti kazenski odgovornosti (seveda tudi takšni primeri niso izključeni). Pri odločanju o poslančevi imuniteti je lahko odločilnega pomena tudi stališče politične stranke ali parlamentarne skupine, ki ji poslanec pripada (seveda sorazmerno njeni moči in vplivu v parlamentu), zaradi česar je politična stranka ali poslanska skupina pomemben dejavnik pri presojanju in odločanju o poslančevi imuniteti.

Primerjava ureditve instituta procesne imunitete v večini zahodnoevropskih ureditev z ureditvijo pri nas nedvoumno kaže, da je naša ureditev v vrsti elementov bistveno ekstenzivnejša. Ustrežnejšo normativno ureditev tega instituta bi bilo mogoče doseči na več načinov, in sicer s spremembo 83. člena ustave RS, s spremembo določb zakona o poslancih in poslovnika državnega zbora in s sprejetjem akta državnega zbora, ki bi natančneje opredelil merila za odločanje o imuniteti.

1. Po prvem načinu, ki ga predlaga državni svet, naj bi črtali 2. in 3. odstavek 83. člena ustave, ki ureja procesno oziroma nepoklicno imuniteto. V tem primeru bi imeli poslanci (in s tem tudi državni svetniki in ustavni sodniki, če zanje ustava ne bi drugače odločila) le materialno oziroma poklicno imuniteto. Če pa se ne bi odločili za črtanje 2. in 3. odstavka 83. člena ustave RS, bi bilo možno (na ustavno-pravni ravni) razmišljati tudi o možnostih spremembe oziroma zoženja obsega nepoklicne imunitete. Ne glede na različne možne rešitve, ki se ponujajo, pa bi bilo ob morebitni spremembi veljavne ustavne določbe o nepoklicni imuniteti smiselno odpraviti:

- ustavno možnost, da se lahko poslanec odreče imuniteti;
- omejitev na zaporno kazen nad pet let za flagrantni delikt (imuniteta bi morala biti izključena za vse flagrantne delikte);
- možnost za kasnejše priznanje imunitete za flagrantne delikte.

Pomembno zoženje obsega procesne imunitete bi pomenila tudi odprava možnosti, da državni zbor odloča tudi o dovoljenju za začetek kazenskega postopka (v tem primeru bi lahko državni zbor odločal le o priznanju imunitete ob odvzemu prostosti) ali da priznava imuniteto tudi v času, ko državi zbor ne zaseda.

2. Zoženje obsega procesne imunitete poslancev je mogoče na normativni ravni doseči tudi s spremembo zakona o poslancih. Zakon bi lahko ob nespremenjeni ustavni določbi npr. časovno vezal imuniteto le na zasedanja državnega zbora, natančneje opredelil institut nesklincevanja na imuniteto (in s tem odpravil možnost različnih interpretacij v zvezi s tem), bistveno zožil možnost za predhodno dovoljenje državnega zbora (npr. podobno kot v Avstriji le na kazniva dejanja, ki so neposredno in očitno povezana z opravljanjem poslanske funkcije) ipd. Take spremembe zakona o poslancih ne bi bile v nasprotju z ustavo in jim tudi ne bilo mogoče očitati, da zožujejo ustavne pravice poslancev, kajti imuniteta ni njihova osebna pravica, za katero bi veljale ustavne omejitve pri zakonskem urejanju. Imuniteta namreč pomeni odstop od načela enakosti vseh državljanov pred zakonom, zato je ni mogoče tolmačiti ekstenzivno, ampak restriktivno. Ob razčlenjevanju tega instituta lahko zakon določi tudi obseg in način odločanja državnega zbora o imuniteti.

3. Poslovník državnega zbora (in državnega sveta) je za ustrežnejšo ureditev procesne imunitete sicer manj primeren, ker ga omejujejo določbe ustave in zakona, kljub temu pa je nekatere izmed prej omenjenih ciljev mogoče doseči tudi s spremembo tega akta. S poslovníkom ali drugim aktom državnega zbora (tudi mandatno-imunitetne komisije) bi bilo mogoče doseči restriktivnejšo obravnavo procesne imunitete tako, da bi poslovnik natančneje opredelil postopek in merila za odločanje mandatno-imunitetne komisije in državnega zbora o priznavanju oziroma nepriznavanju imunitete.

Vsak izmed teh načinov spremembe normativne ureditve procesne imunitete ima nekatere prednosti in pomanjkljivosti ter različne pravne in politične implikacije, ki jih v tem gradivu nismo mogli v celoti zajeti. Vsekakor nam primerjalno-

pravna ureditev, doktrina in praksa ponujajo številne modele ureditve tega instituta, ki so tudi za naše razmere povsem primerni in uporabni. Na pravni ravni zatorej posebnih težav ali ovir za ustrežnejšo ureditev instituta imunitete pri nas ni. Odločitev o razsežnostih imunitete poslancev je prej ali slej politično vprašanje, je tudi vprašanje etike in morale članov predstavniškega telesa. Razmišljanje o spremembi imunitete pa je ne nazadnje tudi vprašanje pripravljenosti predstavnškega telesa za »samoomejevanje«.

LITERATURA:

- BAYREÜTH, O. R.: Staatsanwaltschaftliche Ermittlungstätigkeit und Imunität der parlamentarischen Abgeordnete. »Zeitschrift für Rechtspolitik«, Heft 1/1991, str. 273-275.
- CERAR, M.: Imuniteta poslancev, »Pravna praksa«, št. 8/1993, str. 17-19.
- DOLENC, M.: Krivičnopravna pitanja iz imunitetskog prava. »Pravosudje«, Beograd, Sveska 1, januar 1932, str. 1-6.
- FUNK, B. C.: Die parlamentarische Immunität als Einrichtung des Verfassungsrecht; Die Immunität von Abgeordneten – Wohltat oder Plage?, Hg. von G. Ortner, G. Wielinger, Graz 1990, str. 24.
- GJANKOVIĆ, D.: O imuniteti narodnih zastupnika, Zagreb 1962.
- JOVANOVIĆ, M.: Pravna priroda imuniteta u parlamentarizmu. »Arhiv za pravne i društvene nauke«, Beograd, št. 1/1991, str. 29-38.
- JOVANOVIĆ, S.: Poslanička neodgovornost, »Arhiv za pravne i društvene nauke«, Beograd, I. 1976, str. 74-77.
- JOVIČIĆ, M.: Odgovornost nosilaca javnih funkcija, Beograd 1968.
- KAUČIČ, I.: Poslanska imuniteta, »Zbornik strokovno-znanstvenih razprav VŠNZ«, letnik V/1993, str. 78-88.
- KAUČIČ, I.: Imuniteta, v: Kristan I., Ribičič C., Grad F., Kaučič I.: Državna ureditev Slovenije, Ljubljana 1994, str. 233-238.
- MAY, E. (Campion): A Treatise on the law privileges, proceedings and usage of Parliament. London 1946.
- MARKO, J.: Immunitätsregeln in anderen Staaten – ein vergleichender Überblick; Die Immunität von Abgeordneten – Wohltat oder Plage?, Hg. von G. Ortner, G. Wielinger, Graz 1990, str. 38-39.
- PARLIAMENTARY immunity in the Member States of the European Community and the European parliament, European parliament, Directorate General for Research, Legal Affairs Series W-4, 1992.
- PITAMIC, L.: Država, Ljubljana 1927.
- PRELOT, M.: Institutions politiques et droit constitutionnel, Paris 1972.
- RAČKI, B.: Materijalno-pravni imunitet sudaca bitan uvjet za vršenje sudačke funkcije, »Pravni život«, št. 3-4/1990, str. 545-550.
- SOKOL, S., SMERDEL B.: Ustavno pravo. Zagreb 1992.
- ŠTEFANOVIĆ, J.: Ustavno pravo FNRJ i komparativno, Zagreb 1950.
- TAHOVIĆ, J.: Parlamentarni imuniteti, »Anali Pravnog fakulteta u Beogradu«, št. 1/1953, str. 157-181.
- ZOBEC, Ž.: Komentar zakona o kazenskem postopku s sodno prakso, Ljubljana 1985, str. 294-295.

Laičnost države

Izraz je bil v zadnjem času v slovenski politiki in v javnih občilih večkrat uporabljen, vendar je zaradi dnevne aktualnosti omejen na odnose med državnimi oziroma javnimi ustanovami in slovensko katoliško cerkvijo in vključen predvsem v kontekst, ki ga označuje ostavno načelo o ločenosti države in verskih skupnosti. Zaradi tega ni odveč razmislek o nekaterih zgodovinskih in socialnih temeljih ter razvojnih spremembah odnosov med državo in verskimi skupnostmi, zlasti še ker sedanje ureditve, pa tudi dejanske razmere ter razlike med državami in protagonisti znotraj njih koreninijo globoko v preteklosti v toliki meri, da bi le z malo pretiravanja lahko trdili, da pod soncem ni nič novega. Ustavne določbe o razmerju med državo in verskimi skupnostmi so v praksi pravilo in ne le izjema in se ne zadovoljujejo z določbami o svobodi vesti in veroizpovedi. Upravičeno se lahko vprašamo, zakaj je tako. Razloga sta predvsem dva. Močan vpliv verskih skupnosti na politična, socialna, etična in gospodarska vprašanja in zgodovina načinov, na podlagi katerih se verske skupnosti ta svoj vpliv uveljavljale. To ni pomembno le zaradi razjasnitve problema in vsebine razmerij med državo in verskimi skupnostmi, temveč tudi za korektno razlago pravnih kategorij oziroma institutov, ki določajo ta razmerja.

Za Evropo in ves zahodni svet je še posebej pomembno razmerje države do določene verske skupnosti, do katoliške cerkve. Vzrokov za to je več. Evropa in ves svetovni zahod namreč izrecno odločujoče vplivata na svetovno politiko in s tem na svetovno zgodovino. Evropa že od srednjega veka dalje. Vpliv katoliške cerkve pa je bil in je še vedno usmerjen prav na države tega dela sveta, posebej še na tiste, ki so sposobne in dovolj močne in učinkovite za oblikovanje in uveljavljanje konceptov, institucij, ideologij in kulture, odločilnih za prihodnja svetovna dogajanja. Pri tem druge verske skupnosti po sposobnosti zaostajajo za katoliško cerkvijo, pa čeprav njihovega vpliva na odločilne svetovne sile ni mogoče zanikati. Moč katoliške cerkve se opira na dejstvo, da večina katoličanov živi na zahodni polovici sveta, ima pa privržence po vsem svetu. Opira se tudi na mogočno organizacijo, ki razpolaga tudi z lastno državo, z njenim velikim diplomatskim in političnim vplivom in ki je hierarhično, resnici na ljubo nedemokratično, organizirana, vsaj v primerjavi s kongregacijskim načinom organiziranja verskih skupnosti. Katoliška cerkev razpolaga tudi z izkušnjami dvanajststo zelo razgibanih let in z bistro in potrpežljivo skrbjo štirideset generacij državnikov, kot se je o njej izrazil Macaulay in jo razglasil za mojstrovino človeškega uma. Poleg tega je za nacionalne države katoliška cerkev tudi tuja organizacija, saj je v pomembnih usmeritvah vodena iz tujine. Zato ni brez podlage trditve, da spori med državo in verskimi skupnostmi nikoli niso bili tako drastični in dramatični kot spori s krščanstvom (Lazič, I, str. 5).

* Milan Gaspari, doktor pravnih znanosti v pokoju, Ljubljana.

Začetek problematike odnosov med državami in verskimi skupnostmi lahko najdemo že nekaj stoletij po začetku krščanstva. To je sprva navduševalo z načeli egalitarnosti, kozmopolitizma in z antropocentričnim, eshatološkim pristopom in je s svojo požrtvovalnostjo in z zanosom opogumljalo in privlačilo brezpravne, ponižane in tlačene. Hitro je širilo svoj vpliv in je ob koncu drugega stoletja že obvladovalo vse tedanje rimsko cesarstvo. Vendar ga je tedaj rimska oblast še štela za sovražnika rimskega imperija, ki je sovražen politeizmu in tudi rimski državi. Z večanjem svojega vpliva pa se ni znašlo na razpotju le krščanstvo, temveč tudi rimski oblastniki. Oboji so namreč morali pretehtati, ali bodo laže uveljavljali svoje interese s konfrontacijo ali s sodelovanjem, pri čemer je bil v slabšem položaju rimski imperij, ki je tedaj že globoko zašel v krizo. Odločitev obeh je postopno pripeljala k sodelovanju, pri čemer je bila taka odločitev presenetljivejša za krščanstvo. S svojo bitjo in s svojim programom je namreč zagovarjalo dobroto in pravičnost. Vendar se je očitno odločilo optirati za moč posvetne oblasti kot pa za konfrontacijo in za izpostavitve možnemu preganjanju in s tem tudi uničenju. Tako je sprva doseglo enakopravnost krščanstva z drugimi verami (leta 313), nato pa razglasitev za edino dopustno in državno vero (leta 380). Ta »izvirni«¹ greh katolištva je bil drago plačan. Oddaljevalo se je od izvirne krščanske ideje in prakse in se je naglo vključevalo v tedanje družbene vrhove, prevzemajoč njihovo obnašanje in vlogo. Postopoma postaja de facto država v državi (Suić, M, str. 213).

V dramatičnem, apokaliptičnem času propada rimskega imperija se je krščanstvu ponudila priložnost, da bistveno okrepi svoj vpliv na teološki, duhovni in posvetni tok zgodovinskih dogajanj s svojo notranjo utrditvijo, s poglobitvijo prepričanja in z uveljavitvijo solidarnosti v verskih skupnostih. Krščanska ideologija je bila tedaj edina sposobna, da ljudem ne daje le tolažbe, temveč tudi idejno podlago preživetja. Kulturnozgodovinski okvir temu je dajala misel Avrelija Avgušтина, v Evropi prevladujoča skoraj tisočletje. S stališča obravnavane teme je predvsem zanimiva njegova koncepcija dveh držav, božje in zemeljske, ki se prepletata, da bi se na sodni dan razdvojili. Ideal krščanstva je sicer biti v svetu, vendar ne od tega, temveč od božjega sveta. Kot povzema Smailagić, kristjani sicer naseljujejo svojo domovino in izpolnjujejo svoje državljanske obveznosti, vendar kot tujci. Vsaka tuja zemlja je lahko njihova domovina, vendar je vsaka domovina zanje tuja. Kristjani sicer prebivajo na zemlji, vendar so državljani neba (Smailagić, N, *Historija političkih doktrina I*, str. 104). Zemeljska država je naravna realnost, pogoj bivanja, vendar ni najvišja dobrina, je le kazen in zdravilo za človekovo grešno naravo, za človekov izvirni greh. Bog je poslednji cilj človekovega življenja sploh, zemeljskega še posebno. Zato človek živi na zemlji samo s posredovanjem cerkve. Avguštin je temu dosledno zagovarjal stališče, da ima cerkev pravico do prisile v vprašanih vere, utemljujoč, da je cilj take prisile spoznavanje resnice. To stališče je še posebej zanimivo, saj tovrstno argumentacijo vpliva in moči katoliške cerkve lahko zasledimo še zdaj vsaj v obliki ene same resnice, če že ne v obliki nadvlade cerkve nad državo. Krščansko teoretsko prevlado je v začetku srednjega veka še utrdila Justinijanova prepoved delovanja filozofskih šol (leta 529). Vse to je utrjevalo sakralizacijo mišljenja, zlasti v obliki odgovora na vprašanje, kako naj posvetna oblast interpretira in artikulira božjo voljo. To je dolgo zaposlovalo krščanstvo, vse dotlej, dokler ni pojma ene same resnice zdrobila reformacija (Held, D, str. 45 in 46).

Mnogo teže, s spremenljivo uspešnostjo, pa tudi z daljšimi obdobji nejasnosti, je potekal boj med cerkveno in posvetno oblastjo za prevlado. Sprva se je na zunaj

izkazovala v obliki boja za investituro, kdo namreč podeljuje funkcije. Za cerkev je bilo v boju za njen primat sprva potrebno, da doseže osamosvojitve. Papež Nikolaj II. je v letu 1059 poveril imenovanje papeža zboru kardinalov, papež Gregor VII. pa je leta 1075 z grožnjo ekskomunikacije obsodil vsako podelitev cerkvene funkcije iz rok posvetne oblasti. Z wormskim konkordatom je leta 1122 prišlo do kompromisa. Cesar se je sicer odrekel investituri klerikov, vendar so ti glede podeljevanja cerkvenih odličij še vedno ostali odvisni od posvetnih oblasti. Gregor VII. je, še preden je izobčil Henrika IV., zasnoval niz določb o oblasti papeštva, znanih kot *Dictatus Papae*, ki so značilne za boj za nadvlado papeštva. Med njimi je treba omeniti določbe o tem, da noben koncil ne more biti veljaven brez papeževe odobritve, da ima rimski nadškof pravico do uporabe cesarskih insignij in da zakonito lahko odstavi cesarja. Ti in drugi kanoni naj bi nosili težo starodavne avtoritete, zbrani so bili v posebni zbirki, vendar je bila večina dokumentov ponarejena, med njimi tudi lažna Konstantinova darovnica (*Donatio Constantini*), s katero naj bi cesar Konstantin predal posvetno oblast v Italiji papežem (Keen, M, str. 65 in 66). Da so bili dokumenti ponarejeni, se je izkazalo šele kasneje in Gregor VII. ter njegovi sodobniki za to tedaj še niso vedeli.

Bolj kot potek dogodkov in odločitev pa so zanimive argumentacije obeh strani v boju ter idejne oziroma teoretske podlage zanjo.

Težnji, ki je prevladovala do desetega stoletja, da je Evropa posvetna država, ki izhaja iz rimskega imperija, se je cerkev uprla na podlagi dveh izhodišč. Prvo se je opiralo na razmišljanje o Evropi kot enotni skupnosti kristjanov, ki ne priznava razlike med duhovno in posvetno sfero in ki zato potrebuje samo en zakon in samo eno oblast. Logično je, da je edini ustrezen poglavar take skupnosti papež, ki že vodi enotno evropsko družbeno institucijo krščanske cerkev. Po tej zamisli je papež vladar krščanskega sveta, cesar je le njegov pooblaščenec. Papež pa ni imel le premoči, temveč tudi ni bil nikomur odgovoren, saj ga niso vezale odločitve njegovih predhodnikov (Hinsley, F, H, str. 57 in 58). Ta koncept je bil kasneje polno izražen v teoriji o dveh mečih. Papež Bonifacij VIII. je v encikliki *Unam sanctam* leta 1302 razglasil, da je Bog določil papeža za svojega namestnika na zemlji in mu podelil dvoje mečev, duhovnega in posvetnega. Prvega zadrži papež zase, drugega pa podeljuje vladarjem, da ga uporabljajo, vendar ne samostojno, temveč po papeževih navodilih. Ob vladarjevi neposlušnosti mu lahko papež ta meč odvzame, ga torej odstrani z oblasti. Druga opora papeški nadoblasti je bila teoretska razlaga teorije naravnega prava. Tega ustvarja sama narava, ki pa jo je ustvaril Bog. Norme naravnega prava so torej božje norme, ki jih mora posvetna oblast spoštovati in se po njih ravnati. Katere norme so norme naravnega prava in ali posvetne oblasti ravnajo v skladu z njimi, odloča le cerkev. Če norme posvetnih oblasti niso skladne z normami naravnega prava, se jim ljudje niso dolžni pokoravati.

Cesarska oblast (s kralji vred kljub njihovim medsebojnim obračunom) se je sprva skušala okrepiti na podlagi istih teoloških obrazcev. Teorijo dveh mečev je razlagala po svoje. Posvetni meč je cesarstvo dobilo in dobiva neposredno od Boga, brez posredovanja papeža. V prid tej argumentaciji je bilo navajano, da je cesarstvo starejše od papeštva in da papež krona cesarje šele od konca osmega stoletja dalje. Deifikacija cesarja (Friderik Barbarossa je prvi sprejel naziv *Sacrum Imperium*) je tudi cesarsko pravo izenačevala z naravnim oziroma božjim. To opozarja na vzorec Bizanca. Njegova ureditev je rešila problem razmerja med cerkvijo in državo s podreditvijo najvišjega klerika vladarju. To je bilo v skladu z rimsko tradicijo, po kateri je bil cesar tudi cerkveni poglavar (Hinsley, F, H, str.

50). V to smer je šla tudi glosatorska podpora cesarstvu. Na podlagi proučevanja rimskega prava in ureditve rimskega imperija in njegovega poveličevanja Rim za glosatorje preprosto ni bil zgolj posvetne narave, temveč božja stvaritev. Bog ga je namreč določil, da vlada, in se odločil, da v njem zasnuje svojo cerkev in njen sedež. Za glosatorje je bil rimski cesar bolji božanstvo kot posvetni vladar. Rimski cesar je dominus mundi in so mu pokorni vsi drugi vladarji in tudi vsi ljudje, on je rerum cognitur mundi (Smailagić, N., *Historija političkih doktrina I*, str. 109). V rimskem pravu je bilo mogoče najti tudi določbe, ki so zahtevale, naj se cerkev ne meša v posvetno ureditev. Na vprašanje, kdo je višji, papež ali cesar, so glosatorji zagovarjali njuno enakost. Cesar je gospodar v državi, papež v cerkvi. Sta neodvisna eden od drugega in ne smeta posegati drugemu v pristojnost (Smailagić, N., *Historija političkih doktrina I*, str. 109 in 110). Čeprav je glosatorska misel še vedno ujeta v teološki okvir, pa napoveduje izhod iz njega, vsaj v razlikovanju cerkve od države, pri čemer zavrača tudi enačenje krščanske skupnosti z družbo in državo in enačenje naravnega (božjega) prava s pozitivnim. Tu tudi lahko najdemo temelje kasneje uveljavljenega načela o ločitvi cerkve in države.

Misel Tomaža Akvinskega ni preseгла tedanjih splošnih okvirov teološkega razmišljanja, bila pa je pomembna, saj je bila odločilna še za mnoge kasnejše rodove. Za našo obravnavo je pomembno njegovo organicistično stališče. Družbo je primerjal s telesom, v katerem glava upravlja ude, duša pa telo (Vranicki, P., str. 60). Primat duše (duha) nad telesom (materijo) pomeni v sporu o primatu med papeževu in cesarjevu oblastjo za kristjane primat organizacije, ki so ji duhovno pripadali. Napisal je, da človek ne doseže božjega uživanja s človeško, temveč od Boga dano vrlino. Božja milost je večno življenje, zato božjemu in ne človeškemu vodstvu pripada, da nas pripelje do tega cilja. Petrovemu nasledniku, zemeljskemu zastopniku Kristusa, rimskemu papežu, morajo biti podrejeni vsi kralji krščanskih narodov tako kot našemu gospodu Jezusu Kristusu. Tistemu, ki mora skrbeti o poslednjem cilju, morajo biti pokorni vsi tisti, katerih dolžnost je skrbeti o predhodnih ciljih (Tomaž Akvinski, *De reg. princ.*, I, 14-izvlečki iz prevoda Smailagića, N., *Historija političkih doktrina I*, str. 129 in 130). Tudi Bloch ugotavlja, da pri Tomažu Akvinskem *lex divinae* in *lex naturae* nista identična kot pri stoikih, temveč ločena kot onostransko in tostransko, pri čemer je onostransko posredovano s tostranskim tudi v pravni sferi s pomočjo organsko stopnjevanih prehodov (Bloch, E., str. 31). Hinsley je drugačnega mnenja, in sicer da so tomisti zanikali najvišjo in vsepristojno oblast tako cesarju kot tudi papežu, tako glede njenega medsebojnega rivalstva kot tudi glede oblasti nad krščanskim svetom (Hinsley, F., H., str. 93).

Ozkost teokratskega koncepta oblasti je bila kasneje vsaj omiljena, tudi v cerkvi sami, nato pa je vse bolj prevladoval racionalistično-laični koncept. Kljub temu pa se cerkev teokratskemu konceptu ni odrekla. Že konec 16. stoletja sta jezuita Bellarmin in Mariana trdila, da ima vladar svojo oblast edino od ljudstva in da ima zato slednje pravico po naravnem pravu, da vzame svoj mandat nazaj. Država je po naravnem pravu sicer službenik cerkve, vendar nastaja od spodaj, je proizvod ljudi. Država je sicer odvisna od *lex divinae*, ki jo ima v lasti cerkev, vendar sta za ta čas presenetljivi tovrstna deteologizacija in racionalizacija oblasti (Bloch, E., str. 38). Glede tega so celo Luther, Calvin in anabaptisti za njima zaostajali, saj pri njih še ni mogoče jasno prepoznati koncepta družbene pogodbe. Luther je bil celo najdlje od nje, saj je osvobajal posvetno oblast vsake kritike in jo obravnaval kot legitimno nasilje, s čimer se je pravzaprav pridružil cerkvenemu nauku o državi kot tlačiteljici izvirnega greha. S tem se je približal utemeljevanju državnega abso-

lutizma tudi v boju proti papeški oblasti, pa tudi pragmatičnemu naturalističnemu realizmu Machiavellija in naturalizmu Hobbesa. V nasprotju z Luthrom je Calvin sicer dopuščal upiranje posvetnemu vladarju v omejenem obsegu, medtem ko so anabaptisti zavračali posvetno oblast, saj so menili, da je po naravi brezupno pokvarjena. S tem pa so zavračali tudi posvetno oblast cerkve.

Šele prodor teorije o družbeni pogodbi je utrdil razmišljanje o zgodovinskem, realnem, naravnem in ne božjem nastanku politične skupnosti, države. Posledica teorije o družbeni pogodbi, zlasti na podlagi misli njenih značilnih predstavnikov Hobbesa, Spinoze, Locka in Rousseauja, pa ni le v sekularizaciji teoretičnega mišljenja, temveč tudi v primatu naravnega nad verskim. Spinoza je na primer trdil, da je naravno stanje po naravi in po času pred verskim (Vranicki, P., str. 121). S prenosom naravnih pravic ljudi na državno oblast zaradi njihovih koristi pa to pomeni tudi primat države pred vsemi drugimi organizacijami. Vrhovni zakon je za Hobbesa in Spinozo tisti, ki je bil sprejet zaradi koristi ljudi in se mu morajo zaradi tega vsi pokoravati. Določa ga državna oblast in se nanaša tako na državljansko kot tudi na duhovno področje. Zato ima tudi vera moč obveznosti samo po odločitvi tistega, ki razpolaga z državno oblastjo (Vranicki, P., str. 130). Tudi Locke je v svoji ideji o vrstah in o delitvi oblasti poudaril vrhovnost zakonodajne oblasti in zato menil, da vse druge oblasti pripadnikov ali delov družbe izvirajo iz nje in so njej podrejene (Vranicki, P., str. 138). Rousseau pa je jasno opredelil načelo ljudske suverenosti in iz nje izvirajočo in njej podrejeno državno oblast. V stališčih Hobbesa in Spinoze torej lahko najdemo utemeljitev načela *Cuius regio, illius religio*, s tem v zvezi pa tudi utemeljitev oziroma legitimacijo koncepta državne vere ali od države priznane vere. Locke se je glede tega od njiju razlikoval, saj je menil, naj moderna država tolerira vsako prepričanje in vsako versko skupnost kot svobodno skupnost vse dotlej, dokler ne nasprotuje državni ureditvi (Windelband, W., *Povijest filozofije II*, str. 59).

Ob prvih meščanskih revolucijah, zlasti pa po njih, je na razmerja med državo in verskimi skupnostmi najbolj vplival liberalizem s svojimi razvijajočimi se načeli, poleg njega pa seveda tudi filozofija, kasneje pa tudi razvijajoča se sociologija ter nove politične doktrine.

Liberalizem je v teh razmerjih pomemben predvsem zato, ker se je pridružil tistim zagovornikom družbene pogodbe, ki so nasprotovali vladarjevemu absolutizmu in poudarjali njegovo odgovornost, kasneje pa tudi in predvsem zaradi tega, ker se je zavzemal za omejevanje državne oblasti z opredeljevanjem človekove zasebne sfere, neodvisne od državne akcije in s postopnim uveljavljanjem svobode posameznikov, da bi lahko sledili lastnim interesom tako v ekonomskih in političnih zadevah kot tudi v verskih. Sprva so bili odmevni zlasti pozivi k verski strpnosti (Locke) in njihovo filozofsko utemeljevanje. K temu sta prispevali tudi nasičenost z verskimi spopadi in z dogmatskimi prepiri ter želja po »miru in koncu žalostnega stoletja prepirov« (Herder). Vsaj deloma lahko v ta prizadevanja uvrstimo tudi tiste smeri filozofskega prosvetljenstva, ki so opravičevale splošno, pravo, humano, zgodovinsko krščanstvo z njegovimi splošnimi človeškimi ideali. Med zagovornike vračanja k začetni, čisti in nepokvarjeni krščanski veri bi poleg na primer Tindala (krščanske cerkve so pokvarile Kristusovo delo) in Lessinga (razlike med Kristusovo vero in krščanstvom) uvrstili tudi bolj znana Fichteja in Hegla, ki sta zanimiva zlasti zaradi svojega razumevanja razmerja med državo in cerkvijo. Fichte je razumel vero kot moralno ureditev sveta, kot ljubezen do dobrega. V svojem etičnem panteizmu (izraz N. Hartmanna) je trdil, da je v vzvišenosti vere nad državo utemeljena zahteva, da se cerkev in država ločita in ukineta vsako medse-

bojno zvezo. Vera je ljubezen, država prisiljuje. Zato ni nič bolj napačnega kot prisilna, izsiljena ljubezen. Prav tako se država ne sme posluževati vere, saj bi tedaj računala z nečim, kar ni v njeni moči, in bi zato lahko svoj cilj zgrešila. Prave vere država tudi ne sme onemogočati, temveč mora vsem dovoliti enak dostop izobrazbi v ta namen in kot predstavnik ciljev človeštva to tudi omogočiti (Vranicki, P., str. 222 in 223). Ocenjujoč francosko revolucijo je Hegel menil, da širjenje njenega liberalizma v romanskem svetu ni uspelo, ker je ta svet ostal z verskim suženjstvom prikovan v politično nesvobodo. Germanski svet pa obvladuje nasprotje posvetnega in duhovnega carstva. Če se posvetna oblast podreja od zunaj, se tudi duhovna oblast kvari in propada. To pa je značilnost barbarstva. Tako stanje je mogoče preseči z novo, višjo obliko duha, obliko svobodne misli in na tej podlagi pomiritev cerkve in države in prenehanje njunega nasprotja (Vranicki, P., str. 263 in 265). Tudi Kantu je cerkev samo tisto nevidljivo, moralno božje carstvo, ki sicer potrebuje sredstva, vendar le za potrebe zavesti in moralnega življenja, sicer propade v najemništvu licemerstva (Windelband, W., Povijest filozofije II, str. 132).

Politične teorije reda in zakona so deloma kot odgovor na načela in dejanja meščanskih revolucij, zlasti francoske, ponovno na tradicionalnih temeljih aktualizirale razmerje države in cerkve. De Maistre, obsojajoč satansko naravo francoske revolucije, je poudaril, da je človek božje orodje, pa čeprav mu priznava, da je inteligenten, svoboden, plemenit. Vendar se mu le dozdeva, da je neposredno sam ustvarjalec družbene ureditve. Politična ustava je božanska po svojem načelu, človekov delež pri njenem ustvarjanju pa je zelo podrejen. Zato je treba vztrajati pri splošnem in trajnem mnenju, ki zahteva božjo moč pri vzpostavitvi cesarstva (Smailagić, N., Historija političkih doktrina I, str. 311 in 312). De Bonald pa je kot nasprotje socialnim teorijam 18. stoletja, ki jim je pripisal odgovornost za strahote revolucionarnega terorja, predstavil teorijo klerikalno-legitimistične restavracije. Človekov um in duhovno življenje sta produkt zgodovinske tradicije in koreninita v jeziku. Ta pa je dan od Boga, saj je božanska beseda vir resnice. Nosilec tradicije božje besede je cerkev in njena znanost je od boga dani univerzalni um. Samo to je lahko temelj družbe, ki pa je zaradi objestnosti posameznikov, ki so temu nasprotovali, v razpadanju (Windelband, W., Povijest filozofije II, str. 234 in 235). Tudi Burke kot eden prvih teoretičnih kritikov francoske revolucije je v okviru trditve, da sta splošni človekovi lastnosti racionalnost in religioznost (kar je tudi značilnost funkcionalističnih socioloških teorij), menil, da je vera bistveno ustavno načelo, etični temelj politične oblasti, ki s svojo tradicijo in nespremenljivostjo svojih institucij ustreza moralnosti in disciplini, redu in kulturi (Smailagić, N., Historija političkih doktrina I, str. 191 in 195).

Med podpornike smeri, ki se je zavzemala za družbeni red in stabilnost, lahko uvrstimo sociološki pozitivizem Augusta Comta, mnogo kasneje pa tudi funkcionalizem, oba pa sta zanimiva tudi s stališča razmerja med cerkvijo in državo.

Comte se je v oceni stanja strinjal z Burkom. Menil je, da lahko samo čvrsta skupnost uresniči družbeno stabilnost. Zato napredek človeštva lahko predstavlja le nespremenljiva temeljna ureditev kot sinteza, ki združuje grško civilizacijo, rimsko družbenost in katoliško-fevdalno disciplino. Katoliško vero je torej štel za pomemben dejavnik reda, ohranjanja družbene ureditve in njene stabilnosti. Cilj sociologije ni napredek, temveč potreba bo redu.

Tudi funkcionalizem je predvsem zainteresiran za red in družbeno ureditev, za vzdrževanje družbene stabilnosti, obstoječih struktur, institucij in ustaljenih kulturnih obrazcev. Zato vero in verske skupnosti obravnava pretežno kot obliko

družbene integracije. Vera je pomembna kot univerzalni pojav in kot primarni dejavnik normativnega delovanja ljudi kot članov družbe. Z njo se dosega socializacija kot legitimacija in pojasnjevanje prevladujočih norm ravnanja, njihovo spoštovanje, posredno ali neposredno pa s tem tudi podrejanje tem normam. Bistvena prednost vere je prav njena transcendentalna stalnost, ki vsaj otežuje racionalno preverjanje družbenih norm in je zato lahko obravnavana kot optimalno sredstvo legitimacije družbenega sistema, ki se srečuje z nalogo miroljubne alokacije nezadostnih sredstev, ki med seboj konkurirajo, oziroma z dejstvom, da se vsaka družba srečuje s pomanjkanjem sredstev, s frustracijo pričakovanj in z nepopolnostjo socializacije (Vrcan, S., str. 272 do 278).

Za ravnotežje tradicionalno-konservativnim usmeritvam, ki si prizadevajo za ohranitev in utrditev obstoječega, je treba v okviru obstoječe obravnave navesti tudi nekatere njim očitno nasprotne, na primer anarhistično in marksistično.

Anarhizem je v svojem ateizmu radikalno zanikal prakso in teoretično podlago obstoječih razmerij med državo in verskimi skupnostmi. Za ponazoritev anarhističnega stališča lahko navedem Bakuninov revolucionarni katekizem, ki že v začetku zanika obstoj »dejanskega osebnega boga zunaj tega sveta« in zato tudi vsakega razodetja in božjega poseganja v zadeve sveta in človeka. Cilj anarhistične tajne družbe pa je odprava kulta boga in službe božje. V okviru politične organizacije pa med pogoji za udejanjanje in organizacijo svobode našteva tudi radikalno odpravo vsake uradne religije in vsake privilegirane cerkve ali tudi cerkve, ki jo država le varuje, plačuje in vzdržuje. Namesto tega se zavzema za absolutno svobodo vesti vsakogar in propagando z neomejenimi možnostmi, da lahko svojim bogovom, kateri koli že so, postavi toliko templjev, kot bo želel, ter da lahko plačuje in vzdržuje duhovnike svoje vere. Cerkve naj bodo obravnavane kot verske korporacije in ne smejo uživati pravic, ki sicer gredo vsem produktivnim združenjem. Ne bodo mogle niti dedovati niti uživati skupne lastnine, razen svojih hiš in molilnic, in se nikoli ne smejo ukvarjati z vzgojo otrok, kajti njihov smisel je zanikanje morale, svobode, je lukrativno čarovništvo (Antologija anarhizma I, str. 155 do 157).

Marksistično razumevanje vere in verskih skupnosti sicer izhaja iz ugotovitve, da so objektivno in zato pomembno družbeno dejstvo, vendar ne univerzalen, temveč zgodovinski pojav, ki je sekundaren, izveden in neavtonomen (Vrcan, S., str. 272). Ima sicer tudi pozitivno vlogo v človekovem upanju, mu pa ne daje tistega, kar dejansko potrebuje in kar stvarno želi (Stanković, D. J., str. 331). Kritičen odnos marksizma do religije se torej osredotoča na spreobrnjenost verskega pogleda na svet, ki dejanska družbena stanja prikazuje na napačen, neresničen način in so učinkovita prav zato, ker so izkustveno, znanstveno lažna ali le delno resnična in niso podvržena logičnemu preverjanju ali le dopustnemu dvomu. Marksizem zato zagovarja ločitev države in cerkve, saj se, kot je dejal Marx, država ne more graditi na temelju vere, temveč na temelju uma svobode.

Ob ponovnih izbruhih nacionalne državnosti oziroma državne nacionalnosti je morda zanimivo tudi, kako so zagovorniki tovrstnih idej oziroma zagovorniki države kot moči obravnavali razmerja med državo in vero ter verskimi skupnostmi. Od romantičnega nacionalizma na poti k uveljavitvi nacije je načelo nacionalizma kot kulturno načelo izrazil Herder: vsa področja, predstavljena kot zasebne celote, od jezika, poezije, glasbe, prava, filozofije, politike, gospodarstva do vere, so le manifestacije naroda in zaradi tega značilnosti narodnega duha (Smailagić, N., Historija političkih doktrina I, str. 221). Kot značilnega znanilca prehoda od načela narodne osvoboditve k nacionalnemu nasilju in k tedaj modernemu etati-

stičnemu konceptu lahko omenim von Treitschkeja. Kot nemški nacionalist je zagovarjal tezo, da mora vsa Nemčija postati Prusija, državo pa je povzdignil na raven ideala nesmrtnosti in poslanstva odrešitve. Država naj torej pridobi značilnosti, kakršne ima cerkev (Smailagić, N., *Historija političkih doktrina I*, str. 223). Med najbolj značilnimi in znanimi izvajalci take države lahko omenim Mussolinija in Hitlerja, pri čemer je prvi pomembnejši, saj nemški nacizem ni imel svoje lastne politične doktrine. Svoje radikalne ideje je namreč črpal v zgodovini nemške kulture, v konservativnem nacionalizmu, v antisemitizmu in v socialnem reformizmu. Mussolini pa je za fašistično državo, po organizacijskem načelu korporativistično, določil troje pogojev: totalitarna stranka, totalitarna država, totalitarna vera in ideja. Glede vere in katoliške cerkve je z lateranskim konkordatom leta 1929 postalo jasno, katera je ta edina vera. Nacizem se je glede tega vsaj malo razlikoval od fašizma. Rosenberg je poleg »demonškega židovstva« kot oviro obnovi nemškega naroda navedel tudi »rimsko misel posvetne cerkvene vladavine« (Smailagić, N., *Historija političkih doktrina I*, str. 239). Čeprav ne more biti dvoma, da država kot moč in oblast tako v fašizmu kot v nacizmu ni trpela cerkvene konkurence, pa je bilo to v nacizmu še bolj nedvoumno izraženo in udejanjeno.

Na koncu tega bežnega in nepopolnega pregleda je treba opozoriti še na sistematično obdelavo vprašanj odnosov med državo in cerkvijo, ki jo je prispeval Jacques Maritain. Pomembna je še zlasti zato, ker že v uvodu opozarja, da se kot katoličan opira na katoliško cerkev (Maritain, J., str. 145). Poskus kratkega povzetka njegovih načel bi lahko navedel takole:

a) v razmerju med cerkvijo in državo pripada prvenstvo duhovnemu, kar pomeni v tem razmerju primat katoliške cerkve. Ker govori o posredni podrejenosti političnega telesa duhovnim vrednotam, je mogoče razumeti, da ima v mislih moralno ali natančneje javno moralno (o poslanstvu cerkve na področju morale govori tudi slovenska katoliška cerkev). Ne zavzema pa se za prisilo cerkve nad posvetno oblastjo, temveč za njeno vlogo duhovnega prosvetitelja.

b) Glede položaja cerkve se zavzema za njeno svobodo, ki jo razume kot svobodo pouka, oznanjanja in bogoslužja, svobodo evangelija in svobodo božje besede.

c) Priznava, da se cerkev in politično telo razlikujeta, vendar poudarja, da je nujno sodelovanje med njima. Pri tem opozarja, da je božje kraljestvo po svoji biti duhovno in ne pripada temu svetu ter v ničemer ne ogroža države. Načeloma sicer ne podpira privilegijev cerkve, klerikov in vernikov, zavzema pa se za vključitev cerkve v vse dejavnosti življenjskega in duhovnega prosvetiteljstva, kar vključuje tudi javno priznanje obstoja Boga in zastopstvo verskih skupnosti v političnih telesih, medtem ko ateistom priznava le svobodno izražanje nerelegioznega prepričanja (Maritain, J., str. 167). Iz takega sodelovanja lahko katoliška cerkev največ pridobi v možnostih, ki jih daje svoboda delovanja, ker razpolaga s pravo vero v primerjavi z drugimi verami, katerih sporočilo je bolj ali manj nečisto in v primerjavi s filozofijami bolj ali manj napačno (Maritain, J., str. 174).

II

Čeprav se razmerja med državo in verskimi skupnostmi v posameznih državah razlikujejo predvsem glede na zgodovinsko in kulturno tradicijo in politično ureditev, je teorija opredelila troje vrst tipičnih razmerij (Lazić, I., str. 8, Stefanović, J., str. 426):

a) Režim ločenosti države in verskih skupnosti.

b) Režim državne ali od države ustanovljene verske skupnosti.

c) Režim od države priznanih verskih skupnosti ali le posamezne verske skupnosti.

Ker naša ustava določa načelo ločenosti države in verskih skupnosti, bo o tem načelu v nadaljevanju nekoliko več govora kot o drugih dveh režimih, o katerih kaže opozoriti le na njune glavne značilnosti.

V režimu državne ali ustanovljene verske skupnosti država ustanovi »svojo« versko skupnost ali cerkev oziroma že obstoječo določi kot takšno. S tem »posvoji« tudi institucije te verske skupnosti ali cerkve in jih opredeli kot javnopravne institucije. Verska skupnost ali cerkev tako pridobi lastnost državnih organov. Vera te skupnosti ali cerkve je edino dopustna ali edina prava. Vse druge verske skupnosti ali cerkve so bodisi lažne bodisi napačne ali pa vsaj manj vredne in se tolerirajo samo kot obredno-kulturne dejavnosti. To se opravičuje na različne večinoma že navedene načine, od trditev o samo eni pravi veri do trditev, da »neresnica ne more imeti istih pravic kot resnica« (kardinal Segura, cit. po Lazić, I., str. 9).

V režimu priznanih verskih skupnosti ali cerkva država prizna samo eno ali več in jim s svojimi predpisi da poseben, praviloma privilegirani položaj. Tak položaj jim omogoča, da so aktivni sodelavec države, ki nanje lahko prenaša nekatere svoje funkcije. V takem režimu so verske skupnosti ali cerkve, s tem pa tudi verniki in državljani, prav tako v neenakopravnem položaju, predvsem tisti, ki so pripadniki nepriznanih verskih skupnosti. Pogosto je ta režim tako kot navedeni eden od vzrokov (ali posledic) verske nestrpnosti. V tem sistemu je seveda tudi možno, da država prizna vse verske skupnosti in tudi da ima do vseh enak odnos. V slednjem, očitno zgolj hipotetičnem, primeru odpade očitek neenakopravnosti in verske nestrpnosti, vendar še vedno obstaja razlika med tem režimom in režimom ločenosti države in verskih skupnosti (drugače Lazić, I., str. 12).

Vsebinsko načela ločenosti države in verskih skupnosti opredeljujejo predvsem tile elementi:

a) Država se sekularizira v tem smislu, da se v svojem delovanju odreka zgolj verskim vsebinam, predvsem tako da takim vsebinam ali drugemu zgolj verskemu delovanju ne daje značilnosti obveznosti s svojimi predpisi. Kot verske zadeve bi lahko v zvezi s tem označili tiste, ki nimajo splošnega pomena in zato niso v javnem interesu, temveč so v interesu posamezne ali več verskih skupnosti.

b) Verske skupnosti so v pravnem sistemu države institucije zasebnega, civilnega prava in načeloma ne morejo opravljati državnih funkcij.

c) Vse verske skupnosti so enakopravne in svobodne v svojih dejavnostih v okviru ustavnih norm; država ne sme posegati v njihovo dejavnost.

d) Določanje in uveljavljanje pravnih norm sta v izključni pristojnosti državnih organov. Država z močjo svoje oblasti, ki izhaja iz njene suverenosti in s tem iz njene vrhovne avtoritete, samostojno določa svoj položaj. Verske skupnosti pa niso odvisne od priznanja ali druge odločitve države, temveč se ustanavljajo in delujejo svobodno in neodvisno od države v skladu s svojimi lastnimi pravili.

e) Država ne sme izvajati ali podpirati dejanj, naperjenih zoper določeno versko skupnost v korist drugim verskim skupnostim niti proti vsem verskim skupnostim v korist ateistom.

Ločenost države in verskih skupnosti ter v tem okviru laičnost države torej ne pomeni tudi prisilnega laiciziranja družbe s strani države in tudi ne preprečuje sodelovanja med državo in verskimi skupnostmi, če to ne posega v ustavno načelo ločenosti obeh. Celo nasprotno, prevladuje namreč pragmatična politika na obeh

straneh, pri čemer skuša vsaka stran medsebojno sodelovanje izkoristiti za svoje cilje, predvsem za razširitev in utrditev svojega vpliva. Ker so država in verske skupnosti del istega socialno-kulturnega prostora in vključujejo iste posameznike, so nekateri sociologi celo mnenja, da je mogoče ločenost države in verskih skupnosti razumeti samo kot pravno kategorijo, ne pa tudi kot sociološko.

Če ocenjujemo navedene tipske oblike odnosov med državo in verskimi skupnostmi s stališča načel sodobne pravne države, lahko ugotovimo, da ima načelo ločenosti vsaj prednost pred drugima oblikama teh odnosov, če že ni edino sprejemljivo načelo. Omogoča namreč ustrezno izvedbo načela demokratičnosti, saj o državnih zadevah odločajo državni organi, predvsem parlament in ne nekdo zunaj njega, utrjuje enakopravnost državljanov ne glede na njihovo (versko ali neverško) prepričanje ter ugodneje vpliva na položaj manjših oziroma manj vplivnih verskih skupnosti. Predvsem pa ne dopušča posegov države v delovanje verskih skupnosti, kar druga dva tipska odnosa predpostavljata, kljub temu pa še ohranja načelo državne suverenosti in vrhovno avtoriteto državnih organov.

III

Že do zdaj navedeno zastavlja vsaj dvojje vprašanj. Prvo je razlaga pojma laičnosti države in verskih skupnosti predvsem zaradi avtonomnosti državnega delovanja, v katero verske skupnosti ne morejo posegati. Vprašanje je, ali taka razlaga v celoti ustreza sodobnim predstavam o funkciji in značilnostih države. Poleg verskih skupnosti tudi nekatere druge družbene skupine, podobno ali celo enako organizirane, s podobnimi ali celo enakimi značilnostmi delovanja, skušajo na enak ali podoben način kot verske skupnosti vplivati na delovanje države. Pri nekaterih od njih je še bolj izražen iracionalni, izkustveno nepreverjeni oziroma nepreverljiv element, tako njihovo delovanje pa ima močan ideološki oziroma manipulativni vpliv na javnost. Bistvo sodobne države pa naj bi bilo, da deluje v interesu vseh svojih državljanov, ne le brez razlik glede verovanja, temveč brez razlik tudi v drugih pogledih, predvsem istovrstnih (etničnih, svetovnonazorskih, filozofskih, ideoloških, političnih...). Lahko bi v zvezi s tem rekli, da se država oddaljuje od sodobnih načel svojega delovanja, pa tudi od pojma laičnosti, če imajo take skupine dominanten ali celo monopolen, nepreverjen in stalen vpliv na delovanje države. Od sodobne države pričakujemo, da državni organi take vplive tehtajo na podlagi koristi za državljanje in državo in na podlagi racionalnih, logičnih ter izkustveno preverljivih in znanstveno utemeljenih meril, torej predvsem na podlagi skupne, splošne oziroma javne koristi. Morda kaže ob tem opozoriti na določbo nemške weimarske ustave iz leta 1919, ki je po nemškem temeljnem zakonu ostala v veljavi in ki izenačuje položaj verskih skupnosti s tistimi združenji, ki gojijo »filozofsko ideologijo« (137. člen weimarske ustave).

Drugo vprašanje je vprašanje ustreznosti tradicionalne klasifikacije tipskih razmerij med državo in verskimi skupnostmi. Različnost ustavnih ureditev teh razmerij tudi nekaterih pomembnih zahodnih držav (npr. Italije, Španije, Nemčije, Francije in Belgije) kaže tolikšno pestrost, da bi jih težko brez pridržkov uvrščali v enega od znanih tipskih razmerij. Predvsem pa je iz načelnih in praktičnih razlogov pomembno, ali država in verske skupnosti delujejo avtonomno ali ne. Morda bi zaradi tega kazalo opredeliti le dvojje tipov teh razmerij: razmerja, v katerih sta ena in druga stran avtonomni pri svojem delovanju, in razmerja, v katerih lahko ena in druga stran v različnem obsegu in na različne načine delujeta tudi na področju druge strani.

LITERATURA:

- ANDERSON, Perry: Rodovniki absolutistične države, ŠKUC, Ljubljana, 1992
- ANTOLOGJA anarhizma I, II, Krt, Ljubljana 1986
- BLOCH, Ernst: Prirodno pravo i ljudsko dostojanstvo, Komunist, Beograd 1977
- HELD, David: Modeli demokracije, Univerzitetna konferenca ZSMS, Ljubljana, 1989
- HINSLEY, F., H.: Suverenitet, Avgust Cesarec, Zagreb, 1992
- KEEN, Maurice: Srednjeveška Evropa, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1993
- LAZIĆ, Ivan: Odnosi između verskih zajednica i države, Naša zakonitost, Zagreb, št. 10/1980
- MARITAIN, Jacques: Čovjek i država, Globus, Zagreb 1992
- SMAILAGIĆ, Nerkez: Historija političkih doktrina I, II, Naprijed, Zagreb, 1970
- STANKOVIĆ, D., J.: Sloboda vjere i crkve i njena zloupotreba, Naša zakonitost št. 3/1986, Zagreb
- STEFANOVIĆ, Jovan: Ustavno pravo Jugoslavije, prerađeno izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 1965
- SUIĆ, Mate: Hijeronim Stridonjanin – građanin Tarsatike, Rad JAZU, knjiga 426, Zagreb, 1986
- VRANICKI, Predrag: Istorija filozofije, prva knjiga, Naprijed, Zagreb 1988
- VRCAN, Srđan: Dva opća pristupa religiji – funkcionalistički i marksistički, Zbornik pravnog fakulteta u Zagrebu, št. 3-4/1981
- WINDELBAND, Wilhelm: Povijest filozofije I, II, Naprijed, Zagreb 1990.

Nastajanje novih institucij – primer najemnega stanovanja

Trajnost sodi med značilnosti institucij, ki so v socioloških teorijah zelo poudarjene. Institucije, denimo, so tiste »značilnosti socialnih sistemov, ki se razprostirajo skozi čas in prostor« (Giddens 1984). Institucionalizacija pomeni prav stabilizacijo družbenih odnosov in sistemov povezave (Turner 1991:528). Institucija strukturira delovanje akterjev v – zanje – zanesljiv in predvidljiv vzorec povezave. V običajni sociološki perspektivi je torej institucija tista, ki traja, posamezniki (in generacije) pa se v njej izmenjujejo.

V primerjavi s perspektivo, ki poudarja trajnost in časovno obstojnost institucij, pa izpostavlja obdobje »prehoda« nekaj drugega – ustvarjanje novih institucij. Te se, vsaj na zakonodajni ravni, vrstijo v neverjetnih količinah. Toda, ali družba zmore proizvajati nove institucije tako hitro, kot jih politika postavlja za točke na dnevni red? Kakšno je pravzaprav »življenje« takšne institucije? Kakšna je njena »sposobnost preživetja« brez ustreznega podpornega okolja? Ali na eni strani državi po tem, ko jo je inicirala kot zakonodajalec, uspeva novo institucijo varovati tudi v njenem realnem življenju? In ali na drugi strani tudi družba s svojimi samourejevalnimi mehanizmi (Rus 1990:390-404) nove institucije podpira? Ali ob neverjetnih količinah novouzakonjenih institucij ne prihaja do pojavnosti, ki ga je Berger imenoval »podinstitucionaliziranost«? Gre za »pomanjkanje institucij, ki trdno in zanesljivo strukturirajo človeško aktivnost« (P. Berger, B. Berger and H. Kellner 1973:167) in posamezniku zagotavljajo stabilnost, zanesljivost in predvidljivost dogajanja.

V tem članku odpiramo nekaj teh in podobnih vprašanj na drobnem izseku družbenega univerzuma – na področju najemnega stanovanja. Pri tem »najemno stanovanje« razumem ne le kot fizičen objekt, ampak tudi in predvsem kot glagol in sklop posebnih dejavnosti in družbenih odnosov, ki se pri tem odvijajo. Pravzaprav je sploh stanovanjski status – najemni ali lastniški – opredeljen kot »cluster odnosov, ki uravnavajo proizvodnjo, alokacijo in uporabo stanovanja« (Merrett, 1991). Akterji, ki nas pri tem zanimajo, so najemnik, lastnik oz. najemodajalec ter centralna in lokalna država.

V začetku devetdesetih let je najemni stanovanjski sektor doživel radikalne organizacijske spremembe. Leta 1991 sprejet stanovanjski zakon je namreč odpravil prejšnje oblike in vpeljal nove, na novo so bili določeni akterji, viri, načini poslovanja, merila alokacije stanovanj itd. Nove zakonske norme so bile sprejete relativno hitro in praktično brez javne razprave o modelih najemnega stanovanja, ta tema pa je ob sočasnem predlogu lastninjenja stanovanj ostala neopažena. Dve leti po sprejetju zakona dva novonormirana modela najemnega stanovanja – socialno in neprofitno – še nista empiričen pojav, nimata ugotovljive realne pojavnosti in obsega. Obstajata predvsem le kot zakonski koncept, tudi sam le delno operacionaliziran do izvedbene ravni (t.j. pravilnikov).

* Srna Mandič, višja strokovna sodelavka na Fakulteti za družbene vede. Besedilo je prirejeno iz raziskav Obdelava in interpretacija podatkov ljubljanske stanovanjske ankete (Mandič, 1994) in Študija izvedljivost najemne stanovanjske zadruga v Ljubljani (Mandič, 1993).

Eden od znanih zakonov o politiki pravi, da čim lažje se neki ukrep sprejme, težje ga je izvajati. Gre za to, da se interesna ali vrednostna nasprotja, neskladja z drugimi normami ali nedorečenosti ukrepa lahko v fazi sprejemanja »rešijo« z ohlapno formulacijo ali s premestitvijo v podzakonske akte, v izvedbeni fazi ukrepa pa se seveda ponovno pojavijo, to pot kot ovira za izvedbo.

To besedilo poudarja nekaj poglobitvenih vprašanj pri izpeljavi zakonskih modelov socialnega in neprofitnega stanovanja, ki se zdijo zelo resni in tudi pomembni za Nacionalni stanovanjski program. Analiza temelji na ugotovitvah dveh uporabnih raziskovalnih nalog, ki sta nakazali vprašanja.

Obraunavani so tile problemi. Prvič, uveljavljenost različnih tipov najemnih stanovanj na (ljubljskem) stanovanjskem trgu. Drugič, problemi pri uporabi zakonskih (in podzakonskih) norm za socialna stanovanja (sporna vrednostna hierarhija prednostnih meril, njihova nejasnost in nepreverljivost). Tretjič, sistemsko ustvarjene zelo slabe možnosti preživetja neprofitnih stanovanjskih organizacij. Ter slednjič, odsotnost regulativnih mehanizmov za vključitev privatnega sektorja (profitnega in neprofitnega) v izvajanje stanovanjske politike.

Zakonski koncepti najemnega stanovanja

Pred obravnavo teh problemov kratko povzemimo značilnosti modelov najemnega stanovanja, kot so opisane v zakonu.

Temeljna odgovornost za zagotavljanje najemnih stanovanj z novo zakonodajo ni več naložena delodajalcu oz. delovni organizaciji, prav tako pa tega tudi nikomur več ne prepoveduje. Predvideva se pluralistična struktura akterjev in oblik najemnega stanovanja. Zakon opredeljuje tele vrste najemnega stanovanja:

- profitno: stanovanje, ki ga lastnik oddaja zaradi pridobivanja profita,
- službeno: stanovanje, ki ga delodajalec namenja za oddajo zaradi zadovoljevanja službenih potreb,
- neprofitno: stanovanje, zgrajeno oziroma oddano na način iz 2. odst. 93. čl. zakona (t.j. aktivnost neprofitnih stanovanjskih organizacij, dodala S. M.),
- socialno: namenjeno za oddajo socialnemu upravičencu.

Te štiri tipe najemnega stanovanja lahko ob upoštevanju tudi drugih določil zakona razvrstimo v dve skupini glede na dva temeljna elementa v svežnju pravic najemnikov – to sta relativna trajnost najemne pogodbe in urejenost višine najemnine (Bejrum and Jaffe, 1989). V prvo skupino sodijo neprofitna in socialna stanovanja, saj imajo trajno pogodbo in urejeno, neprofitno najemnino. V drugo skupino sodijo službena in profitna stanovanja, ki imajo prosto najemnino, se pa razlikujejo po trajnosti pogodbe: službena stanovanja in stanovanja v lasti fizičnih oseb, ki ne oddajajo več kot tri stanovanja, se lahko oddajajo za določen čas, preostala za nedoločen čas. Zakon terja tudi obvezno sklenitev in registracijo najemne pogodbe ter vpis vseh stanovanj v stanovanjski register.

Socialno ter neprofitno stanovanje sta, nadalje, načeloma zakonsko normirani glede ciljne populacije. Medtem ko sta natančnejša opredelitev meril upravičenosti in prednosti ter postopek izbire prepuščena podzakonskim aktom, zakon naveda osnovna merila upravičenosti do socialnega stanovanja, med katerimi je temeljen dohodkovni cenzus, ki je lociran dokaj nizko.¹ Načeloma je normiran tudi

¹ Po Zakonu o socialnem varstvu (UL RS, št. 54/92), 26. čl., je posameznik upravičen do dodelitve socialnega stanovanja v najem, če mesečni dohodek na družinskega člana ne doseže višine, ki znaša: za otroke do dopolnjenega 6. leta

standard teh stanovanj, tudi tu s podzakonskimi akti. Pri tem naj bi za socialno stanovanje veljale nižje postavljene norme (nižji dohodkovni cenzus, nižji stanovanjski standard) kot za neprofitno stanovanje. Prekoračitev dohodkovnega cenzusa naj bi za najemnika socialnega stanovanja pomenila spremembo v smeri neprofitnega stanovanja (alternativni opciji preselitve v neprofitno stanovanje ali plačevanja neprofitne najemnine).

Kot akterja socialnega stanovanja zakon omenja občine, kot akterje neprofitnega stanovanja pa neprofitne stanovanjske organizacije.

Realno življenje modelov najemnega stanovanja na ljubljanskem stanovanjskem trgu

Obseg in značilnosti različnih tipov najemnega stanovanja smo imeli priložnost analizirati z ljubljansko stanovanjsko anketo, v kateri je sodelovalo 5500 iskalcev stanovanja. Ker je bilo pričakovati več nejasnih stanovanjskostatistčnih situacij, ki so v prehodnem obdobju tudi sicer verjetne, je bilo v anketi ponujenih 16 opisov situacij, med katerimi so iskalci izbirali. Pri obdelavi smo te odgovore združili v nekaj skupin.

Podatki so pokazali tole. Med 5500 evidentiranimi iskalci stanovanja jih je bilo 2922 v položaju najemnika; od tega je imelo (t. j. iskalec ali partner) trajno najemno pogodbo 497, pogodbo za določen čas 1374, brez pogodbe pa je bilo 1051. Vsak tretji iskalec najemnik je torej brez najemne pogodbe in zunaj sleherne zakonske zaščite. Tudi za pogodbe za določen čas, ki jih ima skoraj polovica iskalcev najemnikov, ne vemo, kolikšno zaščito ponujajo, saj je veliko primerov fiktivnih pogodb.

Različne vrste najemnega stanovanja ne pomenijo le različne stopnje varnosti in stabilnosti v uživanju stanovanja, ampak tudi zelo različne stroške. Povprečna stanovanjska najemnina, ki jo je plačevalo iskalčevo gospodinjstvo, je bila 10.400 sit, višina najemnine pa je segala od najnižje – 1.000 sit do najvišje – 88.000 sit. Ta razpon kaže na razmerja, ki so zunaj vsake logike in nadzora. Povprečna najemnina trajnih najemnikov je bila za pol manjša kot pri začasnih in ilegalnih najemnikih. Menimo tudi, da se je položaj najemnikov v zadnjih letih poslabšal zaradi povečanega povpraševanja po stanovanjskih površinah za poslovne namene.

Med najemniki so torej zelo velike razlike: najprej med trajnimi (neprofitnimi) najemniki z omejeno najemnino in pravico do trajne uporabe stanovanja ter najemniki na prostem trgu (v profitnem stanovanju), ki jim zakon daje neprimerno manjšo zaščito; nadalje med legalnimi najemniki in tistimi, ki nimajo nikakršne pogodbe ali le fiktivno in so brez vsakršne zakonske zaščite (odpovedni pogoji, višina najemnine, možnost subvencioniranja; kakovost stanovanja, nedotakljivost stanovanja).

Kar zadeva izvedbo stanovanjskega zakona, pa ugotovljeno vključuje dvoje. Prvič, izraz »najemnik« torej pokriva skrajno različne situacije (od »rešenega« do »nerešenega« stanovanjskega problema). Zato tudi zakonski izraz »najemnik« med prednostnimi merili za pridobitev socialnega stanovanja pri izvajanju zakona sproža probleme. A o tem več kasneje.

Drugič, če je temeljni namen zakonskega opredeljevanja modelov najemnega

starosti – 29% vsakokratne povprečne plače v državi; za otroke od 7. do dopolnjenega 14. leta –34%; za otroke od 15. leta starosti do zaključka rednega šolanja 42%; za odrasle osebe 52% povprečne plače v državi.

stanovanja to, da država jamči določeno urejenost tega področja, potem moramo ugotoviti, da vsaj na dokajšnjem delu ljubljanskega najemnega stanovanjskega trga to ni primer. Drugače povedano, država Slovenija v Ljubljani številnim najemnikom ne zagotavlja njihovih zakonskih pravic. Odsotnost najemnih pogodb pa tudi vodi v deformirano informacijsko osnovo za izvajanje drugih ukrepov stanovanjske politike (izračunavanje in sankcioniranje povprečne in oduševske najemnine, davčne obremenitve in olajšave itd.).

Problematične norme dodelitve socialnega stanovanja

Operacionalizacija obćih zakonskih norm, ki opredeli potrebe in merila upravičenosti do pomembnih dobrin ali storitev, je ključna in tudi ena od najtežjih nalog resorne politike. Izraža hierarhijo vrednot in političnih prednosti.

Ciljno populacijo najemnega socialnega stanovanja je na najbolj obći ravni² opredelil stanovanjski zakon, konkretna opredelitev meril za upravičenost ter njihovih relativnih uteži pa je bila prepuščena podzakonskim aktom, ki ne potrebujejo skupščinske verifikacije. S tem je bilo omogočeno, da so bili zakon in tudi kasnejši podzakonski akti sprejeti relativno hitro, saj je to potekalo brez udeležbe širše javnosti, političnih strank in tudi strokovne javnosti. Ta situacija je pomembna v dveh smislih.

Prvič, te vrednostne odločitve še niso verificirane in tudi niso rezultat kakršnega koli soglasja o vrednostni usmerjenosti stanovanjske politike. Ne gre le za vrednote, ampak tudi za problem njihove konsistence in prednosti. Na primer, relativne uteži meril za dodelitev *socialnega stanovanja* v najem³ izražajo tudi naslednje prednosti. Prvič, otrok ne uživa nobenega posebnega varstva glede stanovanjske prikrajsanosti, družine z otrokom nimajo prednosti pred drugimi.⁴ Drugič, ljudje z lastnim stanovanjem slabše kakovosti lahko naberejo več točk od tistih, ki stanovanja sploh nimajo.⁵ Tretjič, že vidne škodljive posledice neprimerne stanovanja na družino (tj. oddaja otroka v rejništvo ali zavod zaradi neprimerne stanovanja) ali na zdravje (tj. trajno obolenje, povezano s slabimi stanovanjskimi razmerami, kot sta TBC ali astma) prinesejo manj točk kot »bivanje v kletnem ali podstrešnem stanovanju«, ki sploh ne pomeni nujno kakršnega koli pomanjkljivosti.

Druga značilnost je v tem, da ni preverjeno, ali norme v tehničnem smislu omogočajo nesporno razvrščanje prosilcev na prednostni seznam za socialna stanovanja. Nekaj ključnih norm namreč ni opredeljenih dovolj natančno, da bi

² Prednostna merila za neprofitna najemna stanovanja je zakon opredelil le proceduralno, pač pa je za socialna stanovanja navedel naslednje. Splošni pogoji so med drugim to, da skupni prihodek na člana ne dosega določene meje (glej op. 1), da prosilec ni lastnik ali najemnik primerne stanovanja ter da sam ali pa ožji družinski član ni lastnik premoženja, ki presega 25% vrednosti primerne stanovanja (101. čl.). Kot prednostna merila pa navaja (102. čl.) stanovanjske razmere, število ožjih družinskih članov, skupni prihodek na družinskega člana, premoženjsko stanje ter socialno-zdravstvene razmere.

³ Pravilnik o merilih za dodeljevanje socialnih stanovanj v najem, UL RS, št. 18/1992.

⁴ Dejstvo, da ima družina dva ali več mladoletnih otrok, prinese 60 točk, medtem ko en sam otrok točk ne prinese. Ne gre torej za potrebe otrok po primernem stanovanju, ampak za zasluge staršev v tem smislu, da so k narodovemu telesu prispevali vsaj dve enoti.

⁵ Modaliteta »brez stanovanja« prinese veliko točke v rubriki »stanovanjski status«, vendar pa potem po resornih navodilih (Bajc, 1992) ti prosilci ne dobijo točk za pomanjkljiv stanovanjski standard. Ker pa so prav pomanjkljivosti stanovanjskega standarda deležne točkovanja s kar 4 vidikov (ti se delno prekrivajo in prinašajo podvojene točke, kot npr. »stanovanje nižje kategorije« 120 točk, odsotnost sanitarnih prostorov pa še dodatnih 40 točk) in prinašajo veliko točk, si tako neproblematični statusi (npr. lastnik stanovanja ali trajni najemnik) pridobijo točkovno prednost.

izključevale subjektivne percepcije. Med najspornejše sodi opredelitev problematičnih stanovanjskih statusov – zlasti tega, kaj sploh sodi v modaliteto »brez stanovanja« ter ali je ena od najbolj neugodnih statusnih situacij – začasen najem dela stanovanja od zasebne osebe brez zagotovil glede višine najemnine – sploh percipirana kot problem te vrste.⁶ Ohlapne in delno prekrivajoče se opredelitve omogočajo širok manevrski prostor ocenjevalcem in onemogočajo nadzor. Zato je pričakovati, da bodo nejasno opredeljene situacije na izvedbeni ravni povzročale konflikte in tudi ovire za analitično ocenjevanje obsega potreb po stanovanjih. Problem razvrščanja posameznikov po merilih upravičenosti do socialnega stanovanja se je tudi zelo jasno pokazal pri obdelavi empiričnih podatkov ljubljanske stanovanjske ankete (Mandič, 1994).

Problemi na izvedbeni ravni se bodo verjetno kazali tudi, kar zadeva preverljivost in dokazljivost podatkov o merilih upravičenosti. Za dva poglobljena premoženjska pokazatelja, ki sta tudi izločilni merili za socialno stanovanje, sploh ne obstaja sistemska možnost za preverbo za celotno območje države: to sta nepremičnine ter avtomobil, ki jih ima prosilec ali ožji družinski član.

Sposobnost preživetja novih institucij

Ob sprejetju zakona je bilo pričakovati, da se bo socialno stanovanje razvilo hitreje in laže kot neprofitno. Pri njem gre namreč za dokajšnjo organizacijsko in funkcionalno kontinuiteto s prejšnjo obliko – solidarnostnim stanovanjem. V obeh primerih gre praktično za istega akterja – občino, programa sta si zelo podobna, pa tudi viri so bili videti na voljo – kupnine od prodanih solidarnostnih in SLP stanovanj. Brez podatkov o številu socialnih stanovanj te domneve kajpak empirično ne moremo preveriti. Lahko le posredno sklepamo, da je verjetno šel razvoj počasneje od pričakovanega. Del problema je v nezagotovljenih siceršnjih sistemskih virih občine za ta program (tj. poleg kupnin za prodana stanovanja) ter v dodatnih finančnih in administrativnih bremenih, ki so jim naložena s privatizacijo stanovanj ter z vračanjem nepremičnin razlaščenecem.

Čeprav je bilo pri drugi obliki socialnega stanovanja – pri neprofitnih stanovanjih – počasnejši razvoj pričakovati, pa je počasnost uporabe vseeno presenetila. Zahtevane formalnopravne norme za priznanje statusa⁷ neprofitne stanovanjske organizacije (v nadaljevanju: NSO) – so bile namreč definirane šele dve leti za zakonom in so še brez realnih učinkov. Ne glede na ta formalni pogoj pa se zdi, da NSO v danih okoliščinah kot nedržavna organizacija nima veliko možnosti za preživetje in zato tudi ni pričakovati njenega razvoja v širšem smislu.

Študija izvedljivosti NSO v našem okolju (Mandič, 1993) je namreč pokazala, da zakon uvaja model, za katerega trenutno ni vzpostavljen minimum potrebnega podpornega okolja. Ključni problem izvedljivosti modela je strukturen in ekonomski. Medtem ko je za posamično NSO predvidena neprofitnost – tj. uravnoteženost dohodkov in stroškov, pa na sistemski ravni ti parametri niso uravnoteženi. Drugače povedano: država je normirala višino neprofitne najemnine, vendar pa ji

⁶ Nejasno je, kaj sodi v modaliteto »brez stanovanja«, saj sta ob njej navedeni še modaliteti »stanuje v samskem domu ali je podnajemnik« ter »stanuje z družino pri starših ali sorodnikih«. Kam se uvrstijo odrasle samske osebe, ki živijo pri starših ali sorodnikih? Kam se uvrstijo najemniki v zasebnih stanovanjih brez trajne pogodbe in urejene najemnine – torej statusno zelo neugodna situacija, ki pa po novem nima niti zakonskega imena, saj je staro ime – podnajemništvo – omejeno le za oddajanje s strani najemnika.

⁷ Pravilnik o posebnih pogojih delovanja neprofitnih stanovanjskih organizacij, UL RS, št. 64/93, 26. 11. 1993.

ni uspelo zmodelirati temu ustreznih vhodnih stroškov NSO (s kombinacijo določene cene posojilnega kapitala, subvencij objektom in subjektom ter zlasti z davčnimi olajšavami dejavnosti). Medtem ko uvedba modela NSO predpostavlja obstoj zelo natančnih in kompleksnih, pretežno ekonomskih instrumentov, s katerimi država nadzira in ureja njihovo delovanje, pa se zdi, da jih v instrumentariju naše stanovanjske politike sploh še ni.

Tudi pri zagotavljanju posojilnega kapitala NSO – nizkoobrestnih posojil Stanovanjskega sklada RS – se zdi, da niso zagotovljene predvidljivost, stabilnost in razvidnost v taki meri, da bi spodbujalo nastanek manjših, zasebnih akterjev, ki bi temeljili na samoorganizaciji. Ker se bo namesto stabilnih in s stališča manjšega potencialnega akterja planibilnih razpisnih pogojev najverjetneje ponavljalo to, da se bodo parametri določali od vsakokratnih konkretnih okoliščin odvisno,⁸ in to v ozkem trikotniku Stanovanjski sklad RS – občina in morebitni potencialni akter, se zdi najverjetnejša razvojna opcija ta, da bo prav občina sama izvajala ta program in verjetno ustanavljala svojo NSO. Tak razvoj potrjuje tudi razpisna zahteva za 40% finančno udeležbo občine v posojilni konstrukciji projekta NSO. Navezava programov NSO na lokalno državo se zdi realistična tudi v toliko, ker bo naveza omogočala nekaj več maneverskega prostora in virov za pokrivanje izgub, ki jih bo program NSO skoraj gotovo prinašal.

Sklepiti je torej, da ni pričakovati hitrega razvoja neprofitnega stanovanja v zasebnem sektorju, saj ni ustvarjeno primerno podporno okolje. Namesto tega akterja, ki bi v obliki stanovanjskih zadrug ali združenj lahko dajal priložnost za mobilizacijo in samoorganizacijo skupin prebivalstva, se bo neprofitna najemna preskrba verjetno bolj razvijala v okviru lokalne države ali paradržavnih tvorb.

Sklepi

Ne glede na nizko stopnjo uporabe zakonskih modelov pa lahko ob upoštevanju realnega institucionalnega okolja novonormiranih institucij ugotovimo njihovo veliko navezanost na lokalno državo, v neprofitnem stanovanju pa pod težo okoliščin – njihov poglavitni akter, vendar zaznaven šele tedaj, ko bodo definirani sistemski viri za te programe.

Ta zasuk »nazaj k državi« se zdi ob pravkar iztekajoči se privatizaciji najemnih stanovanj pravzaprav paradoksalen in v nasprotju z argumenti, ki so se uporabljali v njen prid. Če se je prodaja občinskih stanovanj opravičevala s tem, da država ni dovolj dober gospodar, potem bi bilo v novem sistemu pričakovati, da bodo večjo podporo dobili drugi akterji. V prvi vrsti gre za tiste, ki temeljijo na zasebni pobudi, samoorganizaciji in samoregulaciji civilne družbe, torej najemne stanovanjske zadruge in organizacije korporativnega sektorja – torej nedržavne, interesno pogojene organizacije. Tako pa je področje cenovno dosegljivega najemnega stanovanja eno od tistih, v katerem nista zasebna pobuda in samoorganizacija nič uspešneje vključeni v izvajanje programov stanovanjske politike kot v časih »trdega« socializma, ob upoštevanju propada prej uveljavljenih (gradbenih) stanovanjskih zadrug pa še slabše. Tudi novo sprejeti krovni zakon o zadrugah ustreza le zadrugam proizvajalcev, nikakor pa ne zadrugam porabnikov.

Naslonitev na lokalno državo delno odslikava to, da država sama še ni kos

⁸ Napoved razpisnih pogojev v članku »Razpis bo še letos«, Delo, 8. 12. 1993.

podpornim in kontrolnim instrumentom oz. regulativnim mehanizmom, ki so nujni za vključevanje privatnih akterjev v (stanovanjsko) politiko. Na eni strani se to kaže v izrinjenosti poslovnih in upravljavskih vprašanj iz spektra regulacije. Tako je zakonski model neprofitne stanovanjske organizacije realno v poslovno-upravljavskem smislu ta čas zelo problematičen, saj naložbe v neprofitna stanovanja prinašajo nerazumno poslovno tveganje. Po drugi strani pa nasploh reguliranje korporativnega sektorja zahteva drugačne oblike državne intervence – ne več birokratske, etatiistično-avtoritativne, ampak predvsem partnersko pogajalske odnose (Rus, 1990).

Temu prilagojeni naj bi bili tudi novi načini dograjevanja instrumentov stanovanjske politike ter vključevanja strokovnih znanj vanjo. Namesto nepreverenih inovacij »z vrha navzdol«, kar je bil tako tipično socialistični projekt, je treba inovacije verficirati: na mikroravni (na ravni posameznih projektov) z eksperimentalnimi ali pilotnimi projekti; na makroravni s sistemom kompleksnih empiričnih pokazateljev za stalno preverjanje socialne in ekonomske uspešnosti sistema in posameznih instrumentov – torej z ovrednotenimi študijami.

Socialno in neprofitno stanovanje pa sta tudi področji, na kateri parlamentarna demokracija in politični pluralizem še nista imela vpliva. Zaradi vroče teme privatizacije stanovanj je to področje ob sprejemanju stanovanjskega zakona ostalo neopaženo tudi to, da je pristojnost za konkretizacijo večine instrumentov prenesena iz politične sfere politike drugam: deloma v domeno resorne administracije kot stvar podzakonskih dokumentov (npr. normiranje prednostnih meril za socialno in neprofitno stanovanje), deloma v domeno poslovnih odločitev Stanovanjskega sklada RS (posojilni pogoji za fizične osebe in neprofitne stanovanjske organizacije, prednost itd.).

S tako izključitvijo je bila zamujena priložnost za to, da se javnost, politične stranke in predstavniki interesov v političnem mediju dokopljejo do nekega novega soglasja vrednot in prednosti v zvezi s stanovanjsko politiko. Mehанизem za izražanje teh vrednot in prednosti pa je seveda opredeljevanje programskih ciljev stanovanjske politike, sredstev njihovega doseganja in mobilizacije virov ter načinov spremljanja in vrednotenja teh dejavnosti, kar je seveda temeljna naloga nacionalnega stanovanjskega programa.

In na koncu se vrnimo k uvodoma zastavljenemu sociološkemu vprašanju o tem, kako najemno stanovanje funkcioniira kot družbena institucija. Rezultate vse analize lahko v tem smislu strnemo v ugotovitev, da najemno stanovanje resno trpi zaradi »podinstitucionaliziranosti«, saj akterjem ne zagotavlja dovolj stabilnih, zanesljivih in predvidljivih vzorcev povezave. V tem smislu zelo prizadeti akterji so neprofitne stanovanjske organizacije, iskalci (interesenti, prosilci) neprofitnih in socialnih stanovanj in seveda (pod)najemniki na ljubljanskem stanovanjskem trgu.

VIRI

- BAJEC, P. (1992): Socialna stanovanja, referat na posvetovanju Država-državljeni-stanovanja, Radenci 1992.
- BEJRUM, H. and Jaffe, A. (1989): »Landlord-Tenant Contracts in Sweden and the United States: A Test of Alternative Models of Housing«, *Scandinavian Housing and Planning Research*, Vol. 6, No. 2.
- BERGER, L.P., Berger B. and Kellner, H. (1973): *The Homeless Mind*. Penguin books.
- GIDDENS, A. (1984): *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity.
- IZHODIŠČA za nacionalni stanovanjski program, Ministrstvo za varstvo okolja in urejanje prostora, 21. 8. 1991.

MANDIČ, S. (1993): *Ustanovitev najemne stanovanjske zadrage v Ljubljani – študija izvedljivosti*, raziskovalno poročilo. Ljubljana: Inštitut za družbene vede.

MANDIČ, S. (1994): *Obdelava in interpretacija ljubljanske stanovanjske ankete*: Ljubljana, avgust 1994, Inštitut za družbene vede.

MERRETT, S. (1991): *Quality and choice in housing*, Economic Study, No. 10, London: Institute for Public Policy Research.

PRAVILNIK o posebnih pogojih delovanja neprofitnih stanovanjskih organizacij, Uradni list RS, št. 64/1993.

PRAVILNIK o merilih za dodeljevanje socialnih stanovanj v najem, Uradni list RS, št. 18/1992.

RUS, V. (1990): *Socialna država in družba blaginje*. Ljubljana: Domus.

STANOVANJSKI zakon, Uradni list RS, št. 18/91.

TURNER, J. (1991): *The Structure of Sociological Theory*. Belmont: Wadsworth Publishing Company.

ZAKON o socialnem varstvu, Uradni list RS, št. 54/1992.

Nationality, Protection of Ethnic Minorities and Transition to Democracy: the Case of Slovenia – I.

Nationality and Citizenship

The issues of nationality, citizenship, protection of ethnic minorities, and succession of states seem to be some of central questions of the process of transformation of Central and Eastern European countries. There are several controversies regarding these issues, and this article will address some.

This article discusses different possible meanings of the term "nationality" and focusses on some general and specific problems of citizenship. In this context, the republic of Slovenia is chosen to be a case study.

What is Nationality?

Following general practice of international law (e.g. ANDRASSY, 1984: 227–236; SHAW, 1991; OPPENHEIM, LAUTERPACHT, 1948), nationality is described by J. G. Starke as

"the most frequent and sometimes the only link between an individual and a state, ensuring that effect be given to that individual's rights and obligations at international law. It may be defined as the legal status of membership of the collectivity of individuals whose acts, decisions and policy are vouchsafed through the legal concept of the state representing those individuals" (STARKE, 1989: 340).

Nevertheless, discussing the issues of nationality one should not forget that this term is often used in different ways and can have several different meanings. For example, Webster's Dictionary lists the following possible meanings of the term "nationality":

1. national quality or character,
2. the condition or fact of belonging to a nation by birth or naturalization,
3. the condition or fact of being a nation,
4. a nation' or national group" (Webster's New Universal Unabridged Dictionary.

Deluxe Second Edition. Dorset & Baber, USA, 1983: 1196.)

One could add a list of additional meanings of the term "nationality," but in the

* Dr. Mitja Žagar, docent na FDV, Ljubljana.

¹ A nation or ethno-nation is "a stable, historically developed community of people with a territory, (specific) economic life, distinctive culture, and language in common" (Webster's New Universal Unabridged Dictionary. Deluxe Second Edition. Dorset & Baber, USA, 1983: p. 1196.). The existence of a specific "national identity" shall be added to a definition: the consciousness and will of an individual shall exist to be a member of a certain nation, and an individual shall be recognized by other members of such an ethnic community as its member (E. g. SCHLESINGER, 1987). The emergence of modern nations as specific ethnic communities was often conditioned on the existence of nation-states, and sometimes vice versa (See e. g. GELLNER, 1983: 6–7, 53–58).

context of this article I shall only mention two additional specific ways in which this term is used:

(i) to express one's belonging to a certain ethnic group and his/her ethnic identity² (SCHLESINGER, 1987);

(ii) to define a specific ethnic group (ethnie), namely an ethnic/national minority (BRETON, 1981). In this meaning, the term "nationality" was used also in the official Yugoslav constitutional and political practice in order to avoid the possible negative connotation of the term "minority" and to indicate the new equal and active status of these communities in the former Yugoslav federation (ŽAGAR, 1992: 9).

To avoid any possible misunderstanding one should always define in which way and meaning the term "nationality" is used in a certain context. When the term "nationality" is used to describe the condition or fact of belonging to a certain nation-state³ and the (legal and actual) link between an individual and a state it could be replaced by the term "citizenship"⁴ (ŽAGAR, 1993). One might consider the two terms synonyms, but sometimes in the practice of the U.S.A. a distinction is made between the nationality and citizenship with regard to inhabitants of Guam (who are US nationals but not citizens).⁵

Nationality/Citizenship and Ethnicity

As mentioned, citizenship or nationality is a special and sometimes the only (legal) link between a sovereign state and its citizens – individuals who live, usually permanently, in a territory of a certain state and possess a special guaranteed legal status. It is the national legislation of a certain state that defines and regulates citizenship of this state;⁶ citizenship, its legal regulation and policy of citizenship of a certain state, is usually an important and ardent political issue that can polarize

² In this context, e.g. being of a Slovene, English or French, etc. nationality means belonging to Slovene, English or French, etc. culture and nation (as a specific ethnic, historic, cultural, social, economic and political community).

³ The concept of the nation-state has been shaped simultaneously with the process of formation of modern (ethno)nations in the very specific historical development in Europe from sixteenth and seventeenth century on. It was in this context that the state acquired its ethnic identity and content, and became the nationstate; the state is understood as a specific mean or even the only mechanism that can realize certain national interests of nations as specific ethnic communities. The majority of modern states were established and are still perceived as nation-states of certain nations – one could say "one-nation-states." Although their population is usually ethnically plural and mixed today, "one-nation-states" are still perceived as ethnically homogenous based on traditional perception of the concept of nation-states. Nowadays the international community can, therefore still, be defined as the international community of (one)nation-states (More see, e.g.: DEUTSCH, 1970: 22–24; MACARTNEY, 1934: 192–211; SETON-WATSON, 1977). The fact that the process of formation of modern nation-states in Europe went hand in hand with the process of formation of modern European nations has produced and still is reflected in a terminological problem in some languages. The same term "nation" is used to describe a specific ethnic community as was mentioned above (Footnote 1) and a state as specific social organization and structure.

⁴ Webster Dictionary defines "citizenship" as "1. the status or condition of a citizen; 2. the duties, rights and privileges of this status" (Webster's New Universal Unabridged Dictionary. Deluxe Second Edition. Dorset & Baber, USA, 1983: 331).

⁵ Guam is constantly trying to lobby for legislation that would change Guam's status from that of U.S. territory to U.S. commonwealth. This would give Guam more control of the policies governing it, but the amount Guam is able to spend lobbying for this goal is relatively small, less than \$ 100,000 a year (PATTERSON, 1993: 380).

⁶ International law mostly deals with different problems and conflicts of national citizenship laws, and cases when a certain person does not have his or her citizenship (e.g. double or multiple citizenship, statelessness, disputed citizenship of married women). Citizenship establishes a link between a person and a state which is permanent, even in a case when this person no longer lives in the territory of this state; in such a case, international law and national legislation establish rights and responsibilities of a person and state (e.g. entitlement for diplomatic protection abroad, etc.) (STARKE, 1989: 341–347).

(or, sometimes, homogenize) national political scene in a certain historical moment. Citizenship legislation of a certain state determines the criteria and procedure how an individual becomes a citizen of the state; citizenship laws define the nature and content of this (legal) status, relations and links between the citizen and the state, and the rights and obligations of the citizen and the state⁷ (e.g. BRUBAKER, ed., 1989; MEEHAN, 1993).

Three main principles have been developed to determine citizenship (nationality) of a certain person: *ius soli* – based on a territory where a person is born; *ius sanguinis* – based on the nationality of parents at birth; and *ius domicili* – based on the permanent residency of the parents and child.

In the practice of states citizenship might be acquired also in three principal ways:

1. By birth according to *ius soli*, *ius sanguinis*, or according to both.
2. By naturalization in accordance with national laws on citizenship/nationality, based on the application to state authorities usually following the marriage with a citizen of a certain state or lasting habitual/permanent residence.⁸
3. By option, registration or entry into the public service of the state concerned in case of the change of the legal status of a certain territory. "The inhabitants of a subjugated or conquered or ceded territory may assume the nationality (*citizenship* – *M. Ž.*) of the conquering state, or of the state to which a territory is ceded." There is a dispute whether a state may "naturalize persons who do not have their habitual residence in that state's territory" (STARKE, 1989: 344).

The concept of citizenship as such is often perceived as the ethnically neutral category in theory; citizenship belongs or, at least, should belong to all the people who live in a territory of a certain state and/or who qualify for it on the basis of general conditions.⁹ On the other hand, ethnicity or, more precisely, belonging to a certain ethnicity (ethnic origin, blood-link) is often an important criterion to acquire a citizenship in the present practice of states.¹⁰ Such a practice is a reflection of the already presented concept of the (one)nation-state,¹¹ and of the role that ethnicity plays in the current politics in the world.

In the context of ethnic relations in ethnically plural modern societies, citizenship plays an important role. Although rights and protection of aliens have been increasing in the process of development of human rights both at the level of international law and national legislation, several rights and especially (political) participation in the decision-making process within political system are still reserved only for citizens of a certain state.

⁷ In view of some, citizenship is understood as a special contract between a certain state and its citizens that determines on the one hand obligations and duties of the state in relation to citizens and on the other hand rights and duties of individual citizens in the relation to the state.

⁸ Though there is no duty of states to recognize a nationality acquired by a person who has no genuine link or connection with the naturalizing state according to the decision of the International Court of Justice in the *Nottebohm Case (Second Phase)* (Official report of the International Court of Justice, 1955, 4.)

⁹ Usually, a child, although he or she was born abroad, can be or become a citizen of a certain state if his or her parents were citizens of this country in the time of the child's birth; in some cases it is sufficient if at least one of the parent was a citizen of this country (*ius sanguinis*).

¹⁰ E.g. Croatia, Estonia, Germany, Ireland, Lithuania, Slovenia, etc. have national legislation that provide for ethnic Croats, Estonians, Germans, Irish, Lithuanians, Slovenes, etc., if they were born abroad and were citizens of a foreign country, a simplified procedure for acquiring respective citizenship (in comparison with regular procedure for naturalization); in this context, some national legislation accept and allow dual citizenship, and even in such cases provide for immediate acquiring of citizenship (e.g. Ireland, Lithuania, etc.).

¹¹ See the Footnote 3.

1. Citizenship of the Republic of Slovenia

Dismantling of states usually creates some problems regarding citizenship (nationality) of inhabitants in the territory of the former state. These problems seem to be even larger in the cases of former multi-ethnic states. They should be addressed by negotiations and agreements in the process of succession of these states.

There existed a double – republic and federal – citizenship (nationality) in the former Yugoslav federation: based on the principle of primacy of republic citizenship, every person who acquired a republic citizenship automatically had also federal Yugoslav citizenship.¹² Regardless of his/her republic citizenship, every Yugoslav citizen (as such) had equal rights in the whole territory of the federation; the Constitution of the SFR of Yugoslavia (of 1974) even provided for the right of a citizen of SFRY to education in his/her language in every republic or autonomous province.¹³ Republic citizenship was determined by republic citizenship of the child's parents: the record of citizenship of a certain child in a book of citizens was usually made and kept in the town where his/her parent was born.¹⁴

It was a severe – economic and political – crisis in the 1980's and the inability to find a compromise solution to reform its blocked political system that provided the context for the process of dismantling of the former Yugoslav federation. This process started already before the first multi-party elections in Slovenia in the Spring of 1990. Following the procedure provided by the amended republic and federal constitutions of 1974,¹⁵ Slovene republic parliament/assembly adopted a series of constitutional amendments to the republic constitution (of 1974) in the period 1989–1991 that paved the way to Slovenia's independence.¹⁶ After the elections the new assembly adopted also the decision to organize a plebiscite with the question: "Should the Republic of Slovenia become an independent and sovereign state?"¹⁷ In the Declaration on Intents of the Assembly of the Republic of Slovenia issued on the same occasion the will and determination were expressed:

¹² There were some cases when children of parents with Yugoslav citizenship born abroad and with habitual address abroad acquired only federal citizenship.

¹³ See: Article 171 of the Constitution of the SFRY of 1974. (Official Gazette of the SFRY, No. 9/1974, and corrections No. 11/1974)

¹⁴ If the father of a child had been known, the record in the book of citizens was usually automatically made and kept in the town or commune where the child's father was born. Taking into account the formally existing equality of both parents introduced after World War II, this was a continuation of the traditional practice in which citizenship of the father and the husband usually determined citizenship of a child and of a wife. This record in the book of citizens had become and was crucial to determine republic citizenship of a child following the territorial principle: a child was a citizen of a republic in which the record was made regardless of where he/she had been born and ethnic origin (nationality in ethnic sense) of his/her parents. Taking into account formal equality of all citizens of the former Yugoslavia in the whole territory of the federation (based on the principle of territorial unity of the federal state), people often did not pay any attention to their republic citizenship.

¹⁵ The Constitution of SFRY and the Constitution of the Socialist Republic of Slovenia, Official Gazette of the Socialist Republic of Slovenia, No. 7/1974.

¹⁶ The most important constitutional amendments to the Constitution of the (Socialist) Republic of Slovenia of 1974 in this context were adopted already before the first multi-party elections in Slovenia in the Spring of 1990 with the participation of than opposition. Amendment XCI changed the official name of the republic from the Socialist Republic of Slovenia to the Republic of Slovenia. Amendment XCII determined the right of the Slovene nation and people of Slovenia to self-determination, reassured special rights of Italian and Hungarian ethnic minorities in Slovenia, and provided for a basis to negotiate (possible) future arrangements in the Yugoslav federation. Amendment XCIII determined the role of political parties in the first multi-party elections in Slovenia in 1990 (The Constitutional Amendments to the Constitution of the Socialist Republic of Slovenia, Official Gazette of the Republic of Slovenia, No. 8/1990 of March 16th, 1990).

¹⁷ Article 2 of the Law on Plebiscite on Independence and Sovereignty of the Republic of Slovenia, Official Gazette of the Republic of Slovenia, No. 44/1990 of December 6th, 1990.

- to become a democratic and lawful state;
- to guarantee social justice and security, ecological responsibility, and human rights and freedoms – including the existing rights of Italian and Hungarian minority, and “rights of members of all other nations and nationalities with a permanent residency in Slovenia to full cultural and linguistic development, including the possibility to acquire citizenship of Slovenia if they wished so”;
- to actually establish independence and sovereignty over the territory of Slovenia;
- to promote and take care for rights of Slovene minorities and emigrants abroad deriving from international legal documents and natural rights;
- to respect international law; to apply for a full membership in the United Nations, Council of Europe and OECD, and to conclude treaties with European Community and EFTA;
- that these decisions were not directed against anyone in (the former) Yugoslavia, and that Slovenia would seek to find appropriate solution to determine peaceful and democratic relations with other parts of (the former) Yugoslavia in the possible Yugoslav confederation or economic community or other kind of union agreed in the negotiations on succession.¹⁸

More than 88.5% voters voted for the independence of Slovenia at the plebiscite held on December 23rd, 1990.¹⁹ A six months period was decided to negotiate the future arrangements in a new Yugoslav union, but any compromise proved to be impossible. On June 25th, 1991, the republic assembly adopted the Basic Constitutional Charter on the Independence and Sovereignty of the Republic of Slovenia which declared the independence and sovereignty of Slovenia, ceased the authority of the SFRY in Slovenia, recognized existing international and republic borders, reconfirmed and guaranteed human rights and fundamental freedoms – including the rights of minorities.²⁰

The Law on Citizenship of the Republic of Slovenia was adopted in the same session of the republic assembly on June 25th, 1991.²¹ According to its Article 39, everybody who had citizenship of the Republic of Slovenia and SFRY at the time of independence of Slovenia became citizen of the Republic of Slovenia. Article 40 of this law provided for a special procedure for the acquisition of Slovene citizenship (actually, by naturalization) for every citizen of the former Yugoslavia who had a permanent residence and actually lived in the territory of the Republic of Slovenia on 23 December 1990, the day of the Plebiscite, and who applied for the Slovene citizenship within six months after the adoption of this law.

The provisions of Article 40 of the Law on Citizenship were very important

¹⁸ See the Declaration on Intentions of the Assembly of the Republic of Slovenia, Official Gazette of the Republic of Slovenia, No. 44/1990 of December 6th, 1990.

¹⁹ Every citizen of the SFRY with a right to vote regardless of his/her republic citizenship who had a permanent residency in the Republic of Slovenia in the time of plebiscite had the right to vote at the plebiscite. There was 1,457,020 (100.0%) registered voters, and 1,359,581 (93.3%) of them participated at the plebiscite. 1,289,369 (88.5%) voters voted for the independence, 57,800 (4.0%) voters voted against the independence of Slovenia, and there were 12,412 (0.9%) invalid voting forms. (The Report of the Republic Election Commission on the Results of the Plebiscite of December 23rd, 1990, Official Gazette of the Republic of Slovenia, No. 2/1991 of January 18th, 1991).

²⁰ The basic constitutional charter on the independence and sovereignty of the Republic of Slovenia of June 25, 1991 (Official Gazette of the Republic of Slovenia, No. 33/1991. The official English translation: Constitution of the Republic of Slovenia, Časopisni zavod Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana 1992. See also Appendix I.) On the same day the republic assembly adopted also the constitutional Amendment C to the Constitution of the Republic of Slovenia of 1974 deciding the new flag and coat of arms of Slovenia. (Official Gazette of the Republic of Slovenia, No. 33/1991.)

²¹ The Law on the Citizenship of the Republic of Slovenia, 7Official Gazette of the Republic of Slovenia, No. 1/1991.

taking into account the fact that Slovenia was traditionally an immigrational society in the former Yugoslavia. Namely, more than 10% of the population of Slovenia in 1991 were citizens of other republics of the former Yugoslavia, and more than 170,000 of them applied for and were granted Slovene citizenship in accordance with Article 40.²² Within six months their applications could have been refused only if their applications were incomplete or if they had participated actively in the aggression against Slovenia (as members of the Yugoslav federal army in the – so called – “Ten Days War”).

Following the general practice in the world, the Law on Citizenship of the Republic of Slovenia provides that Slovene citizenship may be acquired in the following (four) ways:²³

1. by birth and blood, according to *ius sanguinis*,²⁴
2. by birth in the territory of the Republic of Slovenia, according to *ius soli*,²⁵
3. by naturalization in the case of application,²⁶
4. by international agreement.

In this context I would like to present also general conditions for naturalization into Slovene citizenship that apply also for those citizens of the former Yugoslavia with a permanent residence in Slovenia who did not apply for Slovene citizenship in a special procedure within six months after the adoption of the Law on Citizenship. Namely, everyone who is not Slovene citizen may apply for Slovene citizenship on the basis of the following general conditions:

- 18 years of age;
- 10 years of living in Slovenia, of these at least last 5 years permanently;
- an applicant should have a permanent/habitual residence and sources of support (employment) in Slovenia;
- he/she should not be sentenced to a one year or more imprisonment for a major crime in the country of his/her origin, that is also a crime in Slovenia;
- he/she should be able to communicate in the Slovene language;
- a dual citizenship should be avoided;
- the residency permit for foreigners should not have been refused to the applicant previously; – granted citizenship to the applicant shall not represent any danger for public order, security and defence of the Republic of Slovenia.²⁷

Taking into account the fact that a large part (more than a quarter) of all ethnic Slovenes live outside the Republic of Slovenia, the Law provides a special procedure to acquire slovene citizenship by naturalization for ethnic Slovenes who *actually live one year in Slovenia*, if he/she: is at least 18 years of age, has a permanent residence and sources of support, is able to communicate in Slovene language, has not been sentenced and punished for a major crime, has not been

²² For ethnic structure of the population of Slovenia see: Appendix II.

²³ Article 3 of the Law on Citizenship of the Republic of Slovenia.

²⁴ Articles 4–8 of the Law on Citizenship of the Republic of Slovenia. There are three basic ways in which a child can acquire citizenship of the Republic of Slovenia by birth: “1. Both parents are citizens of the Republic of Slovenia at the time of the birth of a child; 2. One of the parents is a citizen of the Republic of Slovenia at the time of the birth of a child, and a child is born in the territory of the Republic of Slovenia; 3. One of the parents is a citizen of the Republic of Slovenia at the time of the birth of a child, the other parent is unknown or of unknown citizenship, and a child is born abroad” (Article 4).

²⁵ Article 9 of the Law on Citizenship of the Republic of Slovenia determines that a child may acquired citizenship of the Republic of Slovenia who is born or found in the territory of the Republic of Slovenia, if his/her parents are unknown or their citizenship is unknown or his/her parents have no citizenship.

²⁶ Articles 10–16 of the Law on Citizenship of the Republic of Slovenia.

²⁷ Article 10 of the Law on Citizenship of the Republic of Slovenia.

refused a residency permit for foreigners previously, does not represent any danger for public order, security and defence of the Republic of Slovenia.²⁸

Conclusion

Issues of nationality are especially important in the process of transformation and transition to democracy in the countries of Central and Eastern Europe that emerged from the former multi-ethnic states.²⁹ In this context, this article mentions some possible different meanings of the term "nationality" and suggests the practice to explain in which way this term is used in a certain contribution.

Following the most frequent practice in international law and politics in the use of the term "nationality" this article focuses on issues of citizenship. If compared with the legal regulation and practice of other states the regulation of the Republic of Slovenia seems to follow general trends and standards. It is rather restrictive in determining general conditions for naturalization. On the other hand, it provided for a special procedure to acquire the citizenship of the Republic of Slovenia for former Yugoslav citizens living in Slovenia who did not have Slovene republic citizenship at the time of the proclamation of independence. This solution helped Slovenia to avoid several problems that some other countries had experienced after achieving their independence.

Due to the fact that more than a quarter of ethnic Slovenes live outside the Republic of Slovenia (most of them as citizens of countries where they reside), the law on citizenship provides for a special procedure to acquire Slovene citizenship for ethnic Slovenes who are not citizens of the Republic of Slovenia. This practice might seem to be unusual, but there are several countries that actually provide for a special procedure to acquire their citizenship based on the ethnic origin of applicants. If compared with the legislation of e.g. Germany, Hungary and Ireland it is the special procedure for ethnic Slovenes to acquire Slovene citizenship that is more complicated.

The issues of nationality/citizenship are important also in the context of protection of ethnic minorities and immigrants which will be the topic of the next article in this series.

BIBLIOGRAPHY

ANDRASSY, J(uraj). *Medunarodno pravo* (International Law) (1984), Osmo izdanje (8th Edition); Školska knjiga; Zagreb, 1984.

BRETON Roland, *Les ethnies* (1981), PUF; Paris 1981.

BRUBAKER, William Rogers, ed., *Immigration and the Politics of Citizenship in Europe and North America* (1989), University Press of America; Lenham, MD, Washington, D. C. 1989.

DEUTSCH Karl W., *Political Community at the International Level: Problems of Definition and Measurement* (1970), Archon Books; USA 1970.

MACARTNEY C. A., *National States and National Minorities (1934)*, Oxford University Press: Humphrey Milford; London 1934.

MEEHAN Elizabeth M., *Citizenship and the European Community (1993)*, Sage Publications; London, Newbury Park, Calif. 1993.

OPPENHEIM L(assa Francis Lawrence), *International Law: A Treatise (1948)*, Vol. 1: Peace; 7th edition edited by: LAUTERPACHT H(ersch); Longmans, Green and Co.; London, New York, Toronto, 1948.

²⁸ Article 12 of the Law on Citizenship of the Republic of Slovenia.

²⁹ This includes all successor states of the former Czechoslovakia, Soviet Union and Yugoslavia.

PATTERSON Thomas E., *The American Democracy* (1993), *Second edition*, McGraw-Hill, Inc.; New York, St. Louis, San Francisco, Auckland, Bogotá, Caracas, Lisbon, London, Madrid, Mexico, Milan, Montreal, New Delhi, Paris, San Juan, Singapore, Sydney, Tokyo, Toronto 1993.

SCHLESINGER Philip, "On National Identity: Some Conceptions and Misconceptions Criticized." (1987), *Social Science Information/Information sur les sciences sociales* (London, Paris), Vol. 26, No. 2, 1987, str. 219-264.

SETON-WATSON Hough, *Nations and States* (1977), Methuen; London; or Westview Press; Boulder, Colorado 1977.

SHAW M. N., *International Law* (1991), 3rd edition, Grotius Publications Ltd.; Cambridge, 1991.

STARKE J. G., *Introduction to International Law* (1989), 10th edition; Butterworths; London, 1989.

ŽAGAR Mitja, - "A Contribution to an 'Ethnic Glossary'" (1993), *Razprave in Gradivo* (Treatises and Documents), št. 28, Inštitut za Narodnostna vprašanja, Ljubljana, 1992, pp. 155-169. - »Position and protection of Ethnic Minorities in the Constitution of The Republic of Slovenia: Basic information« (1992), *Razprave in Gradivo* (Treatises and Documents), št. 26-27, Inštitut za Narodnostna vprašanja, Ljubljana, 1992, pp. 5-20.

MARJAN BREZOVŠEK*

Fragmenti o strpnosti

kot političnem kultiviranju človeka

I

Ko je rimski Konstantin Veliki 329. leta izdal edikt o toleranci krščanske vere, s katerim je predpisal njeno veljavnost znotraj meja cesarstva nasproti poganškemu verovanju, kot da so hkrati nastali tudi prvi dvomi o veljavnosti tega pojma.¹ Pustimo pri tem ob strani to, da se lahko komu zdi čudno, da se s pomočjo strpnosti nekaj predpisuje (npr. »bodi strpen!«), ker se zdi, da narava tega pojma ne dovoljuje zapovedi. Vendar je to vsekakor lažni dvom – uporaba tega pojma predpostavlja nekakšno moč, da bi »deloval«. Strpnost ni gola nemoč niti ni zgolj pasivno pričakovanje usode.

Po drugi strani pa je sumljiva osebnost, ki jo izraža. Da bi to uvideli, ni treba biti prevelik moralist; zadostuje, da se spomnimo nekaj zgodovinskih dejstev. Konstantin je bil »velik« tudi po tem, da je ubil več kot tisoč ljudi (med njimi tudi nekaj članov svoje družine), ki so mu stali napoti do prestola. Ob upoštevanju dejstev najbrž on ni najprimernejši vir določb o toleranci. Duša, ki ima na vesti kakih tisoč žrtev, pač ni preveč ustrezna za humanistične ideje strpnosti, niti ji ni mogoče objektivno priznati pristojnosti zadnje instance v presojanju, kaj je strpno in kaj ni.

Zgodovinsko delovanje svetovnih religij sploh lahko obravnavamo tudi z rekordnim številom žrtev, ki so padle v njihovem imenu.² Vendar pa na tej podlagi ne želimo usmeriti razprave o strpnosti k splošnemu okviru njenega nastanka, ki je med drugim tudi že dovolj poznan. Vsakdanje vsebine strpnosti, kot so npr. »živi in pusti živeti druge« (ali v našem primeru »veruj in pusti druge, da verujejo«), so bile prepogosto podkrepljene s človeško krvjo, da bi bile samo v slučajni zvezi.

S Konstantinom se namreč začena tudi zgodovina krščanstva kot državne religije, ki svoj položaj in nedotakljivost doktrine brani z vsemi sredstvi in vsako odstopanje preganja in duši, t.j. zgodovina preganjanja heretikov, Židov in čarovnic, inkvizicije in križarskih pohodov. Obrazložitev vse te izključnosti in nestrpnosti

* Dr. Marjan Brezovšek, docent na FDV v Ljubljani.

¹ Na vso ambivalentnost tega področja pa opozarja že predhodni Sokratov primer. Sokrat je z obrambo pred obtožbami, da kvari mladino in da ne spoštuje državnih bogov, pač pa uvaja »nova božanska bitja«, pravzaprav razložil prvo obrambo svobode misli. Ena glavnih točk njegove obrambe je bila teza o prvenstvu avtoritete individualne zavesti nad tradicijo in pozitivnim zakonom. Sokrat je to prepričanje plačal z glavo. Druga pomembna stvar v njegovi obrambi pa je bil argument o velikem družbenem pomenu svobodne razprave o družbenih, moralnih in političnih vprašanjih in opozorilo, da družbeno življenje stagnira, če takšne razprave ni. Prva od teh dveh tez je postala ključni predmet sporov med zagovorniki in nasprotniki svobode in strpnosti, druga pa priljubljen argument v prid svobode misli v delih velikih filozofov.

² Primerjaj o tem Karlheinz Deschner, *Kriminalgeschichte des Christentums*, Reinbek, 1988.

sti, ki se ne boji niti najhujših, najbolj surovih sredstev, je bila relativno enostavna: *extra ecclesiam nulla salus*, zunaj cerkve ni odrešitve.³ Biti strpen do heretičnih prepričanj naših bližnjih pomeni pustiti jih v grehu, brez resnice, milosti in odrešitve, kar jih bo na koncu privedlo v večno prekletstvo in peklenške muke. Drug argument je politični: pravovernost glede vere in nesporna avtoriteta cerkve sta nujni pogoj za stabilnost, red in napredek v državi, katere državljani izpovedujejo krščanstvo. Krivoverstvo in ateizem torej nista greh samo s teološkega vidika, ampak sta hkrati tudi zločin z vidika posvetne oblasti, zločin, ki pelje v razdor, konflikte in anarhijo.⁴

II

V čem je torej logika primarne situacije? Prevzem Konstantinovega delovanja (s stališča škofa Teodorja) je lahko dovolj dober uvod v to logiko. Ta se glasi: »Vsi ljudje so ga spoznali kot dobrega očeta«. Konstantin bi bil po tem gledanju lahko razumljen skoraj kot merilo protislovne človekove narave, po kateri imajo očetje nagnjenje k ubijanju svojih otrok. V tem primeru bi to protislovje vsebovalo tudi samo načelo. Toda ta argument je lahko ovreči: težko je verjeti, da bi ljudje pristali na vero, v kateri so izpostavljeni samovolji očetov. Sicer v njej ne bi iskali nikakršnega reda. Pred bogom so vsi enaki, tudi sam Konstantin. To je izkušnja krščanstva, ki jo je nasploh mogoče razumeti tudi kot moralno refleksijo pred neupravičenimi postopki nasilnežev. Na tej podlagi je razvidno tudi, da načelo strpnosti ni kar tako izmišljeno, ne glede na to ali zadeva cilj ali ne. Predvsem se nanaša na vključevanje ljudi, od katerih pričakuje soglasje. Gre pa za prostovoljno priznavanje nove vere (zdaj krščanske) kot tudi novega vladarja nad ljudmi. Če torej ne želimo zapasti v protislovje zgodovinskega in teološkega utemeljevanja načela strpnosti, moramo torej predpostaviti njegovo konstitutivno vlogo za skupnost: gre za legitimacijo družbeno-kozmoške ureditve, v kateri se uvaja. V prid tej tezi lahko navedemo nekaj kulturne zgodovine.

Rim ni utemeljen niti na poznani zgodovini ljudstva (o katerega izvoru pričajo v glavnem ovrgljive predpostavke) niti ni zrastel na lastni mitologiji, ljudskem epu ali filozofiji. Prav obratno: Rimljani so mislili praktično in želeli vladati. Pri tem je bilo v pomoč samo tisto, kar pripelje abstraktno voljo osebe do veljave. V svoj jezik so od stoikov sprejeli pojem imperativa, na katerem so razvili pravo kot definicijo posplošljivih norm. In končno je tu »politika« v obliki načela tolerance, ki uvaja idejo enega boga med politeistična, poganska ljudstva.⁵ Vse poti vodijo v Rim, tam vlada Eno, smisel številnih eksistenc. Spreminja se ontološki odnos do stvarnosti: poganom je posredovana enotna slika sveta, ki je razvita na univerzalnih zmožnostih krščanstva. Subjekt strpno-

³ »Globoko prepričanje, da tiste, ki ne verjamejo v učenje (cerkve), čaka večno prekletstvo in da Bog kaznuje teološke napake kot najhujše zločine, je naravno privedlo do pregonov... Heretiki so hujši od običajnih zločincev... Nestrpnost, ki je iz tega izšla, se je neizbežno razlikovala od vsega, kar je svet do tedaj izkusil, tako po naravi kot po intenzivnosti.« J. B. Berry, *A History of Freedom of Thought*, London, 1952, str. 37-38.

⁴ V 18. stoletju je v prosvetljenih krogih v Franciji in drugje strpnost veljala za vrlino; no, samo sto let prej, je imela beseda tolerance kritične, celo sramotne konotacije. Reči za nekoga, da je toleranten, je pomenilo pripisati mu neodločnost in popustljivost do zla. Škof Bossuet je tako trdil s ponosom v enem od svojih spisov proti protestantizmu, da je katoliška cerkev od vseh najnestrpnejša. Vendar mu protestanti niso ostali dolžni: valonski cerkveni zbor v Leydenu, katerega udeleženci so bili v največji meri hugenotski begunci iz katoliških okolij, je obsodil strpnost kot herezijo. O netolerantnosti gl. S. Južnič, *Identiteta*, Ljubljana, 1993, str. 166-7.

⁵ Gl. več o tem E. Labrousse, *Religions Toleration*, v: P. P. Wiener (ed), *Dictionary of the History of Ideas*, New York, 1973, vol. IV, str. 112.

sti ni nič drugega kot Bog, ki absolutno postavlja drugo: monizem vzpostavlja pluralizem, monoteistična religija politeistično. Toda kakšno načelo strpnosti je to?

Ali ni to nadaljevanje vojne bogov za eksistenco sveta, v katerem si preživeli ne želi več naklonjenosti ljudi, ampak jim jo samo pripisuje. Nezmožnost zgodovinsko-teološke utemeljitve tega načela je razvidna iz teh aporij. Potemtakem strategija nadaljnjega razmišljanja ne more biti več strogo teološka opredelitev predmeta, ker vodi v odprto protislovje – »ne imej drugih bogov, ampak samo mene«. Sama toleranca mora biti pojmovana (razumljena) v razlikovanju od enopomenskega potrjevanja absolutna.

III

Ideal-tipsko gledano – pa je bil takšen model strpnosti že predstavljen z grškim polisom, utemeljen pa na ideji *politične kulture*, ki jo prevzema nase Aristotelova praktična filozofija. Praktična filozofija se ne ukvarja z nekakšnim posebnim načinom človekove dejavnosti, ki bi jo lahko imenovali praksa, ampak s tistim, kar sploh omogoča kakršna koli dejavnost (ji predhodi). Preglednost skupnosti je ena od predpostavk praktičnega razuma, vendar ne tako, da to oznanja nekakšna transcendenčna norma po sebi kot spoznanje najmodernejših, ki potem uporabljajo z drugimi (v smislu Platonove države). Ne pade Beseda z neba kot logos, ki vnaša smisel v brezsmisel.

Aristotelova analiza je zdravorazumska in izključuje metafizični presežek zamisli »božje države«, po katerem bi človek moral svoje cilje uresničevati v primerjavi z idealno ureditvijo stvari. Temeljne institucije dobrega življenja so nasproti temu zanj v obzorju sveta življenja, ki ga označuje metafora hiše. V gospodarski dejavnosti človek vodi gospodinjstvo v smislu »gospodarskega doma«, s pravom, s katerim ščiti svoje temeljne interese pripadajo od zmeraj »običaju hiše«, politika, katere smoter je obstoj skupnosti svobodnih ljudi, pa je usmerjena k etičnim ureditvam, ki slonijo na izročilu starih. Etično je sinonim za običaj, navado, izvor, pravičnost (kot vrlino), in je umeščeno tako v polis kot v družino. Politika torej ni stvar samo višjih stanov, ki sprejemajo razumne odločitve, ampak se tiče vseh svobodnih ljudi. Polis je dinamična celota, v kateri nista ločena spoznanje in delovanje, posebnost interesov samostojnega posameznika od splošnega, s katerim se povezuje v skupnost. Praktična filozofija tako v svojem pojmu zajema etiko, ekonomijo in politiko. Z metodičnega vidika se z njo Aristotel ograjuje od padca v empirizem z ene strani in dedukcije države z nekega etičnega načela (npr. strpnosti) z druge strani.

Zato tudi danes ne moremo kar tako odstopiti od teh razmišljanj.⁶ Praktičen razum je bil Grkom potreben toliko, kolikor za svojo razvidnost dobrega življenja v skupnosti ni zahteval »znanstvenega dokaza«, ki bi ga legitimiral. Gre za povsem drugačno vrsto racionalnosti, ki jo imenujemo *politična kultura*. To dovoljuje vprašanje o pravilnosti delovanja hkrati s problematiziranjem možnosti načrtovanja političnega življenja. *Praktično življenje*, ki mu pripadajo etika, pravo, politika in vsa tista znanja, ki omogočajo, da se cilji in vrednosti človekove narave izpolnijo, se razvija v *mediju politične kulture*. Norme ni mogoče preprosto postaviti kot načelo, ampak se vedno znova proučuje v skladu s kontingenco praktičnega delovanja.

Opozorjanje na zgodovinsko možnost modela, ki ga ponuja grški spis, ne

⁶ Če bi praktično filozofijo razumeli kot nesamostojno duhovno vedo v smislu regionalne ontologije, ki samo parazitira na posledicah mišljenja, ki je na višji stopnji že odločilo o njeni usodi, bi zapadli v velik nesporazum s tistim, kar praktični razum je in pomeni, ker te odločitve niso posledica njegovega, ampak teoretičnega razmišljanja.

pomeni vračanja v dobre stare čase, pač pa poudarja naravo ideje politične kulture nasproti vsem apriornim konstruktom zgodovine, v katere je nasilno vcepljeno načelo organizacije skupnosti. *Ideja politične kulture* spoštuje »zakonitosti« življenja v skupnosti, ne da bi jih spreminjala v nujnost obstoja nekakšnega božanstva.⁷ Uvajanja smotra človekove narave v polisu, ki ne gradi samo sebe, ampak tudi človeško skupnost kot kulturno vrednost in posebnost njihovega obstoja (homo politicus), bi lahko imenovali *antropogonija*. Tu ne gre več za pripoved o nastanku prvega človeka, niti za vključevanje starih mitskih predstav, ki posredujejo nekakšno praskupnost. Praktična filozofija ne spada v evolucionistično teorijo socialnega delovanja. Praktična filozofija je filozofija konca, uresničenje človekove narave, ne pa filozofija izvora in začetka, ki vsebuje romantične predstave o izvorni moči človeka. Romantična zamisel izvora človeka celo prepoveduje politični govor o subjektu, ki je hkrati razumno in končno bitje. To je mogoče rekonstruirati v razmahu od Nietzscheja do Heideggerja in v njihovem pomanjkanju politične kulture.

IV

Z refleksijo na politično kulturo je načelo strpnosti v nadaljnjih poskusih utemeljitve mišljeno v glavnem v *humanistični tradiciji*. Pri stoikih se strpnost zoži do kateleptične fantazije, ki naj z eno besedo prepriča človeka, da njegov transcendenčni Jaz gradi ta svet kot pravičen. Posameznik živi pravo življenje edino znotraj *etično-kozmološke ureditve*, proti kateri so politične razmere gola slučajnost. Postavljajoč v oklepaj zunanjo vzročnost, subjekt politike odloča o delovanju, sklicujoč se na svojo zavest in usmerjen z ideali modrecev, ki so svobodni celo v okovih. Načelo strpnosti je samo negativen trenutek fantazije, ki želi najprej postaviti svobodo osebe kot dolžnost. Strpnost, čista notranjost, ki ji manjka »sistem svobode, ki obstaja kot nujnost« (Hegel).

Omenjena figura mišljenja odmeva vse do tenorja eksistencialnega teologa Gabriella Marcela.⁸ Ta želi *strpnost v imanenci*, zato se obrača k dialektiki vprašanja o strpnosti: ta bi morala biti kontranestrpnost. Da bi se približali temu, se je po njegovem mnenju treba izogniti heterodoksiji: človek ne more služiti temu načelu na dve strani – po eni strani Bogu, po drugi pa osebi (subjektu). Možnost osebe, da ve resnico, ne izključuje možnosti, da je strpna do tistih, ki mislijo drugače (v tem je fenomenologija strpnosti), vendar jim mora preprečiti, da pri tem žalijo (»ranijo«) druge. Šele potem so v službi Boga. Eksistencialni teolog ne sme dopustiti, da se v njegovem imenu izvaja nasilje. Fenomenologija strpnosti je predvsem protidemnologija, ki ne pristaja na obstoj ob zaporedni kriminalni zgodovini krščanstva.

Eksistencialno-teološko pojmovanje strpnosti tako plačuje davek izgubi politično-kulturne razsežnosti, vendar pa odkriva ključni trenutek v strukturi novoveškega političnega mišljenja. Topika političnega mišljenja je teologija, njena kronska znanost in ontologija. Ontologija ima načelo strpnosti v svoji pristojnosti zaradi omejevanja demonske človekove narave; in takšna instrumentalizacija se je ohranila do danes.⁹ V bistvu je strpnost strah pred drugim, ki se kaže tako, da

⁷ Spodbudo za razmišljanje v tej smeri najdemo pri J. Ritterju (*Metafizika i politika*, Zagreb, 1987, str. 121). Problem, ki nastane, če na Aristotela gledamo kot na močnega institucionalista, ki domnevno glorificira tradicijo in samorazumljivost obstoječih norm, Ritter rešuje prepuščajoč besedilo Aristotelu: etos ni gola identifikacija z ureditvijo, ki izhaja od očetov. »Vsi biRejo dobro, ne pa to, kar so predali očetje.«

⁸ Gl. G. Marcel, *Od neprihajanja do zaziva*, Zagreb, 1984, str. 233.

⁹ Konzervativci v liberalnih demokracijah gledajo na toleranco močno opredeljen s političnim kontekstom. V novih

drugemu niti ni treba priznati mene, moje tradicije in vrednosti. Ekstenzivnost pojma se tako vedno nanaša na negativno področje (»ne bomo trpeli . . .«) ob tih predpostavki oblasti, da je že čez vsako mero strpna in da ni treba zlorabljeni njene dobrote. Na mestu tega subjekta je bil prej Bog, neomejeno razdajajoč svojo milost. Država je nov subjekt strpnosti, če ima legitimacijo pravne države. Država lahko brez prevelikega razmišljanja od svojih državljanov zahteva to, kar je Kant v svojem eseju o prosvetiteljstvu opredelil kot »maširanje, ne rezoniranje«.

Strpnost je tu v bistvu pojmovana kot grožnja z drugačnim stanjem v primerjavi z obstoječim. Ta je torej za političnega teologa utemeljena kot tehnika manipulacije in je absoluten strah pred drugim, ne pa razglašeno spoštovanje drugačnega mišljenja. Drugi je transcendenca, groza praznine (»pekel, to so drugi«), ki ga je treba odstraniti: strpnost je v tem smislu v funkciji, da bi v bistvu v duhu ostal sam svoj. To je politični pesimizem, ki ga je opredelil že »prvi psiholog« Nietzsche. Zanj je strpnost samo še en dodatni znak slabosti modernega človeka in krščanstva in padec v nihilizem: nesposobnost, da se reče da ali ne lastnemu idealu.¹⁰

Precep, v katerem se je znašlo prosvetiteljstvo, dobro ponazarja metode njihovega reševanja. Takšno stanje na področju strpnosti naj bi bilo izkoriščeno kot prednost. Scenarij obrata poteka v času razpadanja religije razodetja. Išče se ustrezna zamenjava z razumno religijo. Zgodovinske posebnosti posameznih regij, njihova razodetja in učenja, običaji in institucije z vidika razumne religije ne morejo biti več nujne svetinje, ampak samo goli ritual, različnost pojave božanske ideje, ki jo vsak človek lahko doseže z razumom. Bodinus in Locke¹¹ ponujata takšno, humanistično smer razumevanja, v katero je vpleteno načelo strpnosti bolj kot praktičen pogoj za vodenje razumne razprave. Intencija je antimetafizična – vsak človek, kultura ali država so lahko priznani, če delijo neko elementarno religiozno prepričanje.

Dejstvo pripadnosti neki religiji je tako predpostavka za priznavanje človečnosti človeka. Iz tega pa je bil izpeljan napačen naturalističen sklep, da imajo lahko samo ljudje z verskimi prepričanji državljanske pravice in pravico do človečnosti. Ateisti se ne morejo tolerirati, prav tako kot se niso tolerirale čarovnice. Takšna inscenacija strpnosti ne predstavlja samo na razumu utemeljene naravne religije vsakega človeka, ampak tudi s politično funkcijo omejeno ideologijo absolutizma. Religiozni mislec strpnosti je hkrati teoretični utemeljitelj *političnega absolutizma*. Načelo strpnosti je tako ponovno zoženo na dve nezdržljivi ravni, ko se na eni pojavlja kot pluralizem, na drugi pa kot monizem. Medtem ko odkriva možnost obstoja v politični skupnosti, pa s pajčolanom neprozornosti zakriva izvor suverenosti oblasti. V skladu s tem je njegova legitimacija v »ljudski« demokraciji razglašena kot totalitarizem: jakobinski absolutizem je, razglašujoč strpnost v obliki človekovih pravic (ne glede na spol, raso, pripadnost veri in narodu), spodbujal

demokracijah je konzervativizem opredeljen s sprejemanjem ali zavračanjem statusa quo, kar pove več o posameznikovi politični perspektivi kot pa kontinuum levo-desno npr. Stališča do reform in družbenih sprememb so se torej povezala s politično toleranco.

¹⁰ Negativen psihološki »tip« človeka, ki je podlegel načelu strpnosti, ga izenačuje z nesposobnim in nemočnim bitjem, ki se ne more spopasti s stvarnimi problemi, medtem ko preprostejši »tipi« ne vprašujejo mnogo o stvareh, ampak enostavno delujejo.

¹¹ Johannes Bodinus, Heptaplomers, Razgovor sedmerice, napisan 1593. leta v obliki razgovora sedmerice vernikov, ki primerjajo svoje religije in se opredeljujejo za njihovo enakopravnost (proti dogmatski izključnosti). John Locke, Pismo o toleranci (gl. Časopis za kritiko znanosti, let. XXII, št. 164–165) je prav tako zagovarjal enake pravice ver do različnosti vsake od njih v odnosu do »svojega boga«. Locke se je zavzemal za strpnost med cerkvijo in državo, med različnimi verskimi skupnostmi in za strpnost znotraj iste verske skupnosti. Toda za vse to je zahteval reguliranje ravnotežja v okviru obstoječega zakona.

revolucionarnega »državljana sveta« k terorju v imenu prepričanja, da dela pravilno.¹² Strpnost je tako ponovno zapadla v dialektiko prosvetljenstva, katere druga stran je nasilje.

V

Na načelo strpnosti kot idealen tip za delovanje lahko gledamo tudi v okvirih t. i. *pacifikacije notranjih odnosov v družbi*. Ta pozitivna stran krščanskega humanizma se nadaljuje v znanih Webrovih delih, ki povezujejo protestantsko etiko in nastajanje kapitalističnega gospodarstva. Zgodnje protestantsko zavzemanje za individualno svobodo je arhetip pojma liberalizma. V tej zvezi je strpnost neposredno obrazložena kot temeljna norma demokratičnega humanizma. Družba, ki ustreza temu etičnemu postulat, je vzorec prestabilizirane harmonije. Interesi, ki ženejo ljudi v dejavnost, so temelj takšne družbe. Člani družbe morajo skrbeti samo za svoje bogatenje, s čimer hkrati povečujejo splošno blaginjo. S tem ko osreči sebe, je posameznik strpen do drugega. Tako je dosežena občost stvari, maksimiranje sreče v družbi. Posamezniki, ki so v takšnem sistemu zoženi na svobodo zavesti in egoistični interes, veliko lažje dosežejo kompromis, kot pa če bi se borili za objektivno priznavanje svojih načel. Nekateri pa takšno utilitaristično razumevanje strpnosti vendarle razširjajo na najvišje etično stališče – kot pot do same objektivnosti. To pomeni spoštovanje pravic drugih posameznikov in skupin, da obstajajo kot življenje drugačno od našega.

Načelo strpnosti pa ne pomeni, da moramo priznati verovanje in vrednosti drugih, niti nam ne preprečuje, da kritiziramo njihova stališča in vplivamo na njihovo spreminjanje. Pri tem se lahko sklicujemo na tri dobre razloge. Prvi je *epistemološki* in se pripisuje začetniku teorije liberalizma Millu.¹³ S kritiko metodičnega solipsizma pridemo do negativnega dokaza za strpnost. Če nisi strpen do drugih, predpostavljaš, da ti in tvoja skupina razpolagata z absolutno resnico. Toda temu se upira dejstvo, da so najvišji dokazi nezmotljivosti v zgodovini idej v glavnem ponarejeni. Monopol na resnico blokira pot raziskovanja, brez katere se družba ne more obnavljati in stagnira ob nerešenih vprašanjih.

Drugi argument je *psihološki*: prepričanja, ki so nespremenljiva, degenerirajo v dogmo. Strpnost do nasprotnih prepričanj omogoča preverjanje lastnih stališč kot tudi njihovo modifikacijo, če so napačna. Tretji razlog za strpnost je *političen*. Nobena skupina ni vsevedna, trdijo pristaši strpnosti, niti za vse v družbi v enaki meri dobra. Če moč resnice priznamo samo eni skupini (mišljenju), je zabrisana razlika med lastnim interesom in splošnim dobrim. »Ekskomunicirani« v vsakem primeru izgubljajo, interesi in »splošno dobro« pa so samo interpretacije uradne verzije, ki jo postavlja vladajoča skupina ljudi.

Proti tem (prepričljivim) razlogom so postavljeni ugovori predvsem z vidika *decizionizma*. Humanizem strpnim pripisuje nemoč; ljudje, ki se identificirajo z absolutom, predstavljajo mnogo močnejše sile od tistih, s katerimi razpolagajo strpni. Načelo strpnosti je, menijo decizionisti, tipično prosvetiteljska pridobitev, ki zahteva uporabo razuma (Locke je napisal Esej o človeškem razumu!). Etika strpnosti pušča vnevar, da za takšno zrelost niso sposobni vsi ljudje. Nestrpnost je »rojena«, da bi bila ideologija; sklicuje se na strasti in enostavno pravilo »naredi

¹² *Decizionizem* nasprotuje smotrom tolerance, sklicujoč se na prepričanje: *auctoritas non veritas facit legem* (avtoriteta, ne resnica, tvori zakon).

¹³ John St. Mill je razširil možnost tolerance na vso različnost človeškega mišljenja. Cilj tolerance je priznavanje pravice do tuje svobode. Tudi če je opozicijsko mišljenje zabloda, lahko vsebuje del resnice. Mill pa navaja tudi naravne in družbenozgodovinske meje strpnosti.

kot več in znaš«. Predpostavlja enostaven odgovor za vse razmere, strpnost je čisti presežek.

Decizionistično pojmovanje zavrača področje politične kulture, saj premešča človekov Jaz iz duše v telo. Na podlagi odkritja nezavednega in psihoanalize je nastala kritika mita o razvidnosti zavesti: tisto razumno v nas je mnogo šibkejše od nagonskega. Z izleti v nepoznana področja psihe je psihoanaliza želela pridobiti nasproti intuiciji stare ezoterije, vendar pa je sam postopek takoj vzbudil dvom, da je mogoče doseči »neposredno izkustvo«. Ta postopek mora biti razumljen kot »racionalizacija«, s katero psihoanalitik izbrska nezavedno, ki preprečuje izražanje prave narave človeka; medij politične kulture mu tega ne zagotavlja več. Vendar pa smisel kritike razvidnosti ostaja: kako morajo biti prosvetljeni demokrati prepričani, da vsak Jaz iz neposredne bližine najbolj pozna sebe (Peter Sloterdijk). To, kar se zdi racionalno, hkrati podaljšuje tudi nelagodje v kulturi, tako da je »oceansko občutenje« (Freud), ki ga ponuja religija, pretvarjajoč politično kulturo v abstraktno načelo strpnosti, samo pokrivalo zasebne in skupinske iracionalnosti. Da je imel Freud prav, potrjuje neslaven konec liberalizma v totalitarni državi (Weimarske republike v Hitlerjevem »tretjem rajhu«). Načelo strpnosti kot temeljna norma humanistične (liberalne) družbe je (bilo) utemeljeno na istih slepih in iracionalnih silah kot v času absolutističnih držav.

VI

Da bi to presegli, je bilo treba načelo strpnosti dvigniti na višjo stopnjo abstrakcije: državo blaginje. Politična kultura je (bila) razširjena z gospodarskega, pravnega in etičnega področja na socialno dobro in postala ena od funkcij »prosvetljene države«. Vendar je tudi v tem prosvetljevanju opaziti prekinitve, kot je to videl Marcuse¹⁴ v svojem eseju *Kritika čiste tolerance*. V njegovi analizi »post-new-dealovske« Amerike kljub izhodu iz predvojne velike gospodarske krize s prosvetljenimi metodami ni uspelo preprečiti regresije in preobrata v hladnovojni novi kolonializem, ki se je umestil v temelje družbe. V institucijah politične kulture je Marcuse videl masko represivne tolerance, utemeljeno na teoriji »čiste tolerance«. Represivna toleranca uradno priznava nemoč človeka, da bi reagiral na nepravilnost v družbi, v kateri država blaginje vsiljuje svojo nevtralnost pred takšnimi vprašanji, prikrivajoč jih z dostopnostjo »obilja blaga«. Nasproti razumni strukturi strpnosti kot samosmotra nastopa njeno prevajanje v funkcijo lastnega znaka – pretvarjanje sredstev.

Marcuse pri tem ni spregledal razsežnosti institucije strpnosti, kot so mu sicer očitali kritiki. Demokratična toleranca je po njegovem mnenju namreč boljša kot institucionalizirana netoleranca, ki žrtvuje pravice in svoboščine živih generacij v imenu prihodnosti (revolucije). Uporaba etičnih meril za zgodovino seveda ne more teči tako, kot je bilo zamišljeno z univerzalističnimi koncepti tolerance (»treba bo«), kot gole dolžnosti, obkrožene s sistemom nesvobode. Tu seveda vidimo šifro utopije, kajti v vsakem primeru je Marcuse v načelo strpnosti vnesel več, kot je lahko iz njega razbrati. Od njega zahteva, naj bo zgodovinsko načelo, toda v tem primeru bi moral izpolniti predpostavke zgodovinskosti – etika ne more biti uporabljena zgodovinsko, če ni nekako prepletena s socialno ontološkimi predpostavkami organizacije družbe, sicer je preozka (prazna) rešitev za socialno vse kompleksnejši svet.

Norberto Bobbio tudi zavrača Marcusejevo razumevanje strpnosti in trdi, da je

¹⁴ Gl. H. Marcuse, *Represivna toleranca* v: *Časopis za kritiko znanosti*, let. XXII, št. 164–165.

njegov pojem »represivna toleranca« protisloven. Očita mu ideološko stališče, ki ne ločuje med strpnostjo in nestrpnostjo. Za Marcuseja naj bi bila dobra tista strpnost, ki dopušča dobre (levičarske) ideje, in slaba tista, ki dovoljuje zgrešene (konservativne) ideje. Bobbio nasproti postavlja dva ugovora: vpraša se, komu pripada pravica, da ideje ločuje na dobre in slabe, in trdi, da se antiteza ravnodušnost-fanatizem ne prekriva z antitezo toleranca-netoleranca. V primerjavi z Marcusejevo selektivno strpnostjo postavlja več razlogov v prid strpnosti. Na najnižji stopnji motivacije za strpnost je izbira, ki se za strpnost odloči iz pragmatičnih razlogov, ker je to v danih okoliščinah najmanjše zlo. Vprašanje razmerja sil med obema stranema je zelo pomembno: močnejši lahko dopušča šibkejšega iz gole koristnosti.¹⁵ V odnosih med enakovrednimi stranmi pa prihaja do vzajemnosti, ki je podlaga in vodi h kompromisom, posredovanjem in pogodbam. V obeh primerih je strpnost rezultat izmenjav. Plemenitejša od oportunistično motivirane strpnosti je zavestna izbira načel omikanega in civiliziranega sožitja, ki že vsebuje podmeno aktivnega in zaupljivega odnosa do drugega in drugačnega, kar pomeni, da se spori lahko rešujejo s prepričanjem. Kot tretji razlog in tretjo raven strpnih odnosov pa Bobbio navaja moralno motivacijo: spoštovanje drugega.

Nasproti Bobbiovemu optimizmu, ki v strpnosti vidi pomembno in trajno civilizacijsko pridobitev, lahko postavimo Habermasovo zadržanost, nevero v neko »metafizično« utemeljeno pozitivno tradicijo, ki vseskozi opozarja, da moramo v medčloveških odnosih vseskozi računati na dramatične prelome, kot so bili tisti, ki so privedli do holokavstva. Njegov predlog racionalne in sporazumno sprejete komunikacije med subjekti, ki sloni na etičnem diskurzu, ne izključuje možnosti, da se grozote ponovijo. Politični realizem zahteva tako, da pozitivno vrednotimo vse stopnje strpnosti. Liberalno-demokratski zagovor strpnosti je namreč vsekar preoptimističen, v praktičnem udejanjanju pa kot nadomestek politične enakosti, enakosti pred zakonom, tudi poln protislovij.¹⁶ Področje družbene in politične strpnosti se vzpostavlja namreč predvsem tam, kjer gre za odnose med subjekti neenake moči.

VII

Med socialističnim totalitarizmom je t. i. boljševistični stil politike zahteval uničenje, ne samo poraz sovražnika (nasprotnika). Takšna politična norma očitno ni bila usmerjena k demokratični politiki, niti ni bila združljiva s politično strpnostjo. Vendar pa je tudi v procesu prehoda k demokraciji (demokratizaciji) strpnost redkejša dobrina. Najhujši zastoj pa so krvavi medetnični, plemenski in verski spopadi. Na pogorišču starega sistema se je uveljavil nacionalizem kot edina oprijemljiva vrednota ogroženih; rasno, narodno in jezikovno-kulturno razlikovanje so ponovno postali razlog in opravičilo najhujših zločinov. Pri tem pa obstaja paradoks, da tisti, ki izražajo toliko nestrpnosti do drugih, prav tako kažejo tako rekoč neomejeno podporo tekmovalnim volitvam in večstrankarskemu sistemu. Kako je mogoče razumeti takšno stanje?

Mnogi opozarjajo, da je strpnost vrednota, ki se je težko »naučiti«; najbrž spada med najtežje učljive vrednote v konstelaciji demokratičnih vrednot. Za državljane je najbrž relativno enostavno razumeti, zakaj so tekmovalne volitve

¹⁵ Represija bi utegnila npr. povzročiti mednarodni škandal, ki bi mu prinesel več škode kot koristi. Šibkejši mora znati »potrpeti« napake močnejšega, saj mu ob uporabi lahko grozi še hujši poraz.

¹⁶ Gl. o tem tematsko številko Časopisa za kritiko znanosti (št. 164–165), zlasti prispevke R. Močnika, T. Kuzmaniča, D. Štrajna, A. Mermolje.

pomembne za demokratizacijo, pa tudi sprejeti precej široko opredelitev političnih pravic v skupnosti. Težje pa je razumeti, zakaj naj bi dovolili najbolj osovraženi političnim nasprotnikom (sovražnikom?), da izpeljajo npr. javne demonstracije. To je še posebej težko med političnimi nemiri, negotovostmi in krizami, ko je tudi sicer politična strpnost na splošno na najnižji točki. Nizka stopnja politične strpnosti v postkomunističnih državah najbrž izraža nepopolnost demokratične revolucije oziroma posebno stopnjo razvoja javnega mnenja, ko je načelo večine bolj spoštovano, medtem ko načelo manjšine še ni postalo najširše sprejeto.

Lahko bi celo rekli, da se demokratizacija odvija najprej z razvojem podpore večinskosti v primerjavi s podporo manjšinam, podobno kot je bila liberalizacija pred širjenjem nasprotovanja. Prav tako je mogoče ugotoviti, da obstaja znatno več splošne podpore svobodi, kot pa je politične strpnosti. Gre za nepripravljenost uporabiti svoja splošna prepričanja za svoje politične nasprotnike. Kjer pa je manj podpore za individualno svobodo na splošno, pa je še več vzrokov za zaskrbljenost glede demokratizacije. Stopnjo politične (ne)strpnosti pa v največji meri opredeljujejo: zaznava grožnje (pretnje) od drugih skupin; (ne)podpora splošnih in postopkovnih norm demokracije; psihološka negotovost; politični konzervativizem; (post)materializem in druge spremenljivke. Večina tistih, ki proučujejo politično strpnost, pa se strinja, da državljani pridobijo to vrednoto s procesom socialnega učenja.

Teorija socialnega učenja ugotavlja, da se državljani v demokracijah naučijo, da je najprimernejši odgovor na politično nasprotujoče interese in skupine politična strpnost. Strpnost je tako zamišljena kot pomembna sestavina demokratične politike (Dahl). Neuspeh podpore tej demokratični podpori je tudi neuspeh socializacije. Brez strpnosti pa sta oteženi nasprotovanje in tekmovanje, ogrožena je režimska legitimnost, prevladuje pa otopela konformnost. Zaradi tesne povezanosti strpnosti z demokratično politično skupnostjo je ta še posebej pomembna za demokratizacijo političnih skupnosti; v prehodu iz totalitarnega v bolj demokratičen režim. Pomen politične strpnosti kot elementa demokratične politične kulture je z gibanjem k večjemu pluralizmu in bolj demokratičnim institucijam in procesom v porastu. Etiko strpnosti je tako danes treba pragmatično omejiti na *politično kultiviranje človeka*.

LITERATURA

KING, P., Toleration, Macmillan, London

TINDER, G., Tolerance, University of Massachusetts Press, Amherst, 1976

MENDUS, S. (ed), Justifying Toleration: Conceptual and Historical Perspectives, Cambridge University Press, Cambridge, 1988

MENDUS, S. and EDWARDS, D., (eds), On Toleration, Oxford University Press, Oxford, 1987

PRIMORAC, I., O toleranciji, Filip Višnjić, Beograd, 1989

TOLERANCA, Časopis za kritiko znanosti, Ljubljana, let. XXII, 1994, št. 164-165.

Politična kultura in avtentičnost

Ni še posebej v politiki tako zelo pomembno in odločujoče, kaj je v resnici res, veliko bolj pomembno in odločujoče je, kaj ljudje menijo, da je res, kar verjamejo, kar kot svoja stališča uveljavljajo, za kar so se celo pripravljani žrtvovati.

Stane Južnič

Alles ist möglich, aber nichts ist sicher.

Credo

Zarisan je najširši, antropološki teoretični okvir razpravljanja o pojmu politične kulture in razčlenjen v štiri teme: v odnos med politiko in kulturo, odnos med politiko in osebnostjo, odnos med »človekom« in politiko ter odnos med politiko in političnimi skupinami (strankami) (Južnič, 1994).

Iz takšne problematizacije je razvidno, da nič ne leži in se ničesar ne moremo naučiti od objektov, niti od objektivnega sveta, ločenega od socialnega sveta. Vse znanje je posredovano in učimo se le od drugih, iz generacije v generacijo. V tem se kaže tista plat decentriranega razumevanja (Piaget, 1973) sveta pri človeških bitjih, ki mu v psihologiji strokovno rečejo kognitivni razvoj posameznika oz. njegovih sposobnosti simbolnega učenja in prenašanja naučenega na druge pripadnike svoje vrste.

To je ena razsežnost človekovega osebnostnega usklajevanja z družbo in kulturo, njegove subjektivnosti in intersubjektivnosti, ki bi jo lahko poimenovali kot diskurzivno racionalnost (Wellmer, 1977; Toulmin, 1972; Apel, 1980) ali pa sposobnost *komunikativnega in kooperativnega delovanja* (Habermas, 1985) – ta se uresničuje pretežno skozi jezikovni medij in njegove komunikacijske podaljške.

Druge pomembne razsežnosti prenašanja naučenega načina življenja so normativne, evalvativne, emocionalne in ekspresivne plasti osebnosti in družbenih skupin. To so razsežnosti človeškega sveta, njegove kulture, če in kadar jih obravnavamo ločeno od človeku povsem vnanje objektivnosti – predvsem naravnih zakonitosti, v katera smo tudi ujeta človeška bitja; ta so predmet naravoslovnih znanosti, kolikor in kadar seveda niso še vedno le stvar predznanstvenih spekulacij. Te razsežnosti človeških bitij se prenašajo skozi procese (politične) *socializacije in inkulturacije* ter so rezultat ohranjanja in nadaljevanja določenega skupinskega in individualnega načina življenja skozi čas, nekatere pa so rezultat dolgotrajnega procesa učlovečenja in so prirojene ali podedovane.

Čeprav je možno predpostavljati, kar tudi počnejo nekatere teorije o razvoju človeka, da se človek uči predvsem od narave – naj tu navedem le eno, ki pravi, da je npr. vsa umetnost nastala kot rezultat posnemanja in opazovanja naravnih pojavov, – pa si je skorajda nemogoče zamišljati obstoj kulture in družbe brez socialne in subjektivne podlage učenja in poučevanja oz. prenašanja znanja iz generacije v generacijo...

Zakaj govorimo o človekovi in ne samo o posameznikovi osebnosti, duhovnosti, kulturi ipd.?

* Mag. Janez Kolenc, raziskovalec na Pedagoškem inštitutu v Ljubljani.

Zato ker je tu govor o antropoloških premisah politike in kulture. Naj v tem okviru samo ponazorim nakazano pojmovno razliko: če je o kognitivnih in emocionalnih razsežnostih pri človeku še mogoče razpravljati samo na ravni posameznika, pa o normativnih, evalvativnih in ekspresivnih plasteh to ni več mogoče brez upoštevanja zgodovinskih, kulturnih in obče družbenih predpostavk in zakonitosti življenja ljudi sploh.

Glede na vprašanja o razmerju med kulturo in politiko bom tu poudarjeno obdeloval kognitivno-komunikativno, torej *diskurzivno-racionalno* in ekspresivno-responsivno, torej *moralno-praktično* razsežnost človekove (inter)subjektivnosti, in sicer glede na vprašanje o politiki kot človekovi (ne)avtentični dejavnosti.

Vprašanje, ki ga posebej obdelujem, se poenostavljeno glasi: ali je politika nujno laž, pretvarjanje, igra interesov in moči, namišljena resničnost, s katero se lahko ukvarjajo le posvečeni, ekspresivno nadarjeni individuumi, ali pa je morda politika človekova avtentična, racionalna dejavnost, s katero upravljamo dosežke in sredstva za zadovoljitev potreb neke skupnosti – polisa?

Kultura v politiki

Kadar gre za vprašanja o človeku, družbi in kulturi, gre vedno tudi za razmerja med *zavednim in nezavednim*, naravno, biološko, emocionalno-fiziološko, instinktivno naravo človeških bitij in njihovo duševno in duhovno, ekspresivno, evalvativno, normativno in kognitivno bitjo. Če govorimo o čustveni ali doživljajski – torej ekspresivni ali vrednostni ali celo normativni biti človeka, so vse še obremenjene z nezavednimi sestavinami; le kognitivna dejavnost naj bi bila povsem zavedna človekova značilnost.

Kaj je torej nepotvorjeno in avtentično pri človeku?

Ali ni to potem prav sposobnost samozavedanja in samorazumevanja, torej tudi sprejemanja in dojemanja samega sebe in drugih, ter narave in družbe kot celote zavednih in nezavednih sestavin. Ali lahko denimo rečemo za plemenske skupnosti oziroma »primitivne« kulture, da žive pretežno nezavedno življenje, podobno življenju rastlin in živali, za razvite kulture pa da so samoosveščene?

Kdo potemtakem živi pristno in nepotvorjeno človeško življenje, ali tisti, ki žive še v magično-verovanjskem odnosu do narave, ali pa tisti, ki živimo v svetu znanstveno-tehnične revolucije, kjer se narava postavlja v službo človeku z uporabo tehnologije in znanosti?

Ali morda pristno in nepotvorjeno žive tisti, ki so se povsem predali vrednostnemu standardu neke kulture, ali tisti, ki temu z uveljavljanjem svoje individualnosti nasprotujejo? Ali je *avtentično* človeško morda sprejemanje ene izmed svetovnih religij in vera v nadnaravne sile in boga, ali pa je pristno človeško dvomiti o vsem obstoječem in torej izhajati iz pomanjkljivega znanja o resničnosti itd. . . in tako naprej.

Ali je znanstveno sploh upravičena posplošitev, da so nekatere značilnosti človeške vrste pristne, druge pa ne? Kakšno vlogo ima pri tem kultura?

Ali se je, denimo, mogoče bolj strinjati z Edwardom Sapirjem,¹ ki pravi, da antropologija lahko govori le o posameznikih in torej razlikah med posameznimi

¹ Sapir Edward. Do We Need a Superorganic?, *American Anthropologist*, (1917)19 441-447.

bitji človeške vrste, ali pa je treba dati prav Leslieju Whitu,² ko trdi, da je znanstveno mogoče govoriti le o objektivnosti, del te objektivnosti pa je tudi pojav človeka in njegove kulture v univerzumu. Ali so človeku pristnejša svoboda, zmožnost samodoločanja in izbire, ali pa je človek povsem determinirano ali celo nadoločeno bitje tudi tedaj, kadar govorimo o njegovi individualni in minljivi pojavnosti.

Če se nekoliko pošalimo, je morda pristnejše človeško vztrajati v nevednosti, kakor pa si pridobivati veljavno znanje in zavest o sebi in resničnosti, v kateri živimo.

Konstanta, ki nam ostaja za razmišljanje o človekovi avtentičnosti, smo pravzaprav le mi sami in naša dejavnost, ki jo je treba razložiti in osmisliti. V tem pogledu so konstantni le naš oseben ali skupinski način življenja in mišljenja, naša telesna, duševna in duhovna prisotnost, pa še ta le kot zavedanje o sebi ali sebe oz. kot doživljanje samega sebe, ali pa prisotnost, ki jo potrjujejo drugi posamezniki človeške vrste. Ker si niti doživljanja samega sebe, v samoti, niti občevanja in druženja z drugimi ljudmi ni mogoče zamisliti brez predhodnega obstoja človeške družbe in kulture, je torej za vsakega izmed nas *konstanta* le obstoj nas samih in človeške družbe ter socialnih in kulturnih odnosov v njej. Družbe in kulture so torej neodvisne, posamezniki pa odvisne spremenljivke.

Peter Winch³ zato upravičeno vztraja pri tem, da družbene življenjske oblike sestojijo iz konkretnih »iger jezika«, zgodovinsko nastale konfiguracije torej, ki je nastala iz obstoječih praktik, skupinskih pripadnosti, kulturnih obrazcev, razlag, socializacijskih oblik, kompetenc, stališč itd. itd. ... – skratka, iz določenega skupinskega načina življenja, ki je trajalo dalj časa na določenem prostoru – in ta daje okvir tudi avtentičnosti nekega človeškega početja.

Kultura je potem konstanta tudi v politiki, politika v kulturi pa dependanta.

* * *

Nesmiselno je potem takšen sindrom oz. totaliteto neke življenjske oblike oz. določen družbeni način življenja presojudati samo z vidika njihovih posameznih sestavin.

Kajti, če vsako življenjsko obliko presojudamo samo kot bolj ali manj ustrezno npr. stopnjam komunikativne racionalnosti (bolj ali manj odtujeno npr.), ne pa da jo poskušamo presojudati tudi z notranjimi pravili te življenjske skupnosti same, se nam v humanistiko prikrade model razmišljanja, ki velja za medicino – model obstoja ekstremnih vrednot namreč – model diagnosticiranja bolezenskih in zdravih simptomov določenega načina življenja.

Metode za dokazovanje pa v humanistiki in družboslovju ne dopuščajo takšnega približka idealu ekstremnih vrednot. Namesto tega lahko govorimo kvečjemu o (ne)uravnoveženem (ne)dopolnjevanju – modelu komplementarnih ali kontrarnih vrednot – oz. dopolnjevanju ali nasprotovanju momentov kognitivnega, normativnega, evaluvativnega, ekspresivnega in emocionalnega v določenem načinu življenja.

Tako tudi kulture v politiki in politike v kulturi ni moč presojudati samo s poenostavljeno logiko povezovanja nasprotij, pač pa le s kompleksnejšimi argumentacijami.

² White A. Leslie. *The Science of Culture, A Study of Man and Civilization*, Grove Press, New York, 1949. Navedeno po prevodu: *Nauka o kulturi*, Kultura, Beograd, 1970, posebej še stran 6.

³ Winch Peter. *Understanding a Primitive Society*. V: Wilson B. R.: *Rationality*, Oxford, 1970, str. 82.

skimi postopki, ki jih je že v veliki meri priskrbelo znanstveno antropološko raziskovanje.

Politika v kulturi

Tako kot si osebki sami ne moremo pojasniti celotnega univerzuma, si tudi univerzuma ni mogoče zamisliti brez nas... Še več, niti lastnega individualnega bivanja si brez drugih ne moremo povsem razjasniti, tako na primer dogajanja v zgodnjem otroštvu, kar je spet sestavina naše nezavedne (politične) socializacije in inkulturacije.

Ker se vse spreminja, se spreminja tudi pojem vsega, kar je, torej univerzuma, sveta ipd. in si potem ni mogoče zamisliti nobenega središča ali pa središčnega pojma, iz katerega bi potem vse izhajalo. Resničnost sama je razsrediščena, decen-trirana, večsrediščna in v tem pogledu tudi mi sami nismo središče vsega. V tem pogledu sta seveda vsaka oblastna politična socializacija in vsak oblastni subjekt neupravičena družbena projekta.

Lahko se postavimo v središče vsega, tudi središče nas samih lahko določimo s pojmom jaza, samoohranitvenega nagona in podobno, vendarle bo to le eno izmed mnogih osrediščenj – čeravno brez zakoreninjenja in »pripadanja« posameznikom ni mogoče živeti...

Pravzaprav še do danes ni natančno dognano, kako in ali sploh potekajo procesi egocentrizma pri posameznikih in tudi ne ali ti procesi potekajo v različnih družbah in kulturah različno ali enako.

Ali poteka, denimo, kognitivni razvoj posameznikov v nekem univerzalnem in že odkritem zaporedju in stopnjah, ki jih razkriva predvsem kognitivna psihologija, ali pa je ta razvoj še vedno uganka za sodobno znanost?

Predvsem ostaja odprto vprašanje vloge »pomembnih drugih«, matere, očeta, sorodnikov, v modernih družbah pa tudi vzgojnovarstvenih in izobraževalnih ustanov pri oblikovanju osebne identitete posameznikov, pa tudi identitete ožjih in širših družbenih skupin.⁴

Gre enostavno za vprašanje o tem, kako nastaja način mišljenja, ki bi mu lahko rekli »vprašujoče mišljenje«⁵ ali pa kar »mišljenje v dvomu« – propozicionalno, kondicionalno, metodično, utemeljeno na izkustvenem znanju o resničnosti.

Pogoji za nastanek takšnega načina mišljenja nastanejo šele takrat, ko človek oz. pripadniki določene kulture prenehajo vztrajati v nevednosti in se ne prepustijo več nezavednim silam v sebi in v okolju ter se sprožijo mehanizmi razumevanja. To pa se tudi ne zgodi samodejno. V neki skupnosti oz. kulturi mora biti dosežena cela vrsta predpostavk in razvojnih stopenj, da se izoblikujejo posebne družbene ustanove kot protiuteži delovanju nezavednih sil v človeku in neznanj v njegovem okolju.

To so predvsem ustanove vzgoje in izobraževanja, ki neki »simbolni sistem« oz. sistem znanja načrtno in sistematično posredujejo zapisanega v vzgojnih in izobraževalnih programih. Na ta način ne le da prenašajo določen način razumeva-

⁴ O tem glej podrobneje v: Stane Južnič, *Identiteta*. Zbirka FDV, Ljubljana, 1993. Posebno še str. 101–140.

⁵ Filozofsko je vprašanje o vprašanjih postavljaj npr. M. Pollner, in sicer takole.: »Da bi se skupnost (ang. community) lahko orientirala do sveta kot do esencialno konstantnega, kot tistega, ki je znan in spoznat (ne) soglasju z drugimi, je nujno, da skupnost z razpoložljivim besednim zakladom omogoča postavljanje vprašanj posebne vrste, katerih prototipičen predstavnik je: Zakaj on vidi stvari drugače kot pa jaz?« (Melvin Pollner, *Mundane Reasoning*, *Philosophy of Social Sciences*, 4(1974)40).

nja življenjskega sveta oz. kulture iz generacije v generacijo in tako naredijo določen pogled na svet za relativno konstantnega, pač pa tudi vsako posamično razlago relativizirajo glede na akumulirano znanje vseh prejšnjih generacij. Šele s tem se vzpostavijo relativno neodvisne družbene organizacije, ki objektivirano razločujejo nezavedno od zavednega, zmotno od resničnega, znanje od nevednosti... in podobno.⁶

* * *

Glede na izpostavljeno vprašanje o človekovi (ne)avtentičnosti in vplivu kulturnih obrazcev na politično dejavnost neke skupnosti seveda ni odločilno pomembno samo prenašanje kognitivnih sestavin, pač pa tudi preostalih, emocionalnih, ekspresivnih, vrednostnih in normativnih prvin družbe in osebnosti – moralnih in socialnih norm in vrednot torej.

Te pa se ne posredujejo le skozi vzgojne in izobraževalne ustanove, pač pa odvisno od kompleksnosti organizacije neke družbe in kulture tudi z drugimi družbenimi ustanovami: z družino, skupinami vrstnikov, pripadnostjo socialnim slojem, religioznimi organizacijami, množičnimi mediji, političnimi stankami, organizirano vojsko, z delovnimi organizacijami, posebnostmi političnih sistemov itd. itd. ... skratka povsod tam, kjer se pridobivajo moralno-praktične izkušnje.

Vprašati se je torej treba, ali pripadniki neke kulture, ki je brez političnih organizacij in na njihov položaj vplivajo le ustanove »civilne« družbe, živijo bolj *pristno človeško*, kot pa pripadniki kulture z bogato razpredenimi ustanovami političnega sistema – od vlad, parlamenta, političnih strank in sindikatov do policije, vojske in tajnih obveščevalnih organizacij?

Drugače rečeno, ali je bolj pristno človeško in nepotvorjeno pridrževati se tistih vzorčnih spremenljivk vrednostnih usmeritev,⁷ ki temeljito na *čustvenih* vzgibih, ali tistih, ki so *razumske*, ali je usmeritev na *javne* interese skupnosti pristnejša od usmeritve na *zasebne* koristi, ali je usmeritev na upoštevanje vrednostni *standard* kulture pristnejša od vztrajanja pri *osebnih* in intimnih moralčnih in verovanskih usmeritvah?

Ali naj bi bilo bolj avtentično ohranяти odnos do drugih glede na njihov družinski in siceršnji *status* v skupnosti ali pa jih obravnavati po njihovih *sposobnostih* in funkcijah, ki jih opravljajo v delitvi dela?

Ali naj bi bila v kulturi, v kateri živimo, bolj človeško avtentična tista usmeritev, ki poudarja lastne *posebnosti* in razlike v odnosu do drugih kultur ali pa je pristnejša tista, ki poskuša razumeti in spoznati *drugačne* kulture, ali se morda od njih celo kaj naučiti, v pomenu, da je človeška kultura tudi nekaj splošno veljavnega za vse ljudi in vse čase?

Ali nastajata človeška morala in človečnost v kulturi ali v politiki, ali pa je morda povsem samostojna razsežnost človekovega socialnega sveta?

Gre za iskanje odgovora tudi na vprašanje, kot ga je postavljal že Leslie White, ko pravi:

»Kakršen koli odgovor človeškega organizma je rezultanta nešteti predhodnih in spremljajočih dogodkov, ki jih lahko poimenujemo kot »vzroke«. Človeški

⁶ O tem več in podrobneje pri: Robert Horton, *African Thought and Western Science*. V: Wilson B. R., 1970, str. 153–154 in Ernest Gellner, *The Savage and the Modern Mind*. V: Horton, Finnegan, 1973, str. 162. Informativno pa v: Janez Kolenc, *Politična kultura Slovencev*. Karantanija, Ljubljana, 1993, str. 20–43.

⁷ Glej klasično sociološko delo: Talcott Parsons. *Toward a General Theory of Action*, New York, 1951.

organizem nenehno organizira in sintetizira dejstva na eni strani in vidno povnanja rezultirajoče obnašanje na drugi strani. Kadar so vzročni dejavniki za in proti nekemu danemu poteku delovanja uravnoteženi, to poimenujemo kot »neodločnost«: ‚Ne morem se odločiti, ali naj igram golf ali naj kosim travnik.‘ Ko neki niz vzročnih dejavnikov pretehta nad drugim, potem to poimenujemo »izbira« ali »odločitev«:

‚Odločil sem se, da bom igral golf.‘ ‚Svobodna volja in svobodna izbira‘ sta samo način, na podlagi katerega doživljamo pretehtanje enega dejavnika ali niza dejavnikov nad drugim. Ker ne dojamemo, kaj stoji za to izkušnjo, potem lahko verjamemo, da je to naše dejanje in ga zaradi tega poimenujemo z izbiro in Svobodno voljo« (White, 1949 : 164).

Po Whitu svobodne človeške izbire torej ni in je vse družbeno in kulturno določeno, le zavedati se je tega treba. Torej seveda tudi ni moralnih dilem, ki bi bile prepuščene samo svobodni presoji ali celo vesti posameznikov in ne nazadnje človek tudi ne more biti (samo) odgovorno bitje, podobno Bogu. To pa je le eno izmed antropoloških izhodišč in pristopov k tej problematiki.

Glede na kulturno antropološko vprašanje o človekovi avtentičnosti je mogoče postaviti vsaj tri medsebojno nasprotujoče si hipotetične odgovore v prepletu odnosov med osebnostjo, kulturo in politiko:

1 – Človeško pristno je le organiziranje in sintetiziranje kakršnih koli že dejstev in njihovo povnanjanje – ta človekova kognitivna dejavnost in torej njegova zmogljivost samostojnega odločanja, ki jo omogoča predvsem telesni ustroj-organizem, pa je povsem biološko, družbeno in kulturno determinirana . . . To je whitovska paradigma človekove avtentičnosti. Če je že kaj avtentično človeško, potem je to znanstveno, racionalno delovanje. Le tu je tudi vir človekove morale in odgovornosti.

2 – Človeško pristna je le svobodna izbira in popolna razpoložljivost zunanje in notranje narave človeštva – kulture in narave torej – kjer je vseeno, ali je ta izbira čustvena, vrednostna ali razumska in so vse presoje in odločitve prepuščene posameznikom . . . tudi odločitve o tem, kaj je prav in kaj ne. Človek enakovredno absolutnemu subjektu odloča o vsem. To je sapirovska antropološka paradigma. Človeška bitja smo tako po definiciji »obsojena« na svobodo in tudi stalnim moralnim dilemam, ki jih podobno bogu rešujemo samoodgovorno. Do skrajnosti pripeljana logika svobodne izbire torej vzpostavlja posameznika kot edini, avtentični, družbeni, moralni in politični subjekt.

3 – Človeško pristno je le zavedanje samega sebe in okolja, v katerem živimo, in tega, da samozavedanje ni popolno in torej vsak izhaja iz pomanjkljivega vedenja o sebi in drugih, kjer le skupnost lahko ohranja zavest o smiselnosti obstoja, kjer se pač socialno, politično in kulturno vedno medsebojno prepletajo . . . odločitve o tem, kaj je res in kaj ne, kaj je prav in kaj ne, pa so torej vedno prepuščene skupnostnemu premisleku. Tu je na delu koncept smiselnega (samo) razumevanja (Evans-Pritchard, 1937); Horton, 1970; Gellner, 1973), kooperativnega in komunikativnega delovanja in ne nazadnje diskurzivne racionalnosti, kjer sta ekspresivna plast človeka in torej tudi njegova responsivnost le ena izmed njegovih značilnosti.

Kultura je tu pojmovana kot življenjski svet neke človeške skupine ali skupnosti, ki je seveda tudi socialna, moralna in politična enota. To pa bi lahko poimenovali s habermasovsko antropološko paradigmo. Politika in kultura sta v tej perspektivi medsebojno neodvisni, vendar pogojujoči se spremenljivki – kondicionalki.

Moderna parlamentarna oz. večstrankarska demokracija vztraja pri sapirovski antropološki viziji in je zato tudi moja argumentacija in interpretacija nekaterih empiričnih izsledkov veljavna le ob predpostavljajanju, da je ta antropološka teorija pravilna.

Da bi zaokrožil še vedno bolj teoretično kot pa empirično utemeljeno razpravljanje o politični kulturi in človekovi neavtentičnosti, navajam nekaj raziskovalnih rezultatov iz uvodne faze že omenjenega projekta Mednarodno-primerjalno raziskovanje politične socializacije. Rezultati se nanašajo predvsem na tisti del študijskega projekta politične kulture, ki je bil odprt z vprašanjem o problemu reprezentacije, političnih strank in strankarske identitete sploh.

»Vedno je posameznik tisti, ki dejansko misli in deluje, in sanja in se upira« – trdi E. Sapir.⁸

Vendar pa posameznika vedno oblikujejo drugi in tako nikdar ne odloča povsem sam, bi odgovoril White.

Osnovna premisa demokracije kot teorije o vladavini je, da vlada ljudstvo. Z drugimi besedami, državljani si nekaj želijo, nekaterih stvari pa ne marajo; ljudje razmišljajo, tehtajo in pretresajo in naposled sprejemajo odločitve, ki jih izražajo na volitvah. Potem ko so po tem postopku izbrani ljudje dobili mandate volivcev, pričnejo z uresničevanjem ljudske volje. Na ta način vedno obstaja niz vzrokov in posledic od najnižjega državljana do najvišje izvršne oblasti. Vedno je posameznik tisti, ki glasuje itd. – če parafraziramo Sapira.

Takšna slika političnega procesa pa je grobo sprevračanje, kakor je to tudi v primeru s splošnim stališčem, da so vedno posamezniki tisti, ki mislijo, delujejo in se upirajo. Teorija o demokraciji, kakor je skicirana zgoraj, je izmišljotina, privid. In, seveda, počiva na antropološki premisi, da je človek tisti, ki, podobno bogu, reče, naj bo to ali ono in to tudi postane.

Volivcem je dovoljeno, da rečejo »da« ali »ne« za več kandidatov, pri izbiri katerih niso sodelovali in za katere večinoma sploh še niso slišali. »Izbire« volivcev so, ali bi lahko bile, malo ali sploh nič samostojne, bolj pa so odgovori na zunanje kulturne spodbude – tj. na propagandno kampanjo in na »novosti«, ki so jim jih ponudile in razsejale agencije, nad katerimi »ljudstvo« nima nikakršnega nadzora:

»Seveda je vedno posameznik tisti, ki spusti karton v volilno skrinjico ali povleče vzvod na glasovalnem stroju. Vendar, kaj lahko stori drugega, kot da odgovori na družbenokulturne vplive, ki nanj delujejo od zunaj? Podoba svobodne volje in svobodnih volitev je privid« (White, 1949 : 165).

Iluzija se namreč dogaja na tale način: analogno konceptu neposredne demokracije se v teoriji svobodne volje oz. racionalne izbire vrine logična napaka, da se »neoblastnemu« subjektu prida prilastek oblastnega subjekta. Volivec je namreč z volilnim listkom prenesel odgovornost oblastnega ravnanja na svojega predstavnika in je dobesedno svojo oblast delegiral, ustanove upravljanja in nadzorovanja pa mu preko vsemogočih oblastnih mehanizmov še vedno prišepetujejo, da je ON odgovorni, torej oblastni subjekt. Dokler se ta iluzija ne uredi v pravnem sistemu, je seveda možnost politične manipulacije neskončno omogočena. Začne se manija umivanja rok in prostor korupciji je na široko odprt.

Kje je napaka? Napaka je žal v teoriji racionalnosti, ker svojih predpostavk ne izpelje do konca. Namreč, če je volilni sistem racionalna in ne moralna kategorija,

⁸ E. Sapir, *ibidem*, str. 441.

potem je dejansko v lasti volivcev, če pa je tudi moralna kategorija, potem ga je treba dosledno izpeljati v okviru pravnega sistema neke družbe, kajti:

»Volivec reagira, odgovarja na kulturne spodbude, ki ga usmerjajo v tej ali oni smeri; on ne vlada. Upravljanje in nadzor nacije s strani relativno majhnega integrativnega in regulativnega mehanizma sta olajšana s popularno iluzijo, da ljudstvo vlada. Dokler volilno telo verjame, da upravlja, dokler se volivci ne zavedejo porekla družbenih sl, ki od zunaj delujejo na vsakega od njih posebej, vse dotlej bo obstoječi mehanizem upravljanja imel čedalje bolj proste roke. In če bo nacijo prizadela nesreča, potem bo iluzija o demokraciji prevladala krivico na ljudstvo, kar zopet govori o ugodnem položaju obstoječega mehanizma upravljanja« (White, 1949 : 165).

Takšnemu antropocentričnemu prividu demokracije je treba zoperstaviti bolj koherentno teorijo decentriranega razumevanja politične demokracije, kajti »sapiroovski« posameznik dejansko izbira le med različnimi vizijami vladavine, ki jih predstavljajo programi političnih strank.

Politične stranke so namreč le eden izmed agentov politične socializacije, in sicer eksplicitni, torej le eden izmed subjektov socializiranja. Glede na njihov vpliv na politično kulturo posameznikov, skupin in narodov premorejo največ racionalizacijskega potenciala in so v tem pogledu poleg ustanov izobraževalnega sistema najvplivnejši subjekt. Z eksplicitnim posredovanjem političnih vsebin in usmeritev tudi neposredno oblikujejo osebnostna, socialna in politično naravo posameznikov in družbenih skupin. Z njihovim vplivom na oblikovanje volilnega sistema pa celo neposredno oblikujejo samo zasnovano nekega političnega sistema v celoti. Politične stranke so vendarle že tudi oblastni subjekti ali vsaj subjekti, ki se bojujejo za prevlado nad drugimi ideološkimi projekti, kjer je že v začetku omogočena tako možnost izražanja kot tudi manipuliranja zahtev in interesov volivcev...

Njihova vloga pri nastajanju »političnega« je v moderni družbi pač izrednega pomena, saj se s politikto skorajda ni več mogoče ukvarjati brez strankarske pripadnosti. Tu jih obravnavam glede na vprašanje o demokraciji in »avtentičnosti človeka«, izpostavljeno tako, kot to počenjata White in Duverger.

Za verifikacijo svojih trditev sem si priskrbel nekaj empiričnega gradiva, kate-rega namen je predvsem, da ne zapademo v logiko neutemeljenih in neargumentiranih posplošitev, kjer mislim predvsem na tisto sociološko-metodološko pravilo, ki vsako teorijo o družbi sili k »samoomejevanju«.

Empirična analiza

Sintetična mera fragmentacije oz. frakcionalizacije političnih strank (Rae-v F), ki jo uporabljam za preverjanje stopnje demokratičnosti nekega političnega sistema, je splošno znana v strokovni literaturi.⁹

⁹ Razcepljenost političnega strankarskega prostora na podlagi glasov je bila izračunana po teli formuli:

$$F = 1 - V_{\text{sota}} \left(\frac{n_i}{N} \right) \times \left(\frac{n_i - 1}{N - 1} \right)$$

kjer ni predstavljala absolutnega števila glasov, ki jih je dobila *i*-ta stranka in je *N* enak absolutnemu številu oddanih glasov. Pri izračunu smo upoštevali uradne podatke o izidu volitev. Za volitve poslancev državnega zbora je bilo oddanih 1.277.604 glasovnic. Veljavnih glasovnic je bilo 1.188.378. Izbranih je bilo 90 poslancev za državni zbor. Od tega so dobile stranke takole število sedežev: LDS – 22, SKD – 15, ZL – 14, SNS – 12, SLS – 10, DS – 6, ZS – 5, SDSS – 4. Skupaj: 88. Dva sedeža sta pripadla nacionalnim manjšinam. Vir: Uradni list Republike Slovenije, št. 60, 18. XII. 1992, Poročila o izidu volitev.

Na podlagi volitev decembra 1992 v slovenski državni zbor in rezultatov teh volitev sta bila izračunana dva koeficienta razcepljenosti strankarskega prostora – koeficient po glasovih in koeficient po sedežih v državnem zboru. Ker koeficienta merita stopnjo verjetnosti, da bo nekdo glasoval za različno stranko, torej tudi stopnjo homogenosti ali heterogenosti volilnega telesa, leži njuna vrednost med 1 in 0. Večji ko je koeficient, večja je razcepljenost političnih strank in večja je verjetnost, da bo nekdo glasoval za različno stranko – večja je tudi možnost izbire in manjša je strankarska identifikacija oz. pripadnost – manjša je torej *determiniranost izbire* s pripadnostjo določeni stranki. Manjši ko je koeficient, manjša je tudi razcepljenost strankarskega prostora in manjša je tudi možnost svobodne izbire...

Tako nam razcepljenost strank (Fv-koeficient), ki temelji na številu glasov, kaže, da je verjetnost, da bosta dva naključno izbrana volivca pripadala različnim strankam, okoli 40-odstotna. Ta odstotek je razmeroma nizek in posredno kaže, da se slovensko volilno telo ni pretirano spremenilo in še naprej ostaja homogeno, kjer tako imenovan učinek »razpršene podpore« (Easton, 1965) še ne vpliva na izide volitev v političnem sistemu (glej Tabelo 1. spodaj).

TABELA 1. RAZCEPLJENOST STRANK GLEDE NA GLASOVE (koeficient F)

(Primerjalni podatki)

RANG	DRŽAVA	Fv
1	FRANCIJA	0.840
3	ŠVICA	0.643
6	BELGIJA	0.797
13	NIZOZEMSKA	0.749
20	DANSKA	0.714
28	IRSKA	0.643
-	LUKSEMBURG	MANJKA
51	SLOVENIJA	0.408
46	JAMAJKA	0.489
47	FILIPINI	0.488
48	BANGLADEŠ	0.474
49	GAMBIJA	0.462
50	SINGAPUR	0.457
52	GVINEJA BISAO	0.360
53	MEHIKA	0.348
73	NEKDANJA JUGOSLAVIJA	0.000

VIR: Prilagojeno po World Handbook of Political and Social Indicators, 1983

Razcepljenost strank (Fs-koeficient) na podlagi zakonodajnih sedežev (N=90) pa kaže, da je verjetnost, da bosta dva slučajno izbrana člana nacionalnega parlamenta pripadala različnim strankam, okoli 82-odstotna. Ta odstotek pa je razmeroma visok in nakazuje, da bo učinek »razpršene podpore« vplival na sprejemanje

Glasovi so bili razdeljeni v medsebojno izključujoče kategorije volivcev, ki so volili različne stranke.

Razcepljenost strank na podlagi zakonodajnih sedežev pa je bila izračunana po tej formuli:

$$F = 1 - \text{Vsota} \left(\frac{ni}{N} \right) \times \left(\frac{ni-1}{N-1} \right)$$

kjer je absolutno število sedežev, ki jih je dobila *i*-ta stranka in je *N* enak številu vseh sedežev v državnem zboru.

odločitev v parlamentu in so tu posamezne poteze za izražanje demokratične politične kulture verjetnejše (glej tabelo 2 spodaj).

TABELA 2. RAZCEPLJENOST STRANK PO SEDEŽIH (koeficient F)
(Primerjalni podatki)

RANG	DRŽAVA	Fs
3	BAHREIN	1.000
7	SLOVENIJA	0.829
8	DANSKA	0.818
9	ŠVICA	0.806
11	LUKSEMBURG	0.766
15	BELGIJA	0.740
17	NIZOZEMSKA	0.735
36	IRSKA	0.584
67	JAMAJKA	0.345
71	MEHIKA	0.302
72	GAMBIJA	0.301
78	FILIPINI	0.146
80	BANGLADEŠ	0.046
101	GVINEJA BISAO	0.000
101	NEKDANJA JUGOSL.	0.000

VIR: Povzeto po World Handbook of Political and Social Indicators, 1983

Če se natančneje ozremo na rezultate iz tabele 1, kjer so predstavljeni koeficienti po glasovih, razberemo, da znaša koeficient 0.408, ki nam pove, da obstaja na splošnih in neposrednih volitvah v Sloveniji *manjša verjetnost*, da bo nekdo glasoval za »drugo« stranko. V tem primeru se izkaže, da je že sama prepoznavnost strank slaba, kjer bi na primer profitirale bolj prepoznavne stranke, če bi veljal večinski sistem volitev. Kot je znano, pa je na volitvah veljala kombinacija večinskega in proporcionalnega sistema.¹⁰

Žal bom moral v interpretaciji rezultatov na tem mestu izpustiti nekatere zanimive možnosti primerjalne analize z drugimi državami, ki jih ponujajo izračuni o razcepljenosti strankarskega prostora. Kakor koli že, zaradi veljavnega volilnega sistema se je sicer učinek že sicer šibke »difuzne podpore« (»diffuse support« po Eastonu) še nekoliko zmanjšal, vendarle ne toliko, da bi v parlament prišle tudi stranke z jasno prepoznavno levo ali desno usmerjeno politiko.

Takšne gordijske vozle je seveda možno rešiti le s političnimi kompromisi in koalicijskimi pogodbami, kar se je v resnici tudi zgodilo. Vendar pa, če pogledamo rezultate po sedežih v državnem zboru (glej tabelo 2.), se koeficient za enkrat poveča in znaša 0,829, kar kaže, da je velika verjetnost, da bo nekdo glasoval za »drugo« stranko in je torej pogoj večje demokratičnosti pri sprejemanju odločitev oz. učinek difuzne podpore v parlamentu bolj gotov. Ob večji razcepljenosti je tudi prepoznavnost strank večja, čeprav je v takšnih razmerah načelo večinskega odločanja za večje stranke paradoksalno slabše. Dvotretjinsko večino oz. 75% glasov je v takšnih razmerah komajda mogoče doseči, pomembne odločitve pa se sprejemajo prav na ta način.

¹⁰ Povsem jasno je, da so imeli prav tisti oblastniki v nekdanji Jugoslaviji, ki so se še pred večstrankarskimi volitvami zavzemali za večinski volilni sistem, v katerem je ob večdesetletni »prepoznavnosti« le ene stranke pač skorajda nemogoče glasovati za kako drugo stranko, če so hoteli ostati na oblasti. To je dodatna verifikacija trditve, da je vloga posameznikove svobodne volje v političnem sistemu parlamentarne demokracije zelo majhna.

Demokracičnost odločanja v parlamentu je bila z rezultati volitev skorajda zagotovljena, čeprav se je s koalicijo in nekaterimi poznejšimi popravki, prebegi poslancev in podobno, tudi to razmerje precej spremenilo.

Na tem mestu sicer ne morem predstaviti celotne argumentacije, ki izhaja iz opravljenih raziskav, trdim pa tole:

Rezultati analize v splošnem kažejo, da smo ob relativno homogenem »volilnem telesu« pridobili dokaj heterogen parlament, kar je bil pozitiven učinek volitev glede na možnost oblikovanja participativne in predstavniške demokracije – posredno pa tudi za krepitev demokracične politične kulture. Vendar se je v nadaljevanju struktura spremenila, zaradi krepitev stališč in usmeritev v politično sredinskem bloku oz. nastanku »velike koalicije«. Vprašanje, ki ostaja, je, ali se je s takšnim preoblikovanjem parlamentarnega razmerja sil razcepljenost političnega nasprotovanja v državnem zboru le uskladila s tisto v volilnem telesu, ali pa je morda nastalo razmerje sil, kjer je posrkana vsaka možnost političnega nasprotovanja in je torej nastalo prav nasprotno od tistega, kar si je izvolilo ljudstvo.

Nastanek močnega političnega bloka, pa čeprav sredinskega, brez močne opozicije namreč prav tako vodi k učinku vladavine »mlake«, kot ga je naslovil Maurice Duverger,¹¹ kot k temu vodi enopartijski sistem volitev. Temu pa se je v strokovnem jeziku že reklo tudi »demokracija brez ljudstva« ali »demokracija brez demokratov«.

Objektivno gledano se namreč razredne (družbene) razlike z liberalno tržno ekonomijo povečujejo in imajo najemniki v odnosu do kapitalistov manj možnosti, več tveganja, več težav, nižji življenjski standard ipd. – za enako delo, osebne kakovosti in enako izobrazbo. Subjektivno gledano, in torej tudi z vidika posameznikove svobodne volje in izbire, pa zmagujoče zmerne in sredinske politične sile uveljavljajo zavest, da te razlike in konflikti, ki iz njih izhajajo, postopoma izginjajo. Na ta način izgubljajo ostrino tudi drugi pomembni spopadi in se prične težiti k »pseudodualistični demokraciji« po ameriškem vzoru, kjer je konformizem v politični kulturi tako velik, da postaja politično tekmovanje bolj privid kot pa stvarnost in volitve državljanov izgubljajo skorajda vsakršen pomen.

Neposreden in viden rezultat, ki ga takšno razmerje sil političnih strank predstavlja, je vladavina političnih strank oz. »partitokracija«. Ob tradicionalno nizkem ugledu političnih strank na Slovenskem je seveda politično-kulturen učinek tega protislovja glede na vprašanje o možnostih demokracije nasproten. Kvečjemu kaže na demokracijo elit – konsociativno demokracijo ali kaj podobnega –, ki pa ji še vedno manjka bistven konstitutivni del – avtonomna politična javnost namreč.

Bistveno za uporabljeno mero razcepljenosti političnega prostora je namreč to, da večja razcepljenost pomeni večjo širino in ploščino političnega prostora (glej sliko 1) in s tem tudi možnost večje razpršenosti strank na levo in desno, manjša razcepljenost pa pomeni večjo možnost koncentriranja strank, torej večji delež in drenjanje strank na sredini političnega prostora (glej sliko 2). Če v prvem primeru veljajo tudi zakonitosti, kot so: večja možnost političnega dualizma in tudi politične polarizacije, večja demokracičnost in s tem večja možnost svobodne izbire,

¹¹ Vladavina »mlake« je Duvergerjev izraz in jo opiše takole: »Francoski državljani nimajo več dejanske politične izbire. V vseh demokracijah na svetu so razglašena stališča strank le redkokdaj jasna volivcem, ker vsaka stranka poskuša bolj ali manj prikriti svoje prave cilje, da bi med svoje pristaše pritegnila neopredeljene, neodločne in »izgubljene«. Vendarle pa, v Angliji, Avstriji, Nemčiji, Skandinaviji, Belgiji in celo ZDA, zmagata te ali one stranke, te ali one koalicije pomeni določeno izbiro ljudstva, kar nekoliko omejuje člane parlamenta. V Franciji pa se volja volivcev skoraj vedno izgublja v mlalnem centru. (...) Predlagam, da takšen sistem poimenujemo »demokracija brez ljudstva«. (Navedeno po prevodu: Demokracija bez naroda, Rad, Beograd, 1968, str. 19).

večja možnost opozicijskih strank za uspeh na volitvah in torej večja moč opozicije; pa velja za drugi primer ravno obratno, namreč: manjšo možnost polarizacije in večji uspeh sredinskih, zmernih strank, manjšo stopnjo demokratičnosti in težnjo k odstranitvi frakcij – tudi v samih strankah, in kar je pri vsem še najpomembnejše, manjše možnosti opozicije in njene realne politične moči.

Sklepne ugotovitve: politična omika ali kultura

Gre pravzaprav za vprašanje, kje se rešujejo problemi laži in resnice, pravic in dolžnosti – v politiki, kulturi ali pa kar na sodiščih in podobnih »moralnih ustanovah«, recimo v spovednicah religiozних ustanov.

Vprašanja o tem pa so zamejena tudi s tremi hipotetičnimi odgovori o politiki v kulturi: politiki kot svobodni volji in področju izbirnosti – igri interesov, politiki kot načrtni dejavnosti in politiki kot skupnostnemu in odgovornemu, responsivnemu, moralno-praktičnemu, dramaturškemu delovanju.

Če so za racionalno družbeno in individualno delovanje potrebne predvsem normativno pravilne teorije in izoblikovan pozitiven odnos do njih, pa velja za politično delovanje še dodatno pravilo, namreč da se je treba naučiti dramaturškega delovanja,¹² sicer ne na gledališkem odru, pač pa v vsakdanjem občevarju. Drugače se lahko kaj hitro najdemo v območju plemenskega načina odločanja, kjer vrači rešujejo vsakdanje probleme s pomočjo magičnih besed in urokov.

Dramaturško delovanje ni samo delovanje po naprej zamišljeni scenografiji igranja vlog iz dramskih del – pač pa pomeni predvsem sposobnost vživljanja v neko vlogo oz. funkcijo, ki jo je treba opraviti. Tu ni mišljeno preoblačenje v neki drug značaj, pač pa igranje značaja, ki ga zahtevajo določene družbene oz. zgodovinske razmere. Bolje ko je zaigrana vloga v nekem dramskem in dramatičnem trenutku, bolje je rešena naloga, ki izhaja iz »socialnih in političnih razmer«. Podobno seveda velja tudi za druge »poklicne vloge«, saj si pač ni mogoče predstavljati, denimo, vodovodnega inštalaterja, ki ne bi znal popraviti vodovodne pipe tako, da ne bi več curljalo.

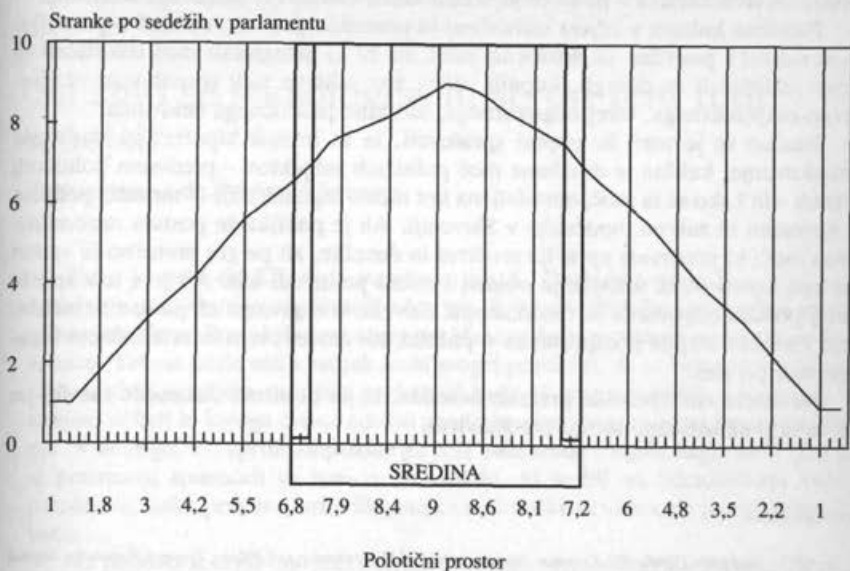
Žal pa je v politiki tako, da je neopravljen posel zlahka predočiti kot opravljen posel, ali pa ga največkrat preložiti na ramena naroda in ljudstva ali »volilnega telesa«, kot se popularno reče. Navsezadnje je to v demokraciji odgovorno za vse – čeprav je seveda nujno povleči ločnico med bazično in predstavniško obliko demokracije.

* * *

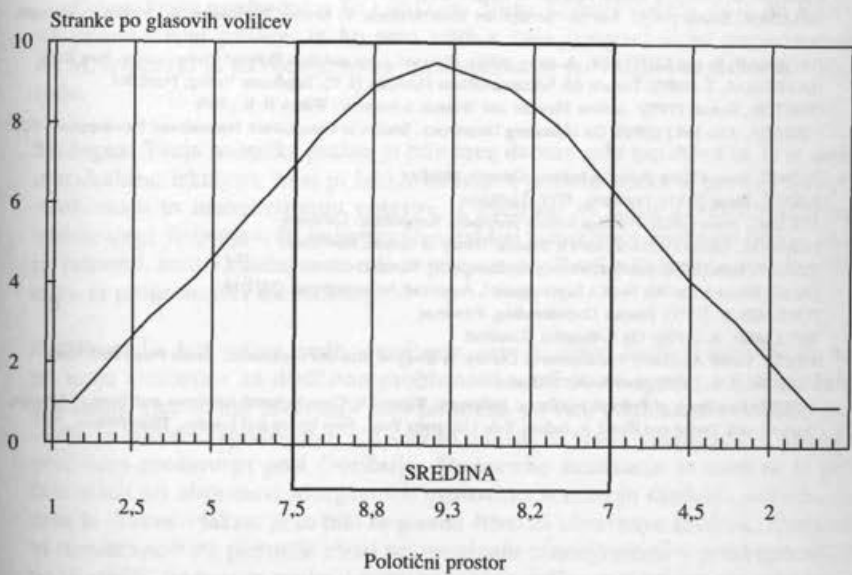
Usposobljen politik naj bi torej obvladal svoj poklic tedaj, ko bo zlahka znal določiti neki splošni problem, ki tare skupnost, vendar ga mora obenem znati tudi jasno predočiti drugim (obvladati mora logične, dialektične in retorične spretnosti), pa tudi pokazati alternativne rešitve (podati mora sociološke, psihološke,

¹² Pojem dramaturškega delovanja lahko izvedemo iz gledališke predstave, ki se odvija v skladu z naprej napisano dramaturgijo. Izhaja iz tega, da posameznik drugače predstavlja sebe kot pa svojo dejavnost – posameznik je igralec vloge. V politiki se, tako kot na odru, predstavlja posameznik v preobleki nekega drugega značaja. Dramaturško delovanje ima poteze strateškega delovanja, saj mora posameznik svojo vlogo načrtovati tako v odnosu do drugih akterjev kot tudi do javnosti, kar velja za politične igralce. (Glej: Juergen Habermas: Theorie des kommunikativen Handelns, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1985, Dritte, durchgesehene Auflage (Band I, posebej še str. 135–141 in J. Kolenc: Komunikacijska teorija Juergena Habermasa. Anthrosop, (1992)1–2, str. 110–129

Slika 1: VEČJA RAZCEPLJENOST



Slika 2: MANJŠA RAZCEPLJENOST



politološke, pa tudi druge potrebne dokaze, povezane z naravo postavljenega problema). Tu pa politiki največkrat odpovedo in se izgube v zasebnih ali splošnih interesih strankarstva – pa še te je včasih težko razbrati iz njihovega delovanja.

Politična kultura v ožjem smislu naj bi pomenila prav to, namreč usposobljenost nosilcev politične in družbene moči, da bi to delegirano moč izkoriščali in znali izkoriščati za doseg skupnih ciljev, kar zahteva tudi sposobnosti ekspresivno-responsivnega, torej odgovornega, moralno praktičnega delovanja.

Realno se je torej še naprej spraševati, in to je tudi hipoteza za nadaljnje raziskovanje, kakšna je družbena moč političnih subjektov – predvsem političnih strank – in kako se ta moč, opredeljena kot mesto legitimiranja avtoritete, podprte z normami in zakoni, uporablja v Sloveniji. Ali je politika že postala racionalizirana moč, ki predvsem upravlja sredstva in dosežke, ali pa gre pretežno še vedno za eno izmed oblik uzurpacije oblasti s strani političnih elit. Ali je v tem smislu torej postala odgovorna in verodostojna človekova dejavnost ali pa se z demokracijo »mlake« utrjuje predpostavka o politiki, kot človekovem neavtentičnem bivanju tudi pri nas.

Nekatere antropološke premise besedila, ki jih tu nismo dokončno razvili, pa še čakajo na ustrezno mesto predstavitve.

LITERATURA

- APEL, Karl Otto (1980): *The Common Presuppositions of Hermeneutics and Ethics: Types of Rationality beyond Science and Technology*. V: Baermark J.: *Perspectives on Metascience*, Göteborg.
- BERG-SCHLOSSER, D. and Schissler J. (eds.) (1987): *Politische Kultur in Deutschland*. Politische Vierteljahresschrift, Special Edition. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- BERG-SCHLOSSER, D. (1989): *How to analyze Political Culture*. ECPR Joint Session of Workshops, Paris.
- BERG-SCHLOSSER, D. and De Meur, G. (1991): *Conditions of Democracy in Interwar Europe. A Boolean Test of Major Hypotheses*. Bruxelles: Universite Libre de Bruxelles.
- EASTON, D. (1965): *A System Analysis of Political Life*. New York
- GELLNER, Ernest (1973): *The Savage and the Modern Mind*. V: Horton R. Finnegan R.: *Modes of Thought*, London
- GROFMAN, B. and LIJPHART, A. (eds) (1984): *Electoral Laws and their Political Consequences*. New York
- HABERMAS, J. (1985): *Theorie des kommunikativen Handelns (I-II)*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt
- HORTON, Robert (1970): *African Thought and Western Science*. V: Wilson B. R., 1970
- INKELES, Alex (ed.) (1990): *On Measuring Democracy*. Studies in Comparative International Development. Vol. 25, No. 1.
- JUŽNIČ, Stane (1989): *Politična kultura*. Obzorja. Maribor
- JUŽNIČ, Stane (1993): *Identiteta*. FDV, Ljubljana
- KOLENC, Janez (1993): *Politična kultura Slovencev*. Karantanija. Ljubljana
- PARSONS, Talcott (1951): *Toward a General Theory of Action*. New York
- PIAGET, Jean (1973): *Die Entwicklung des Erkennens*. Stuttgart
- SAPIR, Edward. *Do We Need a Superorganic?*, *American Anthropologist*, (1917)19
- TOULMIN St. (1972): *Human Understanding*. Princeton
- WELLMER, A. (1970): *On Rationality*. Konstanz
- WHITE, Leslie A. (1949) *The Science of Culture. A Study of Man and Civilization*. Grove Press, New York
- WILSON, B. R. (1970): *Rationality*. Oxford
- WORLD Handbook of Political and Social Indicators, Volume 1: *Cross-National Attributes and Rates of Change*, Ed. Charles Lewis Taylor and David A. Jodice, Yale University Press, New Haven and London, Third Edition, 1983

Šli smo se sociologijo in se pri tem tudi smejali

Iz pogovora z dr. Petrom Klinarjem

Tako je prof. dr. Klinar (s parafrazo na S. Drakulič) naslovil odgovore na vprašanja, na katera je odgovarjal v četrtek, 7. aprila 1994, ko se je veliko sociologov/inj zbralo na Sociološkem večeru pri Mraku, da bi proslavili njegovo šestdesetletnico. Takrat nihče niti v sanjah ne bi mogel pomisliti, da se vidimo zadnjič in da smo se tistega večera resnično poslednjič tudi od srca nasmejali, ko nam je naš cenjeni učitelj in kolega pripovedoval zgođe in nezgođe iz svojega bogatega življenja. V nedeljo, 10. aprila, dopoldne ga je iz naše srede iztrgala nagla smrt. Ko smo si pretreseni sporočali to novico, je vsakdo, ki je bil na Sociološkem večeru, poudaril/a, kako prav je storilo Slovensko sociološko društvo, da je organiziralo ta večer.

Na pobudo mnogih navzočih bomo iz tistega »izpraševanja« predstavili nekatere pomembnejše dele odgovorov na vprašanja, ki jih je 28. marca 1994 v pisni obliki postavila jubilarntu prof. dr. Maca Jogan. Ker pogovor ni bil sneman, – žal – pri tem lahko uporabimo delno spomin navzočih, predvsem pa teze za odgovore, ki jih je na 8 straneh zapisal dr. P. Klinar in nam jih je ljubeznivo odstopila njegova soproga, gospa Sonja Klinar.

Potem ko je predsednica UO SSD dr. Zinka Kolarič voščila prof. dr. Klinarju ob pomembnem jubileju in ko smo trčili s čašo šampanjca, je pogovor vodila dr. M. Jogan, ki je slavljencu postavljala vprašanja po vnaprej zapisanem vrstnem redu.

M. Jogan: Tvoja sodniška praksa je bila brez dvoma zelo zanimiva in Ti je pustila marsikakšno izkušnjo, ki si jo lahko kasneje s pridom uporabil pri raziskovanju, poučevanju in interpretiranju pojavov, s katerimi se zlasti ukvarja »sociologija vsakdanjega življenja«. Bi morebiti povedal kaj zanimivega s tega področja, hkrati pa pojasnil, kateri ključni momenti so prispevali k Tvoji odločitvi za »prekvalifikacijo« in preusmeritev na sociologijo?

P. Klinar: Ja, kot večina prvih sociologov, sam še nisem študiral sociologije, se je pa moje zanimanje za družbeno problematiko začelo že zgodaj, zlasti v klasični gimnaziji, kjer so bili profesorji zelo zahtevni, pa tudi intelektualno okolje na tej »šuli« je bilo zelo spodbudno. Ko sem se odločil za študij prava, so me pritegnila predvsem predavanja prof. Goričarja. Študentsko zanimanje za snov se je povečalo zlasti pri obravnavi Morganovih ugotovitev o razvoju družine, privatne lastnine in države – takrat je to bilo še glavno čtivo za obravnavo družine. Utrujenost in naveličanost sta popustili zlasti pri vprašanju promiskuitete v praskupnosti. Da ne bi mislili, da sem se zanimal samo za takšne vidike, naj povem, da sem prstovoljno obiskoval tudi seminar o zgodovini socioloških doktrin pri prof. Goričarju.

Ko sem bil sodnik v Celju – to so bili zelo dinamični družbeni časi kmalu po drugi svetovni vojni, uvajanje nekaterih revolucionarnih ukrepov, začetki samoupravljanja – sem kmalu spoznal, da je »sodnija« s svojo rutino premalo in da se pri preiskovanju posameznih primerov sodnik premalo pogloblja v vzroke nekega (kaznivega) dejanja. To sem zlasti spoznal, ko sem moral kot mlad neizkušen sodnik soditi detomorilki, ki je umorila svojega otroka med poporodnimi motnjami. Takrat sem se začel poglobljati ne le v njeno psihološko stanje, temveč predvsem v socialne in ekonomske razmere obdolženke. Moje prizadevanje je bilo pohvaljeno.

Lahko bi vam povedal veliko anekdot iz svoje sodniške prakse, vendar ni dovolj časa. Nekaj jih pa le moram povedati. Tako sem moral nekoč reševati tožbo za razvezo zakona, ker je mož svojo ženo pred vsemi znanci in sodniki zmerjal s »kurbo«. Ko je bil mož na spravnem pogovoru, je obljubil, da žene ne bo več zmerjal, žena pa je umaknila tožbo. Nekaj dni za tem pridrvi žena naravnost v mojo pisarno in zakliče: »Gospod senator, moj mož mi je spet rekel kurba!« Pomiril sem jo in ji rekel, naj gre domov in možu pove, naj se zglesi na sodišču, ker ni upošteval obljube, ki jo je dal na sodišču. Drugi dan spet pride k meni vsa zaskrbljena in ko jo vprašam, kako je, mi odgovori, da jo je spet zmerjal v veliki družbi in na ves glas. Vprašam jo, ali ga je opozorila na to, kaj je obljubil sodniku, pa mi odgovori: »Takrat je vzrojil in rekel, saj je on tudi ena kurba! Pomislite, gospod senator, vas je zmerjal.« Ženski sem povedal, da bo kaznovan, če še enkrat žali uradno osebo. Pozneje je ni več zmerjal in tudi razvezala se nista – verjetno se je mož bal.

Druga anekdota: Ko sem obdolžencu rekel, da je v dveh mesecih povozil pet ljudi, je vprašal: »Koliko pa je dovoljeno na mesec?«

Ja, kaj vse sem doživel med svojo sodniško prakso! Čisto praktične potrebe in neznanje nekaterih »varuhov reda« so me npr. prignale k temu, da sem moral predavati o kombinatu. Neki miličnik je namreč pisal za dva, ki nista bila poročena in sta živela skupaj, da živita v »kombinatu«. Seveda sem moral predavati v okviru DU za izredne študente tudi o sociologiji, čemur so prisluhnili tudi mnogi ugledni diplomanti z drugih fakultet.

M. Jogan: Kaj je pomenila »Obča sociologija« na Visoki politični šoli v šestdesetih letih 20. stoletja; kakšna so bila razmerja med visoko politiko in nosilci ter tudi začetnimi producenti sociološkega znanja?

P. Klinar: Pravzaprav smo imeli dve obči sociologiji. Eno je predstavljal Goričar s svojim učbenikom, v katerem se je v delu o posebnih strukturah ukvarjal s procesi, skupinami, institucijami, mobilnostjo, stratifikacijo, z odnosom teorija – empirija, itd. Ta je bila bolj moderno usmerjena in se je naslanjala tudi na takrat znane tuje sociologe (npr. Fichterja). Druga obča sociologija je bila Zihierlova, pri kateri je šlo za stroge dialektično materialistične koncepcije z dogmatsko razlago odnosov baza – nadstavba. Učni načrt obče sociologije je bil moderno zasnovan, kar so nam zavidali tudi sociologi v Beogradu in deloma v Zagrebu.

Pomembno vlogo je takrat odigralo tudi zgodnje delovanje Instituta za sociologijo, ki se je usmerjal predvsem v empirične raziskave, nekoliko kasneje pa empirično raziskovanje v okviru centrov na VŠSPN oziroma FSPN (npr. SJM). V začetku je to raziskovanje izhajalo večkrat iz eklektičnih teoretskih temeljev.

Jaz sem se v sociološko pedagoško in raziskovalno delo vključil z zamudo, saj so se nekateri kolegi (npr. Z. Mlinar) že prej pripravljali (npr. v Beogradu na Inštitut

društvenih nauka) za sociologijo. Bilo pa je vsekakor prijetno sodelovati s prof. Goričarjem, saj je bil tolerant in je spodbujal k lastnemu delu.

Kakšni so bili odnosi s politiko (politiki)? Za politično sfero bi lahko rekel, da je bila precej neuka in da so politiki predvsem pričakovali, da bodo izsledki empiričnih raziskav potrjevali njihovo orientacijo. VŠSPN se je sorazmerno hitro začela postavljati na lastne noge. Vendar pa razvoj v smeri FSPN pri politikih ni bil preveč zaželen. Prišlo je tudi do odkritih konfliktov, ki so se razrešili s čistko v začetku sedemdesetih let.

M. Jogan: V svoji univerzitetni karieri si se udeležil veliko domačih in mednarodnih znanstvenih srečanj. Lahko bi pripovedoval dneve in dneve, kako je bilo kje, a žal ni časa. Zato Te prosim, da bi pobrskal po košari spomina in potegnil na dan najzanimivejšo (pretresljivo, ganljivo, itd.) doživetje (lahko tudi iz čisto erotičnega področja – skratka brez vsebinskih omejitev) na kakšnem domačem in mednarodnem srečanju.

P. Klinar: Udeležil sem se mnogih srečanj in o njih tudi pisal. Ker sem o enem sestanku pisal preveč kritično, mi je takratni urednik Naših razgledov svetoval, naj se podpišem s psevdonimom. Tako sem res najbolj kritične ocene pisal pod vzdevkom Pavel Zagozdnik.

M. Jogan: Kot uspešen sociolog moškega spola nisi imel tudi nikakršnih ovir pri vključevanju v različne položaje vodenja in upravljanja katedre oziroma fakultete. Bi lahko povedal kakšno zanimivost s tega področja delovanja? Kaj je bilo prijetnejše (biti v vlogi predstojnika ali dekana) in kje si se počutil bliže Webrovemu idealnotipskemu »Führerju« v »racionalnem tipu oblasti«?

P. Klinar: Zdi se mi, da gre tu za namigovanje na mizoginost. Ta pojem sem namreč spoznal, ker sem večkrat v komisijah za obrambo nalog, ki jih delajo pri Maci (smeh navzočih). Moram poudariti, da dobro shajam z »nežnim« spolom, kar se kaže tudi v tem, da sem predstojnik oddelka, v katerem vse katedre vodijo ženske.

Do vodenja nisem nikoli imel kakšnega posebnega veselja. To delo sem opravljal vedno z visoko stopnjo odgovornosti, poskušal sem biti takten in uvideven do vseh, težil sem k učinkovitosti in k temu, da ne bi nikomur povzročal krivic. Najtežje sem postal predstojnik sociološke katedre po Ziherlu, ki tega mesta ni želel zapustiti. Dvakrat sem bil prodekan in enkrat dekan in v tem času sem imel obilico skrbi z VIPI, s selitvijo knjižnice (v sedanje prostore, ki so že tudi zdavnaj pretesni), s političnimi pritiski in tako naprej. Nikoli nisem nastopal kot »Führer«, ki bi deloval samovoljno, ampak sem vedno poskušal pritegniti čim več ljudi k odločanju.

Zelo prijetno je bilo vodenje SSD. Takrat sem spodbujal lokalno organiziranje, imeli smo nekaj pomembnih znanstvenih srečanj (medklic – npr. v Murski Soboti, na Otočcu), trudil sem se za družabnost (medklic – joj, kako lepo smo prepevali v Murski Soboti!).

M. Jogan: »Videl povsod si, kak' iščejo d'narce«, bi rekel pesnik, ko bi ocenjeval Tvojo dejavnost v različnih zunanjih ustanovah in (samoupravnih, državnih, itd.) telesih. Kako bi ocenil tendence na tem področju in pomen osebnosti v teh prizadevanjih?

P. Klinar: Od sodelovanja predvsem ni bilo nič »d'narcev«! Sicer pa sem v to dejavnost vstopal kot sociolog, ki ne čaka na prehod v politično kariero, temveč

sem ostajal samostojen in odločen, da ostanem v raziskovanju in zato tudi kritičen. Tudi to delo sem vedno jemal resno: preštudiral sem vsa gradiva, pripravil pripombe, predloge itd. Sem pa naletel na veliko improvizacij in neznanja pri ljudeh na pomembnih položajih, zato bi bilo koristno, da bi bilo v politiki več intelektualizma, da bi se bolj spoštovalo znanje in da ne bi mnogi bili o sebi prepričani, da vse vedo.

Med osebno uspešne bitke štejem vsekakor prizadevanja za ohranitev FSPN, za ohranitev programov, potem pridobitev sredstev za ureditev in preselitev knjižnice in denarja za raziskovalno delo.

M. Jogan: Kot učitelj si imel veliko stikov s študenti in študentkami; kakšna je tvoja ocena («nach eigener Anschauung») prevladujočih lastnosti študentske populacije v zadnjih tridesetih letih po nekaterih kriterijih (resnost, prizadevnost, kreativnost, olikanost, itd.). Si začutil kdaj tudi posebno nagnjenje do kakšnega študentskega človeškega bitja – oziroma, ali se Ti zdi, da se to lahko zgodi? Kakšno strategijo bi ubral, ali bi se prepustil »samoregulaciji sistema dveh«?

P. Klinar: Študentsko populacijo lahko razdelim v več stopenj.

1. V prvem obdobju so bili izjemno prizadevni, nekateri tudi domišljavi (npr. starejši, ki so bili na položajih) in ob koncu študijskega leta je bilo veliko nervoze, pa ne toliko zaradi izpitov kot zaradi ugibanj, kam in na kakšen položaj bodo odšli. Iz te generacije jih je nekaj ostalo tudi na VŠSPN (npr. S. Kranjc, Z. Roter).

2. Drugo obdobje zaznamujejo maloštevilne generacije prave študentske populacije. To so bili aktivni študentje, med njimi in učitelji je bilo veliko stikov v seminarjih in pri raziskovalnem delu, pa tudi na neformalni ravni (npr. brucovanja, športne prireditve); razmerje med učitelji in študenti je bilo ugodno in iz te generacije je prišlo nekaj znanih osebnosti v novinarstvu in politiki. Izpiti so pogosto predstavljali dvojno nerodnost.

3. Uporniško-revolucionarna generacija je težila predvsem k rušenju študijskega režima, ni hotela plačevati stanarine v študentskem domu, študijske programe je hotela »marksistično« prenoviti in ni ji bilo veliko mar klasično preverjanje znanja. Na izpitu tak študent ni odgovarjal na vprašanja in ko sem prosil, da navede razlog, sem dobil odgovor: »Vprašanje me ne zanima!«

4. Množična generacija študentov povojnega blagostanja in baby-booma. Za to sodobno populacijo je značilno, da je malo stikov med učitelji in študenti (pisni izpiti, nekatera predavanja so celo v kinodvorani), študentje kažejo manjšo pripravljenost za večje študijske napore, željni so zabave, olikanost pa že rahlo narašča: nekateri že odzdravljajo.

M. Jogan: Po malce hudomušnem vprašanju pa spet zelo resno: bil si tudi predsednik SSD in na ustanovnem kongresu slovenskih sociologov (in že takrat tudi sociologinj); katera delovanja so po Tvoji oceni vredna posebnega zgodovinskega kolektivnega spomina; kje so morebiti praznine v društveni organiziranosti?

P. Klinar: Lahko bi celo govorili o »ljubljski sociološki šoli«, ki je v skromnih razmerah imela stike s svetom. Tako so mnogi slovenski sociologi imeli vplivne nastope na različnih mednarodnih srečanjih, vodili so npr. raziskovalne komiteje v ISI itd. To tradicijo je vsekakor treba gojiti naprej!

Pomembno je tudi, da se je sociologija institucionalizirala na FSPN in na FF, ni pa dovolj ustrezno navzoča na drugih fakultetah in tudi ne na ravni srednje šole. Glede javnosti SSD naj omenim, da je društvo prispevalo k demokratizaciji slovenske družbe tako, da je s strokovnimi srečanji razsvetljevalo in ozaveščalo javnost ter razkrivalo krizne značilnosti takrat, ko je večina še mislila, da obstaja čvrst sistem. Zato so nekateri tudi imenovali sociologe »krizologi«.

Ad futurum: treba bi bilo težiti po enakovrednosti v mednarodnih projektih, zdaj smo ponekad le izvajalci, bolj bi morali aktivirati mlade kadre; več skrbi bi morali posvečati stanju sociologije v srednjih šolah; več bi morali storiti za profesionalno kontrolo; bolj bi si morali prizadevati za dvig profesionalne morale in ugleda sociologov/inj v poklicih zunaj akademskih ustanov. Potrebno bi bilo tudi javno delovanje – tako da bi opozarjali na nevarnosti ekstremne politične polarizacije, ksenofobije, etnofobije.

M. Jogan: Za uvod v večer je bilo kar dovolj vprašanj. Vendar pa ne morem nehati spraševati, dokler ne poprosim še za eno malenkost. Dr. Peter Klinar (kot bi začel novinar Terček), Ti si znan tudi kot človek, ki s humornimi injekcijami velikokrat razprši napetosti in prispeva k uresničevanju Levstikovega napotila o tem, da bi jako koristil Slovencem človek, ki bi »znan resne stvari v prijetne šale zavijati«.

Tvoje novoletne kronike bodo ostale neizbrisne v spominskih usedlinah marsikaterega udeleženca proslav na VPS, VŠSPN, FSPN in FDV enega ali drugega spola. Bi povedal kakšen krajši odlomek iz tiste kronike, ki Ti je bila najbolj pri srcu in v kateri si presegel časovno zamejenost – torej iz tistih zapisov, ki imajo trajno vrednost?

P. Klinar: Ali imajo trajno vrednost ali ne, tega ne vem, ampak, če že hočete (pa saj ste me že dovolj poslušali – medklic: ne, ne, kar govori!), dobro, vam jih nekaj povem.

Tale je iz leta 1985 »Aspiracije po intergrupni mobilnosti«:

Glej, glej, glavica bistra,
zvit profesor, preudaren mož,
sčasoma boš še za ministra,
ako vedno priden boš!

Iz sodobnosti pa je »Družboslovec v tranziciji«:

Je na smeh pozabil,
za zabave on ne ve,
o ljubezni ne sanjari,
nič ne pije, nič ne je.

M. Jogan: Hvala za prijaznost in še veliko uspešnih in srečnih let!

DR. JOSIP ŽUPANOV*

Ali na Hrvaškem obstaja »protidelavski sindrom«?

Vprašanje, ki je zapisano v naslovu, je bilo v nekem intervjuju postavljeno prof. Vladimirju Veselici (»Peti jezdec apokalipse«, Hrvatsko gospodarstvo, junij 1994). Odgovoril je pritrdilno in sam se z njim strinjam. Vendar pa se ne prof. Veselica ne jaz ne moreva sklicevati na empirično raziskavo, ki bi najini mnenji potrdila. Takšnih raziskav preprosto ni (ali pa njihovi rezultati niso objavljeni.)

Naj najprej določimo, kaj sploh je »protidelavski sindrom«. Če medicinski termin *sindrom* zamenjamo s socio-psihološkim izrazom *stališče*, potem bomo govorili o protidelavskem stališču. Kaj pa je stališče? Stališče do nečesa ali do nekoga – do nekega objekta torej – je sistem, ki ga sestavljajo tri komponente: 1) kognitivna komponenta, torej tisto, kar verjamemo, da velja za objekt, do katerega zavzemamo stališče, predvsem gre za evaluativna verovanja, ki objektu pripisujejo »dobre« ali »slabe«, »primerne« ali »neprimerne«, »zaželene« ali »nezaželene« lastnosti; 2) emocionalna komponenta, torej tisto, kar čutimo do objekta – nam je všeč ali ne, ga imamo radi ali ne; 3) komponenta akcijske tendence, torej naša pripravljenost, da bomo z objektom ravnali glede na to, ali je naše stališče do njega pozitivno ali negativno (tako da mu bomo pomagali, ga podprli ali nagradili, če bo naše stališče pozitivno, oziroma mu bomo škodovali, ga kaznovali ali uničili, če bo naše stališče negativno).

Odpor elite

Prof. Veselica pravi: »Zanimiv in vreden boljše preučitve je pojav, da pri nas prav ljudje delavsko-kmečkega porekla izražajo največji odpor do delavcev.« Sam bi bil nekoliko natančnejši: če protidelavsko stališče v resnici obstaja, ga je treba najprej iskati v vrstah politične in menedžerske elite, ne pa pri drugih slojih (ne glede na njihovo poreklo) in še najmanj med samimi delavci. Res pa nimamo nobenih empiričnih podatkov o tem, kakšna so evaluacijska verovanja teh elit o delavcih (ali jih torej ocenjujejo »pozitivno« ali »negativno«), ali o tem, kakšni so njihovi občutki do delavcev (jih »imajo radi« ali ne). Obstajajo nekateri podatki (vendar ne znanstveno-sistematični) o obnašanju elit do delavcev. Prof. Veselica o obstoju »protidelavskega sindroma« govori v glavnem na podlagi poznavanja tega obnašanja: »V Splitu so šli delavci na ulice delno tudi zato, ker ni bilo nikakršnega dialoga z njimi... Delavec ne more biti samo objekt. Biti mora tudi subjekt.« Drugače povedano, razosebljenje delavca, ki ga lahko danes opazimo

* Dr. Josip Županov, redni profesor Fakultete za družbene vede, Zagreb.

tudi brez posebnih raziskav in ga nekateri politiki v javnosti celo odkrito zagovarjajo, priča o tretji (akcijski) komponenti protidelavskega stališča. Primerov protidelavskega nastopanja res ni težko najti: predlogi Zakona o delovnih razmerjih, ki so delavcem očitno nenaklonjeni; odnos vladnih funkcionarjev do sindikata in do kolektivnih dogovarjanj; »nacionalizacija« delavskih prihrankov iz naslova »minulega dela« v postopkih podržavljenja družbenih podjetij; postopna, toda temeljita demontaža socialne države, še posebej na področju zdravstvenega zavarovanja, na kar je že opozoril Franjo Jug – pa naprej niti ne bom našteval. Vendarle zgolj v teh primerih ne moremo utemeljiti obstoja protidelavskega stališča, ker jih je mogoče pripisovati vojnemu stanju in revščini, ki jo je vojna povzročila. Za to bi morali poznati tudi kognitivno in emocionalno komponento, o katerih pa žal ne vemo ničesar.

»Delavci« in »zaposleni«

Do informacij o kognitivni in emocionalni komponenti bi bilo z običajnimi anketami in spraševanji javnega mnenja težko priti tudi v primeru, ko bi se s tem kdo ukvarjal, do zdaj pa celo še nihče ni postavil teh vprašanj. S takšnimi anketami navadno namreč dobimo mnenja (opinions) in ne temeljna stališča (attitudes). Mnenje o nekem predmetu je določeno ne le s stališčem vprašanega, marveč tudi s konkretnimi okoliščinami, zato se lahko mnenja precej razlikujejo od stališč. Razlika med obojimi je odlično označena v enem izmed priložnikov za izpraševalce, ki kot primer navaja protokol intervjuja o problemu zagotavljanja pomoči nerazvitim državam. Prvi odgovor vprašanega (Američana) je bil »pozitiven«: ljudem je treba pomagati, saj so revni in težko živijo. Tudi oni so človeška bitja, zato zaslužijo pomoč. Navsezadnje je pomoč siromašnemu krščanska dolžnost. Izpraševalec pa ni bil zadovoljen s takšnimi odgovori in se je skušal s podvprašanji dokopati do skritega temeljnega stališča. Trud ni bil zaman, zakaj nazadnje je vprašani dejal: »Kaj me brigajo, naj jih hudič vzame!« To je bilo stališče, izjave z začetka pa so bila mnenja, kakršna se navadno uporablja v pogovorih o tej temi.

V pomanjkanju pravih raziskav nam lahko pomaga socio-lingvistika. Opozoril bi tudi na pomembno jezikovno spremembo, ki se je pojavila po volitvah leta 1990: osebe, ki so bile v delovnem razmerju, so se takrat imenovale »delavci«, od takrat pa »zaposleni«. ¹ Ne vem, kdo si jo je izmislil in kdaj je beseda prišla v obtočnik, vendar je danes vsakomur jasno, da je znamenje dobre vzgoje, če uporabljaš izraz »zaposleni«. Čeprav je izraz sam po sebi nevtralen, je vendarle res, da je ideološko obarvan: sodi namreč med »politično korektne« izraze, kakor takšne besede imenujejo v Ameriki.

Dezidentifikacija

Primerjajmo obe besedi: »delavec« in »zaposleni«. Beseda »delavec« v vsakdanjem govoru označuje garača, človeka, ki za svoje plačilo opravlja pretežno fizično delo. Skupnost takšnih fizikalcev predstavlja precej številno socialno-ekonomsko skupino, ki se imenuje »delavstvo« ali »delavski razred«. Delavec je torej identifikacijska oznaka, ki določa socialno identiteto (prepoznavnost) posameznika.

¹ Avtor uporablja besedi »radnik« in »djelatnik«.

Zaposleni pa sploh ni identifikacijska oznaka, saj je zaposleni vsakdo, kdor kaj dela, pa naj bo delodajalec ali delavec, politik ali uradnik, profesor ali obrtnik. Celo profesionalni kockar bi se lahko imenoval zaposleni, saj se tudi on ukvarja z nekakšno dejavnostjo, četudi je negativno ovrednotena. Nikdar se ne bom podpisal kot J. Ž., zaposleni v pokoju, marveč kot J. Ž., univ. prof. v pokoju, prav kakor svojemu imenu ne dodajam označbe TV naročnik, čeprav v resnici sem TV naročnik.

Kaj torej pomeni zamenjava identifikacijskega termina z neidentifikacijskim? Pomeni zanikanje socialne identitete neke družbene skupine. Zanikanje identitete pa je resna zadeva, naj gre za posameznika ali za skupino. Za posameznika bi bila to izguba imena in priimka. Danes se to redko dogaja, celo v najbolj totalitarnih režimih ne. Vendar pa takšni primeri niso neznani: med italijansko okupacijo Istre (in pozneje Dalmacije) so ljudem množično spreminjali imena in priimke. Ta napad na identiteto je bil povezan z grobim terorjem, vendar pa so se najbolj dramatične izgube identitete dogajale v nacističnih taboriščih, kjer so taboriščniki namesto imen in priimkov dobili številke, kar je bil prvi korak do popolnega razčlovečenja in končnega fizičnega uničenja.

Diskriminacija

V našem primeru pa ne gre za posameznike, ampak za družbeno skupino. Če identiteto neke skupine postavite pod vprašaj, je to zanesljiv znak, da želite to skupino podrediti, potlačiti, diskriminirati in celo uničiti. Oglejmo si, kaj to pomeni, če gre za etnične in narodnostne skupine: če Hrvate preimenujemo v ustaše, Bošnjake v balije, Rome v cigane, Albance v šiptarje, Žide v čifute, je to v resnici klic h genocidu (ali pa vsaj opravičevanje genocida).

Seveda ni vsako slabšalno ime, ki ga namenimo neki etnični ali narodnostni skupini, tudi že poziv k genocidu (na primer ime švabi za Nemce ali črnuhi /negroes/ za črnce), vedno pa gre za diskriminacijo neke skupine na ta ali oni način. Isto velja, ko gre za družbeno-profesionalne in družbenoekonomske skupine. Ko so po drugi svetovni vojni diplomiranim zdravnikom odvzeli do takrat običajno titulo »doktor«, je bil to napad na družbeno-profesionalno identiteto zdravniškega poklica, ki so ga njegovi predstavniki tako tudi razumeli: leta dolgo diplomirani zdravniki niso sprejemali diplom, ampak so se zadovoljili s potrdili, ki so jih potrebovali za zaposlitev. Ali pa primer, ko so med Šuvarjevo šolsko reformo ukinili naziv »učitelj«, kar je bil napad na profesionalno identiteto učiteljev in ga je spremljala nadaljnja degradacija njihovega poklica. Prav tako je spreminjanje delavcev v brezbarvne zaposlene – cela družbena skupina je s tem izgubila svojo socialno identiteto (in svojo družbeno prepoznavnost). Tako moramo razumeti obnašanje, ki sem ga opisal v začetku. Zamenjave delavca z zaposlenim ni mogoče pripisati vojnemu stanju!

Kljub temu pa še vedno ni jasno, kaj naj bi s takim »spreminjanjem« dosegli. Prvo pojasnilo bi lahko bilo, da gre za ideološko reakcijo na nekdanjo ideologizacijo izraza delavec, preprosto po načelu, da je treba zdaj delati nasprotno. Sliši se sprejemljivo, vendar ne pojasnjuje vsega. Če hočemo do korenine problema, moramo najprej pojasniti, zakaj je bil v socializmu izraz delavec tako povečevan.

Kdo je delavca (delavski razred) povzdigoval v nebo? Politokracija. In zakaj? Da bi legitimirala svojo absolutno oblast v družbi in si tako zagotovila njeno trajnost. Svoje legitimnosti ni utemeljevala na svobodnih volitvah, marveč v »zgodovinskem« poslanstvu delavskega razreda. Gotovo se spominjate, da se je Komunistična partija (ZK) (samo)definirala kot »avantgarda delavskega razreda«. Politokracija pa je bila avantgarda te avantgarde. Toda, avantgarda katerega in kakšnega delavskega razreda je bila? Marx razlikuje med »razredom po sebi« in »razredom zase«. Razred po sebi je skupina ljudi, ki imajo skupne ekonomske interese, podoben družbeni položaj in način življenja. Tako definirani delavski razred bi lahko imenovali empirični delavski razred ali preprosto *delavstvo*. Razred po sebi se lahko pretvori v razred zase, in sicer tako da empirični delavski razred razvije (pridobi) posebno »razredno zavest«, torej zavest o svojih zgodovinskih interesih in poslanstvu: uničenju kapitalističnega sistema in njegovi zamenjavi s socializmom oziroma komunizmom. Ta »razredna zavest« vsebuje marksistično teorijo in ideologijo in se mora utelesiti v razredni politični organizaciji – Partiji. Čeprav so marksisti dokazovali, da se ta proces še nikjer ni uresničil (niti v Sovjetski zvezi niti v Jugoslaviji) in da »zgodovinski delavski razred« kot empirična realnost nikjer ne obstaja, je politokracija za svoje vladanje vendarle imela »mandat« tega fantomskega razreda in torej ni potrebovala glasov empiričnega delavskega razreda na svobodnih volitvah.

Kaj je politokracija mislila (kakšno je bilo njeno stališče) o empiričnem delavskem razredu, verjetno ne bomo nikoli ugotovili. Toda, če se zavedamo, da je bila njena poglobljena praktična naloga industrializacija države in ne uresničenje nekega utopičnega projekta, tedaj moremo predpostaviti, da je o delavcih mislila na podoben način kot druge »industrializirajoče elite« v zgodovini – namreč, da so delavci leni, nesposobni poležuhi, neumni in nezanesljivi lopovi, ki so nagnjeni k temu, da iz tovarn odnašajo material ipd. V takem stereotipu so bile utemeljene humoristične televizijske oddaje, v katerih sta za zabavo in smeh gledalcev skrbela Čkalja in Mija Aleksić. Najzanimivejše je, da so ravnanja delavcev vsak dan potrjevala takšne stereotipe. In nazadnje ga ni sesula Partija, niti politokracija, marveč gastarbajterji (zlasti hrvaški), ki so v Nemčiji dokazali, da v produktivnosti in poštenju ne zaostajajo za nemškimi delavci.

»Zgodovinski interesi«

Z uvedbo samoupravljanja je politokracija izvedla pomembno inovacijo. Empirični delavski razred je odela v plašč »zgodovinskega delavskega razreda« in ga postavila na oder z vlogo »zgodovinskega interesa«. Prav kakor so srednjeveški vitezi tedaj, ko so se njihove vrste zaradi medsebojnega pobijanja v vojnah in turnirjih razredčile, po gozdovih iskali drvarje in jih s ceremonialnim ploskim udarcem meča po ramenih napravili za viteze, tako je jugoslovanska politokracija z nekaj zakonskimi paragrafi nezreli delavski razred preimenovala v »samoupravljalce« (self-managers). Svoje legitimnosti pa politokracija seveda ni predala v roke novih samoupravljalcev, nasprotno, ohranila je svoj »mandat« mitološkega »zgodovinskega delavskega razreda«; samoupravljalce je prepustila menedžerjem, katerih legitimnost je bila (potem ko so jih politiki sami izbrali) odvisna od samoupravljalcev, torej od njihovih delavcev. Če je, denimo, prišlo do stavke, se je

legitimnost direktorja v trenutku zamajala, saj je stavka v bistvu pomenila nezaupnico direktorju. Menedžerji so imeli kljub samoupravljanju veliko moč, vendar pa je bil njihov položaj institucionalno zelo negotov. V določenem smislu lahko rečemo, da jih je politokracija izročila na milost in nemilost delavskemu razredu.

Zapoznena reakcija

O tem, kako je takšen položaj vplival – in gotovo je vplival – na stališče menedžerjev do delavcev, nimamo nobenih podatkov. V pogovorih z njimi sem nekatere ujel v trenutkih iskrenosti. Tako mi je neki direktor – zelo izobražen mož, celo doktor znanosti – o predlogu nekega novega zakona dejal: prav nič ne bo vreden, če direktorjem ne bo dopuščal, da uvedejo red – s pištolo! Predvidevam, da je med direktorji (in tudi nekaterimi drugimi menedžerji) prevladoval močan odpor do delavcev, vendar so ga skrivali kot kača noge. Kot »mlajši partnerji« politokracije so se morali zatekati h gnili diplomaciji, političnim manevrom in manipulacijam. Kaj so mislili o samoupravljanju in delavskem razredu so pokazali šele po zlomu socializma, ko je namesto delavskih glasov lastništvo nad kapitalom postalo legitimacijska podlaga njihove oblasti. Zato mislim, da je njihovo protidelavsko stališče pravzaprav podaljšana in zapoznena reakcija in ne več obramba lastnega položaja. Res je, da delavci samoupravljaljske tradicije še niso pozabili, kar je včasih čutiti v sporih med njimi in podjetji, vendar pa je protidelavsko stališče v vrstah menedžerske elite bližji alergijski reakciji kot resnični ogroženosti organizma. Seveda odnos med voditeljem in vodenim (katerega paradigma je Heglov opis odnosa med gospodarjem in služabnikom) nikjer na svetu ni harmoničen, vendar pa je pri nas še dodatno obremenjen s tradicijo odnosa med »upravljalcem« in »samoupravljalcem«. Ta bo še dolgo ovirala razvoj modernega profesionalnega menedžmenta in delavske participacije.

Spopad načel

Toda vrnimo se k politokraciji. V prvem obdobju je bil »zgodovinski interes« nevprašljiva legitimacijska podlaga njene oblasti. Pozneje pa je prišlo do cepitve nekdanje enotne jugoslovanske politokracije na šesr republiških (in dve pokrajinski). Republiške politokracije so iskale (in našle) novo načelo legitimnosti: načelo nacionalnosti. »Zgodovinskemu interesu« je pričel konkurirati nacionalni interes. V začetku sedemdesetih je prišlo med njima do odkritega spopada: v mislih imam seveda hrvaške »spomladance« in sečnjo v Karađorđevu. Sprva se je zdelo, da je »razredno načelo« dokončno zmagalo. Toda razbitega lonca ni mogel nihče več zlepit. Konfederalizacija države, v glavnem pa tudi Partije, je to še posebej jasno pokazala. Karađorđevu so sledile teoretsko medle razprave o odnosu med »razrednim« in »nacionalnim«, ki naj bi dokazale, da razredno načelo legitimacije ne nasprotuje nacionalnemu. Nazadnje je politokracija tudi formalno razpadla: kjer je preživela (v Srbiji), se je preoblikovala v skladu z načelom nacionalnosti, kjer so nastale nove politične elite (na primer na Hrvaškem), pa so prav tako utemeljene izključno v nacionalnem načelu legitimacije. »Državotvornost« je nadomestila »zgodovinski interes« delavskega razreda. In prav kakor je nekoč mlada politokracija (v prvem obdobju) vneto zagovarjala »razredno načelo«, zdaj mladi politični razred na Hrvaškem zagovarja nacionalno načelo legitimnosti

– izključiti želi vsako konkurenco razrednega načela. Če hočete izključiti razredno načelo, pa je najboljšše, da izključite še tisto družbeno skupino, ki bi lahko postala nosilec (legitimacijska podlaga) tega načela. Ukinete pa jo lahko samo na ravni ideologije, ne v resnici. To se je zgodilo s preimenovanjem delavcev v zaposlene.

Načelo konkurenčnosti

Ali ni strah, da bo razredno načelo prevladalo nad nacionalnim, vendarle pretiran? Predpostavka, da bi lahko katera izmed družbenih elit ali političnih strank ponovno priklicala fantoma »zgodovinskega interesa« delavskega razreda, je povsem nerealna. Iz dveh razlogov. Prvič, ta ideologija je diskreditirana in dokončno pokopana. Drugič, na Hrvaškem je mogoče legitimnost pridobiti samo na svobodnih volitvah, »zgodovinski delavski razred« pa ne glasuje. Mogoče pa si je legitimnost zagotoviti z »razrednim interesom« empiričnega delavskega razreda, saj gre za veliko skupino ljudi, ki so volilni upravičenci. To »razredno načelo« je resnična konkurenca nacionalnemu. Ne le v teoriji – spomnite se rezultatov volitev v Litvi, na Poljskem in posebej na Madžarskem. Bi se lahko kaj podobnega zgodilo tudi na Hrvaškem? Dokler traja vojna gotovo ne, kaj pa pozneje?

Ko se bo politični razred soočil z nevarnostjo izgube legitimnosti, gotovo ne bo omilil svojega protidelavskega stališča. Verjetno je, da se bo to stališče razširilo na vse, ki kar koli proizvajajo, pa naj gre za materialne ali nematerialne družbene dobrine. Morda pa se je to sploh že zgodilo? Toda nobeno zaostrovanje na ideološki ravni novemu političnemu razredu ne bo pomagalo ohraniti sedanjega položaja, prav kakor »pomirjenje« obeh načel na ideološki ravni ni bilo dovolj, da bi republiške politokracije ohranile svoja ekskluzivna mesta. Politični razred se mora vsega tega še le naučiti. Če mu bo sploh uspelo. Saj, kakor pravi Hegel, iz zgodovine se ni še nihče ničesar naučil!

Nadzorovanje kot najpomembnejša dejavnost

V naši novi državi je v zadnjih letih nastalo nekaj novih nadzornih mehanizmov več, kot smo jih imeli prej. Ker se srečujemo z nekaterimi nadzornimi mehanizmi, ki jih nismo bili vajeni, to gotovo kaže na relativno *nov pogled na družbeno nadzorstvo*, ki mu ne le v znanostih o odklonskosti, ampak tudi v drugih panogah dajejo izjemen poudarek. Poudarek tudi zaradi vloge, ki jih imajo nadzorni mehanizmi ne samo za državno represivno obravnavanje deviantov, ampak v teoriji o družbenem interakcionizmu tudi za dojemanje odklonskosti. Ta teorija namreč vzročnost za deviacije prestavi od storilca k ocenjevalcu oziroma razsojevalcu, kaj je v vedenju prav in kaj ni. S tem pa deviacija ni lastnost sama po sebi ali kakovost dejanja, ki ga je nekdo storil, ampak predvsem posledica uporabe pravila za ukrepanje zoper prestopnika. Iz tega interakcionizma, za katerega je ključno izdelovanje pravil in ustvarjanje nadzornih mehanizmov, potem ugotavljamo predvsem posledice in ne toliko vzročnost. Nato deviante še etiketiramo, stigmatiziramo, klasificiramo, kategoriziramo in seveda predvsem obravnavamo ter kaznujemo.

Pretežna večina odklonskega vedenja ima neki funkcionalni pomen, kar največkrat zvemo šele post delictum. V vzročnostnem smislu pa je treba glede na to, da je kriminal biopsihosociekonomski problem, iskati različne vzvode, med katerimi so nekateri pomembnejši kot drugi. Ker pa s samo vzročnostjo tudi pri zatiranju kriminala *človeštva* ni daleč prišlo, se je v zadnjih letih *močno ukvarjalo z nadzorovanjem* in njegovimi mehanizmi.

Iz tega izhaja predvsem tole spoznanje. Ni človeške dejavnosti, ki ni opazovana, nadzorovana, ocenjevana in sploh obravnavana. Čeprav se morebiti ne zavedamo nadzorovanja, je to navzoče že s samim opazovalcem v skupini, čeprav gre samo za dve osebi. Nadzorovanje je vsebovano že v razmerjih med ljudmi ne glede na to, ali so institucionalizirana oziroma formalna ali povsem neformalna. Od tod seveda ureditev nadzorovanja po državi in nadzorni mehanizmi različnih vrst v družbeni skupnosti, bodisi postavljeni bodisi kako drugačni. *Nadzorovanje je postalo najpomembnejša človeška dejavnost.*

Zato je treba naše razmere, vključno s starimi in novimi nadzornimi mehanizmi, problematizirati ne le zaradi radovednosti, ampak tudi zaradi možnih posledic, pričakovanj in vlog, ki naj jih imajo za ustvarjanje »družbene discipline« ali za vzdrževanje potrebnega konformizma, ki ga danes verjetno potrebujemo bolj kot kdaj koli.

Tradicionalna dihotomija pri nadzorovanju ljudi

Teorije o nadzorstvu navadno ločujejo predvsem dve obliki nadzorovanja, to sta formalno (državno) in neformalno (oziroma nedržavno). Poleg njiju kot najpomembnejši in globalni diferenciaciji so poznane še različne druge. Te v svojih skrajnostih, kot nasprotjih prav tako poznajo dihotomije, ki razvrščajo nadzorne

* Dr. Janez Pečar, redni profesor Pravne fakultete, Ljubljana.

dejavnosti na pravne in nepravne, posredne in neposredne, represivne in preventivne, prisilne in prepričevalne, neinstitucionalizirane, institucionalizirane ali celo transinstitucionalne, pa aktivne in pasivne, pozitivne in negativne, integrativne in segregativne, zunanje in notranje, manifestne in latentne, javne in zasebne, državne in civilne, tradicionalne in nove, družinske in nedružinske in morebiti še kakšne. Toda med temi skrajnostmi so gotovo še druge možnosti, ki iz tradicionalne dihotomije omogočajo ustvarjati trihotomije ali še kaj drugega in več. Prav zato je med državo in državnimi nadzornimi mehanizmi ter čisto neformalnimi oziroma nedržavnimi ali zasebnimi organizmi mogoče najti še dosti takih, ki niso ne prvo in ne drugo, marveč nekaj vmes, in takšnih, ki jim vsakdo od obeh glavnih prepušča nekaj, kar je zanj tipično. In to je *za državo predvsem regulacija*, za vse, *kar je zasebno*, bodisi v primarnih bodisi v sekundarnih skupinah *pa predvsem čustvenost, blizkost in posesivnost*, toda vendarle v neki tako ali drugače institucionalizirani obliki in ob določeni organizaciji.

Vsakemu od teh zdaj že v trihotomijo razporejenega nadzorovanja so iminentna sredstva za doseganje ustrezne stopnje konformizma ali vplivanje na poslušnost in podredljivost. Najradikalnejši sta gotovo država in družina, ki poznata na koncu svoje možnosti delovanja na nekonformiste tudi smrt (tako justifikacija kot uboj). Pri obeh je to razkazovanje skrajnega nestrinjanja z deviantom, ki odstopa od norm, tako družinskih kot skupinskih oziroma od tistih, ki jih predpisuje država. Če sta za državo kriminalizacija in penalizacija vedenja predpisani s pravom, je v primarnih in morda še v sekundarnih skupinah to praksa izražanja nestrinjanja z obstoječim neformalizmom. Vsi drugi nadzorni mehanizmi so dosti bolj omejevani ne toliko s prisilo kakor bolj s prostovoljnostjo ter interesi. Ne nazadnje pa se že *nadzorovanje kot dejavnost danes* bolj kot kdaj koli do zdaj *plačuje kot blago*, in sicer pri državi z davki, pri zasebnem varstvu (zasebni policiji) pa kot storitev.

Sodobna država pozna različne mehanizme nadzorstva, ki predstavljajo njen sistem nadzorovanja, sestavljen iz različnih podsistemov, na katere vsaka družba vpliva tudi s svojo kulturo in stopnjo civilizacije ter sposobnostjo institucionalizacije.

Razširjanje prava državnega prisiljevanja

Razmere v Sloveniji kot samostojni državi so nazadnje tudi zaradi zgedovanja po drugih in zaradi približevanja zahtevam od drugod pripeljale do tega, da je bilo treba veliko vprašanj »discipliniranja«¹ državljanov, če smem tako reči, urediti na novo ali pa stare regulacije v določenem pogledu prilagajati potrebam, ki so nastale na različnih področjih. Zato je prišlo do tega, da se *poleg do zdaj znanih nadzornih mehanizmov nastali nekateri, ki jih še nismo imeli* in ki dopolnjujejo zlasti državo v njenem prizadevanju za obvladovanje nas ljudi, čeprav seveda predvsem in poleg tistega, kar je za državno organizacijo sploh značilno že od nekdaj. Tradicionalne državne represije nikjer po svetu ne spreminjajo, ker je že tako utečena, da pravijo, da njeni posamezni mehanizmi delujejo že več stoletij, ne da bi jih bilo mogoče bistveno predrugačiti, kaj šele odpraviti. Le pravo se zanje prilagaja glede na razvoj pogledov v zvezi s človekovimi pravicami in državljan-skimi svoboščinami ter skladno z novostmi, ki nastajajo v konkretni družbeni skupnosti. Zato bi lahko rekli, da je *deviantnost vedno bolj inventivna kot državna oblast s svojimi mehanizmi zatiranja deviacij*, ki imajo svoje zakonitosti in tudi

zaradi tega niso brez pomena za človeštvo. Saj navsezadnje tudi kriminalu dajejo pozitivne konotacije in ne le negativnih, ki se kažejo predvsem s svojo škodljivostjo, nevarnostjo in ustvarjanjem stroškov.

V Sloveniji je v zadnjem času prišlo do nekaterih sprememb, ki naj bi v prihodnje vplivale na »pravno zavest« ljudi ali na naše dojemanje »law and order«, in to ne toliko povezano z naraščanjem različnih deviacij, ampak dosti bolj zaradi drugačnih pogledov na vlogo in pomen samostojne države in njenega nadzorovanja. Kolikor smo v omenjeni trihotomiji nadzorstva radikalno zamenjaričili institucionalizirano nedržavno nadzorstvo (razen morda zasebnega varstva, ki je šele na pohodu), tudi neformalnemu nadzoru tako v primarnih kot sekundarnih skupinah ne posvečamo posebne pozornosti. Zato se zdi, da želimo okrepiti predvsem državo z nekaterimi institucijami in nadzornimi mehanizmi. Značilnost tega nadzorovanja je torej videti predvsem v tem, da država ali oblast oziroma ne nazadnje politika z njimi izražajo nezaupanje v že vpeljane nadzorne mehanizme in hočejo z njimi ne le nadzorovati nas ljudi, marveč hkrati tudi tradicionalne državne organe nadzorstva, ki posegajo v svoboščine ljudi. Morda bi s tem hoteli vsaj v določenem obsegu odgovoriti na vprašanje, ki v človeški zgodovini že od nekdaj ostaja odprto, in sicer »kdo nadzoruje nadzorovalce«.

Stroški z obravnavanjem deviacij

Obstoječe razmere na Slovenskem kažejo, da se nihče niti ne vpraša, kaj šele ukvarja z mislijo, *koliko stane vzdrževanje nadzorstvenih mehanizmov* in koliko stroškov bomo imeli še z novimi in predvsem nepreizkušenimi. Kajti »upravljanje« deviacij je danes izredno drago in vlaganje v »državno nadzorstvo« je izredno nerentabilno podjetništvo, če bi ta del države presojali z vidika stroškov in koristi. Pri tem gre namreč predvsem za stroške, ki jih povzročajo deviacije in ki jih ustvarja delovanje nadzornih mehanizmov (od policije, tožilstev, sodišč, zaporov, inšpekcij, organov za kaznovanje prekrškov in drugih manj represivnih nadzorstvenih institucij). Ob ekonomskem vrednotenju kriminala in deviantnosti bi se morali zamisliti torej tudi, kaj nam prinaša nadzorstvo oziroma kakšni so sploh njegovi rezultati. Od nadzornih mehanizmov bi morali zahtevati *odgovornost* ne le samo za to, kar so delali, marveč *tudi za vse tisto, kar bi morali storiti, pa niso*.

Družbeni stroški z deviacijami in kriminalom so tako neposredni kot posredni in zato toliko pomembnejši, zlasti za naše razmere na prehodu, ko se srečujemo še s kriminalnimi stečajji, odtekanjem kapitala v tujino, korupcijo, malverzacijami najrazličnejših vrst, nezakonitim razdružbljanjem premoženja in še čim, zaradi česar smo v položaju, ko je nadzorovanje lahko izredno drago in hkrati neuspešno. Toda pri nas nikomur niti na misel ne pride, da bi kaj pocenili, nikoli ne razmišljamo, česa bi lahko imeli manj, kaj resnično potrebujemo, kaj moramo ustanoviti, da bo učinkovitejše ipd., hkrati ko se radi zgledujemo po drugih velikih državah, ki si lahko privoščijo najrazličnejše poskuse, ne da bi čakale ustreznih rezultatov. Kajti če smo že država, ni povsem nujno, da moramo imeti vse, kar je značilno za velike družbe, marveč bi se morali odločiti, kaj je za nas najoptimalnejše, prednostno in posledično dosti bolj koristno. Tako pa se igramo z vzdrževanjem relativno velike količine dokaj dragih mehanizmov, plačanih z denarjem, ki ga država prejema od nas, davkoplačevalcev. In če naj hkrati plačujemo še notranji in zunanji javni dolg, potem se seveda ne moremo upreti razmišljanju, kaj nam

država da za vse tisto, za kar jo plačujemo, ko je vse dražja, bolj ko smo revni in manj ko imamo.

Zato bi bilo treba razmišljati ne le, koliko kaj stane, ampak tudi kaj poceniti, kaj odpraviti, kaj spremeniti itd., pa tudi kako bolje, hitreje, učinkoviteje in predvsem smotrneje delati. Delati tudi v kriminalni in kaznovalni politiki, in to na način, da bi bilo manj zavrženih ovadb, manj zavrnilnih in oprostilnih sodb, da bi se bolj lotevali postopkov, ki peljejo k rezultatu, ali da bi koncipirali takšne načine obravnavanja deviantnih zadev, ki kot »odvrnitev« (diversion) omogoča procesirati družbeno manj nevarne in manj pomembne zadeve oziroma deviante, blažje oblike odklonskosti in dopušča preprostejše in predvsem nejuridizirano odškodnino žrtvam kaznivih dejanj, za njihovo povračilo, nadomestilo, restitucijo in za ustvarjanje primernih pomiritev, ki ne peljejo k obnavljanju konfliktnosti med ljudmi. Skratka: racionalizacija in ekonomizacija nadzоровanja bi morali biti vključeni tudi v ureditev nadzоровanja ob pomislekih, kakšna je lahko največja uspešnost pri določenih izdatkih oziroma ob kakšnih izdatkih je vendarle pričakovati prav določeno učinkovitost. To gotovo pelje k prelamljanju stare miselnosti, da nadzоровanja ni mogoče ekonomizirati, toda ta se začne že pri regulacijah, tem pa navadno nikoli ni mar, koliko kaj stane.

Upadanje družbene discipline (tudi morale) in novi nadzorni mehanizmi

Naraščanje deviantnosti, pretežno za družbo najneprijetnejših vrst, upadanje morale, razpadanje večerajšnjih vrednot, ki jih ni mogoče nadomestiti z ustreznimi novimi, novi pogledi na razvoj prihodnosti, družbena dezorganizacija in anomičnost itd., vključno z ogroženim konformizmom, do katerega nujno prihaja z globalnimi družbenimi spremembami, so privedli do položaja, da tradicionalni nadzorni mehanizmi iz prejšnje države ne zagotavljajo edino možnega in zaupanja vrednega »nadzоровanja«, zaradi česar je bilo ustanovljenih nekaj inštitucij, od varuha človekovih pravic, računskega sodišča, agencije za plačilni promet, nadziranje in informiranje raznih parlamentarnih preiskovalnih komisij itd., delovnih in socialnih sodišč itd. kot organov države, hkrati ko si je tudi predsednik vlade omislil nekakšen svoj nadzorni mehanizem, t. i. VOX. Prav tako smo izredno okrepili policijo (tudi vojsko), vojski izročili narodno zaščito (kar je še vprašljivo), zastavili različne ravni sodišč (okrajna, okrožna – ki naj bi jih bilo kar 11, višje, vrhovno in še ustavno) in temu primerno organizirali državnega tožilca itd., pri čemer je treba razmišljati tudi o vlogi organa za kaznovanje prekrškov in prav tako tudi domisliti, kaj z družbenim pravobranilcem samoupravljanja, ki ga ob koncu leta 1993 ni imelo kar 42 občin itd. Obenem ugotavljajo, da bi morali imeti tudi varuha potrošnikov. Obveščevalne dejavnosti znova prihajajo v središče slovenske pozornosti tudi zaradi morebitnega zlorabljanja in prilaščanja za kakšne posebne strankarske ali politične namene.

Računska sodišča, parlamentarne preiskovalne komisije in varuha imajo tudi drugod. Toda mnoge nadzorstvene inštitucije vzbujajo pozornost in pomisleke ne nazadnje tudi zaradi izvajanja svojih nalog. Normalno je pri njih v začetku pričakovati določeno zaletavost, nesposobnost, neustreznost, diletantizem, odtekanje podatkov, manipulacije, strankarsko vplivanje, intervencije itd., zlasti v povezavi z reševanjem pomembnih družbenih problemov. Če se ti novi mehanizmi v Sloveniji vključujejo v regularno državno nadzоровanje, celo s pooblastili pravosodnih organov (Zakon o parlamentarni preiskavi penalizira v zvezi s tem celo tri kazniva

dejanja s kaznijo zapora do enega leta), je gotovo dosti bolj problematičen sistem za »razbijanje birokratizma v državni upravi, ki naj bi reševal zaplete z državno birokracijo« (Pušenjak, Delo, 16/2–1994, str. 2). VOX je gotovo treba dojemati z vidika vzgojnega pomena pri legitimiziranju določene ravni ovaduštva, ki ga ponekod, če privede do odkritja storilca kaznivega dejanja, celo nagrajujejo. To izhaja iz programa Crime Stop, Crime Solvers, Crime Line, Secret Witness itd., ki se širijo v Crime Stoppers International s svojim članstvom v ZDA, Kanadi, Veliki Britaniji, Novi Zelandiji, Avstraliji itd. Toda to je nekaj drugega. Pri nas pa *uvajamo neki vzporedni sistem*, ki ni naperjen toliko zoper deviantni svet, ampak *zoper legitimno državno organiziranost*, ki bi sama v sebi morala najti toliko moči, da bi ustrezno delovala. Zato VOX ni posebno v prid »pravni državi«, hkrati vzbuja vtis, da je nastal kot protiutež strankarskega protikorupcijskega gibanja in strašilo zoper počasnost raznih postopkov.

Obhajanje državnih inštitucij in reševanje problemov in discipliniranje mimo sistema

Svet že od nekdaj rešuje večino vedenjskih vprašanj mimo države in brez njenega posredovanja, vplivanja in sankcij. Kajti država s svojimi organizmi na podlagi prava deli predvsem pravico. Nje ne zanimajo čustva. Še ustvarjena škoda ji dostikrat pomeni mnogo, zlasti če se pokaže, da bodo zaradi njenega ugotavljanja postopki dolgotrajni. Zato pušča oškodovancem, da pridejo do svoje pravice po drugi, čeprav civilni poti. Toda različne možnosti povračila škode, nadomestila itd., kar omogočajo tudi pravne ureditve, kažejo, da se *država polagoma od pozornosti storilcu vendarle obrača tudi k žrtvi*. Pri nas se še ne moremo pohvaliti s skrbjo za oškodovance niti ne z visoko stopnjo poštenosti in morale, ker so razmere takšne, da spodbujajo pohlep, pridobitništvo, brezobzirnost in različne nezakovitosti, hkrati ko živimo v času, ko je lažje obogateti tudi v zvezi z razmerami, ki spreminjajo družbenopolitično ureditev s procesi, kot so lastninjenje, denacionalizacija, stečajni itd.

Ker gre hkrati za čas, ki ustvarja velike afere, omogoča neustrezno reagiranje zoper pojave in ljudi, pogojuje nezaupanje ne le do oblasti in namenov posameznih strank ali politikov, marveč *generira tudi strah pred legitimnim državnim nadzorstvom*, od policije, tožilstev in sodišč. Pojavljajo se ne le neupoštevanje inštitucij, marveč tudi različne možnosti njihovega obhajanja, če ne izrabljanja zaradi kakšnih posebnih motivacij. To pa zahteva tako organizacijske kot kadrovske spremembe, celo od vlade navzdol.

Nezaupanje do obstoječega nadzorstvenega sistema in njegovih podsistemov se kaže že pri predsedniku vlade z njegovo institucijo ovajanja posledic birokratizma države, kar je gotovo slabo zanjo. *Ustvarja tudi različna gibanja*, kot so npr.: civilna pobuda (takšna ali drugačna), protikorupcijska gibanja ali zamisli o ligi kot nadstrankarski organizaciji, ki naj vpliva na parlament, da bo upošteval določene strankarske pobude itd. Prav tako nastajajo neke druge oblike ustvarjanja pritiskov, ki v imenu prav določenih skupin dele svoje nauke in poglede in izvajajo celo določeno diferenciacijo, kot npr. s »podpiranjem vseh tistih v SDK, tožilstvu in pravosodju, ki pa se vendar trudijo za spoštovanje zakonitosti in poštenja v poslih« (Delo, 15/3–1994, str. 2) itd. Gotovo je treba upoštevati civilne pobude, državljanske zahteve, stališča verskih organizacij, skupin ljudi, tja do ustvarjanja različnih oblik pritiskov, toda nikakor *ne kaže razločevati ljudi in podpirati samo nekatere*

ter diskreditirati druge. Kajti vsaka diferenciacija pelje k določeni diskriminaciji, ki se z vsemi svojimi negativnimi posledicami začne kazati kdaj kasneje. Najbrž ne kaže uveljavljati možnosti nekih »kulturnih revolucij«, uvajati »poulične demokracije«, vplivati samo na izbrane somišljenike, prepričevati prepričane itd. za rušenje sistema, marveč ustvarjati in usposabljeni obstoječo zakonito ureditev za reševanje tekočih težav, ne sesuvati, kar imamo, marveč popravljati tisto, kar je.

Sodelovanje javnosti ali populizem

Sodobne države ali družbe spuščajo pred koncem drugega tisočletja *družbeno nadzorovanje* navzdol tako, da *postaja*, kot je že ugotovil Michel Foucault, *čedalje bolj kapilarno*. To je gotovo posledica različnosti in neobvladljivosti človekovega vedenja, ki je zaradi oblik deviantnosti čedalje večji problem in ovira za vzdrževanje potrebnega sožitja ne le med ljudmi, ampak tudi med njimi in državo ter njenimi legitimnimi mehanizmi nadzorstva. Poleg tega se z različnimi socialnopsihološko preračunanimi ukrepi *skuša* zlasti *država približevati ljudem in premagovati svojo odtujenost od njih*, ker se zaveda, da je zaupanje javnosti ena izmed ključnih okoliščin, da bi tudi zagotavljanje javnega reda in miru postalo manj težavno in problematično. Zato mora »dvigovanje glave« zoper nemir, nečednosti, korupcijo, kriminal itd. nedvomno upoštevati vsakdo, ki v družbeni skupnosti ne glede na ravni odgovarja za določeno področje nadzorovanja. Brez sodelovanja javnosti, torej ljudi zunaj in mimo države, ni mogoče pričakovati izboljšanja razmer in javnost se mora v marsikaterih pogledih tudi organizirati, soglašati ter motivirati za določene, ne nazadnje tudi nadzorne dejavnosti ali vsaj njena posamezna opravila.

Če smo bili v Jugoslaviji navajeni, da nam »samozaščitno ideologijo« ponujata predvsem država in politika, *nas danes k nekakšnemu samovarovanju, budnosti, previdnosti, poštenosti* itd. vabijo predvsem *prav določeni nedržavni dejavniki*, ki so v prenekaterih primerih motivirani tudi z drugimi nameni, ki je lahko »prevenčija deviacij« stranski proizvod ali vzporedno delovanje ob doseganju svojih ciljev. V zvezi s tem nastajajo razni populizmi, ki spodbujajo prav določene, pogosto nižje sloje, ljudi s prav določeno politično usmeritvijo, skupine na podlagi »krščanskega etosa« ali kristjane ipd. Kakor koli so tovrstna prizadevanja sprejemljiva, če jih navdihujejo cilji, h katerim jih vabijo – toda če nosijo v sebi kali izključevanja nekaterih in vključevanja samo prav določenih in izbranih po drugačnih merilih, kot so tista, ki so za preprečevanje deviacij potrebna, potem gre gotovo za diskriminacijo, za ločevanje »drugačnih in različnih«, če ne kar za vabilo na ekstremizem, ki je tudi za samovarovanje posameznika vprašljiv, saj se mu lahko vzbujajo pomisleki o nevarnostih čisto druge, kot jih je treba dejansko iskati.

Poleg trihotomije nadzorovanja se danes zlasti v kriminologiji ponuja *izreden pomen »samonadzora« kot četrta dimenzija nadzorstva*, ki je od vseh nadzornih mehanizmov najpomembnejši, kajti za katero koli deviacijo nosi vsakdo ključ sam v sebi in to je osrednjega pomena za oblikovanje morale. Zato je vedenjska korektnost vsakega izmed nas prispevek h globalnemu miru, varstvu in »poštenosti« – pa čeprav se sliši še tako preprosto. Toda na to danes pri nas opozarjajo samo na prav določeni strani politične mavrice.

Obravnavanje vedenja ni le pravnoformalno odzivanje, marveč je neštetokrat tudi čustveno odzivanje, zlasti če gre za razmerje med storilcem in oškodovancem. Država deli »pravico« in se ne ozira na čustvenost, zato je ni v reševanju spora med »kazensko dvojico«. Tudi pogledi na deviante – storilce se spreminjajo in jih v posameznih fazah preteklosti v teoriji označujejo s štirimi R (revenge, restraint, reformation in reintegration). Prek razvojnih poti smo torej od maščevanja nekoč, prek prisiljevanja in spreminjanja pri ravnanju z devianti prišli v obdobje ponovnega vključevanja. Ali drugače povedano: namesto da bi deviante izključevali iz družbene skupnosti, ne nazadnje tudi s stigmatizacijo in prestajanjem kazni v zaporih, naj bi jih raje vključevali. To so seveda globalna izhodišča kriminalne politike sodobnega družbenega varstva, ki jim jih po svetu različno uspeva uresničevati, pogosto preveč *odvisno od družbenopolitičnih razmer in pogledov na deviacije in kriminalni svet.*

Z novo državo smo v tem pogledu prišli v obdobje nekakšne teoretične praznine in pragmatičnega reševanja tistega, kar je nujno. Ker *nimamo koncepta kriminalne politike ali politike upravljanja deviantnosti*, se dogajajo politični pritiski na pravosodje in nezaupanje vanj. Zato upotavljamo: tekmovanje in nasprotovanje nadzorstvenih mehanizmov med seboj; polemike, komu naj odgovarja državni tožilec; nezaupanje v policijo in njeno sposobnost odkrivanja in razkrivanja gospodarskih afer; vnaprejšnje zavzemanje stališč, še preden so zadeve razčiščene; obveščevalne dejavnosti se zlorablajo za medsebojna obračunavanja, če ne kar za zasebniško doseganje morda celo političnih ciljev; veliko število zadev se od začetka prek obravnavanja vsako leto tako razblini, da je treba ugotoviti, da mnoge »stvari tečejo v prazno«, kar izjemno veliko stane, in nadzorni mehanizmi ustvarjajo ogromno škodo, ne da bi kdo za to odgovarjal itd. Ekonomsko gledanje na »nadzorovanje« bi pokazalo, da je to *najbolj zgubarsko podjetje, ki ga vzdržujemo samo zato, da ga imamo, ker imamo že državo.* Zato je »nadzorovanje« dvakrat zlorabljeno, ker prek njega ustvarjamo škodo in premalo koristi in ker se pogosto uporablja za neupravičeno (državno) nasilje nad ljudmi in ustvarja nezadovoljstvo tako ljudi kot politikov. Od tod pritiski različnih vrst: za drugačno regulacijo, za reformo nadzora, za boljše plačilo policistov, sodnikov itd., za višje standarde, za drugačno etiko poklicev in sploh za boljšo državo, ki te nadzorne mehanizme vzdržuje. Zato bi lahko Lacassagnevo izhodišče o kriminalu spremenili v temu pisanju primerno trditev »kakšna država – takšen nadzor«.

Toda nikjer na svetu niso zadovoljni ne z državo in ne s policijo in ne s (kazenskim) pravosodjem. Zato je tudi zaupanje v »pravičnost« zelo relativizirano. Javnomenjske ankete pri nas pa kažejo, da je tega zaupanja čedalje manj.

Potrebujemo dolgoročnejšo »politiko nadzorovanja«

Če je raven »nadzorovanja« izraz nevarnosti in obsega deviacije, potem bi morali ugotoviti, da pri nas oboje narašča, kar je gotovo *neprijetno za razvoj demokracije.* Ker je v zadnjih letih več zlasti nevarnejših in za družbo škodljivejših deviacij in ker se zlasti država širi s svojimi nadzornimi mehanizmi, potrebujemo določeno vizijo ravnanja z obema – tako z deviantnostjo kot z nadzorstvom države, in ne le te. Tudi drugih možnosti ne bi smeli prezreti, zlasti pa ne nedržavnih in raznih paradržavnih nadzornih mehanizmov, ki naj bi jih vključevali

v ustrezne strategije. Toda strategije so lahko represivne in preventivne. Zato bi morali vedeti, kaj komu in koliko, da ne bo več škode kot koristi, kajti od same države ni mogoče veliko pričakovati, več je treba dati možnosti nedržavnim, toda ustrezno vodenim nadzornim mehanizmom, predvsem v okoljih, kjer deviantnost nastaja. S tem pa ni rečeno, da države ne potrebujemo. Nasprotno, le-ta mora nastopati s svojimi za sodobno družbo pričakovanimi vlogami in včasih tudi kot servis, ne nazadnje tudi za različne oblike državljskega samovarovanja, kakršnega koli namensko spodbujenega in vodenega preprečevanja in usposabljanja posameznikov za udeležbo v raznih akcijskih programih itd., toda brez politizacije. Kajti zgodovina nenehno dokazuje, da je politizacija »nadzorovanja« vedno usodna napaka, ki ne pelje k pravim ciljem omejevanja in zatiranja deviacij. Zato morajo kakršni koli nadzorni mehanizmi ostajati na ravni stroke, nepolitizirani in zlasti če so državni, morajo biti visoko profesionalizirani.

Če upoštevamo ustrezna spoznanja nadzorne stroke, so v Sloveniji razmere, ki jih imenujejo »net widening« ali razširjanje nadzornega sistema. Ta terja vedno večje naložbe za svoje delovanje. Toda več ko imamo nadzornih organov in nadzorovalcev, več je nadzorovanih in več ko je nadzorovanih, več deviantov je pričakovati in več odkritih deviantov zahteva spet več nadzornih mehanizmov in tako se gibljemo v začaranem krogu, ki mu ni videti konca in ne rešitve. Zato potrebujemo gotovo neko perspektivo z ustreznimi strategijami in poleg države tudi možnosti različnega neinstitucionalnega in nedržavnega obravnavanja deviacij, razne alternative za nerepresivno ravnanje z ljudmi, preprečevalne programe, inštitucije za pomirjanje, poravnavanje, pa za rehabilitacijo in resocializacijo (čeprav večinoma vanju nikjer po svetu ne verujejo več), za pomoč in odškodovanje in različne možnosti nepravnega reševanja konfliktov itd., kar bi morda sčasoma privedlo tudi do kakšnih dekriminalizacij ali depenalizacij, če si že ne moremo obetati nasprotnega procesa, to je »net narrowing« oziroma zoževanja nadzorovanja in kakšnega prednostnega obravnavanja zadev, spodbujenega od dogovorjene politike, pregona pomembnejših dogodkov, vendar ne po kakšnih ložah, ligah ali lobijih oziroma strankarskih interesih ali zaradi zagnanosti verskih skrbnikov ipd., ki utegnejo pri kriminalni prevenciji kot nadzoruванju morebiti ustvariti več škode kot koristi.

Koncept družbenega nadzorovanja, tako represivnega kot preprečevalnega, si je treba torej zamisliti v okviru politike vodenja slovenske države in ne dovoljevati parcializacije in voluntarizma, politizacije in vmešavanja, odvisno od trenutnih koristi za tega ali onega.

Prometne nezgode in prometna varnost

Področje prometa in zvez je v vsaki družbi celovit in povezan sistem, brez katerega bi bilo življenje v sodobnem svetu praktično nemogoče. Pojavi občasnih prekinitev, ki nastajajo zaradi objektivnih razmer, kot so npr. naravni (zlasti vremenski) vplivi, ali pa zaradi posebnih družbenih dogajanj (npr. vojaške operacije, protestno zapiranje posameznih pomembnih odsekov cest, mejnih prehodov idr.) dokazujejo, da gre za izjemno vitalno področje, ki ne zadeva samo globalnih ekonomskih tokov, temveč ima najširšo družbeno funkcijo – kot dejavnik prostorske mobilnosti ljudi, preliva blaga, storitev, idej in informacij.

Z neodvisnostjo in lastno državitvornostjo se je za Republiko Slovenijo zastavil problem nekdanjih prometnih povezav v povsem drugačni luči. Mednarodni cestnoprometni tokovi so se po krajši prekinitvi preusmerili z glavne črte sever-jug na črto vzhod-zahod in v obratni smeri, kar je objektivno samo po sebi zahteva za hitro in učinkovito prilagajanje spremenjenim prometnim razmeram. Velik zaostanek v razvoju prometa in prometne infrastrukture (še zlasti v kopenskem prometu), ki se kaže v izrazitem pomanjkanju sodobnih avtocest, neposredno prisiljuje Slovenijo, da kar v najkrajšem času zgradi takšno prometno omrežje, ki ga bo učinkovito povezovalo z razvitejšimi državami in bo hkrati omogočalo tudi nje uravnoteženi regionalni razvoj. Obseg in kakovost cestnega omrežja je nadalje dejavnik, ki v mnogočem opredeljuje tudi raven prometne varnosti oz. vpliva na negativno prometno dogajanje – na nastanek prometnih nezgod. Sodobna vozišča so zato ob vse večji gostoti cestnega prometa nepogrešljiv element zagotavljanja večje prometne varnosti, kar narekuje velika vlaganja v posodobitev prometnega omrežja ter širitev obsega cest t. i. višjih kategorij. Projekt s predvideno gradnjo več sto km sodobnih večpasovnih avtocest v prihodnjih nekaj letih bo za slovenske razmere zagotovo izjemen zalogaj, posledice takšne usmeritve pa večdimenzionalne in bodo zadevale tako pozitivni (predvsem ekonomski) kot tudi negativni (zlasti ekološki) spekter. Med pričakovanimi pozitivnimi učinki pa se na visoko mesto postavlja tudi pričakovana povečana stopnja prometne varnosti, ki je hkrati eden od temeljnih vidikov zagotavljanja notranje varnosti v državi.

Prometne nezgode in prometna varnost kot privlačno področje raziskovanja

Dogajanje v cestnem prometu se izraža ne samo v večji pretočnosti in ekonomski uporabnosti cestnega omrežja, temveč zadeva tudi njegovo negativno stran, izraženo v delni ali trajni izgubi človeških zmožnosti. Promet nikoli ni bil in tudi danes ni problem sam zase, ampak se v večdimenzionalnih razmerjih prepleta z vsemi drugimi družbenimi področji. Hkrati pa problem prometne varnosti poleg širšega konteksta problematike razmerja med človekom in naravo neposredno zadeva globalni kontekst družbenih odnosov med ljudmi – med različnimi družbenimi skupinami. Prometna varnost je tako tudi izrazito sociološko področje raziskovanja, čeprav družboslovci, še zlasti pa sociologi, niso pretirano profesionalno

* Dr. Franc Hribernik, Biotehniška fakulteta v Ljubljani.

sodelovali na tem družbenem področju, ne glede na to da gre za tematiko, ki ima izrazito vitalno naravo za vsakega (mobilnega) člana družbene skupnosti. Problematika cestnega prometa pa je razmeroma pogost objekt proučevanja drugih znanstvenih ved, še zlasti tehničnih (ki obravnavajo sklop dejavnikov, povezanih s cesto in vozilom ter naravnimi razmerami), psihologije, prava, kriminologije, medicine idr. Širši znanstveni interes temelji predvsem na prepletenosti in njegovi strateški družbeni pomembnosti. Posebni sociološki vidik pa se izraža v zapletenih razmerjih med različnimi skupinami prometnih udeležencev. V cestnem prometu se pojavljajo vse družbene skupine ne glede na svoj socialni izvor, ne glede na njihove fizične, psihične in intelektualne sposobnosti (tako zdravi ljudje kot depresirane kategorije – otroci, slabotni in bolni, starejši in invalidi) in ne glede na profesionalno usposobljenost pri upravljanju različnih prometnih sredstev. Hkrati tudi negativni učinki prometnega dogajanja zadevajo vse socialne kategorije, čeprav vse skupine prometnih udeležencev niso enako ogrožene, niti ne zaznavajo ogroženosti enako (Polič; Miš, 1985). In tudi vse družbene skupine v cestnem prometu nimajo povsem enakega statusa. Prav zato bi bilo npr. zanimivo raziskati, ali se med prometnimi udeleženci kot kategorija povzročiteljev prometnih nezgod pogosteje pojavlja katera od številnih družbenih skupin in kaj vpliva na to. Šuster (1985), ki se je ukvarjal z vprašanjem kaznivih dejanj med vozniki motornih vozil, je sicer empirično ugotovil, da del voznikov dela pogosteje prekrške kot drugi (predvsem skupina storilcev kaznivih dejanj – povratnikov), vendar ob pomanjkanju ustreznih podatkov ni razkril morebitne socialno stratifikacijske povezave. Heterogenost in razmeroma visoka stopnja neselektivnosti aktivnih prometnih udeležencev sta torej ena od temeljnih socioloških značilnosti cestnega prometa. Na vseh drugih prometnih področjih je namreč meja med profesionalnimi udeleženci ter uporabniki prometnih storitev povsem jasno začrtana (še zlasti v letalskem in železniškem prometu). Od profesionalnih kategorij prometnih udeležencev se v teh primerih zahteva občasno dokazovanje psihofizičnih in profesionalnih sposobnosti, ki so nujne za varno opravljanje njihovega poklica. V cestnem prometu pa se to zahteva samo za manjši del udeležencev (kategorija profesionalnih voznikov). Vsem drugim je razmeroma manj pogosto omejevana pravica do vožnje. Participacija v vlogi nemotoriziranega udeleženca pa razen uporabe nekaterih prometnic sploh ni z ničimer posebej selekcionirana. Takšna raznovrstnost dejavnih uporabnikov povečuje verjetnost nastajanja prometnih nezgod bodisi kot posledica storjenih napak, ki tako postanejo »kaznovane napake« (Petz, 1987), ali zaradi vpliva objektivnih prometnih razmer, na katere udeleženci neposredno ne vplivajo. Zastavlja se vrsta vprašanj, ki so neposredno povezana s cestnoprometno varnostjo, vendar ostajajo v glavnem brez jasnega odgovora. Ali je samo temeljna izobrazba in dopolnilno oz. skrajšano šolanje že zadostna osnova npr. za priznavanje poklicnega statusa za voznike tovornih vozil? Ali je smiselno, da se posamezniku, ki kot voznik motornega vozila pogosto izkazuje prometno nedisciplino, omeji pravica do vožnje? Ali so družbene ustanove, ki skrbijo za vzdrževanje cest, urejanje prometa in njegov nadzor, operativno sposobne kakovostno opravljati svoje delo? Kako vplivajo spremenjene družbene razmere na spreminjanje prometne varnosti? Kako zmanjšati vpliv številnih družbenih protislovij (npr. velika proizvodnja alkoholnih pijač na eni strani ter njihovo uživanje na drugi strani, ki ima katastrofalne posledice v prometu)? Tudi odgovor na vprašanje, ali so nekateri ljudje resnično bolj nagnjeni k nezgodam, še zdaleč ni enostaven, sam pojem »dovzetnost za nesreče« pa je konstruiran bolj iz potrebe in pravzaprav pomeni ne imeti sposobnosti in lastnosti, ki so v danem trenutku pomembne za ohranjanje

varnosti (Petz, 1987: 147). In končno, zakaj je slovenska družba razmeroma indiferentna do prometnih nezgod? Odgovor na zadnje zastavljeno vprašanje pa je treba iskati v različnih elementih kot npr.:

- udeležba v cestnem prometu je objektivno povezana z relativno visoko stopnjo tveganja. Le-to je tem večje, čim širši in čim bolj heterogen je krog prometnih udeležencev ter čim nižja je njihova prometna usposobljenost;

- participacija posameznika v cestnoprometnih tokovih je sestavni del njegovega življenja, ki se kaže v hitro spreminjajočih različnih vlogah (kot voznik motornega vozila, kot kolesar, kot pešec itd.);

- udeleženec prometne nezgode je lahko vsak ne glede na lastno pozitivno prometno ravnanje (žrtve so običajno večje med tistimi, ki niso povzročitelji prometnih nezgod);

- prometne nezgode so vsakodnevno ponavljajoči in razmeroma pogost fenomen, ki ga je sicer mogoče teoretično predvideti, toda tudi ob dobri družbeni organiziranosti mnogo težje reducirati;

- prometne nezgode ogrožajo vse socialne sloje;

- kršenje pravil prometnega vedenja je pogost vedenjski obrazec, pri čemer velik del storjenih prekrškov ostane prikrit, sankcioniranje neprilagojenega prometnega ravnanja pa je prav tako pogosto naključno;

- odnos represivnih družbenih ustanov in širše javnosti do storilcev kaznivih dejanj v cestnem prometu je manj kritičen kot do drugih kategorij delikventov;

- prometne nezgode so časovno in prostorsko disperzirane in se le redko pojavljajo v obliki hkratne udeležnosti večjega števila udeležencev;

- posledice prometnih nezgod se običajno obravnavajo delno in sektorsko, zato tudi ni povsem znana vseobsegajoča materialna in nematerialna škoda;

- odziv širše javnosti na prometne nezgode se kaže le občasno, ko gre bodisi za večje število žrtev ene prometne nezgode ali pa za žrtve, ki so bile socialno visoko reputirane oz. so imele nadpovprečno družbeno moč.

Množično sodelovanje v cestnem prometu postavlja vsem kategorijam udeležencev visoke zahteve po poznavanju in upoštevanju družbeno sprejetih norm – prometnih predpisov in pravil vedenja, brez katerih si ni mogoče zamišljati varnega izvajanja sodobnega cestnega prometa. Prometne nezgode so pogosto posledica neskladja med normativno določenim načinom vedenja ter praktičnim prometnim ravnanjem. Čim nižja je stopnja prometne usposobljenosti, tem večja je tudi verjetnost, da prometni udeleženci prometnih pravil in predpisov ne bodo niti poznali oz. jih ne bodo dosledno spoštovali. Toda to ne pomeni, da za storjena dejanja niso kazensko in materialno odgovorni (Šeparović, 1969; Klajn, 1970). Rezultati raziskovalnega dela (Prevenција in represija v cestnem prometu, 1979 ter Politika kazenskega pregona ... 1982) so pokazali, da tudi kazenska politika nima niti pomembnejšega vpliva na prometno vedenje storilcev kaznivih dejanj niti predvidenega preventivnega učinka na preostale prometne udeležence. Bistveno večji pozitivni učinki so doseženi z uspešno izvedenim procesom sekundarne socializacije, ki mlademu človeku daje ustrezne vsebine prometne kulture ter v stalni preventivni dejavnosti različnih družbenih ustanov. Vloga edukacije sicer ni vse-mogočna, je pa neobhodna in jo je treba vselej prilagajati različnim starostnim in socialnim kategorijam prometnih udeležencev (Rothe, 1991). Nizko prometno kulturo prebivalstva, ki se kaže v pomanjkljivem prometnem znanju ter v neupoštevanju prometnih pravil, je zato mogoče ovrednotiti tudi kot nesposobnost družbenih ustanov, da bi z učinkovitim edukacijskim sistemom in sistemom stalnega izobraževanja usposobile posameznike (ne glede na njihove osebnostne značilno-

sti) za varno vključevanje v cestni promet. Varnost posameznika zato ni odvisna zgolj od njegove prometne usposobljenosti, temveč od vzajemnega ravnanja vseh prometnih udeležencev.

Prometne nezgode lahko s sociološkega vidika razumemo oz. spremljamo tudi kot poseben vidik neustrezne prilagoditve družbe in posameznika procesom posodabljanja. Tehnični in tehnološki razvoj poteka bistveno hitreje, kot pa se uspe družbenim ustanovam in posameznikom prilagajati nastalim spremembam. Zelo pogosto prav družbene ustanove reagirajo šele takrat, ko so posledice tako izrazite, da jih preprosto ni več mogoče ignorirati. Pri pojasnjevanju pojava prometnih nezgod bi bilo poleg objektivnih okoliščin njihovega nastanka (stanje vozišča, prometnih vozil, naravnih razmer) ter vloge človeka kot prometnega udeleženca treba upoštevati še nekatere dodatne vidike. Gre za vprašanje velikih sprememb v družbeni strukturi; sprememb v načinu življenja ljudi; razumevanje vloge prometa v vsej družbi; način sprejemanja in upoštevanja vedenjskih norm in drugih zahtev, ki objektivno prisiljujejo posameznika k nujnosti družbenega konformizma; toda tudi za vprašanja tehnične izvedbe – ločitev prometnih površin za različne kategorije prometnih udeležencev; način in kakovost družbenega in tehničnega urejanja prometa; gostoto in posebnost prometnih tokov; kakor tudi vseh preostalih okoliščin, ki delujejo kot zunanje determinante prometne varnosti. V večrazsežnostnem prepletanju različnih dejavnikov in v izrazito heterogeni strukturi prometnih udeležencev pa se možnosti kolizije množijo v sorazmerju s stopnjo poslabšanja strukture vozil ter povečanjem števila prometnih udeležencev.

Ugotavljanje okoliščin nastanka kakor tudi posledic prometnih nezgod zahteva poglobljen analitični pristop. Kot opozarja M. Inić (1978: 16), je v zvezi s prometnimi nezgodami veliko metodoloških problemov. Eden takšnih se kaže tudi v tem, da se vse prometne nezgode še zdaleč ne registrirajo. Gre predvsem za tiste z manjšimi materialnimi posledicami, ki jih udeleženci kar sami rešijo. Podatki o številu prometnih nezgod tako zadevajo le tiste, ki so bile uradno evidentirane in so jih obravnavali organi za notranje zadeve ter o njih napisali standardno poročilo. Kolikšno je t. i. temno polje tega fenomena, zato na podlagi takšne metodologije ne moremo natančno ugotoviti. Že delna analiza pa je pokazala, da gre za bistveno večjo pojavnost, kot jo prikazujejo uradni statistični podatki (Hribernik, 1992). Domnevamo lahko, da ostaja morda tudi zaradi morebitnih sankcij in siceršnje nevšečnosti s policijo ter drugimi represivnimi družbenimi ustanovami del prometnih nezgod uradni javnosti prikrit, predvsem tisti, v katerih so bile posledice zgolj materialne ali pa vsaj ne takšne, ki bi zahtevale zdravstveno posredovanje.

Sicer pa ostaja prav tako odprto vprašanje kakovosti razpoložljivih statističnih podatkov, ki se nanašajo na strukturo in število prometnih vozil, voznikov in z njimi povezanih pomembnih podatkov. Precejšnja omejitev ugotavljanja okoliščin nastanka prometnih nezgod pa se ne nazadnje nanaša še na (neustrezni) način opredeljevanja razlogov za njihov nastanek. Pri navajanju zunanjih vzrokov nastanka prometnih nezgod se namreč upošteva le tisti, ki je bil odločilen, kar pomeni, da ni mogoče ugotavljati večrazsežnosti spleta okoliščin, ki običajno privedejo do tega razmeroma zelo pogostega negativnega pojava. Le izjemoma prihaja do nezgod zgolj samo zaradi enega samega razloga ali, kakor pravi Evans (1991: 60), mnogi dejavniki so povezani z vsako prometno nezgodo. Beseda vzrok je v veliki meri izginila iz tehnične literature o varnosti, in to iz dobrih razlogov. Prav tako se pri prometnih nezgodah navaja en sam povzročitelj, čeprav je lahko

krivda tudi deljena, ali pa je povzročitelj več. Le redko se kot razlogi nastanka prometnih nezgod navajajo zunanji dejavniki, ki se vežejo na stanje vozišča, naravne in vremenske razmere. Subjektivnemu dejavniku (človeku – posamezniku) se pripisuje izjemno visoka stopnja odgovornosti (nad 95%), druge skupine dejavnikov pa so z uporabo obstoječe metodologije spremljanja prometnih nezgod praktično zanemarljivega pomena.

Prevladujoča vloga človeškega dejavnika pri nastajanju prometnih nezgod je sama po sebi dokaj razumljiva, kajti mnoge prometne nezgode so posledica storjenih subjektivnih napak, torej nepravilnega ravnanja enega ali več prometnih udeležencev. Ob tem se zastavlja vprašanje, ali so posamezniki, ki so kakršen koli način udeleženi v cestnem prometu, v najširšem smislu tudi ustrezno usposobljeni za sebi in drugim udeležencem varno prometno udeležbo. Nikakor ne gre spregledati razmeroma pogoste neskladnosti med praktično usposobljenostjo (pridobljenimi spretnostmi in veščinami pri upravljanju prometnih sredstev) ter interioriziranimi vsebinami prometne kulture. Samo poznavanje cestnoprometnih pravil kot družbeno določenih norm, ki sicer veljajo za vse udeležence ne glede na njihove individualne in socialne attribute, še zdaleč ne zagotavlja primerne prometnega vedenja. Kršenje predpisov in ustvarjanje potencialnih nevarnosti, ki se neredko kažejo kot prometne nezgode, sta odvisni od socialno-psihološke strukture (nepriлагоjenega) posameznika. Prav zato bi morale biti vzgojne in preventivne dejavnosti usmerjene predvsem k mlajšim starostnim skupinam prebivalstva, ki najpogosteje nastopajo v vlogi povzročiteljev prometnih nezgod, toda pogosto tudi kot njihove tragične žrtve.

Negativne učinke prometnega dogajanja je mogoče neposredno količinsko ovrednotiti predvsem v številu prometnih nezgod, v pojavih, ki imajo za posledico bodisi telesne poškodbe (smrtne, težje in lažje) bodisi samo materialno škodo ali pa najpogosteje oboje. Prometne nezgode so danes tako množičen pojav, da ga nekateri poimenujejo z izrazom sodobna pandemija, kot vojna na cestah, kot krvni davek tehničnemu progresu, ker nenehno pustošijo po vsem civiliziranem svetu. Njihova vloga je pomembno poudarjena v pojavu mortalitete, predvsem med mlajšimi in deloma srednjimi starostnimi generacijami. Število umrlih v prometnih nezgodah oz. umrlih za posledicami le-teh se nenehno povečuje in zajema v svetu več kot četrt milijona ljudi na leto. Poleg tega pa se temu številu pridružujejo še milijonske množice lažje in najtežje poškodovanih (Inić, 1987). Informacije o številu žrtev cestnoprometnih nezgod že zdavnaj niso več nekaj posebnega, vznemirjujočega, nekaj, kar bi pritegnilo posebno pozornost in ustvarjalno vključilo širšo javnost. Prav pogostost tega pojava očitno na vzporedni osi reproducira tudi visoko stopnjo družbene neobčutljivosti. Pomanjkanje humanosti med ljudmi ter nesprejemanje odgovornosti pa se posledično kaže predvsem v številnih pobegih s kraja nezgode.

Večrazsežnost pojava prometnih nezgod se nadalje izraža v tem, da poleg nezgod z najtežjimi posledicami nastaja ogromna materialna škoda, ki ne zadeva neposredno le žrtev tragičnega prometnega dogodka, temveč ima izraziti širši družbeni odmev. Pri tem mislimo na stalno vključenost množice družbenih ustanov, ki v celotnosti porabe nacionalnega proizvoda pomenijo precejšen strošek, nastale posledice prometnih nezgod pa veliko materialno izgubo ter družbeno in individualno škodo. Gre za stroške pokopa umrlih; zdravljenje poškodovanih oseb; veliko odsotnost z dela; invalidnine; stroške oz. škodo zaradi zmanjšanja delovne sposobnosti v prometnih nezgodah poškodovanih oseb; stroške prekvalifikacije invalidov; stroške uničenih vozil in izgubo dohodka zaradi neuporabe le-teh

v gospodarstvu; stroške odstranitve uničenih in poškodovanih vozil; stroške delovanja in povečevanja represivnega aparata; stroške izrekanja sankcij in resocializacije obsojenih oseb; izgubo, ki nastane zaradi vlaganj v osebe, ki so bile poškodovane in bi lahko bile produktivne; stroške zaradi vključenosti zdravstvenega osebja in sredstev za rehabilitacijo; stroške, ki nastanejo zaradi zmanjšanja pretočnosti cest idr. (Inič, 1978; Gledec, 1984). K temu pa je seveda treba dodati še t.i. neimovinsko škodo (še zlasti če je bila žrtev oseba, ki je edina vzdrževala družino), psihične travme, občutek nevarnosti in ogroženosti kakor tudi zmanjšane ali povsem izgubljene psihofizične sposobnosti za nadaljnje upravljanje motornih vozil oz. za samostojno udeležbo v cestnem prometu. Nesporna je zato ugotovitev sodelujočih raziskovalcev, da se družba ne ukvarja dovolj z vprašanji družbenih posledic pojava prometnih nezgod in da se tej problematiki ne namenja tista pozornost, ki ji glede na večrazsežnost nastalih posledic dejansko gre. Na to kaže tudi obseg celotne škode, nastale zaradi posledice prometnih nezgod, ki se s smrtnim izidom približuje ali celo presega milijon DEM (izračun npr. v ZRN in Švedski). Nekako je nerazumljivo, da se tiste države, ki so na deklarativni ravni povzdignile vrednost človeka na sam vrh družbenih vrednot, s tem vprašanjem niso kaj prida ukvarjale in zato tudi niso resneje kakovostno in količinsko ovrednotile vseh posledic, niti niso zgradile učinkovitih mehanizmov za zmanjšanje pojava pogostih prometnih nezgod. Ni zadosti, da družba oz. pristojne ustanove zgolj opozarjajo posameznika na možno nevarnost, ki jo imanentno nosi s seboj participacija v cestnem prometu, temveč je nujno in neizbežno, da država ustvari takšne objektivne razmere, ki bodo omogočile varno potekanje prometa. K temu pa ne sodi le dvig ravni usposobljenosti prometnih udeležencev, temveč tudi skrb države za posodabljanje cestnoprometnega omrežja, skrb za gradnjo spremljajoče prometne infrastrukture kakor tudi skrb za tehnično varnost vozil.

K dejavnikom, ki povzročajo nastanek prometnih nezgod, poleg običajne trihotomne konstrukcije temeljnih sklopov: človek – vozilo – cesta dodajamo še četrto razsežnost – vpliv družbenega dogajanja. Zastavlja se vprašanje, v kolikšni meri vpliva spreminjanje socialno-ekonomskih temeljev v nekdanjih socialističnih državah (uvajanja demokratičnih procesov in dokaj radikalnega lastniškega preoblikovanja) na spreminjanje razmer v cestnem prometu.

V vseh postsocialističnih družbah je nesporno zaznati različne pojavne oblike družbene dezorganizacije, ki se kažejo v povečani delikventnosti, kriminaliteti, alkoholizmu idr. družbeno nezaželenih pojavih. Manifestirajoča agresivnost je očitno povezana z velikimi spremembami v socialno-ekonomski strukturi in s pospešenim razslojevanjem družbe, toda tudi v zunanjem političnem dogajanju (neposredna bližina vojaških spopadov).

Razpad določenega sistema družbenih norm in vrednot, zmanjšanje učinkovitosti formalnega nadzorstva ter spremembe pri izvajanju represivnih ukrepov (tudi policije, ki je neposredno odgovorna za cestnoprometno varnost) se izražajo v naraščanju prometne nediscipline, kar vpliva na povečano manifestnost tistih prometnih udeležencev, ki se ne podreajo splošno sprejetim družbenim normam, neobhodnim za prometno varnost. Povečani družbeni nered spodbuja pripravljenost za tveganje, še zlasti mlajših udeležencev, ki so tudi zaradi pomanjkljivih prometnih izkušenj precej bolj pripravljeni tvegati kot starejši. Verjetnost, da bo posameznik kaznovan za storjeno kaznivo dejanje oz. za prekršek, ki se ne konča s »kaznovano napako« – prometno nezgodo, je ob reducirani kontrolni sposobnosti represivnega državnega aparata prav tako močno zmanjšana.

Zato odmiranje starega in polaganje temeljev novega socialnoekonomskega

ter političnega sistema pomeni hkrati tudi stanje močno povečane družbene anomije, kar se prav tako izraža v prometu. Posredno takšno dogajanje kaže na to, da tudi tiste družbene norme, ki morajo ostati v osnovi nespremenljive ne glede na naravo političnega sistema, nikakor niso interiorizirane v tolikšni meri, da bi funkcionirale neodvisno od trenutnega družbenega dogajanja. Ali je torej predvsem strah pred sankcijami (represijo) tista temeljna ali celo edina determinanta, ki vpliva na družbeno zahtevano ravnanje prometnih udeležencev? Odgovor še zdaleč ni preprost.

Če je avtomobil zunanji simbol, ki sam po sebi prenaša sporočilo drugim prometnim udeležencem, potem povečana ekonomska in z njo povezana socialna moč njihovih lastnikov posledično vpliva tudi na spreminjanje prometnega vedenja. Zahtevajo, da se udeleženci v manjših in tehnično šibkejših prometnih sredstvih kakor tudi vsi tisti brez njih (pešci) umikajo tudi takrat, ko imajo nesporno prednost in ko se ravnavajo po predpisanih normah. Časovna determinanta postaja v nastajajoči tržni ekonomiji izjemno pomembna kategorija, kajti za podjetnike velja predvsem načelo »time is money«. Časovna sestavina pa je neposredno povezana s hitrostjo. Gre za uveljavljanje tipa ofenzivne vožnje, ki povzroča številne potencialne nevarnosti – kolizije kakor tudi same prometne nezgode. Vsakršna omejitev (zlasti hitrosti, ki v etiologiji prometnih nezgod najizraziteje izstopa) pomeni v očeh novih povzpetniških posameznikov izgubo ekonomske možnosti. Povečana dostopnost uporabe močnejših motornih vozil ob nespremenjenem obsegu in kakovosti prometnega omrežja ter predvsem brez predhodnega ustreznega prilagajanja vpliva na to, da se število in posledice prometnih nezgod povečujejo. Na drugi strani ima pomembno vlogo pri nastajanju prometnih nezgod tudi obubožanje precejšnjega dela prebivalstva. Le-ta je povezana s spreminjanjem stabilnosti ekonomskih temeljev – z začasno ali trajno izgubo delovnih mest, bistveno slabšimi možnostmi zaposlovanja odraščajoče mladine in zniževanjem življenjskega standarda. Nesposobnost vzdrževanja ustreznega prometnega standarda ter nakup in uporaba tehnološko zastarelih vozil posledično prav tako opredeljujejo nižjo stopnjo prometne varnosti vseh cestnoprometnih udeležencev.

Slovenija ostaja prometno nevarna dežela

V nadaljevanju predstavljamo nekatere ugotovitve opravljene analize prometnega dogajanja predvsem v obdobju zadnjih petih let. Po nekajletnem upadanju števila prometnih nezgod se ponovno kaže težnja naraščanja števila in njihovih posledic. Mednarodna primerjava posebne stopnje umrljivosti, katere zunanji vzrok so nezgode z motornimi vozili, kaže, da sodi Slovenija v sam vrh evropskih držav, ki imajo na 100.000 prebivalcev najvišje število mrtvih. Izračunana mera umrljivosti glede na število oz. gostoto motornih vozil v istih državah pa dodatno dokazuje, da je sedanja raven prometne varnosti v Sloveniji v odnosu na razvitejša še bistveno neugodnejša. Uspešnost strategije zmanjševanja tveganosti participacije v cestnem prometu se v razvitih industrijskih državah kaže v tem, da kljub neprimerno večji gostoti prometnih tokov njihove statistike ugotavljajo, da je v relativnem smislu manj smrtnih žrtev.

V Sloveniji se je po letu 1983 število prometnih nezgod nekoliko zmanjšalo. Razmeroma močno so upadle v letu 1985, ko so uradne statistike ugotovile, da je »le« 5.481 prometnih nezgod, minimum pa je bil dosežen v letu 1990 s 5.177 prometnih nezgod, od tega 453 s smrtnim izidom. Podatki o številu prometnih

nezgod, ki jih spremlja Ministrstvo za notranje zadeve za leto 1991 in 1992, pa kažejo, da gre za ponovno stopnjevanje tega pojava, kar potrjujejo tudi podatki za leto 1993. Posledice nastalih prometnih nezgod se po dveh večjih pozitivnih spremembah tako znova kažejo v povečanju števila mrtvih ter težje in lažje poškodovanih oseb. V obdobju 1988–1992 je zaradi posledic 18.448 uradno evidentiranih nezgod umrlo na slovenskih cestah kar 2.576 oseb, telesno poškodovanih pa je bilo 36.123 ljudi. Pomanjkljivost spremljanja negativnega prometnega dogajanja pa se izraža v relativno nizkem številu prometnih nezgod, v katerih je nastala samo materialna škoda. Kot smo že ugotovili, je le-ta v svoji celovitosti pomemben delež izgubljenega družbenega bruto proizvoda.

Vlogi subjektivnega dejavnika kot neposrednega dejavnika nastanka prometnih nezgod je vsekakor pripisana prevelika krivdna odgovornost. Slovensko cestno omrežje, njegova nizka kakovost ter nenehno povečevanje števila vozil so determinante, ki imajo objektivno mnogo večjo težo pri nastajanju preučevanja pojava. Tudi (nepriprava) hitrost, ki prevladuje med zunanji vzroki prometnih nezgod in katere delež se povečuje, bi bilo treba tako ob holističnem kot ob delnem razčlenjevanju vzrokov in okoliščin nastajanja prometnih nezgod vezati na preostale skupine dejavnikov. Predlog Sveta za preventivo in vzgojo v cestnem prometu o »umirjanju« prometa na slovenskih cestah bi se kot ukrep omejevanja hitrosti tako kot v razvitejših državah z bistveno večjo gostoto prometnih tokov (Meier, Morgan; 1981) najbrž izkazal kot zelo pomembna determinanta zmanjševanja števila in posledic prometnih nezgod. Protislovnost družbenega razvoja se v prometu kaže v relativno veliki statičnosti razvoja cestnega omrežja ter v konstantnem naraščanju števila prometnih vozil. V zadnjih petih letih se je npr. samo število osebnih vozil povečalo za več kot desetino (za 12,6% glede na leto 1988). Z upoštevanjem starostne strukture voznega parka, heterogenosti tipov vozil, odkritih tehničnih napak, števila iz prometa izločenih vozil idr. kazalcev pa bi se najbrž pokazalo bistveno manj ugodno stanje, kot ga prikazujejo zgolj razpoložljivi skupni podatki o številu motornih vozil.

Podatki o pogostosti prometnih nezgod in njihovih posledicah posredno opozarjajo, da dokaj radikalne družbene spremembe tudi v Sloveniji precej vplivajo na varnost v cestnem prometu. To se kaže npr. tudi v udeležbi tujcev v prometnih nezgodah bodisi kot njihovih povzročiteljev bodisi kot soudeležencev. Njihova manjša udeležba se povezuje z zmanjšanjem prehoda skozi Slovenijo še zlasti v letu 1991, ko so na slovenskih tleh potekale omejene vojaške operacije. Že v naslednjem letu pa je zaznati njihovo ponovno povečanje. Tudi preusmeritev mednarodnih cestnoprometnih in prevoznih tokov se izraža v povečanju števila in posledic prometnih nezgod. Analiza prometnega dogajanja na cestnem odseku med Ljubljano, Celjem in Mariborom kaže, da je glede prometne varnosti ta del magistralne ceste oz. polovične avtoceste prevzel neslavno oznako »cesta smrti«, ki jo je pred tem imela dolenjska magistrala. Že to kaže, da je vpliv objektivnih skupin dejavnikov precej pomembnejši, kot pa jih navajajo statistike o uradno ugotovljenih prometnih nezgodah. Tudi rezultati poglobljene analize petletnega dogajanja na slovenskih cestah so nadalje pokazali, da je število prometnih nezgod na cestah višjih kategorij sicer res manjše, toda gre običajno za hujše prometne nezgode, pri čemer je nujno treba upoštevati bistveno večjo hitrost kot tudi gostoto prometnih udeležencev. Prav tako tudi analiza udeležbe posameznih kategorij prometnih udeležencev v prometnih nezgodah razkriva, da se vozniki motornih vozil kot povzročitelji pojavljajo kar v 94,6% vseh primerih (predvsem vozniki osebnih avtomobilov), nevozniki pa v preostalih 5,4%. Vendar pa nastale posledice

dice s telesno poškodovanimi in smrtnimi žrtvami očitno ne ustrezajo posameznim kategorijam. Na empirični ravni se jasno kaže protislovje med udeleženo povzročiteljev in njihovimi posledicami ter posledicami soudeležencev v prometnih nezgodah, ki gredo v škodo slednjih.

Velik zaostanek Slovenije v razvoju prometnega omrežja, materialne in socialne razmere, zakasnela prilagoditev prebivalcev in državnih ustanov zahtevam močno povečanega prometa ter neustrezna strategija razvoja cestnega prometa v preteklih desetletjih dokazujejo, da je udeležba v cestnoprometnih tokovih v Sloveniji nevarna, ne samo zaradi objektivnih razmer voznega parka ter neustreznega prometnega omrežja, temveč tudi zato ker sami uporabniki – prometni udeleženci niso niti ustrezno usposobljeni niti nimajo zadovoljivo interioriziranih norm prometnega vedenja. Temu ustreza tudi dosežena raven prometne kulture. Če bo v naslednjih nekaj letih še pred vstopom v tretje tisočletje res mogoče potovati v Sloveniji po sodobnem avtocestnem prometnem križu, pa v tako kratkem času skorajda zagotovo ne bo mogoče dvigniti tudi siceršnje (razmeroma zelo slabe) prometne kulture vseh udeležencev na tisto raven, ki jo zahteva vse večja gostota prometnih tokov. To pa ni stvar samo heterogene skupine voznikov različnih motornih vozil, od katerih se zahteva poznavanje prometnih predpisov in tudi opravljen preizkus praktične vožnje, temveč tudi množice dokaj slabo usposobljenih voznikov koles ter še bolj heterogene množice pešcev. Sinergetski učinek pa je odvisen ne samo od dobre prometne usposobljenosti ter spoštovanja prometnih pravil posameznih kategorij prometnih udeležencev, temveč od vseh, ki so na kakršen koli način udeleženi v prometu – bodisi kot neposredni uporabniki bodisi kot vzdrževalci cestnega omrežja in motornih vozil bodisi kot pooblaščen nadzorniki ali kako drugače.

LITERATURA

- ASCH, P.; LEVY, T. D. (1987): Does the Minimum Drinking Age Effect Traffic Fatalities? *Journal of Policy Analysis and Management* 6(2), s. 180–192.
- EVANS, L. (1991): *Traffic Safety and the Driver*. New York, Van Nostrand Reinhold
- GLEDEC, M. (1984): Koliko nas košta nesigurnost u cestovnem prometu? *Zagreb, Naše teme*, 28(9), s. 1489–1494
- HRIBERNIK, F. (1992): Negativni vidiki modernizacije kmetijstva – prometne in delovne nezgode. Ljubljana, Zbornik Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani, 59, s. 297–310.
- INIČ, M. (1978): Etiologija saobračajnih nezgoda na putevima. Beograd, Savremena administracija
- INIČ, M. (1987): Bezbednost drumskog saobraćaja. Beograd, Savremena administracija
- KLAJN, L. (1970): Krivična odgovornost i saobraćajne nesreće na drumovima. Beograd, Savremena administracija
- MEIER, J. K.; Morgan R. D. (1981): Speed Kills: A Longitudinal Analysis of Traffic Fatalities and the 55 mph Speed Limit. *Policy Studies Review*, 1(1), s. 157–161
- PETZ, B. (1987): Psihologija rada (poglavje: Psihološki problemi nezgoda i nesreća). Zagreb, Školska knjiga, str. 139–191
- POLIČ, M., MIŠ M. (1985): Zaznavanje ogroženosti posameznih skupin prometnih udeležencev. Ljubljana, *Anthropos*, 1–2, s. 354–361
- POLITIKA kazenskega pregona, kaznovalna politika in družbena samozaščita v javnem cestnem prometu (1982). Ljubljana, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani
- PREVENCIJA in represija v cestnem prometu (1979). Ljubljana, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani
- ROTHER, J. P. (1991): Educating for Safety. *Society* 28(3), s. 5–9
- STATISTIČNI letopis Republike Slovenije 1993, Ljubljana, Zavod Republike Slovenije za statistiko
- STATISTIČNI podatki prometnih nezgod, motornih vozil in voznikov motornih vozil (za leto 1988 do 1992). Ljubljana, Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije
- ŠEFMAN, P. (1991): *Vozi in preživi*. Ljubljana, ČGP Delo
- ŠEPAROVIC, Z. (1969): Sigurnost i odgovornost u saobraćaju. Sisak, Jedinstvo
- ŠUSTER, D. (1985): Vozniki – storilci kaznivih dejanj v cestnem prometu. Ljubljana, Pravna fakulteta (magistrsko delo)

MAJA GARB

Koncepti vojaške profesije

Vojaška profesija velja za eno najbolj znanih in tipičnih profesij nasploh. Je produkt devetnajstega stoletja. V času pred tem je bilo vojaško razmišljanje neprofesionalno – brez enotnosti, žarišča, teorije in sistema. Še v osemnajstem stoletju ni bilo posebnega koncepta vojaške znanosti; vojski pisci so celo zanikali, da bi bilo kdaj mogoče razviti vojaško znanost (kajti vojna nima načel in pravil). Uspešni vojaki naj bi bili zgolj naravni talenti, »rojeni generali« (Guilbert). Med osemnajstim in devetnajstim stoletjem je prihajalo znotraj vojsk do številnih sprememb. Odpravljali so se aristokratski osnovni pogoji za vstop in napredovanje, pojavila se je zahteva po neki osnovni izobrazbi, pojavili so se štabi kot tipično profesionalne institucije. Za (dogovorjeni) datum nastanka vojaške profesije nekateri štejejo 6. avgust 1808. Takrat je pruska vlada izdala odlok o poimenovanju častnikov, s katerim je odpravila razredne oziroma slojne omejitve za vstop v vojsko (Huntington, 1957: 19–58).

Družboslovno proučevanje vojaške profesije se je začelo šele sredi tega stoletja. Vse od takrat pa vojaški sociologi ugotavljajo, da se koncept vojaške profesije spreminja; da še zdaleč ni več tako tipična profesija kot nekoč.

Poklic in profesija

Preden preidem h konceptom vojaške profesije, bi rada opozorila na izraza, ki ju pogosto uporabljamo kot sopomenki ali pa enega kot domačo besedo za istopomensko tujko. Govorim o razlikovanju med poklicem in profesijo. Poklic lahko najsplošneje opredelimo kot vsakršno dejavnost, ki jo človek vsakodnevno opravlja za svoje preživetje, profesijo pa že na prvi pogled označujeta posebno znanje in višji družbeni ugled. Ostre meje pa le ne moremo potegniti. Poklic in profesija imata vrsto podobnih lastnosti, izraženih z različno močjo, tako da bi celo lahko govorili o kontinuumu poklicev in profesij.

Sociološki leksikon (1982:750) opredeljuje poklic kot celoto enakih delovnih aktivnosti z določenimi sociološkimi in ekonomskimi značilnostmi:

- 1) specializirana dejavnost, oblikovana v posebno celoto in razmejena od drugih družbenih aktivnosti,
- 2) relativno trajna aktivnost, opravljana na določen način, z določenimi sredstvi in z določenimi cilji,
- 3) je edini ali glavni vir prihodka za ekonomsko existenco in družbenega položaja,
- 4) posebno znanje, veščine.

Vsi poklici (kot tudi profesije) razvijajo kulturo, izrazoslovje, določena pra-

vila, oblike učenja in nagnjenja. Mnogi so celo povezani v združenja, kar jim daje v družbi poseben položaj. Ob podobnih lastnostih pa obstajajo tudi takšne, ki posebej označujejo profesijo in jo ločujejo od poklica. S problemom (raz)ločevanja teh pojmov se ukvarjajo številni avtorji, ki sicer dajejo poudarek različnim značilnostim profesije in imajo deloma različno izrazoslovje, če pa njihove misli zberemo, dobimo nekaj kjučnih značilnosti profesije:

- 1) visoko teoretično znanje, ki nastane v dolgotrajnem procesu izobraževanja (ki je sprva splošno in nato specializirano) in je dokazano pred skupino pripadnikov profesije ter potrjeno s spričevali, poleg tega pa še praktična izvedenost,
- 2) monopol nad jasno začrtanim znanjem ter profesionalna avtoriteta,
- 3) avtonomija (samonadzor nad selekcijo, rekrutacijo in kakovostjo dela članov profesije),
- 4) profesionalna etika,
- 5) zunanje prepoznavanje članov profesije (ceremoniali in rituali, posebni simboli – tudi uniforma, kajti vse najbolj znane profesije imajo svojo – in ugodnosti),
- 6) organiziranost v posebne skupnosti (profesionalna združenja),
- 7) stalna zaposlitev za celotno življenjsko obdobje ter majhna uporabnost znanj zunaj profesionalnega področja,
- 8) vsaj deloma altruistično delo in
- 9) visok ugled v družbi (ker profesije praviloma delujejo na družbeno pomembnih področjih).

Ko govorimo o vojaški profesiji, mislimo na najbolj profesionalizirani del vojaške poklicne skupine, to je častniški zbor (Abrahamsson, 1972: 15). Vendar opredelitv ne določa povsem, kdo je vojaški profesionallec in kdo ne. Vprašljivi so podčastniki (premalo splošnega znanja in hkrati prenizka raven profesionalnega znanja), pa tudi pripadniki drugih profesij, zaposleni v oboroženih silah ali na področjih v nacionalnovarnostnem sistemu, ki jih nadzira vojska.

Mnogi, zlasti strokovnjaki z drugih znanstvenih področij, zanikajo obstoj vojaške znanosti in s tem tudi vojaške profesije. Menijo, da vojaška večšina nima teoretične podlage ali pa, če že temelji na teoretičnem znanju, je le-to prevzeto iz drugih znanosti. Vendar tudi druge znanosti niso splošno priznane, ampak morajo neprestano dokazovati, da imajo poleg posebnosti tudi splošne značilnosti znanosti. Tako tudi vojaška znanost išče svoje mesto med sodobnimi naravoslovnimi in družboslovnimi znanostmi. Podobno se skuša med drugimi profesijami uveljaviti, v zadnjem času pa vse bolj ohraniti tudi vojaška profesija.

Koncepti vojaške profesije

Začetek analiz vojaškega poklica v modernem družboslovju postavljamo v petdeseta leta tega stoletja. Mejnik je leta 1957 izdana knjiga *The Soldier and the State*, delo ameriškega vojaškega sociologa Samuela P. Huntingtona. Vendar ne moremo vseh zaslug za začetek proučevanja pojava vojaškega polica in profesije pripisati le temu avtorju, ampak ameriški vojaški sociologiji nasploh. Še bolj kot Huntingtonovo delo je bilo odmevno leta 1960 izdano delo Morrisa Janowitza (*The Professional Soldier*, ki temelji na temeljitem proučevanju vojske v ZDA v letih 1910–1960). Obema avtorjema se danes priznava visoko mesto v sodobni vojaški sociologiji, vendar so bile njune ugotovitve temeljito obdelane in nadgrajene. Teoretiki na področju vojaške sociologije so nekaj let kasneje začeli upoštevati različne procese v družbi in njihov vpliv na vojsko in z njo povezane pojave

(tudi na profesionalizem), še posebej pa je za ta čas značilno analiziranje številnih konceptov. Tako Bengt Abrahamsson v knjigi, izdani leta 1972, *Military Professionalization and Political Power*, ki je glavno delo drugega obdobja proučevanja vojaške profesije, pokaže izredno poznavanje literature s tega področja, hkrati pa je do vseh virov dovolj kritičen. Na podlagi analize različnih idej in njihove kritike razvije izredno uporaben koncept za oblikovanje podobe o vojaški profesiji; zdi se, da je postavil trajno veljavno teorijo o vojaški profesiji. Toda kmalu se pojavijo alternativne hipoteze. Njihova skupna značilnost je, da ne priznavajo enotne vojaške profesije. Na eni strani naj bi obstajal vojak, zvest tradicijam in liku heroja, na drugi strani pa na vojaško področje prodirajo elementi civilne družbe – vojak želi biti tudi državljan. Zatem je celo desetletje prevladujočo vlogo v vojaškem profesionalizmu zavzemal koncept Charlesa C. Moskosa o institucionalnosti in/ali poklicnosti stalne sestave vojske. Vendar se ta koncept izkaže za neveljavnega, saj z novimi nacionalnimi in mednarodnimi razmerami proti koncu osemdesetih let vloga in namen vojske postajata drugačna, zlasti pa raznovrstnejša kot nekoč, kar se kaže tudi v razvoju vojaške profesije (pojavljajo se elementi deprofesionalizacije in superprofesionalizacije).¹ Dokončno Moskosovo institucionalno/poklicno tezo zavrne Giuseppe Caforio leta 1988 s svojo tezo o birokratizaciji in profesionalizaciji. Trenutno ni koncepta vojaške profesije in profesionalizma, na katerega bi prisegali vsi avtorji sodobne vojaške sociologije. Večina le-teh v svojih raziskovanih vendarle ugotavlja podobne razvojne smeri, pa čeprav izvajajo raziskave po različnih državah in v različnih vojskah. Glavni značilnosti sta še vedno oziroma vedno bolj deprofesionalizacija in superprofesionalizacija, Jürgen Kuhlmann pa privede razpravo o vojaški profesiji celo tako daleč, da zanika obstoj vojaške profesije.

Z analizo konceptov vojaške profesije se je ukvarjalo več vojaških sociologov, so pa pri tem uporabljali različne klasifikacije:

a) Bengt Abrahamsson (1972: 14) poudarja dva pristopa pri definiranju profesije: 1) kvalitativni oziroma tipološki pristop (skuša identificirati značilnosti, po katerih se profesije razlikujejo med sabo, ter najti merila za razlikovanje profesij od neprofesij) in 2) kvantitativni oziroma gradualistični pristop (opredeljuje vsak poklic kot bolj ali manj profesionaliziran).

b) Gwyn Harries-Jenkins ter Bernard Boene klasificirata koncepta po fazah; posamezna faza se nanaša na neko časovno obdobje, ki približno traja deset let: 1) faza oblikovanja koncepta (1957–1967), 2) faza analize koncepta (1967–1977), 3) faza revizije koncepta (1977–1987) in 4) faza sinteze koncepta (od 1987 naprej) Harries-Jenkins, 1990: 117 in Caforio, 1991: 51).

c) V pregledu prispevkov k opredeljevanju vojaške profesije, ki ga je opravil Caforio 1991: 26–27), zasledimo tele štiri kategorije: 1) strukturalistični pristop, procesualni pristop, 3) pluralni pristop, 4) novejši pristopi.

Pregled konceptov, ki ga bom napravila, bo temeljil na klasifikaciji po fazah oz. obdobjih, ker je najbolj razpoznavna, v okviru te pa bom uporabila tudi druge klasifikacije konceptov.

¹ Za deprofesionalizacijo oziroma upadanje profesije je značilno naraščanje birokratov, tehokratov in civilnih znanstvenikov na področjih, povezanih z neko profesijo, pojem superprofesionalizacije pa označuje notranjo specializacijo v neki profesiji (povzeto po Caforio, 1991:34–40).

Prva faza konceptualizacije vojaške profesije je obdobje oblikovanja posameznih hipotez. To obdobje pripada ameriški vojaški sociologiji. Zanj je značilen strukturalistični pristop, ki se kaže kot naštevanje oziroma opredeljevanje bistvenih značilnosti vojaške profesije.

Samuel P. Huntington

trdi, da je častništvo povsem razvita profesija, saj do določene mere izraža tri poglavitne značilnosti idealnega tipa profesije: strokovnost,² korporativnost³ in odgovornost.⁴

Vojaška profesija je javna birokratska profesija, je pa tudi birokratska organizacija, kjer se kompetentnost loči po hierarhiji položajev. Položaj, ki ga ima posameznik, izraža njegove poklicne dosežke, merjene z izkušnjami, starostjo, izobrazbo in sposobnostmi. V vseh birokracijah izhaja avtoriteta iz urada; v profesionalni birokraciji primernost za službo izhaja iz položaja.

Častniški zbor kot profesionalno telo (Huntington ločuje častniški zbor kot administrativno in kot profesionalno telo) je mnogo več kot le tvorba države. Je avtonomna družbena enota. Vstop vanjo je strogo nadzorovan, člani običajno živijo in delajo ločeno od širše družbe, meja med njimi in civilisti je javno izražena z uniformami in insignijami. Korporativna struktura častniškega zbora ne vsebuje le uradne birokracije, ampak tudi združenja, šole, navade in tradicije (Huntington, 1957: 12 in Huntington, 1980: 38–45).

Morris Janowitz

navaja pet značilnosti, zaradi katerih lahko imamo častništvo za profesijo: strokovnost, dolgotrajno šolanje, skupinska identiteta, etika in standardi predstavljanja (Harries-Jenkins, Moskos, 1981: 10). Vendar Janowitz ni toliko pomemben zaradi opredeljevanja značilnosti vojaške profesije, ampak bolj zaradi ugotovitev o spremembah v vojski. Do svojih ugotovitev je prišel po temeljitem proučevanju vojske ZDA v letih 1910–1960. Na podlagi zgodovinskih in dokumentarnih virov je proučeval socialno poreklo in poklicno kariero več kot 760 generalov in admiralov ter z anketami in intervjuji ugotavljal njihova mnenja. Raziskavo in svoje ugotovitve je Janowitz leta 1960 predstavil v knjigi *The Professional Soldier: A Social and Political Portrait*. Sam pravi, da je »ta študija poskus opisovanja profesionalnega življenja, organizacijskega okvira in vodenja v ameriški vojski, kot se je razvijalo skozi prvo polovico tega stoletja« (Janowitz, 1971: LIV).

V nasprotju s Huntingtonom ima Janowitz vojsko za socialni sistem, v katerem se profesionalne značilnosti častniškega zbora spreminjajo. Na vojaško organiza-

² Profesionalec je strokovnjak s specializiranim znanjem in veščino na pomembnem področju človekovega prizadevanja. Po Haroldu Laswellu (z njim pa se strinja tudi Huntington) naj bi bilo posebno znanje in veščina častnika »upravljanje z nasiljem«.

³ Člani profesije delijo občutek povezanosti in zavesti, da so skupina, ločena od laikov.

⁴ Profesionalec dela na področjih, bistvenih za delovanje družbe. Narava profesionalne službe in monopol nad znanjem postavljata pred profesionalca odgovornost, da dela po zahtevah družbe (družbeni odgovornost). Takšna odgovornost razlikuje profesionalca od strokovnjaka z zgolj intelektualnim znanjem.

cijo in častniški zbor vplivajo širše družbene spremembe, tako da se vojaška organizacija dolgoročno približuje civilnim strukturam in normam: vojaške večšine bodo postale bolj predstavljive v družbi, članstvo v vojaški eliti bolj odprto, ideologija vojaške profesije bolj politična. Vloga tradicionalnega herojskega bojvnika se umika menedžersko-tehnični vlogi; vojaška profesija postaja podobna velikim birokratskim, nevojaškim institucijam – se civilizira (Harries-Jenkins, Moskoss, 1981: 10–11).

Analiza koncepta

Avtorji, ki so se ukvarjali z vojaško profesijo in profesionalizmom v letih 1967 do 1977, so razširili stare hipoteze, hkrati pa jih tudi kritizirali in ustvarjali nove. Za to obdobje je značilen procesualni pristop.⁵

V tem obdobju se močno razmahne empirično proučevanje vojske, kar vojaški teoretiki uspešno vključijo v svoje analize vojaške profesije.

Bengt Abrahamsson

se zaveda družbenih sprememb in njihovih vplivov na vojsko (na razmere znotraj vojaške organizacije in na civilno-vojaške odnose); njegove ugotovitve o vojaški profesiji ter o spremembah na tem področju so izraz razumevanja dogajanj v družbi nasploh.

Pri opredeljevanju profesije upošteva gradualistični oziroma kvantitativni pristop. Zanj je profesija poklic, katerega člani:

- a) imajo visoko stopnjo specializiranega, teoretičnega znanja ter določene metode in načrte za uporabo tega znanja v praksi,
- b) naj bi opravljali svoje naloge v skladu z določenimi etičnimi pravili in jih
- c) družijo visoka stopnja korporativnosti, ki izhaja iz skupnega šolanja ter navezanosti na neko doktrino in metode (Abrahamsson, 1972: 15).

Abrahamsson je dokaj temeljito obdelal vojaško profesionalizacijo, poudaril pa je še zlasti tole:

– profesionalizacijo lahko razdelimo na dva procesa: profesionalizacija 1 kot zgodovinsko preoblikovanje določene poklicne skupine, ki se dogaja pod vplivom velikih političnih, ekonomskih in tehnoloških sprememb, ter profesionalizacija 2 kot profesionalna socializacija posameznika skozi proces, v katerem posamezniki prehajajo iz stanja nezavedanja teoretičnih in praktičnih problemov neke profesije v stanje popolnega zavedanja teh problemov oziroma homogenizacija videza in obnašanja (Abrahamsson, 1972: 16–17),

– spremenila se je socialna sestava pripadnikov vojaške profesije, kar pa ne vpliva na njihovo politično obnašanje, čeprav se je pod vplivom družbenih sprememb spremenila tudi političnost častnikov,

– skupne razredne ali slojevske značilnosti, ki so nekdaj veljale za temelj profesionalne kohezije, nadomešča korporativnost,

– glavni elementi vojaške profesionalizacije so teorija, etika in korporativnost,

⁵ Avtorji posvečajo pozornost nastajanju, procesom, ne pa strukturi in produktu. Poklic častnika vojaški sociologi proučujejo v razmerju do njegovega izvora in do procesov profesionalizacije (profesionalizacija kot proces, v katerem poklic pridobiva attribute profesije).

- glavni elementi vojaške profesionalizacije so teorija, etika in korporativnost,
- profesionalna (vojaška) miselnost je deloma učinek socializacijskega procesa in deloma mehanizma selekcije,
- sestavine vojaške miselnosti so nacionalizem, pesimistična vera v človeka, alarmizem, politični konzervativizem in avtoritarizem (Abrahamsson, 1972).

Revizija koncepta

V tem obdobju se pri preučevanjih vojaške profesije pojavi več novih konceptov. Najpomembnejši in najrevolucionarnejši med njimi je institucionalno/poklicni koncept vojaške profesije, kot njegova kritika pa je nastalo več t.i. pluralnih konceptov, ki pa v vojaški sociologiji niso bili zelo odmevni.

Charles C. Moskos

Leta 1977 se pri proučevanjih vojaške profesije in profesionalizma pojavi revolucionarni alternativni koncept. Avtor tega koncepta Moskos pravi, da njegova teza o institucionalnosti in poklicnosti izhaja iz vojske kot »organizacije, ki vzdržuje ravni avtonomije, medtem ko odseva širše socialne trende« (Moskos, 1986: 377).

Glavna Moskosova ideja je, da se v vojski pojavlja prehod iz institucionalnosti (tradicionalni videz in delovanje vojske) v poklicnost. Poenostavljeno lahko rečemo, da si Moskos pri tem predstavlja delovanje tržnih zakonitosti pri zaposlovanju in delu v vojski. Kljub številnim kritikam se je njegova teza obdržala na vodilnem mestu celo desetletje, nekateri vojaški sociologi pa jo radi uporabljajo še danes.

Moskosov model temelji na dialektičnem nasprotju dveh polov: institucije in poklica (institucionalno/poklicni model) (Caforio, 1988: 56). V institucionalni vojaški organizaciji prevladujejo vrednote in norme. Pomen imajo pojmi, kot so čast, dolžnost, domovina, stalna razpoložljivost službi, pogoste selitve, disciplina, nemožnost odstopa in stavk, poseben sistem nagrajevanja (poleg denarja tudi druge ugodnosti). Takšna organizacija je vertikalna, občutek povezanosti ustvarja pripadnost isti instituciji, pripadniki se nadzirajo tudi zunaj delovnega časa, ženske pripadnice so redke. V instituciji posameznika vedno presojujejo, nanj gledajo zgolj kot na pripadnika institucije. Takšna vojaška organizacija narekuje svojemu članu poseben način življenja. Na drugi strani v poklicni vojaški organizaciji delujeta ponudba in povpraševanje, normativne postavke niso pomembne. Poklicna organizacija je horizontalna, občutek povezanosti nastaja zaradi opravljanja podobnega dela, žensk je v njej vedno več. Poklicno in zasebno življenje pripadnika takšne organizacije sta ločeni.

Ključna Moskosova ideja je, da oborožene sile prehajajo iz institucionalnosti v poklicnost. Pri tem misli Moskos na oborožene sile kot celoto, s čimer se Marina Nuciari ne strinja, saj ugotavlja, da je vojska nujno institucionalizirana (Caforio, 1988: 57–58). Kanadčan Charles A. Cotton (1981) meni, da ima vojaško osebo različno vlogo glede na svoj hierarhični položaj. Moskosovo tezo o zgodovinskem prehodu iz institucije v poklic postavlja pod vprašaj tudi ugotovitev, da je v vojni učinkovitejše tradicionalnoinstitucionalno povezovanje, v miru pa poklicno, kajti

poklicnost ne daje značilnosti primarne skupine, zato je učinkovitost v boju manjša.

V kasnejših delih je Moskos prešel z institucionalno/poklicne teze kot sukcesivnega modela na segmentirani oziroma pluralni model, ki upošteva različne vloge glede na horizontalno in vertikalno strukturo vojaške organizacije, vendar pa so ga znanstveniki zavrnil kot »orodje socialne tehnologije« (Caforio, 1988: 58).

Zadnja Moskosova teza predpostavlja različno vlogo vojske in različne vloge kadrov znotraj nje glede na vrsto družbe, ključni element za kategorizacijo družbe pa je zanj prisotnost nevarnosti vojne (Moskos, 1992: 3–10).

David R. Segal

je predstavil koncept pragmatičnega profesionalizma, ki je odgovor na Moskosovo institucionalno/poklicno tezo. Zavrača institucionalnost in poklicnost kot nasprotna polja iste razsežnosti in jo ima za avtonomni razsežnosti. Značilnosti obeh razsežnosti se v praksi pojavljajo mešano, brez zakonitosti (Segal, 1986 in Caforio, 1988).

Henning Sřrensen

je oblikoval model profesije, ki v vojaški sociologiji ni naletel na velik odmev. Je nekakšna oblika segmentiranega oziroma pluralnega modela, ki sledi Moskosovemu poskusu preseganja pomanjkljivosti institucionalno/poklicnega modela. Sřrensenov model kaže smer razvoja (profesionalizacija) posameznika, skupine ali poklica k profesionalnemu statusu. Profesijo po tem modelu konstituirajo štirje elementi: funkcija, skupina, etična odgovornost in korporativni duh (Sřrensen, 1984: 343–345), ki pa jim lahko očitamo to, da niso iste kakovosti. Opredeljevanje teh elementov nam tudi kaže, da je Sřrensen deloma strukturalist (odgovornost in korporativnost se pojavljata pri strukturalistih), deloma pa procesualist (funkcija in skupina) (Caforio, 1989).

Cathy Downes⁶

se je ukvarjala z značilnostmi profesij in ugotovila, da vojaška profesija kaže le malo značilnosti idealnega tipa profesije. Iz te ugotovitve je izpeljala tezo o propadanju (»declining«) vojaške profesije oziroma o njeni deprofesionalizaciji. V vojaški sociologiji se ta teza sprejme kot ena temeljnih značilnosti razvoja vojaškega profesionalizma zadnjih let. Vendar pa kljub splošnemu priznavanju teze o propadanju vojaške profesije njeni avtorici oporekajo trdnost dokazov, na kateri sloni teza. Tako, na primer, Downesova meni, da danes narašča število birokratov, tehnokratov in civilnih znanstvenikov, ki delajo na področju nacionalne varnosti. Caforio se sprašuje, ali je to res dokaz za propadanje vojaške profesije, kajti možne so tudi druge razlage – da rast pomena in velikosti problemov nacionalne varnosti zahteva mobilizacijo vseh profesionalnih in poklicnih virov (Caforio, 1991: 38).

⁶ Po časovni razmejitvi, ki jo je postavil Harries-Jenkins, delo Downesove res spada v to tretje obdobje, toda njene ugotovitve že kažejo bolj na sintezo kot pa na samostojen poskus konceptualizacije problema vojaškega profesionalizma.

V drugi polovici osemdesetih let začnejo vojaški sociologi nastopali enotneje, iščejo skupne opredelitve, skupaj postavljajo pogoje za raziskovanje vojaškega profesionalizma ipd. Tako se oktobra 1986 zberejo na prvem srečanju v Lucci v Italiji. Harries-Jenkins sicer postavi kot mejno leto zadnjega obdobja leto 1987, ko Caforio s svojim modelom ovrže Moskosovo institucionalno/poklicno tezo, toda sklepi prvega srečanja na temo vojaškega profesionalizma kažejo, da so se poskusi sintetiziranja ugotovitev o vojaški profesiji in profesionalizmu pojavili prav jeseni 1986 v Lucci.

Giuseppe Caforio

je hkrati teoretik in praktik. Kaže dobro poznavanje prispevkov posameznih vojaških sociologov k razpravam o vojaškem profesionalizmu in se čuti kompetentnega na podlagi svojih praktičnih izkušenj te prispevke tudi presoja. Zaradi sprememb v vojaški profesiji je kot povsem neprimerne ocenil Moskosov institucionalno/profesionalni model.

K svojemu modelu je Caforio pristopil z internega vidika. Meni, da nista toliko zanimivi divergenca in/ali konvergenca častniškega zbora civilni družbi (izraza, ki ju povezujemo s Huntingtonom in Janowitzem) kot analiza notranjega profesionalnega modela ter spremembe vojaške profesije.

Caforio opredeljuje vojaško profesijo kot profesionalno birokracijo, s tem da hkrati upošteva značilnosti, ki jih Huntington navaja za birokratsko profesijo. Značilna zanjo je dialektična napetost med hierarhičnim in profesionalnim polom profesije. Svoj model Caforio zato imenuje birokratsko/profesionalni model. Ne gre za razvojni model, ampak za prisotnost posameznih kazalnikov birokratizacije oziroma hierarhičnega pola ali profesionalizacije oziroma profesionalnega pola v obnašanju častnikov. Vplive kazalnikov lahko opazujemo na dveh ravneh: v določenem častniškem zboru ali pa v določeni vojaški instituciji kot celoti. Kazalniki birokratizacije ustvarjajo določen tip armade, ki je sposoben (ali nesposoben) za določene aktivnosti, prevladujoči profesionalni kazalniki pa lahko proizvedejo oboroženo silo, sposobno za različne stopnje aktivnosti (Caforio, 1988: 61–66).

Gwyn Harries-Jenkins

izhaja iz pojma kohezivnosti kot ene glavnih značilnosti organizacijskega modela vojaške profesije. Harries-Jenkins ne priznava obstoja vojaške profesije kot take, ampak govori o popolni fuziji profesije in organizacije, kar ustvarja enoten poklicni model. To združbo poimenuje vojaški »establišment«, sestavljajo pa ga častniki, podčastniki, vpoklicani pripadniki, prostovoljci na dolgi rok ter civilisti (Harries-Jenkins, 1990: 122).

Tudi ta avtor kot večina drugih vojaških sociologov tega obdobja priznava birokratskost t. i. vojaškega »establišmenta«, pomembnost pa daje zlasti individualnemu vojaku kot članu birokratske organizacije. Tega posameznika proučuje glede na dve razsežnosti: avtoriteto (nadrejen/podrejen), s čimer poudari notranjo delitev, in glede na njegovo vlogo v vojaškem »establišmentu« (bojna/nebojna). Tako dobi matriko, ki jo imenuje organizacijski model (Harries-Jenkins, 1990: 124).

je na točki, ko številni avtorji dvomijo o obstoju vojaške profesije v sodobni vojski, postavil za zdaj najradikalnejšo tezo. Ne kritizira predhodnikov in sodobnih avtorjev, ki so se in se ukvarjajo z vojaškim profesionalizmom, toda sam meni, da je danes to izrabljen koncept in da »dejansko ni ostalo veliko tega, kar se lahko še pove o vojaški profesiji« (Kuhlmann, 1991: 107).

Kuhlmann si za izhodišče lastnih razpravljanj zastavi vprašanje, ali je zaposlitev v vojski enaka vsaki drugi zaposlitvi ali je to profesija »sui generis«. Raziskave kažejo, da se na zaposlitev v vojski gleda kot na vsako drugo delo, v vojni pa vojska deluje pod posebnimi pogoji. V svojih razpravah zato ne govori o vojaški profesiji, loteva pa se nalog, vrednot in usmeritev ter načinov odločanja vojaških poveljnikov. Med drugim pojasnjuje razliko med častnikom kot predstojnikom (»head«) in častnikom kot vodjo (»leader«). Vojaška organizacija od častnika pričakuje, da bo hkrati predstojnik in vodja, vendar je jasno, da častnik po prevzemu položaja ne postane takoj vodja.⁷ Opozarja pa tudi na vlogo častnika kot administratorja, saj je to trend, o katerem danes v vojaški sociologiji mnogo razpravljajo (Kuhlmann, 1989 in Kuhlmann, 1991: 126–128).

Skoraj vsi omenjeni vojaški sociologi pri svojih proučevanjih vojaške organizacije govorijo o treh tipih vojaških poveljnikov: 1) herojski poveljnik, 2) tip tehnika in tehnologa, 3) poveljnik kot menedžer.

Moskos (1922: 3–10) je – ko je leta 1987 Caforio povsem odvrtil njegovo institucionalno/poklicno tezo, v kateri je razviden razvoj iz tradicionalnega herojskega poveljnika k poklicnemu poveljniku, ki ga vodijo ekonomska načela – kasneje razčlenil idejo o treh tipih družb. Njegova glavna teza je, da moderne države prehajajo iz stanja pripravljenosti na vojno (»War Readiness«) preko stanja vojnega zastraševanja (»War Deterrence«) k današnjemu brezvojnemu stanju v družbi (»Warless Society«). Tem spremembam sledi tudi način organiziranja oboroženih sil. V družbah »pripravljenosti na vojno« so prevladovale množične armade z bojevniskim vodjo. V obdobju zastraševanja so se uveljavile profesionalne armade (z »vojaki za denar«, v katerih je poveljnik nastopal kot menedžer ali tehnik. V »brezvojnih družbah« formalna organizacija oboroženih sil nastopa v obliki kadrovskih in rezervnih sil, prevladujoči tip vojaškega profesionalca pa je vojak učitelj in znanstvenik. Navedenim tipom vojaškega profesionalca torej dodajmo še četrtega: poveljnik kot učitelj in znanstvenik.

Sklep

Iz modelov, ki so jih oblikovali posamezni vojaški sociologi, lahko izpeljemo dve prevladujoči tezi.

a) Prehod od tipa herojskega poveljnika k tehniku in danes prevladujočemu menedžerskemu tipu ter k pojavom učiteljske in znanstvene vloge vojaškega profesionalca (razvojni pristop).

⁷ Voditeljstvo (»leadership«) je namreč posledica intenzivnega in obojestranskega procesa socialne interakcije med nadrejenimi in podrejenimi, v veliki meri odvisnega od zaznavanja podrejenih. Kuhlmann je izvedel raziskavo o vodstvenih razmerjih v nemški vojski. Ugotovil je, da obstaja neskladje v zaznavanju odnosov med nadrejenimi in podrejenimi: poveljujoči menijo, da so dobri vodje, medtem ko podrejeni vidijo v svojih poveljnikih večinoma zgolj predstojnike (eden od dokazov je malo osebnih stikov vojakov in podčastnikov s poveljujočimi častniki) (Kuhlmann, 1989 in Kuhlmann, 1991: 126–128).

b) Sočasni obstoj dveh tipov na različnih ravneh vojaške organizacije, konkretne notranje in mednarodne varnostne razmere pa določajo prevladujoč tip vojaškega profesionalca v določenem obdobju.

Prva teza sicer označuje neki splošen premik v kakovosti sodobnega častniškega zbora, toda druga je dosti realnejša za potrebe sodobnih držav in njihovih oboroženih sil. Kajti, kot pravi Jelušičeva (1992:174): »Vojaška organizacija potrebuje za svoj obstoj in učinkovito delovanje ravnotežje med tremi vlogami profesionalnih vojakov, to je med herojskim voditeljem, vojaškim menedžerjem in vojaškim tehnologom. S tehnološkimi inovacijami v sodobnih armadah postaja vloga vojaškega menedžerja vse pomembnejša, vendar ne more nadomestiti ali izriniti herojskega voditelja, čigar vloga pridobiva pomen v nižjih enotah ter v vojni.«

LITERATURA:

- ABRAHAMSSON, Bengt: *Military Professionalization and Political Power*, Sage Publications, Beverly Hills/London 1972
- CAFORIO, Giuseppe: *The Military Profession: Theories of Change*, *Armed Forces and Society*, Vol. 15. No. 1, Fall 1988
- CAFORIO, Giuseppe: *The State of Studies of the Military Profession*, Interim Meeting of the Working Group on the Military Profession, Lucca, Ott. 1989
- CAFORIO, Giuseppe: *The State of Studies of the Military Profession*, SOWI-Forum International, Vol. 12, München 1991
- COTTON, Charles A.: *Institutional and Occupational Values in Canada's Army*, *Armed Forces and Society*, Vol. 8, No. 1, 1981
- HARRIES-JENKINS, Gwyn: *The Concept of Military professionalism*, *Defense Analysis*, Vol. 6, No. 2, 1990
- HARRIES-JENKINS, Gwyn: *Charles C. Moskos: Armed Forces and Society*, *Current Sociology*, Vol. 29, No. 3, Sage Publications, 1981
- HUNTINGTON, Samuel P.: *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations*, Vintage Books, New York 1957
- HUNTINGTON, Samuel P.: *Officership as a Profession*, v: Amos Perlmutter, Valerie Plave Bennet (eds): *The Political Influence of Military: A comparative reader*, Yale University Press, New Haven and London 1980
- JANOWITZ, Morris: *The Professional Soldier: A social and Political Portrait*, The Free Press, News York and London 1971
- JELUŠIČ, Ljubica: *Legitimnost vojaštva v sodobni družbi (doktorsko delo)*, Ljubljana 1992
- KUHLMANN, Jürgen: *The Military Officer's Job: Some Considerations and Empirical Findings*, Paper prepared for the Interim Meeting of the Working Group »On the Military Profession« (VI) in the ERGOMAS, Lucca, Italy, October 12-13, 1989
- KUHLMANN, Jürgen: *The Military Officer - Profession or Job?: Some Considerations and Empirical Findings*, SOWI-Forum International, Vol. 12. München 1991
- MOSKOS, Charles C.: *Institutional/Occupational Trends in Armed Forces: An Update*, *Armed Forces and Society*, Vol. 12, No. 3, Spring 1986
- MOSKOS, Charles C.: *Armed Forces in a Warless Society*, SOWI-Forum International: *Armed Forces after the Cold War*, Vol. 13, Munich 1992
- SEGAL, David R.: *Measuring the Institutional/Occupational Change Thesis*, *Armed Forces and Society*, Vol. 12, No. 3, 1986
- SLRENSEN, Henning: *The Military Profession and Civil Control in Denmark*, SOWI-Forum International, Vol. 4, München, Toulouse 1984
- SOCIOLOŠKI leksikon, Savremena administracija, Beograd 1982

Problemi jezikovne in kulturne zaščite znotraj evropskih združevalnih procesov

International Congress Nations and languages, and the construction of Europe; 7-10 November; Katolieke Universiteit Leuven

Znotraj številnih združevalnih procesov, ki smo jim priče danes v Evropi, temelječih na ideji oblikovanja prepoznavne evropske identitete, se pojavlja cel sklop problemov, povezanih z zaščito nacionalnih identitet v odnosu do združujoče se, standardizirajoče se Evrope. Problematika zaščite nacionalnih identitet tako postaja eden ključnih problemov evropskega združevanja, ki v veliki meri upočasnjuje združevalne procese. Pri zaščiti nacionalnih identitet pa še posebno pomembno mesto pripada zaščiti jezika. Odnos med nacionalno identiteto, jezikom ter porajajočo se novo Evropo je bil ključno izhodišče mednarodne konference Narodi in jeziki ter konstruiranje Evrope, ki je potekala od 7. do 10. novembra v Leuvnu v organizaciji Programa evropskih študij na Katoliški univerzi Leuven. Konferenca je bila zamišljena izrazito multidisciplinarno. Na njej so sodelovali znanstveniki s številnih znanstvenih področij (lingvisti, sociolingvisti, kulturologi, sociologi, zgodovinarji, politologi, kulturni in lingvistični antropologi). Delo na konferenci je potekalo v treh sekcijah. V prvi so se ukvarjali z zgodovino nastanka narodov in nacionalnih držav, v drugi s procesi izoblikovanja nacionalnih jezikov, v tretji sekciji, v kateri sem tudi sam sodeloval, pa smo se ukvarjali s problematiko zaščite etničnih identitet (manjšinskih, regionalnih, nacionalnih) in jezikov v procesih evropskega združevanja. V nadaljevanju svojega prikaza bom povzel ključne teze

referatov, ki so bili večinoma predstavljeni v tretji sekciji.

J. Edwards (St. Francis Xavier University, Antigonish, Kanada) je v svojem referatu *Evropski jeziki in identiteta v devetdesetih* poudaril, da postaja problematika identitet – znotraj številnih potekajočih preobrazb in prehodov – eno od ključnih vprašanj na globalni ravni. Gre za reševanje obsežnega sklopa dihotomij, kot so npr.: domače/tuje, regionalno/nacionalno, lokalno/globalno, partikularno/univerzalno. Znotraj teh pogosto protislovnih dihotomij se morajo s problematizacijo samih sebe in odnosa do referenčnega okolja ponovno vzpostavljati številne identitete. Odnos med jezikom in identiteto pa postaja eno od ključnih vprašanj (re)konceptualizacije identitet. Edwards je predstavil rezultate mednarodne raziskave, izvedene med več kot osemsto lingvisti. Rezultati kažejo, da večina lingvistov meni, da jezik ni več nujno osrednjega pomena za kontinuiteto identitet. Sam Edwards je skeptičen do te teze in njenega posploševanja. Po njegovem mnenju je jezik različno pomemben pri različnih skupinah in njihovih identitetah.

J. Kellas (University of Glasgow, VB) pa je v svojem referatu *Dejavniki nacionalnega oblikovanja* predstavil problematiko teoretiziranja razmerja med narodom in državo. Narodi in države so po Kellasu v medsebojnih povezavah znotraj političnih, ekonomskih in kulturnih procesov. Številni teoretiki nacionalizmov so se znotraj svojih analiz osredotočali le na enega od teh procesov ter zanemarjali preostala dva. Tako politološki pristop poudarja pomen države pri oblikovanju naroda ter vlogo nacionalizmov pri razkroju večnacionalnih držav. Ekonomski teoretiki vidijo pri oblikovanju naroda le funkcijo modernosti ter industrializacije. Kulturologi pa poudarjajo pomen identitete, jezika ter religije pri nastanku narodov in pojmovanju nacionalizmov. V realnosti gre za splet vseh treh procesov. Dinamika tega odnosa pa se razlikuje od primera do drugega. Kellas trdi, da je najpomembnejše vpra-

šanje pri analizah nastajanja narodov vprašanje razlike, tj., kaj deli ljudi na »nas« in »njih«. Le iz te razlike lahko izvajamo naprej analize nastankov in kontinuitete konkretnih nacionalnih identitet. Pri oblikovanju teh konstitutivnih razlik lahko igrajo jezikovne razlike zelo pomembno vlogo, vendar Kellas poudarja, da ni nujno, da so ravno jezikovne razlike ključne pri oblikovanju »nas« v odnosu do »njih«.

J. O'Flatharta (Comdhail Naisiunta na Gaeilge, Dublin, Irsko) je v svojem referatu *Položaj irskega jezika: petdeset let nejasnosti?* obravnaval problematiko oživljanja irskega jezika. Po osamosvojitvi Irske leta 1922 je bila irščina v ustavi opredeljena kot prvi uradni jezik. Poskus ponovnega uvajanja irščine je temeljil na treh strategijah: poskusih ekonomsko-kulturne okrepitev irsko govorečih regij, poskusih ponovne revitalizacije irščine ter poskusih razvijanja infrastrukture za ponovno uveljavljanje jezika (tisk, radio, TV). Vse tri ključne strategije pa so bile povezane s težnjo države k standardizaciji jezika kot tudi s težnjo k centralizaciji odločanja o usodi jezika. Ti poskusi so postavljali v drugi plan dialekte, kar je po O'Flathartu povzročalo med irsko govorečo populacijo občutek ogroženosti ter izgubljanja moči pri odločanju o usodi svojega jezika. Vse to pa se izraža v nejasnosti fragmentarnih poskusov centra, ki se prepletajo z medorganizacijskimi konflikti ter zelo slabo usklajenostjo. O'Flatharta meni, da je ključni problem neuspešnosti oživljanja irščine pomanjkanje neke skupne, celostne vizije in pretirano zbirokratizirano odločanje o usodi jezika.

V svoji raziskavi *Jezikovni in volilni vzorci: primer Škotske* je S. Murdoch (University of Aberdeen, VB) analiziral razmerje med jezikovnimi skupinami in volilnimi preferencami. Poskušal je odgovoriti na vprašanje, ali obstaja soodvisnost med »vsakdanjim« jezikom, ki ga govorijo v posameznih predelih Škotske, ter med volilnimi izidi. V svoji raziskavi je zadel volitve na lokalni, nacionalni in »evropski« ravni. Rezultati analiz so pokazali, da je precejšnja soodvisnost med vsakdanjimi jezikovnimi praksami ter volilnimi rezultati. Žal pa Murdoch ni pomenil celovitejšega odgovora, kaj je vzrok za tako soodvisnost.

Zelo zanimiva je bila študija *Propad frizijskega nacionalističnega gibanja* G. Zonder-

gelda (VU Amsterdam, Nizozemska). V njej je analiziral zgodovino oblikovanja frizijske etnične identitete ter poskušal odgovoriti, zakaj separatistične ideje niso imele velike teže znotraj oblikovanja le-te. Po Zondergeldu je ključno, da je bil frizijski nacionalni občutek že od 16. stoletja vključen v nizozemski nacionalni občutek. Skozi to obdobje se je Nizozemska izoblikovala v dobro organizirano, sodobno demokratično državo. Leta 1945 je bila frizijščina priznana kot drugi uradni jezik in danes jo govori približno pol milijona ljudi. Vendar kljub temu da država ogroža Frizijce, danes večina Frizijcev ne obvlada pravopisa, frizijščino pa vse bolj ogrožajo komercialni množični mediji. Zondergeld nam ni odgovoril na vprašanje, katero strategijo naj bi Frizijci uporabili za ustavitev teh trendov.

B. Kadima-Tshimanga (CRESH, Kinšasa, Zaire) je v svojem referatu *Etnične navade, politične navade: rojstvo zairskega naroda* predstavil problematiko oblikovanja nacionalne identitete v postkolonialni Afriki na primeru Zaira. V Zairu je okoli štiristo etničnih skupin, ki govorijo okrog tristo jezikov oziroma različnih dialektov. Praksa izkoriščanja medplemenskih nasprotij je bila glavno orodje pri upravljanju kolonij za časa kolonialne vladavine. To logiko vladavine je od kolonialnih oblasti v veliki meri prevzela tudi nova avtohtona politična elita. Takšna oblika vladanja pa povzroča vedno nove antagonistične napetosti med različnimi plemeni, kar onemogoča oblikovanje skupne nacionalne identitete. Dokler je prisotna takšna logika vladanja, je po Kadimi vsakršen poskus resničnega oblikovanja zairske nacionalne identitete goljufija s strani vladajoče elite.

J. Lambert KU Leuven, Belgija, je v referatu *Mednarodno komuniciranje, prevajanje in nove dinamike kulturnih zemljevidov* orisal problematiko »jezikovnega prenosa« – prevajanja in jezikovne penetracije v »postnacionalnem« obdobju. Eno od ključnih vprašanj po njegovem mnenju je vprašanje, ali igra naraščajoča kompleksnost »jezikovnih navad ter jezikovnih zemljevidov« dejavno vlogo pri reorganizaciji družb ali pa je ravno obratno. Lambert je dokaj skeptičen do ideje globalizacije na področju jezikov. Po njegovem mnenju je nacionalni koncept še vedno pomemben in jezik igra pomembno vlogo znotraj kulturne proble-

matike konkretnih narodov. Nacionalni standardizirani – partikularni koncept jezika je lahko v konfliktu z dialekti in sociolekti. Tako še vedno ostaja vprašanje zaščite nacionalnega, standardiziranega jezika pomembno področje nacionalne kulturne politike. Problematika prevajanja globalnih konceptov v posamezne jezikovne kulture pa je lahko pomembna ovira pri uresničitvi teh konceptov. Vendar smo danes po Lambertu obsojeni na soobstoj in strpnost standardiziranih in nestandardiziranih jezikovnih kodov znotraj pluralnosti jezikov.

Z. Mlinar (Univerza v Ljubljani, Slovenija) je v referatu *Transnacionalni tokovi in jezikovna identiteta malih narodov* umestil analizo aktualnih jezikovnih sprememb v širši kontekst preobrazbe teritorialno-druženih organizacij. Nenehno povečevanje transnacionalnih tokov povzroča probleme konzervativnih pogledov na nacionalno identiteto, ki temeljijo na logiki notranje enotnosti ter izključnosti v odnosu do drugih narodov. Stara dihotomija domače-tuje tako postaja vedno bolj zastarela zaradi naraščajočega števila medkulturnih interakcij, ki se ne ozirajo na državne meje. Tako jezik postaja vedno manj določen z rojstvom ali krajem bivanja posameznika in vedno bolj stvar posameznikove izbire. Mlinar je predstavil empirične podatke o povezanosti slovensčine z drugimi evropskimi jeziki, o problematiki zaostajanja znanstvenih prevodov ter bibliografsko analizo del članov SAZU glede na jezik objave.

H. Erasmus (Voorburg, Nizozemska) pa je v svojem referatu *Esperanto kot drugi jezik ob domačem jeziku* podal svoje razmišljanje o, po njegovem mnenju, nujnosti potrebe po razvoju nekega mednarodnega jezika, ki bi moral izpolnjevati štiri ključne pogoje, da bi bil lahko splošno sprejet, moral bi biti nevtralen, tj. ne bi se smel identifikirati s kako določeno ideologijo, narodom, skupino narodov ali držav; moral bi biti preprost za učenje ob maternem jeziku; ne bi smel ogroziti nacionalnega uradnega jezika ali regionalnih in manjšinskih jezikov, hkrati pa bi moral biti za mednarodno skupnost cenejši kot sedanji mednarodno sprejeti kodi sporazumevanja. Žal pa nam Erasmus ni vedel povedati, kako bi v praksi nastal ta njegov »novi esperanto«.

J. Justin (Univerza v Ljubljani, Slovenija) je podal svoj pogled na razpad Jugoslavije

v referatu *Narod: od metafore telesa do patologije inkorporacije*. V svoji semiološki analizi je izhajal iz metafore naroda kot telesa/organizma, ki je izredno močno prisotna pri južnoslovanskih narodih. Ti figurativni izrazi so po Justinu pogosto neposredno povezani z nekaterimi nezavednimi psihološkimi mehanizmi. »Inkorporacijska strategija« je še vedno prisotna pri t. i. postmodernih subjektih. Je pač neke vrste rezidualni ojačevalnik nacionalne identitete.

Pogled na *Nemško identiteto po združitvi ter na prihodnost Evrope* pa je predstavil A. Watson (Chairman Burson-Marsteller, VB). Poglavitna značilnost nemške združitve je njena breznasilnost, kljub temu da je npr. 27% volivcev v Ruski armadi, nameščeni v Nemčiji, leta 1993 volilo Žirinovskega. Nemčije danes po Watsonu ne moremo enačiti z ZRN pred združitvijo. Danes je Nemčija suverena, močna ter pomembna evropska država; v nacionalnem interesu Nemčije pa je prenos nacionalne suverenosti na Evropsko unijo. Toda ta prenos suverenosti mora biti hkraten v vseh državah EU. Po Watsonu ni možna Evropa dveh hitrosti. Gospodarsko močna Nemčija, ki bo morala spremeniti svojo politiko do pravic priseljencev ter uspešneje nadzirati »svoje« neonaciste, pa bo hkrati omogočala gospodarsko močno in združeno Evropo.

T. Du Plessis (Universitet van die Oranje-Vrystaat, Bloemfontein, JAR) je predstavil *Večjezičnost v novi Južni Afriki*. Po odpravi rasnega razlikovanja v JAR je JAR uradno postala večjezična država z enajstimi uradnimi jeziki. V praksi pa je JAR za večino večjezična (Afričane), za nekatere dvojezična (Afrikanerje) ter enojezična (za angleško govoreče). Tako v praksi večjezičnost ni priznana. Gre za proces prehoda iz dvojezičnosti (afrikaner/angleščina) v prevlado angleščine. Osnovne šole so sicer organizirane po jezikovnem načelu (enajst uradnih jezikov), vendar na višjih stopnjah izobraževanja prevladuje angleščina. Pisanje nove ustave je po Du Plessisu zadnja priložnost za operacionalizacijo večjezičnosti v JAR.

D. O'Riagan (The European Bureau for Lesser Used Languages, Dublin, Irska) je v referatu *Manj uporabljeni jeziki v novi Evropi* predstavil delo The European Bureau for Lesser Used Languages. Biro je organ EU. Njegovo delo se financira iz njenega proračuna. Njegova temeljna naloga pa je

zaščita okrog 40 »manj« uporabljenih jezikov v EU. Izvajajo številne akcije, ki naj bi omogočile boljše možnosti za učenje teh jezikov in s tem preprečilo njihovo izginjanje. Želijo omogočiti izmenjavo konkretnih izkušenj med manjšinskimi skupinami pri zaščiti pred asimilacijo. Ena od naslednjih njihovih večjih akcij bo npr. jezikovna delavnica, ki bo potekala med slovensko narodno manjšino v Italiji.

Čeprav so bile teme prikazanih referatov dokaj različne, pogosto tudi zelo specifične in aktivistično naravnane, se je večina znanstvenikov strinjala o nujnosti večjega znanstvenega posvečanja problematiki preobrazbe etničnih in jezikovnih identitet, saj je lahko le boljše razumevanje dinamike spreminjanja skupinskih identitet znotraj prostorsko-družbenih preobrazb ustrezno izhodišče za konkretne politike zaščite identitet. Za soočanje z novo dinamiko evropskih medkulturnih odnosov pa je nujen tudi razvoj interdisciplinarnih teoretičnih izhodišč, ki naj bi že v izhodišču presegali disciplinarne in znanstvenonacionalne partikularnosti.

Franc Trček

Evropski simpozij prostovoljskih združenj 1994

Budimpešta in Brašov, oktober 1994

Evropski simpozij prostovoljskih združenj (ESVA) zasluži že na začetku besed in predstavitev, saj je v slovenskih znanstvenih krogih manj znan. ESVA je mreža znanstvenikov, edukatorjev in drugih strokovnjakov, ki delajo na področju prostovoljskega sektorja in civilne družbe, ter prvotno izhaja iz nizozemsko-madžarskega sodelovanja, ki se je začelo pred desetimi leti. Pobudo za sodelovanje je dal Oddelek za izobraževanje odraslih in informiranja Univerze v Leidnu, ki je predlagal primerjalno raziskovanje na področju andragogike med Madžarsko in Nizozemsko. Primerjalna raziskava se je sčasoma razširjala ter zahtevala veliko novega znanja zgodovine, sociologije, politologi-

je in izobraževanja nasploh. Leta 1989 je prvotno dvostransko sodelovanje med državama postalo večstransko, tako da so se začele vključevati tudi druge, predvsem vzhodno- in srednjeevropske države. Na koncu 80-ih je prof. Laszlo Harangi predlagal koncentracijo preučevanja izobraževanja odraslih v prostovoljskih organizacijah, tako da so od takrat prostovoljske organizacije kot temeljna struktura novotemeljenih civilnih družb postale osrednja tema novih simpozijev. Že od samega začetka je bilo očitno, da se ESVA razvija skozi sodelovanje in komunikacijo širokih krogov entuziastov in strokovnjakov oziroma da gre za nastanek nove, zelo pomembne mreže stikov in trenda v graditvi evropske kulture. Mrežo sestavljajo predvsem ljudje, ustanove, programi in akcije, ki so usmerjene h generiranju osnovnih demokratskih, vendar nepolitičnih, kulturnih in interesnih združenj v vsaki nacionalni družbi in hkrati v celotnem evropskem prostoru.

Tema letošnjega simpozija, ki je potekal na Madžarskem (v Budimpešti) in v Romuniji (v Brašovu) od 7. 10. do 13. 10., je bila Gradnja civilne družbe – Vloga prostovoljskih združenj v lokalni demokraciji. Udeležilo se ga je 94 predstavnikov iz 14 držav (ZDA, Kanada, Nizozemska, Švedska, Danska, Finska, Estonija, Poljska, Madžarska, Velika Britanija, Romunija, Slovenija in Nemčija). Organizatorji simpozija so bili: Madžarsko društvo Folk High School (MNT), Generalna romunska fundacija (AOF), Romunski radiotelevizijski center (ARTC) in Transilvansko-madžarsko kulturno združenje (EMKE). Simpozij se je začel s proslavo desete obletnice sodelovanja ESVA v Budimpešti, nadaljevanje pa je potekalo v Brašovu. Glavni referati so vsebovali naslednje vsebine: Iz državne prevlade k pluralizmu, razsežnosti prostovoljnega sektorja, Razvoj pluralistične družbe, Prostovoljnost in razvoj andragogike, Razmerje med državo in prostovoljskim sektorjem in Vloga cerkve kot prostovoljske organizacije. Nadaljevanje simpozija pa je bilo organizirano v treh delovnih skupinah, in sicer: Lokalne prostovoljske organizacije (učenje in spremembe), Civilna družba in izobraževanje ter Civilna družba in etnični konflikti.

Osnovni namen konference je bil analizirati vlogo in izmenjati raziskovalne in strokovne izkušnje, ki spodbujajo in razvijajo

prostovoljska združenja pri gradnji civilne družbe. Prostovoljska združenja so bila obravnavana kot neprofitna združenja, kjer se posamezniki vključujejo na podlagi svojih neposrednih skupinskih interesov, vrednot, ustvarjalnih in kulturno-človekoljubnih ciljev. Ta združenja sestavljajo osnovno tkivo in povezovalne elemente civilne družbe, ki povezujejo svet posameznika z družbo. V tem smislu so podlaga kakovosti tako individualne kot tudi družbene narave. Prostovoljske organizacije razvijajo različne socialne funkcije, predlagajo sistemske inovacije, ki jih kasneje sprejemajo vlade, ponujajo in opravljajo določene storitve, podpirajo vrednote in interese nekaterih družbenih, etničnih in političnih skupin. Pogosto opravljajo storitve, za katere vlade nimajo nobenih odgovornosti. Tako razvijajo in zaokrožajo nekatere demokratične modele družbene organizacije, omogočajo ljudem udeležbo v družbenem dogajanju in ponujajo možnost za izmenjavo informacij, izobraževanje ter ustvarjanje lastne predstave o pomembnih družbenih ciljih.

Na simpoziju je bilo razvidno, da je razprava o vlogi prostovoljskih združenj precej aktualna v zahodnih demokracijah, kjer centralistični model kapitalističnega razvoja postaja tog in inerten, medtem ko so družbenoorganizacijske potrebe vse bolj pluralistične. Nova pluralistična blaginjska strategija v teh državah zahteva večjo decentralizacijo in sodelovanje, poudarja avtonomnost lokalnih vlad in vlogo prostovoljskega sektorja. Tako ta blaginjski pluralizem spodbuja razvoj lokalne demokracije in stopnjuje vlogo civilne družbe. Dr. Konrad Elsdon z Univerze v Nottinghamu je dejal, da je vloga prostovoljskih organizacij že dolgo nedvomna in jo pri delu sprejemajo mnoge lokalne vlade. Tudi v znanosti zasledimo precej opisnih prispevkov, ki obravnavajo nekatere prostovoljske organizacije in predvsem njihovo zgodovinsko usmerjenost. Pa vendar je dr. Elsdon opozoril, da je bilo le nekaj poskusov, ki so delno raziskali vpliv prostovoljskih organizacij na posameznika in sodobno družbo.

Problematika civilne družbe je aktualna tudi v državah blaginje, na Švedskem, na Norveškem, v Finski ipd., saj so opozarjali na pojav »ponovnega rojstva« civilne družbe. Demokratična tradicija nordijskih držav se je počasi spreminjala v usihajočo repre-

zentativno tradicijo, ki je zahtevala profesionalizacijo političnih funkcij, ki so se počasi ločevale od volilne baze. Nove volitve na Švedskem in na Danskem spomladi 1994 so prispevale k ponovnemu rojstvu socialne demokracije in s tem civilne družbe (rebirth of civil society). Tako ljudje kot tudi tisti, ki odločajo, poskušajo legitimizirati dejavnosti civilne družbe.

Najbolj pereča pa je bila vsekakor obravnavanje odnosa prostovoljskih združenj – demokracije in civilne družbe v postkomunističnih državah, kar ne pomeni, da se ta odnos v teh državah odpira žele zdaj. Ravno nasprotno, prostovoljska združenja imajo zelo dolgo tradicijo v nekaterih državah nekdanjega socialističnega bloka (na Poljskem in Madžarskem na primer segajo globoko nazaj v srednjeveško tradicijo), na Češkem, v Romuniji ipd. Dejstvo pa je, da so komunistični režimi v večjih državah (zlasti Poljski, Romuniji, Bolgariji) povzročili močno centralizacijo in etatizem, ki sta popolnoma onemogočila delovanje pluralnega, nerežimskega, prostovoljskega sektorja. Ena od razlag nacionalistične eksplozije v postkomunističnih državah je vsekakor pomanjkanje temeljnih pogojev družbenega diskurza in avtonomne civilne organizacije v zadnjih desetletjih. Torej ta negativno generirana družbena energija, prevladujoča v nekaterih vzhodno- in srednjeevropskih državah, kaže, da se celotni družbeni transformacijski potencial usmerja izrazito destruktivno in destabilizacijsko. Tako namesto da bi se energija usmerjala k zadovoljevanju interesov družbenih skupin, se ponovno homogenizira in pri delovanju postaja, na primer, nacionalistična ali ksenofobična. Pojav prostovoljskih organizacij in gibanj v nekaterih vzhodno- in srednjeevropskih državah, kot so Solidarnost na Poljskem, Listina 77 na Češkoslovaškem ali Popularna fronta v Estoniji, ponazarjajo nekatere manifestacije ponovnega rojstva avtonomne civilne družbe v teh regijah, kot je na simpoziju povedal dr. Josef Katus. Tema je predvsem zanimiva tudi za Slovenijo, saj je očitno, da Slovenija vse bolj postaja socialna arena bolj ali manj organiziranih skupin, družbenih gibanj, intelektualnih mrež ali interesnih in drugih združenj, ki se po svoji obliki in spontanosti razlikujejo od tistih pred začetkom socialnih, političnih in gospodarskih sprememb. Ustava R Slovenije iz leta 1991 je vključila koncept razvite lokal-

ne samouprave, je centralizirala politične funkcije v roke parlamenta in demokratično izbranih državnih organov, monistično zasnovane lokalne skupnosti pa je oblikovala kot interesno-pluralne skupnosti občanov. Pogoj za delovanje celotnega sistema je torej interesno-pluralna struktura lokalne skupnosti in položaj občana v teh skupnostih. Zastavljeno je bilo pomembno vprašanje, kako prostovoljska združenja vplivajo na družbeno področje in kako bi jih to področje lahko podpiralo, ne da bi uničilo njihovo avtonomnost in prostovoljnost. Udeleženci simpozija so poskušali ugotoviti načine, s katerimi se člani in skupine prostovoljskih organizacij učijo, razvijajo in se medsebojno dopolnjujejo, in kako te organizacije vplivajo na vsebino, kakovost in spodbujanje ustvarjalne in samoorganizacijske energije lokalnega prebivalstva.

Tudi na tem simpoziju je bilo razvidno, da so najpomembnejša središča edukatorske, profesionalne, raziskovalne in publicistične dejavnosti za razvoj prostovoljske infrastrukture v Evropi: Univerza v Leidnu, Danski kulturni inštitut iz Kopenhavna, Univerza v Stockholmu, Univerza v Cambridgeu, medtem ko je to središče v ZDA Državna univerza v New Yorku in Ontarijski inštitut za preučevanje izobraževanja odraslih v Kanadi. Temeljna predavanja na simpoziju so bila informativna in so ponujala teoretični okvir, ki je prispeval k boljšemu razumevanju vloge in delovanja prostovoljskih združenj. Izredno pomembni so bili tudi prispevki, predstavljeni na delavnicah, ki so izražali različne vidike delovanja prostovoljskega sektorja. Ne glede na razlike v kulturnih in profesionalnih okoliščinah, v katerih delajo, je udeležencem ESVA 1994 uspelo uresničiti cilje konference, predstavili so znanje in izkušnje, pokazali pa so tudi zanimanje za nadaljnje sodelovanje prostovoljskih skupin.

Jasmina Mirčeva

VESNA V. GODINA

4. konferenca Panafriške antropološke zveze (PAAA),

Kamerun, Buea, 8.–11. avgust 1994

Panafriška antropološka zveza (Pan African Anthropological Association – PAAA) je mlada organizacija. Po svojem stazu je dve leti mlajša od, na primer, Evropske zveze socialnih antropologov (EASA). Po vsebinski plati pa je bistveno »univerzalnejša«: za cilj si je namreč zastavila povezati v enotno organizacijo tako afriške fizične kot tudi afriške socialne ter kulturne antropologe. In ne glede na to da se lahko zdi že sam ta cilj izjemno ambiciozen in težko uresničljiv, se je prav na letošnji konferenci zveze pokazalo, da je bila za afriške antropologe morda celo pomembnejša neka druga »sinteza«; namreč tista med južnoafriško antropologijo na eni ter antropologijo preostalih afriških držav na drugi strani.

Problem, ki je v ozadju pomena te »sinteze«, je seveda dovolj znan. Gre za ekskomunikacijo, ki je bila vrsto let deležna Antropološka zveza Južne Afrike (AASA) in ki je bila seveda docela politično motivirana; pri tem ni igrala vloge niti jasna politična deklariranost omenjene zveze zoper rasizem in apartheid, izrecno zapisana tudi v programskih dokumentih zveze. Rezultat je bil vsaj presenetljiv: če so obstajale znanstvene povezave z neafriško antropologijo, posebej seveda še z evropsko in britansko, so bile po drugi strani vezi znotraj afriškega kontinenta tako rekoč povsem pretrgane. Kar je za afriško antropologijo pomenilo ne zgolj to, da je pač »podvajala« zveze, konference in kongrese; pomenilo je morda celo predvsem to, da se je sodobna afriška antropologija razvijala ločeno od svoje najstarejše in morda tudi najpomembnejše antropološke tradicije, ki jo gre locirati vsaj v dvajseta leta, ko Radcliffe-Brown prične delo najprej v Johannesburgu in nato v Cape Townu, in ki v preteklosti združuje takšna imena, kot so J. D. in E. J. Kriege, W. Hoernle, E. Hellman,

H. B. Kuper in M. Gluckmann, v sedanjosti pa imena, kot so C. de Wet, R. Thornton in J. Sharp, če omenimo zgolj nekatera.

Ta ločenost je seveda imela vrsto učinkov za obe strani. Za »nejužnoafriško afriško« antropologijo poleg ločenosti, ki smo jo pravkar omenili, tudi še na primer ločenost med teoretsko usmerjeno in uporabno usmerjeno antropologijo; prav zanimivo je bilo na primer slišati, kako tudi še danes prevladuje mnenje, da je teorija doma pač v Južni Afriki, medtem ko je antropologija v preostalem delu Afrike predvsem in prevladujoče uporabno usmerjena. Dejstvo, ki ga je na povsem poseben način morda potrdila ali pa vsaj lepo ponazorila tudi sama konferenca; sekcije namreč, ki so bile teoretsko usmerjene, so bile bolj ali manj izključno južnoafriške. Izrazit primer je bila tako sekcija *Rethinking Kinship* (v kateri so se afriški oz. bolj južnoafriški antropologi podobno kot njihovi evropski kolegi na svoji konferenci v Oslu lotili ponovne analize vrste klasičnih antropoloških tem) na eni strani; enako kot npr. sekcija *Medical Anthropology* na drugi strani.

Zanimivo je bilo videti tudi (morda posebej še za nekoga, ki ni Afričan), da je status »velike« tradicije južnoafriški antropologiji tako rekoč nesporno priznavan. Tega statusa ni oporekal niti en sam samcat antropolog iz kakšne druge afriške države. Skoraj tako, kot bi obstajala nesporna hierarhizacija afriških antropoloških tradicij, ki ji je priznavana splošna veljavnost.

Omenjena ločenost pa je imela docela posebne in bistvene učinke tudi za razvoj same južnoafriške antropologije. Najprej gre s tem v zvezi omeniti seveda neko posebno vrsto frustriranosti, nastalo skozi ekskomunikacijo s kontinenta, ki mu po vseh – ne le po zemljepisnih merilih – južnoafriški antropologi seveda pripadajo. Ta frustriranost je močno povezana z željo po ponovni reintegraciji južnoafriške antropologije – vendar ne, kot bi morda mislili, v svetovno ali evropsko, temveč v afriško antropologijo. Ali, če parafraziram to, kar je v zvezi s tem dejal Michael de Jongh: »Moja želja ni povezati se s svetom; moja želja je ponovno povezati se s svojim kontinentom.«

Pravkar omenjena usmeritev je povezana tudi z docela posebnim odnosom do evropske antropologije, ki se kaže ne toliko v težnji po povezovanju z njo, temveč mnogo bolj

v želji po njeni ekskomunikaciji. Produktivnih navez torej ne gre iskati v Evropi ali pa v ZDA; temveč z nerazvitim svetom, predvsem seveda z Južno Ameriko. In Evropo bi bilo najbolje iz tovrstne komunikacije radikalno izločiti.

To na videz paradoksalno stališče pa postane bistveno bolj razumljivo takoj, ko upoštevamo še enega izmed učinkov, ki jih je bila južnoafriška antropologija deležna med lastno izolacijo. Gre za učinek, ki bi ga morda lahko poimenovali kot »paradoks kolonizacije«. Južnoafriški antropologi so namreč preživelj prav posebno izkušnjo; kot belci so bili sami stalno obravnavani kot kolonizatorji; hkrati pa so jih Evropa in ZDA stalno obravnavale kot Afričane. Celoveč, kot je opozoril Chris de Wet, hkrati so bili kolonizatorji in koloniziranci; Evropa je pač uresničila svojo kolonizatorsko vlogo ne samo do črncev, temveč tudi do belcev.

In verjetno je nujno treba omeniti še dve vsebinski usmeritvi, ki sta se v južnoafriški antropologiji izoblikovali med omenjeno ekskomunikacijo. Najprej naj omenim tisto, ki zadeva problem terenskega dela. Situacija ekskomunikacije je namreč prav v zvezi s terenskim delom imela za južnoafriške antropologe zelo bolečo razsežnost: bili so namreč onemogočeni pri opravljanju terenskega dela zunaj Južne Afrike. V tej »prisilni« situaciji, ki je v izhodišču onemogočala uresničitev klasičnega terenskega dela, so južnoafriški antropologi pač obdelovali edini teren, ki jim je še ostal na razpolago: svojo lastno družbo. Ta »prisilna preusmeritev« pa je imela po mnenju samih južnoafriških antropologov izjemno produktivne rezultate. Rezultirala je namreč v podrobnejše analize med etskim in umskim pristopom in ponovno uveljavila emsko pozicijo. Torej antropolog, ki proučuje svojo lastno družbo, proizvede, kot je to označil John Sharp, spoznavnoteoretski presežek, ki je antropologu, ki ni član te družbe, docela nedostopen. V tej luči se zdi klasična zahteva po terenskem delu v tuji družbi bolj ali manj antropološka sentimentalnost, ki ji gre zasluga za vrsto napačnih »prevedb« neevropskih družb v klasične evropske in ameriške monografije. Torej lahko samo avtohtoni »govorec« avtentično zastopa svoj »kulturni kod«; vse drugo so iluzije in sentimentalnosti.

Druga bistvena vsebinska usmeritev zade-

va politično antropologijo. Če ponovno povzamem Johna Sharpa, v južnoafriški antropologiji ni mogoče najti pomembnejšega besedila, ki bi ne bil tako ali drugače zavezan političnoantropološkim tematikam. Značilnost seveda, ki zunanje opazovalce preseneča bistveno manj kot omenjene.

V luči vsega povedanega gre torej razumeti tudi dejstvo, da je bil glavni dosežek četrte konferenca Panafriške antropološke zveze organizacijski. Kljub vrsti izjemno zanimivih prispevkov (kot na primer H. Tokov We have all Africa... in us: Reflections on the challenges of anthropology in Africa, N. Timothejev Les SAciences Sociales et humaines: Lanthropologie science carefour, C. de Wet Regionalization of the

household in drugi) je bil namreč najpomembnejši dosežek ponovna vključitev južnoafriških antropologov v afriško zvezo. Prav četrta konferenca Panafriške antropološke zveze je namreč bila prva konferenca, v delu katere je bila južnoafriška antropologija »ponovno prisotna« ne samo v smislu številčne organizirane delegacije, temveč tudi v organizacijskem in izvajalskem smislu. In to je bil tisti rezultat, ki sta ga kot daleč najpomembnejšega ocenila tako predsednik Panafriške antropološke zveze prof. dr. Paul Nchoji Nkwi kot tudi predsednik omenjene južnoafriške antropološke zveze prof. dr. Chris de Wet.

In verjetno ni razloga, da tem ocenam ne bi verjeli.

NIKO TOŠ (ur.)

Slovenski izziv II

Rezultati raziskav javnega mnenja
1992–1993

Fakulteta za družbene vede – IDV, Ljubljana,
1994, str. 313

Vsekakor je vrednost tega, sicer že drugega in tokrat še obsežnejšega zbornika rezultatov slovenskega javnega mnenja, da skorajda v vseh obravnavanih vidikih zajema obdobje 1990–1994, to je čas slovenske družbe na prehodu, ob prestopanju in preurejanju globalnega in vseh podsistemov iz prejšnjega realsocialističnega modela v nov politično-pluralni, demokratični in tržni model. Pisec uvoda prof. dr. Zdenko Roter je tako povsem upravičeno označil to delo z vsebinskega vidika kot *sociološki presek slovenske družbe 1994*, pri čemer pa ne bi smeli spregledati dejstva, da ima tovrstno raziskovanje pri nas kar častitljivo tradicijo, saj poteka že od leta 1968. Kontinuiranost javnomnenjskih empiričnih raziskav v Sloveniji omogoča spremljanje družbene dinamike oziroma družbenih sprememb in daje določeno podlago za sklepanje na vedenjske obrazce ter ugotavljanje sprememb v stališčih pod vplivom dogajanj v širšem družbenem okolju.

Iz podatkov in razlag je mogoče z dokajšnjo stopnjo verjetnosti sklepati, kako državljeni Slovenije sprejemajo in doživljajo radikalne spremembe, ki jih je doživela Slovenija in kolikšna oziroma kakšna so njihova pričakovanja za prihodnost, tako da lahko govorimo tudi o napovedni vrednosti teh javnomnenjskih raziskav, ki jih izvaja že od vsega začetka Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij pod vodstvom prof. dr. Nika Toša. Ker so uporabljena empirična raziskovalna sredstva v največjem številu primerov podobna oziroma enaka tistim, ki jih uporabljajo drugod po svetu, so možne tudi primerjave z njimi in seveda tudi obratno. Glede na ogromno

količino zbranih podatkov v zvezi s tranzicijskimi procesi so in bodo zanimive primerjave Slovenije z drugimi srednjeevropskimi in vzhodnoevropskimi državami na prehodu (problemi privatizacije, demokratizacije in podobno) ter na tej podlagi ugotovljene prednosti in pomanjkljivosti Slovenije v tem procesu.

V zborniku so objavljena besedila številnih domačih in dveh tujih avtorjev, pri čemer je še posebej razveseljiva razširitev »kadrovske baze« javnomnenjskega raziskovanja z novimi mladimi in obetajočimi avtorji. Knjiga je sestavljena iz štirih zaokroženih tematskih sklopov, ki pokrivajo vse najpomembnejše sociološke, gospodarske, politične, religiozne in druge vidike prehodnega obdobja oziroma stabilizacije družbenega, ekonomskega in političnega sistema. Prvi del je tako posvečen razumevanju in dojetju slovenske nacionalne identitete in medetničnim odnosom po osamosvojitvi Slovenije, pa tudi zasnovi novih (negativnih) nacionalizmov. V drugem delu najdemo prispevke, ki so posredno ali neposredno posvečeni primerjalni analizi vrednotenja (kakor se to izraža v stališčih raziskovalne populacije) dveh političnih in gospodarskih sistemov pri nas, prejšnjega realsocialističnega in sedanjega demokratično tržnega. Poseben tematski sklop sestavljata študiji prof. dr. Nika Toša, ki sta bili že preizkušeni tudi v mednarodni znanstveni razpravi, obravnavata pa s primerjalno analizo vprašanje (ne)religioznosti v Sloveniji. Zadnje skupino sestavljajo prispevki, ki proučujejo nekatere posebne in izbrane vidike dogajanj v Sloveniji 1990–1994, to je androcentrizem, tipologijo slovenskih televizijskih gledalcev idr., s čimer je smiselno dopolnjena in zaokrožena celovita podoba Slovencev, kot se zrcalijo skozi prevladujoče mišljenjske vzorce in tipe.

Kar dva prispevka, objavljena posmrtno, pripadata dr. Petru Klinarju, doma in v tujini priznanemu strokovnjaku za nacionalno identiteto in medetnične odnose. To sta besedili: »O medetničnih odnosih v Sloveniji

po osamosvojitvi« in »O nacionalni identiteti in etnonacionalizemih – Slovenija v tranzicijskem obdobju«, ki poglobljeno in sistematično razkrivata slovensko narodno in nacionalno zavest. Navdušenje nad nacionalno osamosvojitvijo je deloma relativizirano zaradi zunanje ogroženosti. Opazni so namreč deleži sodb, da bi mogle sosednje države in imigranti resno ogroziti mir v Sloveniji. Slovenci so očitno zaupljivi predvsem le do sebe; spremenjene politične razmere so vplivale oziroma vplivajo na medetnične odnose do pripadnikov drugih narodov nekdanje Jugoslavije. Individualni odnos anketirancev do imigrantov je prevladujoče negativen, ocene medetničnih odnosov v Sloveniji pa vmesne – niti dobre niti slabe.

Zapleteni in težavni procesi prehoda z globljimi spremembami socialne stratifikacije in pojavi negotovosti spodbujajo težnje po iskanju zavetja v socialni in nacionalni državi – z utrjevanjem nacionalne in narodne zavesti ter identitete – hkrati pa vzbujajo tudi številne pojave etnične nestrpnosti s pojavi etnonacionalizma in izostrujejo procese etnične statifikacije. Osrednje mesto pripada novonastali nacionalni državi in političnemu podsistemu, to pa omejuje avtonomijo drugih subsystemov in manjšin ter utrjuje pojave etnične stratifikacije, predvsem v razmerju med avtohtonimi in imigranti. Pozno nastala slovenska nacionalna država s svojimi tradicionalnimi, nemodernimi značilnostmi omejuje možnosti za uveljavljanje sodobnejših procesov denacionalizacije in mednacionalnih integracij. Vzhodni tip nacionalizma odigrava pomembno mobilizacijsko vlogo, hkrati pa nastajajo tudi pojavi etnocentričnega nacionalizma in neonacionalizma. Na tem mestu pa tekst prof. Klinarja dobro dopolnjuje besedilo Gunterja Ogrisa, Michaela Laya in Nika Toša z naslovom *Novi nacionalizem na Vzhodu in Zahodu – Slovenija in Avstrija*, zlasti zaradi primerjalnega vidika. Sestavek dr. Mlinarja *Kdo danes še potrebuje državne meje?* je posvečen napetostim med slovenskim nacionalnim (provincialnim) zapiranjem na eni strani in nujnosti odpiranja v svet na drugi strani.

Dr. Veljko Rus v prispevku z naslovom *Stališča Slovencev do lastninjenja* preiskuje odnos državljanov do lastninskih sprememb (privatizacije). Dr. Marjana Svetličiča v besedilu *Pragmatičnost močnejša od stra-*

hov zanima odnos anketirancev do tujih neposrednih naložb. Mag. Brina Malnar posveča tekst *Politika in gospodarstvo v obdobju prehoda* ocenjevanju dveh gospodarskih in političnih sistemov, demokraciji in politični kulturi. Dr. Danica Fink-Hafner se ukvarja z antistrankarskimi občutki ob demokratičnem prehodu. Dr. Adolf Bibič pa v prispevku z naslovom *Od boja za oblast do skupnega blagra* ponazarja oblikovanje odnosa slovenskega prebivalstva do politike v vmesnih razmerah. Iz prispevkov je razvidno nastajanje nove politične in gospodarske kulture prebivalstva na eni ter usedline starih nazorov in ustaljenih mišljenjskih vzorcev, ki jih državljani želijo uveljaviti tudi v novih družbenogospodarskih in političnih razmerah na drugi strani. Presoje (ne)religioznosti v Sloveniji dr. Nika Toša dopolnjuje s svojega vidika ugotovitve drugih avtorjev, sicer pa se uvrščajo v dolgoletno tradicijo religioških raziskav pri nas in so še posebej dragocene, ker Slovenijo primerjajo z drugimi državami Zahodne in Vzhodne Evrope. Tudi s tega duhovnega vidika (z religioznim vprašanjem v ospredju) se Slovenija oziroma Slovenci uvrščamo med srednjeevropske države z izrazitim nagibom v postmodernost in k visoki stopnji religiozne svobode in strpnosti. Druge izbrane vidike pokrivajo prispevki dr. Mace Jogan (*Androcentrizem na Slovenskem v začetku 90-ih let*), dr. Mitje Hafnerja in mag. Brede Luthar (*Elite med populizmom in domačijskostjo*) ter mag. Sama Uhana (*Asimilacijski in kontrastni učinki v javnomnenjskih raziskavah*).

Nedvomno gre v tej knjigi (zborniku) za bogato dokumentirano razpravo o najrazličnejših vidikih razvoja slovenske družbe v obdobju prehoda, ki bo zanimiva za slovensko znanstveno in kulturno javnost. Prispevki bodo služili tudi za samorefleksijo politični sferi, saj dokazujejo, da so državljani Slovenije v kulturni, duhovni in politični danosti razmer sposobni zrele, samostojne in kritične presoje. Odperta in nedokončana vprašanja (problemi) so pri tem lahko spodbuda vsem, raziskovalcem in bralcem, za iskanje novih odgovorov in poti, ki so lahko tudi drugačna od objavljenih, vendar pa se jim ne morejo izogniti ali jih ignorirati.

Marjan Brezovšek

Nemirni Balkan

Zgodovinski pregled od 6. do 18. stoletja;
DZS; Ljubljana; 1994; 295 strani; 3941 SIT.

Morda se bo komu zdelo nenavadno ali celo grešno, da prihaja predstavitev zgodovinske študije izpod tipkovnice sociologa, torej nekoga iz vede, katere *prava snov je zgodovina kolektivnih predstav* (Emile Durkheim). Prav zaradi nakazane zveze med (oddaljeno) zgodovino in njenimi (aktualnimi) družbenimi percepcijami in recepcijami se mi zdi ravnanje umestno, upravičeno. Potrebni sta namreč obe perspektivi: historična, ki kaže na sosledje dogajanj; in sociološka, ki izdaja njihovo mesto v viharnem obnebu družbenih predstav oziroma načine, s katerimi jih skuša oblast vedno znova »upravljati«. Zgodovinska dejstva pri konstruiranju družbenih predstav namreč niso neobhodno pomembna ali potrebna: družba deluje, »je mogoča«, funkcionira, če *verjame* svoji zgodbi. Ni nujno, da bi jo *poznala*. Krvavi balkanski *pir*, kot se danes z vso tragiko odvija pred osuplo svetovno javnostjo, je zlovesč zgled tega, kam lahko pripelje ideologizirana zloraba zgodovinskih dejstev in davnih mitologij.

Priznati je treba, da je bil Balkan v zadnjih dveh tisočletjih nekakšen poligon, eksperimentalni teranj evropske civilizacije, razmer, transformacij in razkolov znotraj nje. Hrvaški sociolog Dinko Tomašić je pisal o tem, kako so se prva trenja pojavila že s prihodom rimskih legij v 1. stoletju, in to med romanizacijo in helenizacijo. Od 395. leta je čezenj potekala Teodozijeva meja med vzhodno- in zahodnorimskim cesarstvom. Tu sta se kosala vpliva frankovske in bizantinske krone, Normanov, Ogrov, Benečanov in rimske kurije. Od srede 11. stoletja se je na njegovih tleh odprla razpoka med vzhodno in zahodno cerkvijo. Nikjer drugje v Evropi se na tako majhnem prostoru ni zbralo toliko različnih tipov fevdalizma, ne veroizpovedi in cerkvenih organizacij (med večjimi – ob živih poganskih izročilih – katoliške, pravoslavne, bogomilske, muslimanske in protestantske), niti posebne kulturne inovativnosti. Balkan je bil že

takrat posebno območje, prepoznavno drugačen tako od Zahoda kot od Vzhoda. Od 15. do začetka 20. stoletja je čez Balkan potekala meja med krščanskim svetom in muslimanskim osmanskim imperijem. V zadnjih dveh stoletjih je postal prizorišče boja velikih nacionalističnih ideologij; posebej je bil izpostavljen vplivom panslavizma. V 20. stoletju so na njegovih tleh obstajali povečini diktatorski režimi. V zadnjih štirih letih pa je postal sinonim za otok nasilja in sovraštva sredi združujoče se Evrope in novega *najboljšega izmed svetov*, globalnega svetovnega pomirjenja. Njegova nevrvalgična točka devetdesetih let.

Toda njegova prehodnost, preprihna lega na izpostavljenih branikih različnih evropskih kultur sama po sebi seveda ni nikakršen samoumeven razlog tega, kar se zdaj tam dogaja. Različnost je lahko tudi pogoj in porok mirnega sožitja, sodelovanja in prijateljstva, ne pa samohoten detonator nacionalne nestrpnosti. Križišče je vselej hkrati kraj stičišča in razkola, podobnosti in razlik, sodelovanja in izključenosti. Iz njega izhajajo srečevanja in ne-sreče. Ne *razmere* same, ampak *razmerje* velikih sil, na katerem te razmere slonijo, je odločilno; te sile so do zdaj na Balkanu zaostrovale ali gladile medsebojne odnose. Kar je lahko v nekem obdobju in med tedaj živečimi protagonisti sredstvo približevanja in živahnih stikov, je v nekem drugem vzrok osvraštva in spopadov. Zgodovina Balkana je zgled za to: bolj kot zemljepisno ima ta pojem povsem drugačno konotacijo. Prizvok nekakšne nedoumljive divjosti v samih nedrih omikana sveta; regresivne odmaknjenosti od čustveno izpraznjene (post)industrijske civilizacije v nedostopne starodavne strasti in navade; pridih živega avanturizma, ki je Zahod zadnjič spreletel v odmevu romantike; odmev »klica krvi« mrkih in brkatih moških, ki se nikoli zares ne ločijo od orožja; neukinljivih protislovij med modernostjo in tradicionalnostjo, vero in ideologijo, nacionalizmi in nadnacionalnimi enolončnicami.

Dr. Ignacij Voje se v pričujoči knjigi osredotoči predvsem na pregled političnih dogodkov in družbenogospodarskega razvoja. V desetih poglavjih zgoščeno opiše glavne značilnosti tisoč dvestoletnega dogajanja na Balkanu: naselitev Slovanov, prehod od rodovno-plemenske ureditve, kasnejše vojne demokracije, do oblikovanja fevdalne druž-

be, širjenje in centralizacijo državnih tvorb ter njihov poraz proti vojaško premočnim osmanskim Turkom in zasedbo. Ta je obetajoči razvoj po evropskem zgledu zavrla, spodbudila velike selitve in valovanja vojska in beguncev v nasprotnih smereh. Zatem avtor opiše utrditev oblasti v siju polmeseca, njeno notranjo ureditev in poznejši počasni razkroj. Zamegljena etnična slika, značilni balkanski *puzzle*, kot ga danes poznamo na teh prostorih, je nastal prav v tem nekajstoletnem obdobju vladavine *Visoke porte*. Od 18. stoletja dalje pa sta na balkanskem položju začeli uveljavljati svoje interese novi sili, habsburška Avstrija in Rusija, ki sta Turčijo postopoma izrivali na njegov skrajni rob. Kulturne razsežnosti teh dogajanj – ki bi seveda zaslužile posebno študijo – so v knjigi zapisane v obliki komentarjev ob fotografijah izbranih znamenitosti; k lažjemu razumevanju teritorialne dinamike zgodovinskih dogodkov pa prispeva okoli 20 zemljevidov.

Balkanske družbene organizacije in države od 6. do 18. stoletja so bile – kot njihove sedanje »naslednice« – ujete v primežu prej omenjenih premočnih sil. Njihov obstoj je bil bolj kot od lastne sposobnosti in moči odvisen od volje Velikih; nastajale in izginjale so skladno z njihovimi »svetovnimi« apetiti. Oziroma kot je zapisal ruski vojni dopisnik s prve balkanske vojne Lev Davidovič Trocki, *balkanske dinastije je spravila na prestol evropska diplomacija, zato so brez zgodovinskih korenin in se zdaj negotovo tresejo na svojih trončkih*.

Osmanski imperij je bil med lokalnimi velesilami za balkanske narode najusodnejši: na teh prostorih je pustil globoko sled, saj je prekinil politični razvoj srednjeveških držav, ki se je – kljub nekaterim prepoznavnim razlikam – do takrat ujemal s tistim na Zahodu (centralizacija oblasti, stalna vojska itn.). Turška država je Balkan odtrgala Evropi, obenem pa mu podarila mnoge dragocene kulturne pridobitve. Prav te pa so v kasnejših obdobjih in balkanskih »igrah brez meja« postale predmet politične spotike.

S stališč Slovencev, ki živimo v (ne)varni bližini, pred dverju Balkana, ne gre pozabiti tudi vseskozi vzajemnega, medsebojnega vplivanja, ki so ga imela dogajanja na tem delu sveta, in sočasna zgodovina slovenskega naroda. Vitalne povezave in temeljne

različnosti med balkanskimi narodi in Slovenci segajo daleč v preteklost, davno pred skupno državo, ki nas je z nekaterimi od njih povezovala 73 let.

Ta študija mirno, s faktografsko strpnostjo in preciznostjo govori o območju in času, na in v katerem se danes tako ihtavo srečujejo zgodovinski spomin in politična amnezija, ponos na stare čase in utajeni porazi, slava in tragedije preteklosti, starodavne mitologije in njihove ideologizirane vulgarizacije. Na najboljši možni način pokaže, da noben od obravnavanih narodov v svoji zgodovini ni poznal ne konstantnih *naravnih* niti *zgodovinskih* prijateljev, zaveznikov ali sovražnikov; in to, da tudi na Balkanu ne moremo govoriti o – enkrat za vselej – *junaških, omikanih, (ne)zgodovinskih, vojaških* ali *kulturnih* narodih. Knjiga pokaže, da preteklost nima le ene razsežnosti ali ene smeri, kot si to predstavlja imperativ zdajšnjosti. Zato je nekakšna sinteza različnih zgodovin tam živečih narodov; povzema zgodovinska dejstva, postaje v historičnem sosledju narodnega oblikovanja. Mnoge med njimi so nevshečne – in zato zamolčane v – njihovi sedanji politični samopredstavi. Balkanske zdajšnjosti se ne da v popolnosti razumeti, če ne poznamo njegove včerajšnjosti. In skrajni čas je že bil, da so o Balkanu – tudi pri nas – spregovorili znanstveniki.

Mitja Velikonja

THEO VAN DEN DOEL

Central Europe: The new Allies?

The Road From Visegrad to Brussels

Westview Press, Boulder, San Francisco, Oxford, 1994, str. 126

Vstopiti v NATO ali ne? V kakšnem obsegu? Pod kakšnimi pogoji? Katera merila je treba izpolniti? V času, ko potekajo razprave o tem, je vsekakor treba poznati tudi razmišljanja z druge strani. Med dela, ki gotovo zaslužijo našo pozornost, sodi tudi

študija raziskovalca s področja vojaške strategije, obrambnega in varnostnega analitika Thea van den Doela z Nizozemskega inštituta za mednarodne odnose (NIIR) »Clingendael« v Haagu. Študija se sicer omejuje na višegrajske države, vendar je vsekakor zanimiva tudi za Slovenijo, saj jo v mnogih vprašanih lahko primerjamo z državami, obravnavanimi v tej knjigi.

Po razpustitvi Varšavskega pakta, združitvi Nemčije in razpadu Sovjetske zveze je prišlo do povsem novega varnostnega položaja. Ena od značilnosti novonastalega položaja je tudi »varnostni vakuum« na območju Osrednje in Vzhodne Evrope. Zgodovina je pokazala, da nevtralnost ne jamči, da bo neka država zunaj oboroženega konflikta. Kaj pomeni nevtralnost, če država leži znotraj interesnega območja velike sile? Glede na to je KVSE kot panevropska varnostna organizacija v zastoju (njeno koristnost avtor trenutno vidi le pri preprečevanju konfliktov), se po mnenju avtorja zdi, da je najprimernejša organizacija za varovanje in razvoj stabilnosti na evropski celini NATO (in WEU). Toda: katere države sprejeti, ali jih je treba sprejeti takoj, katera so varnostna tveganja, kako bo reagirala Rusija, katera merila je treba upoštevati pri sprejemu ali zavrnitvi sprejema? To so nekatera vprašanja, na katera skuša odgovoriti ta študija.

Posebno zanimiv, če ne celo najpomembnejši, je del, kjer avtor postavlja merila za sprejem v NATO. Ta merila naj bi možne nove članice seznanili z zahtevami, ki jih morajo izpolniti pred sprejemom, poleg tega pa naj bi zagotovili tudi enakopraven odnos in preprečili razlikovanje pri obravnavi posameznih držav. Gre za tale vprašanja (7):

1. Kredibilnost prošnje za sprejem. Na čem prošnja temelji: ali le na trenutnem položaju, ali je motivirana s kratkoročnimi cilji? Mnoge države se želijo pridružiti Zahodu zaradi njegove blaginje, ne pa toliko zaradi Zahodnih demokratičnih struktur in vrednot.

2. Varnostna in obrambna politika morata biti v skladu z določili NATO in WEU.

3. Obstoj demokratičnega in političnega nadzora nad oboroženimi silami.

4. Defenzivna obrambna politika. Zahodne zveze so po naravi obrambne in zahtevajo, da je doktrina prihodnjih novih članic v skladu s tem.

5. Organizacija, urjenje in izobraževanje oboroženih sil morajo biti usklajeni z defenzivno doktrino.

6. Obseg oboroženih sil tako z vidika človeškega kot materialnega dejavnika mora biti v skladu z načelom zadostne obrambe (pravilo zadostnosti).

7. Možni člani ne smejo biti vpleteni v spopade. Vstop člana, ki bi bil vpleten v spopad z eno ali več sosednjimi državami, bi verjetno zmanjšal notranjo enotnost zveze in jo oslabil. Po sprejemu bi tak član lahko postal celo agresivnejši in manj pripravljen na kompromis, ker bi se počutil močnejšega. Seveda so pri tej točki tudi protiargumenti: primer Turčije in Grčije, kjer ima njuno članstvo v NATU mirotvorni vpliv.

Avtor nato podaja pregled vsake od posameznih držav Višegrajske skupine, kjer obravnava njihovo zgodovino in trenutno stanje ter na podlagi teh ugotovitev ocenjuje, kdaj bodo te države izpolnile posamezna prej naštetá merila. Po njegovem mnenju bo (je - ?) npr. Češka dosegla 1. merilo leta 1993, 2. - 1993/94, 3. in 4. - 1993, 5. - 1993/98, 6. - 1994/95 in 7. - 1993 itd.

Doel ocenjuje tudi možne spopade v Osrednji in Vzhodni Evropi. Po njegovem mnenju ostajajo štirje temeljni viri konfliktov: etnični spopadi, ozemelske zahteve republik nekdanje SZ in Romunije, islamski fundamentalizem in boj za regionalno prevlado. Kje so konflikti najverjetnejši? Tudi podaja devet možnosti.

- Balkan in nekdanja Jugoslavija (možnost vpletenosti v spopad Makedonije in Albanije, pri čemer ne izključuje možnosti intervencije Turčije, Grčije in Bolgarije).

- Rusija - Ukrajina.

- Moldavija - Rusija (Rusi želijo ustanoviti lastno Dnjestrsko republiko, pri čemer jih podpira ruska 14. armada. Širša vpletenost Rusije bi lahko pripeljala do povečanja nasilja).

- Rusija - baltiške države (te države imajo za Rusijo velik zgodovinski pomen, izguba teh držav pa za Rusijo pomeni oslabitev strateškega položaja. Tukaj so tudi pomembne ruske manjšine. Skupno število Rusov v baltiških državah je celo 1,6 milijona (skupno število prebivalstva je 8 milijonov). Zapostavljanje ruskih manjšin bi lahko Rusiji dala povod za intervencijo, tudi z vojaško silo. Pomembno je tudi vprašanje ruske predhodnosti do Kaliningrada.

– Rusija (območje Kaliningrada) – Poljska – Litva. Območje Kaliningrada, ki ima za Rusijo velik strateški pomen, je dostopno iz Rusije le čez Belorusijo in Litvo. Poleg tega tam živi 900.000 ljudi, med katerimi jih je kar 500.000 vojakov ali članov njihovih družin. Taka koncentracija vojske seveda povzroča nervozo v sosednjih državah. Litva bi morala dovoliti prehod ruskim vojaškim transportom. Problem je tudi z idejo, da bi Kaliningrad spremenili v prosto gospodarsko cono, kjer bi lahko prišlo do velikih nemških naložb, kar bi spet povzročilo reakcije Poljske, ki bi se čutila gospodarsko obkrožena z Nemčijo.

– Ukrajina – Romunija/Moldavija (Severna Bukovina in Besarabija).

– Madžarska – Romunija. Gre za položaj madžarske manjšine v Transilvaniji (2 mil.). Združenje Romunije in Moldavije bi pomenila veliko prednost pred Madžarsko.

– Poljska – Litva. Gre za zgodovinski problem (poljska okupacija Litve po prvi svetovni vojni) in položaj poljske manjšine v Litvi, ki je zaradi sodelovanja s sovjetskim režimom dobila določeno stopnjo avtonomije, kar želi Litva zdaj ukiniti.

– Madžarska – Slovaška. Na Slovaškem živi 600.000 Madžarov. Poleg tega gre tudi za umik Madžarske iz skupnega projekta jezua na Donavi.

Doel pri vsem tem poudarja dva možna scenarija:

1) Rusija želi obnoviti regionalno hegemonijo. Temeljni pogoj je prevlada and baltičskimi državami. Ruska obveščevalna služba bi lahko celo zrežirala napade na rusko lastnino in demonstracije proti ruskim manjšinam, da bi opravičila intervencijo. Razlog bi Rusija lahko poiskala tudi v delitvi premoženja, ko bi zahtevala velika finančna sredstva za zapuščeno infrastrukturo. Sistem kolektivne varnosti OZN ne bi deloval, ker je Rusija stalna članica VS (veto). Edini možni apel bi bil na Zahod, ki pa bi lahko deloval le politično, medtem ko je zahodni vojaški odgovor le teoretična možnost.

2) Eskalacija spopada v nekdanji Jugoslaviji in destabilizacija Balkana. Po tem scenariju se spopad razširi na Kosovo. Albanija daje posredno podporo, makedonski Albanci pa zahtevajo avtonomijo in sprožijo upor. Mednarodna skupnost skuša na vsak način preprečiti neposredno vpletenost Turčije in Grčije. Vsa pozornost mednarodne skupno-

sti je usmerjena na Balkan, kar izrabijo Romunija in skuša razbiti madžarsko opozicijo. To pripelje do napetosti med Madžarsko in Romunijo. Madžarska zaprosi za mednarodno človekoljubno posredovanje.

Po poskusu udara v Moskvi avgusta 1991 so na srečanju Severnoatlantskega sveta ponovno ugotovili, da vprašanja varnosti članic NATA ni mogoče ločiti od vprašanja varnosti preostalih evropskih držav, posebno novih demokracij. NATO in WEU kljub temu nista najbolj pripravljena za sprejem novih članov. Razlogi so predvsem v tem: možne nove članice so v nestabilni regiji in je verjetnost, da bi morala zveza dejansko posredovati, zelo realna; želijo biti previdni da pri sprejemu ne bi prišlo do razlikovanja (zakaj npr. sprejeti Madžarsko, ne pa Romunije); ne želijo antagonizma v nekdanji Sovjetski zvezi (avtor zadnji argument takoj relativizira, saj pravi, da Rusija ne nasprotuje vstopu). Avtor osebno zagovarja širjenje zvez (NATO in WEU) in meni, da dvostranski sporazumi niso jamstvo za varnost. Možnost sprejema daje novim demokracijam upanje za prihod in tudi pospešuje reformske procese. Vstop v NATO bi zaradi reputacije zveze deloval v smislu preprečevanja spopadov. Ob vstopu bi te države lahko porabile manj denarja, kot če bi morale same nositi celotno breme lastne varnosti. Samostojne vojaške operacije bi bile omejene, saj bi bile nacionalne sile pod operativnim poveljstvom zveze.

Doel pa opozarja tudi na omejitve, o katerih morajo možne nove članice dobro razmisliti pred prošnjo za sprejem. Članica NATO mora biti pripravljena braniti tudi ozemlje druge članice (nemški vojaki npr. niso bili navdušeni nad sodelovanjem v vojaških akcijah v Turčiji med zalivsko krizo 1991. leta). Avtor navaja tudi ugotovitve van Baverena, ki navaja naslednje negativne plati vključitve v NATO/WEU: 1) izguba nacionalne oblasti; 2) izguba sposobnosti za vodenje operacij zunaj lastnega ozemlja; 3) sprejemanje vodilne vloge ene države v strukturi poveljevanja (v NATO so to ZDA); 4) sprejem tujih čet na lastnem ozemlju; 5) finančne dajatve; 6) omejena svoboda akcije, ko pride do krize. (Van Beveren seveda navaja tudi prednosti, kot so: skupna volja za obrambo pred vsako agresijo, stabilizacijski učinek glede na reakcije države, neposredno vpletene v krizo ipd.).

Proces reorganizacije srednjeevropskih armad je lahko uspešen le ob podpori NATA in WEU. Tu avtor misli na dvostransko sodelovanje v izobraževanju in urjenju, pomoči pri obrambnem načrtovanju, organiziranju tečajev jezikov (poudarja pomen znanja angleškega jezika) ipd. Preden se bo neka država včlanila v NATO/WEU, bo že potekalo sodelovanje, kjer koli je to možno. Pred polnopravnim članstvom je povezavo

s paktom možno krepiti z varnostnimi jamstvi, namestitvami tujih sil na svojem ozemlju, ukinitvami omejitev za izvoz visoke zahodne tehnologije, spodbujanja medsebojne odvisnosti preko pretvorbe oborožitvene industrije in specializacije za opravljane določenih nalog.

Zoran Krunic

ARTHUR KAUFMANN

Uvod v filozofijo prava

Cankarjeva založba – Pravna obzorja, Ljubljana 1994, str. 282

V slovenski kulturni prostor prihaja v pravam času nova knjižna zbirka, imenovana Pravna obzorja. Sedanje obdobje utrjevanja slovenske državnosti in oblikovanje pravne države zahtevata premike tudi v pravni kulturi. K sodobni pravni zavesti pa prispevata ne le dorečen pravni sistem ter njegovo delovanje v praksi, temveč tudi teoretična osmislitev pravnih pojavov. Temu cilju so namenjene že natisnjene in predvidene izdaje knjig v okviru Pravnih obzorij. Imena avtorjev objavljenih zvezkov (Kranjc, Kaufmann) in tistih, ki so še v pripravi (Vilfan, Schneider, Kušej, Zabel, Šmidovnik), ter ime urednika (Marijan Pavčnik) jamčijo za pomembno mesto nove knjižne zbirke v naši pravni kulturi.

V to smer je naravnana knjiga Uvod v filozofijo prava Arthurja Kaufmanna. Z izhodiščno ugotovitvijo »...da povsod, kjer ljudje živijo v skupnosti, obstajajo tudi začetki prava« (str. 28), uvaja bralca v nadaljnja razmišljanja o bistvu pravnih procesov. V zgodovinskem prikazu razvoja filozofije prava je poleg osnovnih informacij ves čas navzoče vprašanje, kako iz objektivne stvarnosti razbrati pravila za človekovo družbeno ravnanje. Po ugotovitvi, da ima pravo svoj izvor v mitu, sledimo prikazu ločevanja med naravnim in pozitivnim pravom v delih antičnih in srednjeveških mislecev.

Pravna filozofija novega veka je prikazana zelo strnjeno in pregledno. Avtor posebej opozarja na sekularizacijo naravnega prava, ko o njem ne odločata več avtoriteta in izročilo, temveč človekov razum. Zgodovinska pravna šola je sicer gledala v pravo izraz

narodovega duha, vendar je že Kant kritično prevrednotil to gledanje, saj pripisuje legitimno spoznanje spet razumu. Ta uči, naj vsak človek ravna tako, da lahko njegovo individualno ravnanje postane načelo splošne zakonodaje.

Družbene razmere, ki so se izražale v vedno večji kompleksnosti in segmentiranosti odnosov med pravnimi subjekti, so v moderni dobi botrovale razmahu zakona kot najpomembnejšega formalnega pravnega vira. Toda tudi pozitivistična predpostavka o zakonu brez praznin ni prestala praktične preizkušnje. V dejanskem življenju je zato treba dopustiti sodniku, da odloča tudi po merilih, ki niso izrecno v zakonu, temveč zunaj njega v splošnih načelih pravne civilizacije. V tej luči se potem iskanje poti med naravnim pravom in pozitivizmom izkaže za glavno temo sodobne filozofije prava.

V nadaljevanju je na kratko in zanimivo pojasnjena odsotnost teorije zakonodaje v tradicionalni metodologiji prava. Oblikovanje zakonov je namreč doktrinarno izhajalo bodisi iz vnaprej danega naravnega prava bodisi iz čistih političnih odločitev (pozitivizem). Arthur Kaufmann pa v zvezi s tem opozarja, »da je tudi zakonodaja zavezana znanstvenim metodam« (str. 147). Po zgoščenem prikazu poglavitnih smeri v pravni metodologiji prikaže avtor Uvoda v filozofijo prava t. i. proceduralne teorije pravičnosti.

Tej tematiki sledi razmišljanje o filozofiji prava v postmoderni dobi, v kateri se hladni scientizem in racionalizem spet prepletata z iracionalnim in intuitivnim. To ne pomeni, da bi zavrgli racionalizem, zavreči je treba le njegove skrajnosti oziroma ultraracionalizem. Ob takšni zmerni usmeritvi je filozofija prava koncentrirana okrog vrednote pravičnosti, ki se kaže v medčloveških odnosih.

Nakazana sklepna spoznanja utemeljujejo prevajanje spisov velikih pravnih filozofov v slovenščino. To je pomembno tako za profesionalno kot za splošno pravno kulturo. Ker smo do zdaj svetovna imena pravne teorije in filozofije brali le v izvornikih ali kvečjemu v srbskih oziroma hrvaških prevo-

dih, zasluži podvig Cankarjeve založbe z uvajanjem zbirke Pravnih obzorij vse priznanje.

Arthur Kaufmann (rojen 1923. leta) je namreč eden vodilnih pravnih filozofov v svetu. Po sodniški praksi se je leta 1960 podal v univerzitetne kroge, kjer se je uveljavil na področju kazenskega prava in filozofije prava. Ob članstvu v priznanih znanstvenih akademijah tudi dejstvo, da je častni predsednik Mednarodnega združenja za pravno in socialno filozofijo, dokazuje njegovo nesporno avtoriteto v pravni doktrini in filozofiji. S tega vidika je torej prevod njegovega Uvoda v filozofijo prava zelo dobrodošel ne le za študente Pravne fakultete, temveč tudi za celotno slovensko družboslovno javnost.

Albin Igličar

O ZNANOST. KULTURA. DOKUMENTACIJA. KNJIŽNICARSTVO. ČASNIKI. NOVINARSTVO

LE Saux, Anni: *Bulletin des bibliothèques de France* : index 1956-1993 / établi par Annie Le Saux. - Paris : Ecole nationale supérieure des sciences de l'information et des bibliothèques, 1994

II 17531

SALAÜN, Jean-Michel: *Marketing des bibliothèques et des centres de documentation* / par Jean-Michel Salaün. - Paris : Éditions du Cercle de la Librairie, 1992. - (Collection Bibliothèques).

II 17524

1 FILOZOFIJA. PSIHOLOGIJA

BAILHACHE, Gérard: *Le sujet chez Emmanuel Lévinas : fragilité et subjectivité* / Gérard Bailhache. - Paris : Presses Universitaires de France, 1994. - (Philosophie d'aujourd'hui)

II 17522

DISCOURSE and lifespan identity / [edited by] Nikolas Coupland, Jon F. Nussbaum. - Newbury Park ; London ; New Delhi : Sage, cop. 1993. - (Language and language behaviors)

II 17572 - 4

EMMANUEL Lévinas: *l'éthique comme philosophie première : actes du colloque de Cerisy-la-Salle 23 août-2 septembre 1986 / sous la direction de Jean Greisch et Jacques Rolland*. - Paris : CERF, 1993. - (La nuit surveillée)

II 17527

SUGARMAN, Léonie: *Life-span development : concepts, theories and interventions* / Léonie Sugarman. - London ; New York : Routledge, 1986. - (New essential psychology)

17894

WUNENBURGER, Jean-Jacques: *Questions d'éthique* / Jean-Jacques Wunenburger. - Paris : Presses Universitaires de France, 1993

II 17534

2 VERSTVO. TEOLOGIJA

SIMON, Réne: *Éthique de la responsabilité* / René Simon. - Paris : CERF, 1993. - (Recherches morales. Synthèses)

II 17525 - 19

303 METODOLOGIJA DRUŽBENIH VED

ANALYZING social and political change : a casebook of

methods / edited by Angela Dale and Richard B. Davies. - London ; Thousand Oaks ; New Delhi : Sage, 1994

II 17576

BRYMAN, Alan: *Quantitative data analysis for social scientists* / Alan Bryman and Duncan Cramer. - London ; New York : Routledge, 1994

II 17595

COUNCIL on Foundations: *Evaluation for foundations : concepts, cases, guidelines, and resources* / [Council on Foundations]. - San Francisco : Jossey-Bass, cop. 1993. - (The Jossey-Bass nonprofit sector series)

II 17555

MAY, Tim: *Social research : issues, methods and process* / Tim May. - Buckingham ; Philadelphia : Open University Press, 1994

II 17583

PHILLIPS, Ceri: *Evaluating health and social care* / Ceri Phillips, Colin Palfrey and Paul Thomas. - Basingstoke ; London : Macmillan, 1994

II 17590

RAGIN, Charles C.: *Constructing social research : the unity and diversity of method* / Charles C. Ragin. - Thousand Oaks ; London ; New Delhi : Pine Forge Press, 1994. - (Sociology for the new century)

II 17621

ROSE, David: *Introducing data analysis for social scientists* / David Rose and Oriell Sullivan. - Buckingham ; Philadelphia : Opera University Press, 1993

II 17625

ROSSI, Peter Henry: *Evaluation : a systematic approach* / Peter H. Rossi, Howard E. Freeman. - Newbury Park ; London ; New Delhi : Sage, cop. 1993

II 17569

SHADISH, William R., Jr.: *Foundations of program evaluation : theories of practice* / William R. Shadish, Jr., Thomas D. Cook, Laura C. Leviton. - Newbury Park ; London ; New Delhi : Sage, cop. 1991

II 17554

304 + 308 SOCIALNA VPRAŠANJA. SOCIALNA POLITIKA IN REFORME. SOCIOGRAFIJA

SOCIAL policy in Slovenia : between tradition and innovation / edited by Ivan Svetlik. - Aldershot [etc.] : Avebury, 1992. - (Studies in the social policy of Eastern Europe and the Soviet Union)

II 17609

SOCIAL welfare in socialist countries / edited by John Dixon and David Macarov. - London ; New York : Routledge, 1992. - (Comparative social welfare series)

II 17591

WINDOWS of opportunity : public policy and the por

/ edited by Saul Becker. – London : CPAG, COP, 1991. – (Poverty publication)
17901-81

311/314 STATISTIKA. DEMOGRAFIJA

ČERNIČ-Istenič, Majda: Rodnost v Sloveniji / Majda Černič Istenič. – Ljubljana : Znanstveno in publicistično središče, 1994. – (Zbirka Forum)

U 17666-694 a-c, d-i

ČU 17666-694

FERLIGOJ, Anuška: Naloge iz statistike / Anuška Ferligoj. – Ljubljana : samozal. Z. Batagelj, 1994

U II 17513 a-c, d

ČU II 17513

PEOPLE in the move : new migration flows in Europe. – Strasbourg : Council of Europe, 1992

I 3126

316 SOCIOLOGIJA. POSEBNE SOCIOLOGIJE. PREDMET. SMERI.

AGGLETON, Peter: Health / Peter Aggleton. – London ; New York : Routledge, 1993. – (Society now)
17900

GIDDENS, Anthony: Sociology / Anthony Giddens. – Cambridge : Polity press, 1993

III 3721 a

Č III 3721

HEALTH and wellbeing : a reader / edited by Alan Beattie ... [et al.]. – Basingstoke ; London : MacMillan, 1994

II 17596

OUTHWAITE, William: Habermas : a critical introduction / William Outhwaite. – Cambridge : Polity Press, 1994

II 17558

The SCIOLOGY of death : theory, culture, practice / edited by David Clark. – Oxford ; Cambridge : Blackwell, 1993. – (Sociological review monographs)

II 17512

SYNNOTT, Anthony: The body social : symbolism, self and society / Anthony Synnott. – London ; New York : Routledge, 1993

II 17168 a

316.3./6 DRUŽBA. DRUŽBENA STRUKTURA, PROCESI, VEDENJE. SOCIALNA PSIHOLOGIJA

ARBER, Sara: Gender and later life : a sociological analysis of resources and constraints / Sara Arber, Jay Ginn. – London ; Newbury Park ; New Delhi : Sage, 1991

II 17536

AUF dem Weg nach Europa : Europäische Perspektiven nach dem Ende des Kommunismus / Gert-Joachim Glaebner, Klaus Sühl, Hrsg. – Opladen : Westdeutscher Verlag, 1994

II 17529

BECK, Ulrich: Reflexive modernization / Ulrich Beck,

Anthony Giddens and Scott Lash : politics, tradition and aesthetics in the modern social order. – Cambridge : Polity Press, 1994

II 17514 a, b

BLACKBURN, Clare: Poverty and health : working with families / Clare Blackburn. – Milton Keynes ; Philadelphia : Open University Press, 1992

II 17586

CHIROT, Daniel: How societies change / Daniel Chirot. – Thousand Oaks ; London ; New Delhi : Pine Forge Press, 1994. – (Sociology for new century)

II 17619

EISER, Richard J.: Social psychology : attitudes, cognition and social behaviour / J. Richard Eiser. – Cambridge : Cambridge University Press, 1992

II 17585

EUROPEAN parents in the 1990s : contradictions and comparisons / edited by Ulla Björnberg for the European Coordination Centre for Research and Documentation in Social Sciences. – New Brunswick ; London : Transaction, cop. 1992

II 17603

FAMILIES and change : coping with stressful events / edited by Patrick C. McKenry, Sharon J. Price. – Thousand Oaks ; London ; New Delhi : Sage, cop. 1994

II 17635 a

FINE, Ben: The world of consumption / Ben Fine and Ellen Leopold. – London ; New York : Routledge, 1993

II 17556

GANONG, Lawrence H.: Remarried family relationships / Lawrence H. Ganong, Marilyn Coleman. – Thousand Oaks ; London ; New Delhi : Sage, 1994. – (Sage series on close relationship)

II 17567

GITTINS, Diana: The family in question : changing households and familiar ideologies / Diana Gittins. – Basingstoke : MacMillan, 1994. – (Women in society. A feminist list)

II 17597

GRINT, Keith: The sociology of work : an introduction / Keith Grint. – Cambridge : Polity, 1993

II 17599

HOLLAND, Stuart: The European imperative : economic and social cohesion in the 1990s : a report to the Commission of the European Communities / by Stuart Holland. – Nottingham : Spokesman, 1993

II 17587

HUTSON, Susan: Youth homelessness : the construction of a social issue / Susan Hutson and Mark Liddiard. – Houndmills [etc.] : MacMillan, 1994

II 17626

INTERPERSONAL comparisons of well-being / edited by Jon Elster and John E. Roemer. – Cambridge ; New York ; Melbourne : Cambridge University Press ; Paris : Maison des Sciences de l'Homme, 1993. – (Studies in rationality and social change)

II 17535

MILGRAM, Stanley: The individual in a social world : essays and experiments / Stanley Milgram. – New York [etc.] : McGraw-Hill, 1992. – (McGraw-Hill series in social psychology)

II 17573

- MLINAR, Zdravko: *Individuacija in globalizacija v prostoru / Zdravko Mlinar*. – Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1994. – (Dela)
U II 17280 – 35 a, d, b, c, e
- Die REKONSTRUKTION Ostmitteleuropas : Politik, Wirtschaft und Gesellschaft im Umbruch / August Pradetto Hrsg. – Opladen : Westdeutscher Verlag, 1994
II 17530
- ROSS, Lee: *The person and the situation : perspectives of social psychology* / Lee Ross, Richard E. Nisbett. – New York [etc.] : McGraw-Hill, 1991. – (McGraw-Hill series in social psychology)
II 17571
- TAYLOR-Gooby, Peter: *Social change, social welfare and social science* / Peter Taylor-Gooby. – New York [etc.] : Harvester Wheatsheaf, 1991
II 16715 a
- THEORIZING masculinities / edited by Harry Brod, Michael Kaufman. – Thousand Oaks ; London ; New Delhi : Sage, 1994. – (Research on men and masculinities series)
II 17448 – 5
- WELFARE trends in the Scandinavian countries / edited by Erik Jorgen Hansen ... [et al.]. – Armonk ; London : M. E. Sharpe, 1993
II 17543
- 316.7 KULTURNI KONTEKST DRUŽBENEGA ŽIVLJENJA. SOCIOLOGIJA KOMUNIKACIJ
- BACHMANN, Philippe: *Communiquer avec la presse écrite et audiovisuelle* / Philippe Bachmann. – Paris : Centre de formation et de perfectionnement des journalistes, 1994. – (Les guides du CFPJ)
I 3123 – 2
- BAUDRILLARD : a critical reader / edited by Douglas Kellner. – Oxford ; Cambridge : Blackwell, 1994
II 17557
- BRETON, Philippe: *L'explosion de la communication : la naissance d'une nouvelle idéologie* / Philippe Breton, Serge Proulx. – Paris : Découverte ; Montréal : Boréal, 1993. – (Sciences et société)
II 17526
- CONSUMING technologies : media and information in domestic spaces / edited by Roger Silverstone and Eric Hirsch. – London ; New York : Routledge, 1994
II 17622
- FISHER, B. Aubrey: *Interpersonal communication : pragmatics of human relationships* / B. Aubrey Fisher, Katherine L. Adams. – New York [etc.] : McGraw-Hill, 1994
II 17570
- HAMPDEN-Turner, Charles: *The seven cultures of capitalism : value systems for creating wealth in the United states, Britain, Japan, Germany, France, Sweden, and the Netherlands* / Charles Hampden-Turner and Fons Trompenaars. – London : Piatkus, 1993
III 3777
- NOVAK, Manfred: *Hooligans und Skinheads* / von Manfred Novak. – Wien : Österreichische Verlagsgesellschaft C. & E. Dworak, 1994
II 17618
- QUALITY of life : perspectives and policies / edited by Sally Baldwin, Christine Goldfrey and Carol Propper. – London ; New York : Routledge, 1994
II 17533
- The ROLE of mass media in the Serbian – Croatian conflict : august 1st 1991 to january 31st 1992 / edited by Marjan Malešič. – Stockholm : Styrelsen för psykologiskt försvar, 1993. – (Psykologiskt försvar rapport)
U III 3773 – 164 a-c, d
ČU III 3773 – 164
- TAYLOR, Mark C.: *Imagologies : media philosophy* / Mark C. Taylor, Esa Saarinen. – London ; New York : Routledge, 1994
III 3781
- TELEVISION : the critical view / edited by Horace Newcomb. – New York ; Oxford : Oxford University Press, 1994
II 17623
- 32 POLITIČNE VEDE. POLITIČNE ORGANIZACIJE. NOTRANJA POLITIKA. STRANKE IN GIBANJA
- THE ARGUMENTATIVE turn in policy analysis and planning / edited by Frank Fischer and John Forester. – London : UCL Press, 1993
II 17447 a
- COHEN, Jean L.: *Civil society and political theory* / Jean L. Cohen and Andrew Arato. – Cambridge (MA) ; London : MIT, cop. 1992. – (Studies in contemporary German social thought)
II 17561
- DRYZEK, John S.: *Discursive democracy : politics, policy, and political science* / John S. Dryzek. – Cambridge [etc.] : Cambridge University Press, 1990
II 17604
- HIRST, Paul: *Associative democracy : new forms of economic and social governance* / Paul Hirst. – Cambridge ; Oxford : Polity Press, 1994
II 17479 a
- HORSMAN, Mathew: *After the nation-state : citizens, tribalism and the new world disorder* / Mathew Horsman and Andrew Marshall. – London : Harper Collins Publishers, 1994
III 3771
- PEARSON, Raymond: *The Longman companion to European nationalism, 1789–1920* / Raymond Pearson. – London ; New York : Longman, 1994. – (Longman companions to history)
II 17548
- POLICY analysis : perspectives, concepts, and methods / edited by William N. Dunn. – Greenwich ; London : JAI, 1986. – (Public policy studies)
II 17509 – 6
- The POLICY process : a reader / edited by Michael Hill. – New York [etc.] : Harvester Wheatsheaf, 1993
II 17147 a

- POLITICAL science : looking to the future. Vol. 1, The theory and practice of political science. / edited by William Crotty. – Evanston : Northwestern University Press, 1991
II 17511 – 1
- RIPLEY, Randall B.: Policy analysis in political science / Randall B. Ripley. – Chicago : Nelson-Hall, 1987. – (The Nelson-Hall series in political science)
II 17510
- RÜTTEN, Ursula: Am Ende der Philosophie? : das gescheiterte »Modell Jugoslawien« : Fragen an Intellektuelle im Umkreis der PRAXIS-Gruppe / Ursula Rütten. – Klagenfurt = Celovec : Drava, 1993. – (Disserationen und Abhandlungen)
17905 – 31
- SMITH, Martin J.: Pressure, power and policy : state autonomy and policy networks in Britain and United States / Martin J. Smith. – New York [etc.] : Harvester Wheatsheaf, 1993
II 17615 a
- STANLEY, Harold W.: Vital statistics on American politics / Harold W. Stanley, Richard G. Niemi. – Washington : Congressional Quarterly, 1994
II 17545 a-c
- TARROW, Sidney: power in movement : social movements, collective action and politics / Sidney Tarrow. – Cambridge ; New York ; Melbourne : Cambridge University Press, 1994. – (Cambridge studies in comparative politics)
II 17616
- 327 MEDNARODNI ODNOSI. ZUNANJA POLITIKA
- DUROSELE, Jean-Baptiste: Tout empire périt : théorie des relations internationales / Jean-Baptiste Duroselle. – Paris : A. Colin, 1992
III 3769
- LUARD, Evan: The United Nations : how it works and what it does / Evan Luard. – Houndmills [etc.] : Macmillan, 1994
II 17552
- NEW perspectives on security / edited by Michael Clarke. – London : Brassey's, 1993
II 17628
- NUGENT, Neill: The government and politics of the European Union / Neill Nugent. – Houndmills [etc.] : Macmillan, 1994. – (The European Union series)
II 17546
- OSIANDER, Andreas: The states system of Europe, 1640–1990 : peacemaking and the conditions of international stability / Andreas Oslander. – Oxford : Clarendon Press, 1994
II 17550
- 33 GOSPODARSTVO. EKONOMSKA ZNANOST
- DUVERGER, Maurice: Europe des hommes : une métamorphose inachevée / Maurice Duverger. – Paris : O. Jacob, 1994
II 17528
- ESPING-Andersen, Gosta: The three worlds of welfare capitalism / Gosta Esping-Andersen. – Cambridge ; Oxford : Polity Press, 1991
II 17282 a
- GOVERNMENT and the third sector : emerging relationship in welfare state / Benjamin Gidron, Ralph M. Kramer, Lester M. Salamon, editors. – San Francisco : Jossey-Bass, cop. 1992. – (The Jossey-Bass nonprofit sector series)
II 17560
- GOVERNMENT and voluntary organizations : a rational perspective / edited by Stein Kuhnle, Per Selle. – Aldershot [etc.] : Avebury, 1992
II 17608
- THE GROWTH of the public sector : theories and international evidence / edited by Norman Gemmill. – Aldershot : E. Elgar, cop. 1993
III 3779
- HALL, Peter Dobkin: Inventing the nonprofit sector and other essays on philanthropy, voluntarism, and nonprofit organizations / by Peter Dobkin Hall. – Baltimore ; London : The Johns Hopkins University Press, cop. 1992
II 17565
- JOHANSSON, Per-Olov: An introduction to modern welfare economics / Per-Olov Johansson. – Cambridge : Cambridge University Press, 1993
II 17584
- LOHMANN, Roger A.: The commons : new perspectives on nonprofit organizations and voluntary action / Roger A. Lohmann. – San Francisco : Jossey-Bass, cop. 1992. – (The Jossey-Bass nonprofit sector series)
II 17564
- NEW perspectives on the welfare state in Europe / edited by Catherine Jones. – London ; New York : Routledge, 1993
II 17593
- THE NONPROFIT sector : a research handbook / edited by Walter W. Powell. – New Haven ; London : Yale University Press, cop. 1987
IV 2986
- THE THIRD sector : comparative studies of nonprofit organizations / editors Helmut K. Anheier and Wolfgang Seibel. – Berlin ; New York : W. de Gruyter, 1990. – (De Gruyter studies in organization)
II 17547 – 21
- TOWARDS a post-fordist welfare state? / edited by Roger Burrows and Brian Loader. – London ; New York : Routledge, 1994. – (The state of welfare)
II 17605
- 331 DELO. ZAPOŠLOVANJE. SINDIKATI
- ARGUING for basic income : ethical foundations for a radical reform / edited by Philippe van Parijs. – London ; New York : Verso, 1992
II 17594
- CASEY, Bernard: Temporary employment : practice and policy in Britain / Bernard Casey. – London : Policy Studies Institute, cop. 1988
17893

- EMPLOYER** strategy and the labour market / edited by Jill Rubery and Frank Wilkinson. - New York : Oxford University Press, 1994. - (Social change and economic life initiative)
II 17630
- FISCHER**, Lucy Rose: Older volunteers : a guide to research and practice / Lucy Rose Fischer, Kay Banister Schaffer. - Newbury park ; London ; New Delhi : Sage, 1993
II 17540
- The JOBS crisis** / edited by Colm Keane. - Cork ; Dublin : Mercier, 1993. - (The Thomas Davis lectures)
17892
- LAYARD**, Richard: The unemployment crisis / Richard Layard, Stephen Nickell, Richard Jackman. - Oxford : Oxford University Press, 1994
II 17607
- SMITH**, Stephen W.: Labour economics / Stephen W. Smith. - London ; New York : Routledge, 1994
III 3770
- The SOCIAL dimension : employment policy in the European Community** / edited by Michael Gold. - Basingstoke ; London : MacMillan, 1993
II 17539
- STREECK**, Wolfgang: Social institutions and economic performance : studies of industrial relations in advanced capitalist economies / Wolfgang Streeck. - London ; Newbury Park ; New Delhi : Sage, 1992
II 17574
- THE TRANSFORMATION of work? : skill, flexibility and the labour process** / edited by Stephen Wood. - London ; New York : Routledge, 1992
II 17542
- UNDERSTANDING unemployment : new perspectives on active labor market policies** / edited by Eithne McLoughlin. - London ; New York : Routledge, 1992
II 17541
- WALTER**, Tony: Basic income : freedom from poverty, freedom to work / by Tony Walter. - London ; New York : M. Boyars, cop. 1989. - (Ideas in progress)
II 17592
- WOODCOCK**, Mike: Teambuilding strategy / Mike Woodcock and Dave Francis. - Aldershot : Gower, cop. 1994
III 3778
- WORK and citizenship in the New Europe** / edited by Harry Coenen and Peter Leisink. - Aldershot : E. Elgar, 1993
II 17537
- YOUTH unemployment and society** / edited by Anne C. Petersen and Jeylan T. Mortimer. - Cambridge : Cambridge University Press, 1994
II 17627 a
- 339 MEDNARODNI GOSPODARSKI ODNOSI**
- CORBRIDGE**, Stuart: Money, power and space / edited by Stuart Corbridge, Nigel Thrift and Ron Martin. - Oxford ; Cambridge : Blackwell, 1994
III 3772
- DINAN**, Desmond: Ever closer union? : an introduction to the European Community / Desmond Dinan. - Houndmills [etc.] : MacMillan, 1994. - (The European Union series)
II 17495 a
- MAKING policy in Europe : the Europeanization of national policy-making** / edited by Svein S. Andersen and Kjell A. Eliassen. - London [etc.] : Sage, 1993
II 17191 a, b
- MOORE**, R. Laurence: Selling God : American religion in the marketplace of culture / R. Laurence Moore. - New York ; Oxford : Oxford University Press, 1994
II 17611
- WISE**, Mark: Single market to social Europe : the European Community in the 1990s / Mark Wise and Richard Gibb. - Harlow : Longman, 1993. - (Insights on contemporary issues series)
II 17614
- 34/35 PRAVO. ZAKONODAJA. JAVNA UPRAVA. DRŽAVNA UPRAVA**
- BUCHHAMMER**, Erich: Vereinsrecht für Jedermann / von Erich Buchhammer. - Wien ; München ; Zürich : Perlen-Reihe, [1993?]. - (Perlen-Reihe)
17902 - 804
- COLE**, Ian: The eclipse of council housing / Ian Cole and Robert Furbey. - London ; New York : Routledge, 1994. - (The state of welfare)
II 17580
- COMMUNITY leisure and recreation : theory and practice** / edited by Les Haywood. - Oxford : Butterworth Heinemann, 1994
II 17632
- DICKENS**, Paul: Quality and excellence in human services / Paul Dickens. - Chichester [etc.] : J. Wiley, cop. 1994. - (The Wiley series in clinical psychology)
II 17606
- FESSLER**, Peter: Österreichisches Vereinsrecht / von Peter Fessler und Christine Keller. - Wien : Hollinek, 1990
17884 a
- HANDBOOK of public administration** / James L. Perry, editor. - San Francisco ; Oxford : Jossey-Bass, 1990. - (The Jossey-Bass public administration series)
Č III 3774
- HEIDENHEIMER**, Arnold J.: Comparative public policy : the politics of social choice in America, Europe and Japan / Arnold J. Heidenheimer, Hugh Hecl, Carolyn Teich Adams. - New York : St. Martin's Press, cop. 1990
II 17551
- LIEHR**, Willibald: Der Verein / von Willibald Liehr und Bernhard Stöberl. - Wien : A. Orac, 1998. - (Orac - Musterverträge)
17903 - 10
- MANAGING the UK : an introduction to its political economy and public policy** / edited by Richard Maidment and Grahame Thompson. - London ; Newbury Park ; New Delhi : Sage, 1993
II 17575
- MILITARY intervention in European conflicts** / edited by

- Lawrence Freedman. – Oxford : Blackwell, 1994.
– (The political quarterly)
II 17624
- NEW agendas in the study of the policy process / edited by Michael Hill. – New York [etc.] : Harvester Wheatsheaf, 1993
II 17146 a
- DAS ÖSTERREICHISCHE Vereinsrecht / herausgegeben von Claus Brändle. – Eisenstadt : Prugg, 1990.
– (Schriftenreihe für die juristische Praxis)
II 17620 – 36
- PERENIČ, Anton: Pravo / Anton Perenič. – Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1993
II 17516 a
- PIETERS, Danny: Introduction into the social security law of the member states for the European Community / Danny Pieters. – Brussel : Bruylant ; Antwerpen ; Apeldoorn : Maklu Uitgevers, cop. 1990
II 17634
- RAKOČEVIČ, Slobodan: Državna uprava : vloga, položaj, organizacija, delovanje / Slobodan Rakočevič, Peter Bekeš. – Ljubljana : Uradni list Republike Slovenije, 1994
U II 17260 a-c
- SALTMAN, Richard B.: Planned markets and public competition : strategic reform in Northern European health systems / Richard B. Saltman and Casten von Otter. – Buckingham ; Philadelphia : Open University Press, 1994. – (State of health series)
II 17577
- SLOVENIJA. Ustava (1991) Constitution of the Republic of Slovenia / [translated by Sherril] O'Connor-Šraj, Garry Moore. – Ljubljana : Uradni list Republike Slovenije, 1993
I 3128 a
- SLOVENIJA. Zakoni: Predpisi o lokalnih volitvah in političnih strankah. – Ljubljana : Uradni list Republike Slovenije, 1994
I 3124
- SLOVENIJA. Zakoni: Zakon o lokalnih volitvah z s komentarjem Franca Grada in Pavleta Sveteta. – Ljubljana : Uradni list Republike Slovenije, 1994
17904
- TOCH, Hans: Reforming human services : change through participation / Hans Toch, J. Douglas Grant. – Beverly Hills ; London ; New Delhi : Sage, 1982. – (Sage library of social research)
II 14267 – 142
- VARSTVO človekovih pravic / z uvodnimi pojasnili Jerneja Rovška. – Ljubljana : Uradni list Republike Slovenije, 1994
I 3127
- WALKER, Jenonne: Security and arms control in post-confrontation Europe / Jenonne Walker. – Oxford : Oxford University Press, 1994. – (Strategic issue papers)
II 17549
- beta Addis, Waleria E. Russo and Lorenza Sebasta. – New York : St. Martin's Press, 1994
II 17568
- 36 SOCIALNO DELO. SOCIALNA POMOČ.
- BENNETT, Chris: *Managing crisis and change in health care : the organizational response to HIV/AIDS* / Chris Bennett, Ewan Ferlie. – Buckingham ; Philadelphia : Open University Press, 1994
II 17579
- BILLIS, David: *Organising public and voluntary agencies* / David Billis. – London ; New York : Routledge, 1993
II 17144 a
- EUROPEAN social services / Brian Munday, editor. – Canterbury : European Institute of Social Services, University of Kent, 1993
II 17631
- GLENDINNING, Caroline: *Paying for care : lessons from Europe* / Caroline Glendinning and Eithne McLaughlin. – London : HMSO, 1993. – (Research paper)
IV 2989 – 5 a
- MANAGING social policy / edited by John Clarke, Allan Cochrane and Eugene McLaughlin. – London ; Thousand Oaks ; New Delhi : Sage, 1994
II 17581
- The MISTREATMENT of elderly people / edited by Peter Decalmer, Frank Glendinning. – London ; Newbury Park ; New Delhi : Sage, 1993
II 17538
- ROOM, Graham: *Anti-poverty action-research in Europe* / Graham Room in collaboration with Georges Abou Sada... [et. al]. – Bristol : SAUS, 1993. – (SAUS study)
II 17617 – 9 a
- SOCIAL care in a mixed economy / Gerald Wistow, Martin Knapp, Brian Hardy and Caroline Allen. – Buckingham ; Philadelphia : Open University Press, 1994. – (Public policy and management)
II 17588
- SOCIAL policy towards 2000 : squaring the welfare circle / edited by Vic George and Stewart Miller
II 17612
- 39 ETNOLOGIJA. ETNOGRAFIJA.
ANTROPOLOGIJA. ŽENSKO VPRAŠANJE
- EQUALITY politics and gender / edited by Elizabeth Meehan and Selma Sevenhuijsen. – London ; Newbury Park ; New Delhi : Sage, 1991. – (Sage modern politics series)
II 17582 – 29
- FINE, Ben: *Women's employment and the capitalist family* / Ben Fine. – London ; New York : Routledge, 1992
II 17602
- PILLINGER, Jane: *Feminising the market : women's pay and employment in the European Community* / Jane Pillinger. – Basingstoke ; London : MacMillan, 1993
II 17600
- 355 VOJAŠKE VEDE. OBRAMBOSLOVJE
- WOMEN soldiers : images and realities / edited by Elisa-

- REES, Teresa: Women and the labour market / Teresa Rees. - London ; New York : Routledge, 1992
II 17601
- 5 NARAVOSLOVNE VEDE. EKOLOGIJA.
MATEMATIKA
- LÉVI-Strauss, Claude: Rasa in zgodovina ; Totemizem danes / Claude Lévi-Strauss. - Ljubljana : Škuc : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994. - (Studia humanitatis)
17891
- MAUSS, Marcel: Sociologie et anthropologie / Marcel Mauss. - Paris : Presses Universitaires de France, 1993. - (Quadrige)
17888 - 58
- PROGRAM okoljskih aktivnosti za Srednjo in Vzhodno Evropo : skrajšana verzija dokumenta, ki ga je potrdila Ministrska konferenca, Lucern[!], Švica, 28.-30. april, 1993, 31. marec 1994 / [translator Breda Dervišić]. - Ljubljana : Časopis za kritiko znanosti, 1994
IV 2988 a, b
- REFLECTING on nature : readings in environmental philosophy / edited by Lori Gruen and Dale Jamieson. - New York ; Oxford : Oxford University Press, 1994
II 17559
- SKRB za Zemljo : strategija za življenje po načelu trajnosti / [prevod Boštjan Ankol. - Gland, (Švica) [i. e.] Ruše : Aram, 1993
III 3780
- 65 TEORIJA ORGANIZACIJE IN POSLOVANJA.
UPRAVLJANJE
- ACKOFF, Russell L.: The democratic corporation : a radical prescription for recreating corporate America and rediscovering success / Russell L. Ackoff. - New York ; Oxford : Oxford University Press, 1994
II 17633 a
- ANTHONY, William P. : Strategic human resource management / William P. Anthony, Pamela L. Perrewe, K. Michele Kacmar. - Fort Worth : Harcourt Brace Jovanovich College Publishers, 1993
III 3776
- BRYSON, John Moore: Strategic planning for public and nonprofit organizations : a guide to strengthening and sustaining organizational achievement / [John M. Bryson]. - San Francisco : Jossey-Bass, 1988. - (The Jossey-Bass public administration series)
II 17566
- DEMB, Ada: Upravni odbor : soočanje s paradoksi / Ada Demb, Franz-Friedrich Neubauer. - Ljubljana : Gospodarski vestnik, 1994. - (Zbirka Manager)
17889
- GARDNER, John W.: On leadership / John W. Gardner. - New York ; Toronto : The Free Press, cop. 1990
III 3775
- HANDY, Charles: The age of paradox / Charles Handy. - Boston : Harvard Business School Press, 1994
II 17613
- KAPFERER, Jean-Noël: Strategic brand management : new approaches to creating and evaluating brand equity / Jean-Noël Kapferer. - London : Kogan Page, 1992
III 3766
- LUNVEN, Ronan: La télévision de demain : câble, satellite et tvhd en France et dans le monde / Ronan Lunven et Thierry Vedel. - Paris : A. Colin, cop. 1993. - (Collection Communication. Médias)
III 3768
- MANAGING public organizations : lessons from contemporary European experience / edited by Jan Kooiman and Kjell A. Eliassen. - London [etc.] : Sage, 1992
II 17578
- NUTT, Paul C: Strategic management of public and third sector organizations : a handbook for leaders / Paul C. Nutt and Robert W. Backoff. - San Francisco : Jossey-Bass, cop. 1992. - (The Jossey-Bass public administration series)
II 17562
- PUBLIC sector management : theory, critique and practice / edited by David McKeivitt and Alan Lawton. - London ; Thousand Oaks ; New Delhi : Sage : Open University, 1994
II 17610
- QUALITATIVE methods in organizational research : a practical guide / edited by Catherine Cassel and Gillian Symon. - London ; Thousand Oaks ; New Delhi : Sage, 1994
ii 17553
- TSOUKAS, Haridimos: New thinking in organizational behaviour : from social engineering to reflective action / Haridimos Thoukas. - Oxford : Butterworth-Heinemann, 1994. - (Management readers)
II 17598
- YOUNG, Dennis R.: Governing, leading, and managing nonprofit organizations : new insights from research and practice / Dennis R. Young, Robert M. Hollister, Virginia A. Hudgkinson and associates. - San Francisco : Jossey-Bass, cop. 1993. - (The Jossey-Bass nonprofit sector series)
II 17563 a
- 659 REKLAMA. INFORMACIJE. ODNOSI
Z JAVNOSTJO. MNOŽIČNO KOMUNICIRANJE.
INFORMATIKA
- AGOSTINELLI, Xavier: Le droit à l'information face à la protection civile de la vie privée / Xavier Agostinelli. - Aix-en-Provence : Librairie de l'Université, 1994. - (Éthique et déontologie)
II 17532
- ANTIN, Tony: Great print advertising : creative approaches, strategies, and tactics / Tony Antin. - New York [etc.] : Wiley, 1993
III 3767
- MATHIEN, Michel: Les journalistes et le système médiatique / part Michel Mathien. - Paris : Hachette, 1992. - (Communication)
II 17523

- POPPE, Fred C.: 100 new greatest corporate ads / Fred C. Poppe. – New York [etc.] : J. Wiley, 1993
IV 2984
- WHICH ad pulled best? : 50 case histories on How to write and design ads that work / [edited by] Philip Ward Burton, Scott C. Purvis. – Lincolnwood : NTC Business Books, 1993
IV 2983
- 7 UMETNOST. ARHITEKTURA. FOTOGRAFIJA
- PANOFSKY, Erwin: Pomen v likovni umetnosti / Erwin Panofsky. – Ljubljana : ŠKUC : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994. – (Studia humanitatis)
17890
- SEDLARJEVO srečanje (12 ; 1992 ; Postojna) Nacionalna strategija prostorskega razvoja Slovenije / 12. Sedlarjevo srečanje, Postojna 28. in 29. maj 1992. – Postojna : Zveza društev urbanistov Slovenije, [1993]
IV 2987
- 8 JEZIKOSLOVJE. KNJIŽEVNOST
- AKTUELLE Texte 1 ; Lese- und Arbeitsbuch für Deutsch als Fremdsprache / herausgegeben von Harald Seeger und Hans Zuleeg. – München : Klett, 1991
17897
- AKTUELLE Texte 2 ; Lese- und Arbeitsbuch für Deutsch als Fremdsprache / herausgegeben von Richard Schmitt, Erich C. Kleinschmidt, Hilke Dreyer. – München : Klett, 1992
17896
- AKTUELLE Texte 3 ; Lesen, Hören, Diskutieren und Schreiben : Arbeitsbuch für Deutsch als Fremdsprache / herausgegeben von Harald Seeger und Hans Zuleeg. – München : Klett Edition Deutsch, 1992
II 17514
- BUSCHA, Joachim: Lexikon deutscher Konjunktionen / Joachim Buscha. – Leipzig : Enzyklopädie, 1989
17886
- EINFACH gesagt : kurze Sachtexte mit Übungen / herausgegeben von Magda Ferenbach und Barbara Noonan. – München : Klett, 1991
17898
- EPPERT, Franz: Grammatik lernen und verstehen : ein Grundkurs für Lerner der deutschen Sprache / Franz Eppert. – Stuttgart : Klett, 1988
II 17589
- GREISBACH, Heinz: Deutsche Sprachlehre für Ausländer : Grundstufe. Teil 1 / Heinz Griesbach, Dora Schulz. – München : Max Hueber, 1993
17895
- HELBIG, Gerhard: Lexikon deutscher Modalwörter / Gerhard Helbig, Agnes Helbig. – Leipzig : Enzyklopädie, 1990
17887
- HERZOG, Annelies: Idiomatiche Redewendungen von A – Z : ein Übungsbuch für Anfänger und Fortgeschrittene / von Annelies Herzog. – Leipzig [etc.] : Langenscheidt, 1993
II 17521
- KLEINE deutsche Partikellehre : ein Lehr- und Übungsbuch für Deutsch als Fremdsprache / von Harald Weydt, Theo Harden, Elke Hentschel, Dietmar Rösler. – Stuttgart : Ernst Klett Verlag, 1993
II 17517
- LANGENSCHIEDTS Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache : das neue einsprachige Wörterbuch für Deutschlernende / Herausgeber Dieter Götz, Günter Haensch, Hans Wellmann. – Berlin [etc.] : Langenscheidt, 1993
II 17518 a
Č II 17518
- LITERATURKURS Deutsch / Ulrich Häussermann ... [et al.]. – Frankfurt am Main : Moritz Diesterweg ; Aarau : Sauerländer, 1987
II 17515
- PIRON, Claude: Le défi des langues : du gâchis au bon sens / Claude Piron. – Paris : L'Harmattan, cop. 1994
II 17519
- SCHMITT, Richard: Deutsche Redensarten : Quiz- und Übungsbuch / Richard Schmitt. – München : Klett, 1992
17899
- SCHREIBER, Herbert: Deutsche Wortfelder für den Sprachunterricht : Verbgruppen / Herbert Schreiber, Karl-Ernst Sommerfeldt, Günter Starke. – Leipzig : Enzyklopädie, 1990
II 17520
- 9 DOMOZNAVSTVO. ZEMLJEPIŠ. BIOGRAFIJE. ZGODOVINA
- BOURNAZEL, Éric: Les grandes dates de l'histoire de France : événements politiques faits économiques et sociaux civilisation / Éric Bournazel, Germaine Vivien, Max Goumelle. – Paris : Larousse, 1993. – (Références Larousse)
I 3125
- MENAŠE, Luc: Svetovni biografski leksikon : ljudje in dela v 27.277 geslih / Luc Menaše. – [Ljubljana] : Mihelač, 1994
Č IV 2985

UDK: 330.34(497.12)

KOVAČ, dr. Bogomir: Izhodiščne vrednote in izzivi strategije gospodarskega razvoja Slovenije

Teorija in praksa, Ljubljana 1995, Let. XXXII, št. 1-2, str. 3

Avtor opozarja, da je sodobna razvojna strategija politično ekonomski proces, zato nasprotuje ozkemu ekonomizmu brez upoštevanja političnih in sociokulturnih institucij. Prav tako nasprotuje klasičnemu makroekonomskemu pristopu brez upoštevanja vmesnih poti industrijske politike in poslovnega načrtovanja velikih podjetij. Teme: razvojni trendi, menedžiranje sprememb in njihove omejitve. Zakaj slovensko gospodarstvo potrebuje novo razvojno strategijo? Izhodiščne vrednote slovenske razvojne strategije. Kritični poudarki: slovenska razvojna strategija ni upoštevala interdisciplinarnosti in večnivojske zgradbe sodobnih razvojnih strategij. Nejasna je njena razmejitev med vizijo, strategijo in praktičnimi odločitvami za sodobne konkurenčne prednosti slovenskega gospodarstva. Avtor opozarja, da je z vidika makroekonomskega menedžiranja razvoja potrebno jasno definirati predvsem subjekte in vrednostni sistem (kulturo) za razvojne spremembe v družbi.

UDC: 330.34(497.12)

Kovač, Bogomir PhD: Originating Values and Challenges of Slovenia's Economic Development Strategy

Teorija in praksa, Ljubljana, 1995, Vol. XXXII, No 1-2, pg. 3

The author emphasises that the contemporary development strategy is a politically economical process and as such defies narrow economism which disregards political and sociocultural institutions. It also defies the classic macroeconomic approach that does not consider intermediate courses of industrial policies and managerial planning of large enterprises. Themes: development trends, managing changes and their limitations. Why does Slovene economy need a new development strategy? Originating values of the Slovene development strategy. Critical emphases: the Slovene development strategy did not consider the interdisciplinary and multilevel form of contemporary development strategies. Its divisions between vision, strategy and practical decisions for contemporary competitive advantages of the Slovene economy, are not clearly defined. The author stresses that, from the viewpoint of macroeconomic managing of development, especially the subjects and the value system (culture) should be clearly defined for the developmental changes in society.

UDK 328.14(497.12)(436)

Ögris, G. Lay dr. M., Toš, dr. N.: *Novi nacionalizem na Vzhodu in Zahodu, Slovenija in Avstrija*

Teorija in praksa, Ljubljana 1995, let. XXXII, št. 1-2, str. 20

Poročilo prikazuje razlike in podobnosti, ki jih razkriva primerjava rezultatov avstrijske in slovenske raziskave z enotnim standardiziranim vprašalnikom. V letu 1994 je bilo v Avstriji zajetih 1998 in v Sloveniji 1022 prebivalcev izbranih s pomočjo stratificiranega vzorca. Primerjane so različne razsežnosti identitete, narodnega ponosa in vrste socialnopsiholoških konceptov. Razlog za raziskavo: Slovenija se je v l. 1991 ločila od jugoslovanske federacije, Avstrija pa se je pravkar (1994) z referendumom odločila, da se vključi v Evropsko unijo. Hkrati pa kaže upoštevati, da imajo prebivalci Avstrije in Slovenije na podlagi skupne zgodovine mnogo skupne kulture, saj so stoletja živeli v okviru Habsburške monarhije. Poročilo prikazuje primerjavo med identiteto avstrijskega in slovenskega prebivalstva, regionalno povezanost, primerjavo narodnega ponosa, podobnosti z drugimi narodi, predpostavke priseljevanj ter socialnopsihološke kazalnike kot so: samozavestnost, samoodločitev, anomalija, avtoritarizem, težave pri modernizaciji poklicnega življenja, samodoločitev in zadovoljstvo z življenjem ter življenjska sreča.

UDC: 323.14(497.12)(436)

Ögris, G. & Lay, M. Phd. & Toš, N. PhD: *New Nationalism in the East and West, Slovenia and Austria*

Teorija in praksa, Ljubljana 1995, Vol. XXXII, No. 1-2, pg. 20

The report presents the differences and similarities found by a comparison of the results of a uniform and standardised questionnaire of a common Austrian and Slovene research. In 1994, 1.998 citizens (respondents) of Austria and 1.022 of Slovenia were selected by a stratificational sample. Various extensions of identity, national pride nad forms fo socially-psychological concepts were compared. Reasons for research: in 1991, Slovenia broke away from the Yugoslav federation, while Austria just decided (in 1994) by referendum, to join the European Union. At the same time it should be taken into account that the people of Austria and Slovenia have, on the basis of a common history, many common cultures due to the fact that they both lived under the Hapsburg Monarchy for come centuries. The contribution presents a comparison between the identities of the Austrian and the Slovene population, regional connections, comparison of national pride, similarities with other nations, immigration suppositions, as well as the socially-psychological demonstrations such as: self-confidence, self-decision, anomy, authoritarianism, problems in the modernisation of vocational (professional) life, life satisfaction and hapiness.

LETICA, dr. Slaven: Mediji, oblast in politika
Teorija in praksa, Ljubljana 1995, let. XXII, št. 1-12, str. 32

Avtor podaja svoje ocene in videnje stanja v hrvaškem novinarstvu konec 1994. leta, in sicer v obliki vrste apodiktčnih trditev, ki jih skuša temeljito pojasniti in dokazati. Ugotavlja sistematične poskuse oblasti, da z uporabo najrazličnejših metod, sredstev in postopkov, vzdrži ali pridobi popolni nadzor nad »industrijo vesti in zavesti« in tako prepreči nastanek in razvoj neodvisnega novinarstva. Predstavi »vojno« vrste novinarjev, uredniških in novinarskih ekip za ustvarjanje temeljev svobodnega meščanskega novinarstva. Predstavi založniške in finančne možnosti poslovno in politično neodvisnih medijev (Globus, Feral Tribune, Glorija, ...) v primerjavi z mediji, ki so finančno odvisni od oblasti (Danas, Večernji list, Vjesnik...). Ugotavlja, da sedanje stanje v elektronskih medijih še ni zadovoljivo. Prevladuje strankarski nadzor nacionalne televizije in radia, vendar se oblikujejo tudi temeljne zakonske in institucionalne predpostavke za razvoj neodvisnih zasebnih in komercialnih radijskih in televizijskih mrež. Obstajajo tudi zametki neodvisnih elektronskih medijev. Analitični del prispevka govori o vojni oblasti za medije in proti medijem, o ustvarjanju neodvisnih medijskih imperijev ali pa vsaj njihovih zametkov, izkušnje in možnosti pokomunističenga novinarstva, posebnosti hrvaške javnosti in družbeno moč javnih medijev. Zaključek: sodoben novinar mora obnoviti sposobnost za prepoznavanje in odkrivanje novinarskih vesti in zgodb.

UDC: 659.3(497.13)

Letic, Slaven PhD.: Media, Authorities and Politics
Teorija in praksa, Ljubljana 1995, Vol. XXXII, No. 1-2, pg. 32

The author presents his estimations and views on the state of affairs in Croatian journalism at the end of 1994, in form of a series of apodictical statements, which he tries thoroughly to elucidate and prove. He assesses the authorities' systematic attempts, by various methods, means and actions, at obtaining, retaining complete control over the "industry of conscience and perception" and thus prevent the development of independent journalism. The "wars" of individual journalists of editorial and journalistic crews, for the founding of free civic journalism, are presented. Also the publishing and financial possibilities of professionally and politically independent media (Globus, Feral Tribune, Gloria, ...) compared to media that are financially dependent on the authorities (Danas, Večernji list, Vjesnik, ...) are presented. The author assesses that the present situation in electronic media is still unsatisfactory. Party control of national television and radio networks prevails, but at the same time, the fundamental legal and institutional presumptions for the development of individual private and commercial radio and television networks are developing. There exist origins of independent electronic media. The analytical part presents the fight of the authorities for the media and against them, it speaks about the development of independent media empires or, at least their origins, about experiences and possibilities of postcommunist journalism, specifics of the Croatian public, about the social power of public media. Conclusion: a contemporary journalist must revive the ability to recognise and discover news and stories.

UDK: 322

GASPARI, dr. Milan: Laičnost države

Teorija in praksa, Ljubljana 1995, Let. XXXII, Št. 1-2, str. 69

Ob pogajanju med državo in katoliško cerkvijo v Sloveniji o njunem sodelovanju avtor opozarja na zgodovino odnosov med državo in katoliško cerkvijo, podaja pregled najbolj značilnih tipskih odnosov med državo in verskimi skupnostmi, predvsem pa vsebino načela ločenosti obeh strani, kar je tudi načelo nove slovenske ustave. Meni, da to načelo tudi najbolj ustreza sodobnemu pojmovanju države. V zaključku utemeljuje svoj dvom o tem, ali vsebini laičnosti sodobne države ustreza tradicionalno pojmovanje laičnosti, namreč avtonomnost države v odnosu do verskih skupnosti, ne pa tudi v odnosu do drugih organizacij, ki so po značilnostih in načinu svojega delovanja podobne verskim skupnostim.

UDC: 322

Gaspari, Milan PhD: State Laicism

Teorija in praksa, Ljubljana 1995, Vol. XXXII, No. 1-2, pg. 69

Parallel to negotiations between the state and the Catholic Church in Slovenia about their cooperation, the author draws attention to the historical relations between the two through an overview of their individual characteristic views and arguments. The characteristics of typical relations between the state and the religious communities are presented, especially the concept of the principle of division of the two sides, which is also the principle of the new Slovene Constitution. The author feels that this principle is most suitable for a contemporary concept of the state. Concluding, he establishes his doubts—whether the concept of laicism of a contemporary state suits the traditional comprehension of laicism, i.e. the autonomy of the state in relation to the religious communities, but not in relation to other organisations that are, according to their characteristics and forms of functioning, similar to religious communities.

UDK: 351.778.54(497.12)

**Mandič, mag. Srna: Nastajanje novih institucij – primer najemnega stanovanja
Teorija in praksa, Ljubljana 1995, Let. XXXII, št. 1-2, str. 80**

Članek analizira nastajanje novih institucij na področju najemnega stanovanja ter probleme, ki ga spremljajo.

Primerja zakonske koncepte in realno delovanje nekaj tipov najemnega stanovanja na ljubljanskem stanovanjskem trgu. Analizira norme alokacije socialnega stanovanja glede na hierarhijo vrednot ter na izvedljivost norm in opozorja na problem nejasnosti in nepreverljivosti. Analizira tudi možnosti preživetja modela neprofitnega najemnega stanovanja ter ugotavlja, da v obstoječem institucionalnem okolju to ni verjetno. Sklepa z ugotovitvijo, da je najemno stanovanje »podinstitucionalizirano«, saj akterjem ne zagotavlja dovolj zanesljivega in predvidljivega vzorca aktivnosti.

UDK: 351.778.54(497.12)

**Mandič, mag. Srna: The Rising of New Institutions – the Example of Rental Housing
Teorija in praksa, Ljubljana 1995, Vol. XXXII, No. 1-2, pg. 80**

The article deals with the rising of new institutions in the field of rental housing and the accompanying problems. Firstly, the legal concepts and the real performance of rental housing are compared within the framework of the housing market in Ljubljana. Secondly, the norms for allocation of social housing are analysed regarding the inherent priority of values and the applicability of norms. Also the chances for survival of the newly conceived non-profit housing organisations are analysed. The article concludes that the rental housing sector suffers from "under-institutionalisation", since it does not provide sufficiently reliable and predictable patterns of activities.

UDK: 316.75

BREZOVŠEK, dr. Marjan: Fragmenti o strpnosti (kot političnem kultiviranju človeka)
Teorija in praksa, Ljubljana 1995, let. XXXII, št. 1-2, str. 96

Z vidika razvoja avtor ne želi zapasti v protislovje zgodovinskega in teološkega utemeljevanja načela strpnosti, zato najprej predpostavlja njegovo konstitutivno vlogo za skupnost: gre za legitimacijo družbeno kozmološke ureditve, v kateri se uvaja. V prid tej tezi avtor navaja primere iz kulturne zgodovine. Ideja politične kulture spoštuje »zakonitosti življenja v skupnosti,« ne da bi jih spreminjala v nujnost obstoja nekakšnega božanstva. Z refleksijo na politično kulturo je načelo strpnosti v nadaljnjih poskusih utemeljitve mišljeno v glavnem v humanistični tradiciji. Strpnost je vrednota, ki se je je težko »naučiti«; najbrž spada med najtežje učljive vrednote v konstelaciji demokratičnih vrednot. Pri tem obstaja paradoks, da tisti, ki izražajo toliko nestrpnosti do drugih, prav tako kažejo tako rekoč neomejeno podporo tekmovalnim volitvam in večstrankarskemu sistemu. Etiko strpnosti je danes potrebno pragmatično omejiti na politično kultiviranje človeka.

UDC: 316.75

Brezovšek, Marjan PhD: Fragments on Tolerance (As a Political Cultivation of Man)
Teorija in praksa, Ljubljana 1995, Vol. XXXII, No. 1-2, pg. 96

From the developmental viewpoint, the author does not wish to fall into contradictions about the historical and theological establishment of the principle of tolerance. Therefore he firstly presents his suppositions on its constitutive role for the community: i.e. the legitimisation of sociocosmological order in which it is being established. In support of this thesis, the author presents examples from cultural history. The idea of political culture respects "the laws of life in a community," without changing them into a necessity of the existence of a kind of divinity. By reflexion about political culture, the principle of tolerance is, in further attempts of establishment, considered in its humanistic tradition. Tolerance is a virtue that is hard to "learn"; it is probably the virtue toughest to acquire among the constellation of democratic values. There is an existing paradox - those who demonstrate much intolerance toward others, at the same time demonstrate an almost limitless support of competitive elections and multiparty systems. The ethics of tolerance should, at present time, be pragmatically limited to the political cultivation of man.

UDK: 32.000.008

**KOLENC, dr. Janez: Politična kultura in avtentičnost pri človeku
Teorija in praksa, Ljubljana 1995, Let. XXXII, št. 1-2, str. 105**

Že od začetka dvajsetega stoletja, posebno pa v dvajsetih letih tega stoletja, ko so ameriški raziskovalci začeli s proučevanjem tako imenovanega »volilnega telesa« (npr. Wallace, Lipman, Merriam, Laswell . . .), so bila tovrstna raziskovanja spodbujena z velikimi spremembami v družbenem življenju tistega časa. Predvsem je politika postajala vse bolj odvisna od politične dejavnosti najširših slojev prebivalstva in množic. Potem ko je bil v 50-ih letih razvit raziskovalni koncept »državljske kulture« in so se v teoretičnem okviru družboslovnih in humanističnih znanosti uveljavile moderne metode raziskovanja političnih tem, dodatno spodbujene z napredovanjem parlamentarne demokracije v zahodni civilizacijski izkušnji, so vprašanja, povezana s problemi racionalizacije, modernizacije in sprememb v družbenem in političnem življenju, prodrli v ospredje znanstvenih interesov. Ta prispevek je del empirično zasnovanega, longitudinalnega in medkulturnega projekta, ki je bil uresničen in se že izvaja tudi v Sloveniji, v letih 1994-1996 pa ga financira Ministrstvo za znanost in tehnologijo (Novak, Kolenc, 1993).

UDC: 32.000.008

**KOLENC, PhD: Political Culture and (Non)Authenticity of Human Being
Teorija in praksa, Ljubljana 1995, Vol. XXXII, No. 1-2, pg. 105**

Ever since the beginning of the twentieth century, especially in the years after 1920, when American researchers started with the investigation of the so called »electoral body« (e.g. Wallace, Lipman, Merriam, Laswell . . .), this kind of researches were introduced, due to the great changes in social life, which started during that particular period of time. First of all, the politics was getting more and more dependent on the political activity of the broad or masses. After the "civic culture" research concept had been introduced in the Fifties, and modern scientific methods in researching political topics had been developed in the political science theoretical framework, additionally pushed on by the progress of parliamentary democracy in the western civilization experience, the questions connected with the problem of rationalisation, modernisation and changes in social and political life came to the front of scientific interest. This paper is a separate part of such an empirically based, longitudinal and crosscultural project designed and already carried out in Slovenia (Novak, Kolenc, 1993).

Contents

ARTICLES, DISCUSSIONS

BOGOMIR, KOVAČ: Originating Values and Challenges of Slovenia's Economic Development Strategy	3
GÜNTER OGRIS, MICHAEL LAY, NIKO TOŠ: New Nationalism in the East and West, Slovenia and Austria – primary results	20
SLAVEN LETICA: Media, Authorities and Politics	32
RADOVAN VUKADINOVIĆ: New World Order	44

FROM RESEARCH

IGOR KAUČIĆ, MIRO CERAR: Member of Parliament Immunity	52
MILAN GASPARI: State Laicism	69
SRNA MANDIĆ: The Rising of New Institutions – The Example of Rental Housing	80
MITJA ŽAGAR: Nationality, Protection of Ethnic Minorities and Transition to Democracy: The Case of Slovenia I	88

CULTURE IN POLITICS, POLITICS IN CULTURE

MARJAN BREZOVŠEK: Fragments on Tolerance	96
JANEZ KOLENC: Political Culture nad Authenticity	105

MEMORIAL NOTE

We had sociology and even laughed doing it (Memorial notes with Peter Klinar)	119
-------------------------------------------------------------------------------	-----

VIEWS, COMMENTARIES

JOSIP ŽUPANOV: Does There Exist an "Anti-Worker Syndrome" in Croatia?	124
JANEZ PEČAR: Surveillance as an Activity of Crucial Importance	130
FRANC HRIBERNIK: Traffic Accidents and Traffic Safety	137

STUDENTS RESEARCH

MAJA GARB: Military Profession Concepts	147
-----------------------------------------	-----

SCIENTIFIC AND EXPERT MEETINGS

FRANC TRČEK: Issues on Linguistic and Cultural Protection Inside the European Integrational Processes	157
MIRČEV JASMINA: European Symposium of Voluntary Associations 1994 Budapest and Brašov	160
VESNA VUK GODINA: 4. Conference of Panafrican Anthropological Association	162

PRESENTATIONS, REVIEWS

THE SLOVENE CHALLENGE II (Marjan Brezovšek)	165
IGNACIJ VOJE: The Turbulent Balkans (Mitja Velikonja)	167
THEO VAN DEN DOEL: Central Europe: The New Allies? (Zoran Krunic)	168

FROM SOCIOLOGICAL BOOKSHELF

ARTHUR KAUFMENN: Introduction to the Philosophy of Law (Albin Igliačar)	172
-------------------------------------------------------------------------	-----

BOOKS

174

AUTHORS' SYNOPSES

182

VOLUME INDEX

190

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

ANDREJ KIRN: Tveganje kot družbenovrednotna kategorija
ADOLF BIBIČ: Slovensko javno mnenje o politiki
MACA JOGAN: Starejši, religioznost in vprašanje smiselnosti človeškega življenja

GRAHAM ROOM: European Social Policy and the Role of the University
ANDREJ SUŠJAN: Inovativnost, mednarodna konkurenčnost in teorija podjetja
NADA STROPNIK: Začetki raziskovanja revščine v nekdanjih socialističnih državah

BOGOMIR NOVAK: Demokracija in totalitarizem v politični kulturi
DŽEMAL SOKOLOVIČ: Ali obstaja etnični problem?
RADOVAN VUKADINOVIČ: Konflikt v bivši Jugoslaviji in balkansko varnostno-politično okolje
ANDREW K. HANAMI: Russia's Reforms and the Military-Industrial Complex
AKTUALNI INTERVJU: DARKO BRATINA (Miran Komac)

TEORIJA IN PRAKSA
DRUŽBOSLOVNA REVIVA
LETNIK XXXII
1-2/1995